

3 14 579

VILÁG TÖRTÉNET

29

9

TÁJÉKOZTATÓ A KÜLFÖLDI
TÖRTÉNETI IRODALOMRÓL

Digitized by the Library and Information
Centre of the Hungarian Academy of
Sciences

VILÁGTÖRTÉNET

TÁJÉKOZTATÓ A KÜLFÖLDI TÖRTÉNETI IRODALOMRÓL

Kézirat gyanánt kiadja
a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete
Felelős szerkesztő: Makkai László
Szerkesztő: Mayer Mária

1978.

29. szám

TARTALOM

Oldal

ANGOL-MAGYAR TÖRTÉNÉS-Z-KONFERENCIA LONDONBAN

Az első angol-magyar történész-
tanácskozásról

(Niederhauser Emil) 3

A vallás és királyhűség a tizenhetedik
századi Magyarországon

(R.J.W. Evans) 6

A skót és az angol nemzet 1603 után

(T.C. Smout) 18

A LENGYEL TÖRTÉNETÍRÁS EREDMÉNYEI A 60. ÉVFORDULÓRA

A lengyel történettudomány utjai és
eredményei 1945-1974

(J. Zarnowski) 29

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

Lengyelország városai az ujkor kezdetén (a szociotopográfiai fej- lődés vázolata) (M. Bogucka)	45
A 19. századi lengyelországi társa- dalmi strukturák és a nemzeti ön- tudat vizsgálata (S. Kleniewicz)	66
Az oktatás szerepe a társadalmi változásokban; a lengyel értelmiség a 19. században (J. Leskiewicz)	86
A lengyel művelődéstörténet válogatott bibliográfiája (1945-1976) (Petneki Áron)	101
FOLYÓIRATREPERTÓRIUM 1975/I.	127

AZ ELSŐ ANGOL-MAGYAR TÖRTÉNÉS- TANÁCSKOZÁSRÓL

1977. április 25-29-én zajlott le Londonban, a londoni egyetem történeti intézetének tanácstermében az első angol-magyar történész konferencia. Mindkét részről 4-4 előadás hangzott el. Az első napon Pach Zsigmond Pál akadémikus tartott előadást "A magyarországi agrárfejlődés 'elkanyarodása' a nyugat-európa-itól a XV-XVII. században" címmel.

A második napon T.C. Smout, az edinburghi egyetem tanára "A skót nemzet és az angol nemzet 1603 óta" címmel, és az azóta fiatalon elhunyt Arató Endre egyetemi tanár "Az Osztrák-Magyar Monarchia, Németország és Oroszország nemzetiségi mozgalmainak különböző formái a XIX. század második felében" címmel adott elő. A következő napon R. J. W. Evans, az oxfordi Brasenose College tanára beszélt a "Vallás és királyhűség a XVII. sz. Magyarországon" témáról és Makkai László előadása hangzott el: "Puritanizmus és modernizáció Magyarországon a XVII. században". A. R. Bridbury, a londoni egyetem közgazdasági és politikatudományi karának tanára "Középkori városok - néhány összehasonlítás Anglia és a kontinens között" címmel adott elő. Az utolsó napon két, a második világháború

témakörébe tartozó előadás hangzott el. Juhász Gyula "Az 1943-as béketapogatózások néhány problémájá"-ról szólt, C.A. Macartney pedig "A Magyarországgal kapcsolatos angol politika a második világháborúban" c. témáról tartott referátumot.

Az előadások általában szakértők szűk körében hangzottak el, de minden alkalommal sok hozzászólást, kérdést és vitát váltottak ki. A magyar előadások esetében inkább a további tájékoztatást elősegítő információs kérdések vetődtek fel, az angol előadások esetében viszont már több volt a kritikai megjegyzés és a vita. Hozzá kell még tenni, hogy ezek a viták korántsem voltak egyoldaluan "nemzeti" jellegűek, az angol történészek éppúgy vitatkoztak egymás között, ahogy a résztvevő magyar történészek is eltérő nézeteket hangoztattak több kérdésben. A viták minden esetben magas tudományos színvonalon folytak és kétségtelenül elősegítették az álláspontok kölcsönös tisztázását.

Mint látható, a tematika igen széleskörű volt, a középkortól a XX. századig terjedően számos témát ölelt fel és távolról sem csupán a magyar-angol kapcsolatok problematikáját.

Az alábbiakban az angol előadások közül kettőt közlünk. T. C. Smout előadása a skót nemzeti fejlődésről jónéhány vonatkozásban a magyar fejlődésre emlékeztető problémákat is felvet és néhány kérdésben éppenséggel a magyar résztvevőktől várta az előadó is ezek megválaszolását. Magyar részről a hasonlóságok mellett elsősorban a nagyon is lényeges eltérő vonásokat hangoztatták.

A magyarul kitűnően beszélő R.J.W. Evans, aki nemrég jelentős monográfiát publikált II. Rudolf császár koráról, a XVII. századi magyar történelem forrásainak és későbbi szakirodalmának páratlan ismeretéről tanuskodott. Előadása ugyan több kritikai megjegyzést váltott ki, de hozzáértését mindenki elismerte és az általa felvázolt problémákat és megoldási javaslatokat figyelemreméltónak tartotta.

Ugy véljük, nem lesz hazszontalan a két angol előadás magyar nyelven való közlése, a szakemberek tájékoztatása érdekében.

Niederhauser Emil

MTA Történet-
tudományi Intézet

VALLÁS ÉS KIRÁLYHÜSÉG A TIZENHETEDIK SZÁZADI MAGYARORSZÁGON

Az 1620-as évek körül döntő változás ment végbe a középeurópai Habsburg-kormányzat ideológiai arculatán. Lényegét a következő jelmondatban lehetne összefoglalni: a katolicizmus azonos a királyhűséggel. Az új magatartásra az ösztönzés magától az uralkodótól, az 1619-ben, élete 42. évében római császárrá választott II. Ferdinándtól eredt és közvetlen tanácsadóitól, akik között kiemelkedő helyet foglaltak el a jezsuiták, pl. a királyi gyóntató, Guillaume Lamormaini. Ferdinánd uralkodása végén a vallási és politikai orthodoxia azonososságát magasztos formában szögezte le egy, Lamormaini tollal összeállított, nagybefolyású könyv, Ferdinandi II Virtutes. "Ófelsége szivesebben él pusztán kenyéren és vízen, minthogy tovább tűrje a heretikusok Isten és egyháza elleni sértéseit" - hangzik az egyik jellegzetes kijelentés, mint a keresztény uralkodó fogalmához fűződő ősrégi, tipikus topos és egyben buzdítás az azonnali cselekvésre.

Az ausztriai Habsburgok törekvései, hogy erkölcsi és vallási abszolútizmust erőszakoljanak alattvalóikra, ekkor indult meg, és e küzdelmet még idősezerűbbé tette és egyben nehezítette az a tény, hogy semmiféle közeli kilátás nem volt rá, hogy bármely másfajta abszolútizmust létre tudjanak hozni annyira sokszínű, egyenetlen birodalmukban. Tény, hogy a birodalom központi kormányzati szervei az egész tizenhetedik század folyamán végig gyengék maradtak. Az új politika kieroszakolása és keresztülvitele a harmincéves háború alatt és után nemcsak a dinasztia katonai erejétől függött, hanem az új adminisztráció lojális híveinek segítségétől - a püspöki kartól, a tartományi arisztokráciától, egy hathatós ellenreformáció helyi lelkes híveitől.

Utólag vizsgálva, ez a terv elég logikusnak tűnik: a cuus regio eius religio elve általánosan elfogadott tétel volt a koraujkori Európában és a Habsburg család mindkét ága gondosan vigyázott hírnevére, hogy megingathatatlan szövetségben áll a római egyházzal. A maga idejében azonban mindez nem alapult egyértelmű politikai kalkuláción. Nemcsak, hogy a rendelkezésre álló katolikus bázis nagyon korlátozott volt és az arra való építés kifejezetten spekulatív, de a másik oldalon a királyhű protestánsok jelentős száma más cselekvési vonalat is nyitva hagyott. A korábbi Habsburg uralkodók valójában nem azonosították magukat szorosan az ellenreformációval: I. Fer-

dinánd, II. Miksa, II. Rudolf, Mátyás egyaránt protestánsokat is alkalmazott adminisztrációs tisztségekre és tanácsadóként. Az 1590-es évekig eretneküldözésre nem került sor, eltekintve néhány szélsőséges esettől; még akkor is szorványos jelenség maradt, kivéve a jövődó II. Ferdinánd fennhatósága alá eső területeket, Stájerországot, Karinthiát, Krajnát. A protestánsok, főleg lutheránusok iránti szimpátia tartalékai megmaradtak az 1618-20-as válságos évekig, főleg a nemesség és az értelmiségi réteg körében; a dinasztia győzelmének egyik fő oka az volt, hogy Alsóausztria, Morvaország és a többi tartomány vonakodott a cseh felkelők harciasságához hasonló magatartást tanusítani.

Nem kétséges, hogy Ferdinándnak eltökélt szándéka volt, hogy programját magyarországi királyságára is kiterjeszse. Lamormaini élt egy ideig a lajtántuli területen, ahogy Ausztriában és Csehországban is; mind ő, mind ura, lehetségesnek érezték az egész Habsburg örökség egyesítését. III. Ferdinánd nem ok nélkül rendelt egy nagyobb festménysorozatot a pozsonyi királyi palota számára, atyja jezsuiták által helyezett erényeit ábrázolandó. A szélesebbkörű Habsburg ellenreformáció voltaképpen akkor kezdődött Magyarországon, amikor a határozatlan II. Rudolfnak azt tanácsolták, mérje fel helyzete erősségét az 1603-1604-es évek folyamán egy kiemelkedő protestáns főúrral és egy egyöntetűen protestáns szabad kir. várossal szemben. Ahogy az eredmény mutatja, rosszul választották meg a terepet: következményeképp forgószélként támadt fel az ellenállás, amely makacsul kálvinista vezérével Bocskai Istvánnal az élén nemcsak Erdély autonómiáját erősítette újra meg, de arra is rákényszerítette a királyt, hogy mélyreható vallási engedményekbe menjen bele a megmaradt keresztény Magyarországon. Szent István országában soha ingatagabbnak nem tűntek a Habsburg hatalom alapjai.

III. Ferdinándot nem tántorította meg ez az ellenállás. Ugyanugy érzéketlen maradt az iránt a különösen erős királyhű tömb iránt is, akit a tizenhetedik század elején még mindig meg lehetett volna nyerni. Vallási vonatkozásban Magyarország éveken át feltűnő engedékenységet élvezett: Mohács utáni politikai szétárboltsága ellenére, vagy talán éppen azért, az egyházszakadás tényének elfogadása lassabban ment itt végbe, mint majdnem mindenütt másutt Európában. Még az 1603-1604-es események után is, az idősebb protestáns politikusok, mint pl. Thurzó György, az 1609 és 1616 közötti években az ország nádora, továbbá rokona, Szaniszló, aki 1622 és 25 között ugyanezt a méltóságot viselte, kifejezett tiszteletet tanusítottak a királyi hatalom iránt. A rendi jogok fő teoretikusa, Révay Péter az élén állt a Mátyás császárt támogató csoportnak. A lutheránus városok származásuk szerint többnyire német pölgárai haboztak, hogy Bécs ellen forduljanak-e. Humanisták, mint a költő Rimay és az emblemista Lackner igyekeztek azonosítani a Habsburgokat kedvelt neo-sztoicista filozófiájuk alapvető uralkodó-fogalmával.

A II. Ferdinánd által életbeléptetett uralkodási rendszer kihúzta a talajt a mérsékelték alól. Nyilvánvaló,

hogy hajthatatlansága csak meg nem alkuvást hívhatott ki a másik oldalon. Mindez az erdélyi kálvinizmus malmára hajtotta a vizet, mely ezzel ezentul az egész Magyarország lelkiismeretének képviselőjévé vált azok előtt, akik ellenálltak a Habsburg követeléseknek. Erdély, a történelmi Magyarország keleti része, mely elkülönült tőle és a török hódítás következményeképp fejedelmi státusra emelkedett, a felszínen eltérő, de alapjában eléggé hasonló egyházi fejlődést mutat, mint az ország megmaradt részei. Erdély is a vallási türelem elvét gyakorolta a XVI. században, sőt még tovább is ment azzal, hogy ezt belefoglalta alkotmányába is. Ezzel azonban még nem érvényesült itt nagyobb mértékű vallási türelem, mint máshol, ahogy pedig feltételezhető lenne; inkább úgy lehetne értelmezni a jelenséget, hogy a teológiai viták élesebbek voltak itt. Mindenesetre nehezebb volt visszavonni a türelem engedményeit; a megállapodás írásba fektetve tovább élt. 1600 után azonban szelleme eltorzult. A gyakorlatban választott kálvinista fejedelmeinek egész sora saját vallási ideológiát alakított ki ez alatt a korszak alatt; az 1606-ban Bocskaival ujtításként jelentkező, majd államvallássá váló kálvinizmus hamarosan orthodox jelenségnek számított Bethlen Gábor és a két Rákóczi György alatt. A katolicizmus elerőtlenedett, fursán elszigetelt független helyzetbe került, némileg hasonlóan a németalföldi tartományokon belüli tetszhalálához; lutheránus vallás a szász városokban gépies gyakorlattá szorult vissza; az unitáriusoktól megvontak minden politikai befolyást vagy a megújítás erejét. Ez a fajta kálvinizmus a fejedelmek és prédikátorai kezében harcias fegyverré fejlődött, de Erdély népei körében kevésbé vált általánossá, inkább a vidék elmaradottsága következtében, mint a szándék hiánya miatt. A magyarokhoz intézett közvetlen hívó szava pamfletekben, mint Álvinczi Imre Querela Hungariae-ja, nagyjából egybeesett Ferdinánd trónralépésével.

A felekezeti közötti elszánt küzdelem folytatódott az egész 17. századon keresztül. A század végére a Habsburg ellenreformáció, ha nem is teljes, de jelentős sikereket ért el. Majdnem a teljes arisztokrácia, sok középnyemes, jelentős számú polgár, vagy alacsonyabb rangú értelmiség visszatért a katolikusok aklába a fennhatóságuk alá tartozó területek parasztságával; az eretnek vallásgyakorlatot fokozatosan visszaszorították arról a legmagasabb pontjáról 1640-ben, amikor Erdély a legerősebb nyomást gyakorolta; végül Erdélyt magát is bekebelezték és a római katolikus vallás új életre kelt. A teljes programot azonban nem tudták végrehajtani; az 1670-es évek centralizáló tervelt, melyek célul tűzték ki, hogy gyökeresen kiirtanak minden "hütlenséget" a magyar függetlenség minden megnyilvánulásával együtt. Ennek ellenére az állam-egyház mérlege kielégítő képet nyújtott és a protestantizmus jövőbeni teljes megsemmisítése pl. elképzelhető lehetőségnek látszott. Az eredmények Kollonics bíboros pályafutásán mérhetőek fel: egy Ausztriába letelepedett horvát család magyarországi születésű ivadékaiként I. Lipót homo regius, elnöke a Magyar Kamarának, majd az egész birodalomra kiterjedő, ennek megfelelő intézménynek, később pedig annak az ad hoc bizottságnak, melynek döntő szerepe volt a törököktől visszanyert

területeken követendő politika meghatározásában. Kollonics alakja nagyjából összekapcsolni látszik a magyarországi katolicizmust a dinasztia nemzetek feletti ambícióival.

De a Habsburgok helyzete valójában nem volt annyira szilárd, sem elért eredményeik olyan döntőek. Mert ha az uralkodók azonosították is a katolicizmust a királyhűséggel, alattvalóik, főleg magyar alattvalóik nem gondolkoztak szükségképpen így. Más szavakkal, a Lajtán tuli ellenreformáció egyáltalán nem bizonyult azonosnak a Habsburg konszolidációval. A két oldalnak nyílt érdek-alapon lehetett egymásra szükösége; ez nyilvánvaló, hiszen Magyarország főpapjai - ellenében a birodalom többi részével - még mindig hangadók voltak az ország fő közigazgatási szervei, a királyi tanács és a kancellária sессioiban. A papságnak épp úgy érdekében állt, hogy megtartsa a befolyásnak, a jövedelmi forrásoknak e fógózpontjait, mint ahogy ennek megfelelően a Habsburgok számára fontos volt hajlítható tanácsosokat alkalmazni. A meginduló katolikus éledés, egészen korai korszakában, 1600 előtt, minden bizonnyal a helyi udvar mellé huzódott, püspökei azonban alkalmazkodtak II. Miksa és II. Rudolf humanista környezetéhez. De ez az udvar éppúgy lehetett erdélyi is, mint Habsburg: sok vezető egyházi férfi ugyanolyan készséggel szolgált a gyakorlati politikai szövetség növekvő ellentéteket leplezett, ahogy az ellenreformáció erősödött, hiszen azt egyre jobban ellenkező szellem hatotta át. A legélesebb változás az 1606-1609-es "testvérviszály" idején következett be, a nagy alkotmánybeli változás korszakában, amikor az ismerős határköveket felborították és a legyengült dinasztia gyakorlatilag teljesen törvényes szövetségre lépett a protestánsokkal az egész birodalomban. Magyarország katolikusai akkor rákényszerültek, hogy harcoljanak önmagukért és a kétségbeesés új erejével utasítsanak vissza minden kompromisszumot. Felületes paradoxon csupán, hogy bár egy évtizeden belül a Habsburgok maguk is a harciasság politikájához fordultak, a korábbi harmonia sohasem állt teljesen helyre.

A katolikus újjáéledés bizonyos vonalai külföldről kaptak táplálékot. A római Collegium Hungaricum az 1580-as évek óta komoly létszámban nevelt fiatal papokat; a jezsuita rend, mely már 1600 előtt óta állandó tevékenységet folytatott Magyarországon, névleges kiűzetése ellenére épp olyan befolyást gyakorolt Itáliából és az új gráci egyetemről, mint Bécsből; a tridenti reform szelleme egyházmegyei és tartományi zsinatok határozataiban nyert megerősítést. Missziós tevékenység indult meg még Erdély köves talaján is, jezsuiták és ferencrendiek félig clandestine tevékenysége segítségével. A kulcs-személyiség az erdélyi születésű Pázmány Péter, akinek hivatalos pályafutása a jezsuita gyóntatótól és tanítótól kardinálisig és primásig ugyanazokat az éveket fedi (1599-től 1637-ben bekövetkezett haláláig), mint II. Ferdinándé. Nagyrészt Pázmány felelős az önkéntes megtéréseknek ezekre az évekre eső nagy hazai hullámáért, főleg arisztokraták körökben.

Ez a fejlemény semmiképpen nem volt azonos a császár hatalmának kiterjedésével. Egyrészt joggal nevezhető "supramonarchikusnak": a római kath. egyház nemzetközi tevékenysége körébe tartozott, melynek hatósugara tulment a Habsburg birodalom határain. De az internacionális vonzás is nyilvánvalóan korlátok között maradt, pl. a szerzetes- és kol-dulórendek (kivéve talán a ferenceseket) viszonylag gyengék maradtak. Még jellegzetesebben a magyar katolicizmusnak "sub-monarchikus" jellege is volt, hangsúlyozottan nemzeti színezete. Két egymással szorosan rokon hullámot ismerhetünk fel benne: egy klerikális és egy világi áramlatot.

A klérus fő célja az volt, hogy amennyire lehet, helyreállítsa az egyházkerületi és plébánia-életet az országnak számára hozzáférhető részeiben. Csak saját szellemi mondanivalójuk vonzóvá tételével tudták szolgálni materiális érdekeiket. A döntő lendületet itt megint Pázmány adta. Senki nem olvashatja nemzeti nyelven előadott hitvitáit vagy levelezését anélkül, hogy ki ne hallja belőle erős patriotizmusa csengését. Érezzük sebzett büszkeségét és türelmetlenségét, amikor protestáns kritikusok egyháza romlásának tulajdonítják a középkori királyság bukását, érezzük elégedettségét, amikor monumentális teológiai értekezése, Az Isteni igazságra vezérlő kalauz cáfolatára az egyetlen komoly próbálkozás egy wittenbergi német professzortól eredt. Pázmány hadjáratát folytatták utódai az esztergomi érseki székhelyen: a magyar középnevelési eredetű Losy, Lippay, Szelepcsényi, Széchenyi, akik mind tisztában voltak vele, hogy nyájukat csak népszerű vonalon közelíthetik meg. A magyar és más helyi nyelveken előadott hitvitázó és hitbuzgalmi katolikus irodalom egyre bővült.

Mindazonáltal a döntő küzdelem változatlanul politikai sikon zajlott - ahogy az 1606-1608-as évek tapasztalatai azt előre jelezték is. A protestánsok elleni politikai támadás az 1670-es években hágott tetőfokára: egyik képviselője ennek Bársony György püspök egy sokat vitatott pamfletje, Veritas toti mundo declarata, melyet először 1671-ben adott közre. Bársony háromszoros érveléssel kel ki a további tolerancia ellen: a protestánsok megsértették a katolikusokra ruházott szent jogokat; törvénytelenül ujtásokat szentesítettek hitvallásukban; egyébként pedig az 1608-as és 1647-es választási határozatokat sohasem a teljes diéta fogadta el (a klérus rendje mindig távol maradt), ezért tehát érvénytelenek. Ez az álláspont teljesen átlátszó elfogultságot árul el: a döntő ellenérveket nem is kell ismételni. Bársony, mint címzetes váradi püspök, a Habsburg sas nélkül nem boldogulhatott; nem véletlen, hogy a klerikális hadjárat csúcspontja egybeesett a dinasztia abszolutista kísérletével, és a kálvinista prédikátorok, akiket rendkívüli bíróságok ítéltek el, hogy a Földközi tenger gályáin pusztuljanak el, egyaránt áldozatai voltak mindkét kampánynak. Szembeszökő azonban, hogy Bársony mennyire egy alkotmány betűszerinti értelmezésére alapozza érvelését, amely alkotmányt ugyanakkor a Habsburgok is megpróbálnak hamisan magyarázni. A katolikus egyház is azonosí-

totta az eretnekséget a hűtlenséggel; de inkább a Magyarországi iránti hűtlenséggel, mint az uralkodója irántiével.

A világi katolikus rendek, akiknek élén a tulnyomórészt áttért nagy mágnás családok álltak, hasonló magatartást tanúsítottak. A tizennyolcadik század elején nyilvánvaló vezetőjük Esterházy Miklós volt (1582-1643), akit kisenemeskorában nyer vissza az egyház a protestantizmustól 1600-ban, és aki élete utolsó husz éve során a királyság legmagasabb méltóságáig, a palatinusságig emelkedik. Esterházy a katolikus vallás kötelékével megszilárdított alkotmányos oligarchikus rendszert támogatta és e vallás teológiájában igen jártas volt; kiállt a törökök elleni, és főleg az erdélyiek elleni aktív harc mellett. Utódai hasonló utat követtek, Zrinyi Miklóstól kezdve, aki az őszintén nemzeti érzésű, törökellenes politika apostola volt a század közepén, Wesselényi Ferenczel és Nádasdy Ferencsel folytatva, Esterházy Pálig, Miklós fiáig, aki ugyancsak palatinus volt és a magyar rendek privilegiumainak támogatója az 1681-től kezdődő három viharos évtizeden keresztül.

E párt és a főpapság céljai fedték egymást. Esterházy Pázmánnyal való kooperációja hozta létre a nagyszombati jezsuita egyetemet, közösen nyújtották hozzá a kezdeményezést és az anyagi javakat. Nádasdy, aki az 1640-es évek során Esterházy ösztönzésére tért át a katolikus hitre, egyik legkiemelkedőbb harcosa volt az egész ellenreformációs korszaknak. Esterházy Pál számos munkát állított össze és adott ki a Mária-tiszteletről és jobbágysági zömét zarándokuttra vezette Mariázellbe. De itt is sok volt a feszültség: Pázmány levelei sérelmekkel vannak tele a világi hatalom ellen különböző ügyek miatt, az egyházi birtokoktól kezdve a külpolitika irányításáig és ezek az ellentétek tovább húzódnak, hogy később elmérgesedjenek. De még így is, az arisztokráciának több közös pontja volt a főpapsággal, mint a Habsburg udvarral, ahol alig akadt magyar mágnás, aki igazán otthon érezte volna magát, és ahol nagyon kevésnek adatott igazi felelősség. Batthyány Ádámnak, aki az ellenreformáció egyik oszlopa volt, az 1629-es áttérése és 1659-ben bekövetkezett halála közötti korszakban, meglepően kevés kapcsolata volt Béccsel, bár birtokai nem nagy távolságra estek onnan és hivatalos leveleinek legtöbbször valamilyen elégedetlenségre világít rá. Nádasdy, akinek birtokai a fővároshoz még közelebb terültek el, még kegyvesztettebb volt.

A XVII. sz.-i magyarországi katolicizmus történetének tehát több főszereplője volt, többé-kevésbé ellentétes érdekekkel. Bonyolult, ellenpontra komponált négyes, sok benne a kettős szölam is. Bécs és Róma a szélső hangfekvésekben, az egyházi és világi rendek a közbenében. Ez, kedvező körülmények között, széles lehetőséget nyújtott a Habsburgoknak és a magyar katolikusoknak, hogy legalábbis ugyanazt a dallamot játsszák. Nyilvánvaló, hogy harmóniát láthatunk a hűséges szolgáltnak biztosított jutalmakban is: hitbizományok, címek, méltóságok, katonai parancsnokságok a mágnások számára; fo-

gódzópontok a pozsonyi királyi adminisztrációban a pályájukon emelkedő papoknak. Még finomabban mutatkozik mindez a nemzeti szentek kultuszában, különösen Szt. Istvánban, aki olyan kézenfekvően egyesítette magában az ország első királysága és a kereszténység első előmozdítója érdemeit. II. Szilveszter pápának az őt és a további magyar királyokat egyházi ügyekben apostoli hatalommal való feltételezett felruházásának hiteleségét a megtámadhatatlan papi tekintély hangján jelentette ki a jezsuita Inchofer Rómában és Bársony püspök. István király széleskörű népszerűséget élvezett, mint világi hős és jámbor példakép. Ugyanígy árpádházi rokona, Szt. László is; 1634 jun. 29-én III. Ferdinánd egy Szt. László tiszteletére tartott bécsi ünnepeken szónoklatot hallgatott végig, melyet az ifju Zrínyi Miklós tartott, mielőtt ellovagolt, hogy a nördlingeni csatában házának dicsőséget szerezzen. Bizonyos katolikus kezdeményezéseket mind a négy oldal egyaránt támogattott: az egyesítés programját, mellyel az ukránokat, románokat és szerbeket Róma fennhatósága számára akarták megnyerni, miután a pápaság Lengyelországban megindította, átvették egyedi magyar mágnások is, akiket az egyházkerületek püspökei is segítettek és Bécs is támogattott, egészen addig, amíg az 1690-es években pozitív eredménnyel végződött.

Az ilyen modus vivendi megteremtéséhez és az erők egyesítéséhez a legnagyobb lökést a külső nyomás adta. Ez elsősorban a kálvinista Erdélyt jelentette és Közép Magyarországnak azokat a részeit, melyek az erdélyi befolyás alá estek. Erdélyben is ingatag volt az egyensúly az egyenlőtlen erők között, melyek mind az egyházi kontrollra törekedtek. A kálvinizmus is négyes szerkezetű ellenpontot képezett: a fejedelem, a nemesi rend, a főpapság és az alacsonyabb rangu papság; a hadműveletek ugyanolyan sablonját, az ideiglenes szövetségek ugyanolyan alakulását mutatja. A kálvinistáknál természetesen nem volt internacionális vonalon a pápaságnak teljesen egyenértékű megfelelője, de Erdélyben belül az 1630-as, 1640-es években egy csoport, radikális szellemű papok vezetése mellett, kezdte átvenni a puritán mozgalom nemzetközi ideológiáját: mutatis mutandis itt is egy kívülről irányított szellemi áramlat vonzásával van dolgunk. E század elején Zoványi Jenő elemezte a magyar puritánok teológiáját; ujabban Makkai professzor tanulmányozta gazdasági és társadalmi hátterüket. Itt csak a politikai fontosságukra utalhatok.

Tény, hogy szemben az angliai modellel, az erdélyi puritanizmus jelentős uralkodói támogatásra számíthatott. Az egész mozgalom Bethlen Gábornak a pápaság iránt gyakorolt kegyeléből fejlődött ki: uralma (1613-1629) nemessé emelte őket, támogatta kiadványaikat, finanszírozta külföldi utazásaikat. E politika egyik célja az volt, hogy lángoló és népszerű kálvinizmust építsen ki, nemcsak a Habsburgok kijátszására, de a hazai egyházi vagy nagybirtokos rendszerrel szemben is, és Bethlen utóda, I. Rákóczi György (1613-1648 közt fejedelem) ugyanezt a stratégiát követte. Támogatta a legkiemelkedőbb puritán aktivistákat: Bisterfeldet mint tudóst és diplomatát, Medgyesit mint udvari prédikátort, Tolnai Dalit mint a sáros-

pataki kollégium rektorát; isteni fejedelmük iránti tudatos engedelmességgel viszonzták kegyeit. Noha 1645-re Rákóczi már megriadt programjuk esetleges velejáróitól (főleg a most Tolnai Dali által hangoztatott szigorú kritikától a feudális intézmények ellen) a presbiterianizmust továbbra is a hatalmas világi támogatók ellensúlyának tekintette és a puritánok mindig jó fogadtatásra találtak feleségénél és fiatalabb fiánál, Zsigmondnál.

Zsigmond fivére, II. Rákóczi György (fejedelem 1648-1658) ellene fordult a reformereknek - különös módon angliai botot talált ütlegelésükre, I. Károly elmenekült káplánja, Isaac Basire személyében. Felélesztette a szövetséget a nemességgel és ismét életbeléptette a 16. század rendelkezéseit a vallási ujitások ellen. Komoly üldözésre nem került sor, még a nyílt puritánokkal szemben sem; az udvar közben feltűnő érdeklődést tanúsított egy áramlat iránt, soraiban mérsékelttel és radikálisokkal egyaránt: a kiliasztikus mozgalom iránt. Apokaliptikus jóslatok és az európai protestáns keresztes háború eszméje a Habsburg-római Antikrisztus ellen adták a lökést Rákóczi György elhatározásának, hogy 1657-ben vakmerő háborúba bocsátkozzon Lengyelország ellen. Katasztrófális kimenetele okozta, hogy Erdély 1622-ben török hűbérbirtokká süllyedt és bár közben a presbiterianus rendszer bizonyos mértékig érvényre jutott, a puritanizmus további politikai céljait hajótörésre vitte.

Ezek a surlódások Magyarország keleti határain viszonylag szűk keretek között mozogtak - a távoleső fejedelemség és a hozzá csatolt, vagy a Rákócziak magánbirtokaként hozzá kapcsolódó területek arra hajlottak, hogy az egyéni játékok sodrában hamarosan áttörjék az ideológiák kereteit. 1660-ra a kálvinizmus bázisa már tulságosan leszűkült ahhoz, hogy fenyegetse a királyságnak a keresztény Magyarország fölé kiterjesztett hatalmát. A Habsburgok talán még kárörömmel is szemléltek a puritán buzgalom másfelé húzó hatását, amely nemcsak, hogy megingatta a protestantizmus hajóját, de még jóslásokra is okot adott, hogy vonzóereje növekedésével fordított arányban áll a lehetőség, hogy mint reális ellenfél, fog fellépni. Erdély bukásával azonban alattomosabb veszedelem körvonalai bontakoztak ki: ahogy a protestáns fenyegetés csökkent, egyenetlenség robbant ki a távolabbi nyugaton a katolikus táboron belül. Amikorra felnőtt Magyarországon az ellenreformációs generáció második nemzedéke, az a generáció, amelytől mind II. Ferdinánd, mind Pázmány nagy dolgokat várt, a dinasztia és az ország közötti viszony nyíltan ellenségesé fajult. Az elkövetkező ötven év egy összeesküvést és két fegyveres felkelést hozott, az elsőt és utolsót katolikusok vezették, a közbensőt számottevő katolikus erő is támogatta.

Az ellenségeskedés a főurak oldaláról indult és az u.n. Wesselényi-összeesküvéssel kezdődött, ezzel a komikusan elszámított és határozatlan coup de main-nel, amely megszakítva 1664 és 1671 között zajlott le. Wesselényi nádornak valójában kevés köze volt a vállalkozáshoz, jórészt a Zrinyiek hív-

ták életre, az 1664-ben meghalt Miklós és fivére, Péter, akik a császári politikával kapcsolatos anyagi és érzelmi sérelmeket összekapcsolták a vallásos nemzeti egység gondolatával, amiben valamennyire a velencei köztársasághoz fűződő szoros kapcsolataiknak is része lehetett - mindez olyan mértékben megzavarta a külföldi kortársakat, hogy a családot gyakran ténylegesen protestánsnak könyvelték el. Az összeesküvést később Nádasdy Ferenc országbíró hangszerelte - jobban, mint ahogy a történészek általában tartják. Nádasdy rossz sajtót kapott az utókortól, kihangsúlyozták nagyratörését és gőgjét, míg a Zrinyieket védte fizikai hősiességük és irodalmi hírnevük. Pedig Nádasdy korának egyik legeszesebb embere volt és a nemzeti tradíciók értelmes védelmezője. Nem utolsósorban buzgó katolikus is volt, aki a legfőbb nemzeti feladatot az ellenreformáció keresztülvitelében látta. 1665-ös látogatása Rómában, vallásos nyilatkozatai, a szervitáknak és más szerzeteseknek nyújtott támogatása mind a Habsburgokból való fokozódó kiábrándulása éveiből származik, Nádasdynál a vallásos meggyőződés természetesen nem okozója volt a lázadásnak; de nem is kötötte őt a dinasztiahoz. A pápa természetesen erőteljes óvást emelt, hogy megmentse a kivégzéstől, amikor az összeesküvést leleplezték; ugyancsak logikus, hogy a mélyen vallásos Lipót megelégedett azzal, hogy miséket mondasson Nádasdy lelkiüdvéért és erőteljes propagandát folytasson hírneve befektetésére, ahogy Bécs is szembeszegült a westfáliai békével kapcsolatos római tiltakozással.

A Habsburgok megragadták a Wesselényi-összeesküvés nyújtotta ürügyet, hogy felborítsák Magyarország ősi politikai berendezkedését. Az, hogy Pozsonyban osztrák Guberniumot állítottak fel, még komolyabb ellenállást váltott ki, ismét az arisztokrácia vezetésével. Noha a soronkövetkező lázadó vezér, Thököly Imre kálvinista volt, mozgalma sokat merített a katolikus elégedetlenségekből, főleg amikor Thököly elvette Zrinyi Péter leányát, Ilonát. Noha 1681-re az udvar beszűntette abszolutista politikáját, a felkelők, akik a következő két év folyamán végigrohanták az országot, először szinte általános rokonszenvvel találkoztak.

A harmadik és legjelentősebb felkelést II. Rákóczi Ferenc vezette, beállva a Béccsel szembeszegülő katolikus magyar hadvezérek szinte apostoli sorába. Zrinyi Ilonának az 1670-1671-es események egyik főkolompósaival, I. Rákóczi Ferencsel kötött első házasságából származó fiaként az ifjabb Ferenc anyai nagyszülei közül az egyik résztvevője volt a Wesselényi összeesküvésnek, a másik nővére egy összeesküvőnek, apai vonalon való felmenői pedig a konzervatív, kálvinista II. Rákóczi György és Báthory születésű felesége, aki férje halála után az ellenreformáció egyik legfanatikusabb harcosának bizonyult. I. Rákóczi Ferencsel a kerék teljes fordulatot tett a korai 1700-as években: ahogy 16. századi Báthory elődei, ő is kötelességtudó fia volt a római egyháznak - gyámja, Kollonics, a jezsuitáknál neveltette - aki nem látott több szerves összefüggést a jámborság és a katolikus császár iránti hűség között, mint ahogy az utóbbi sem látott ugyana-

zokban az években, a spanyol örökösödési háboru idején, a jámborság és a pápa iránti tisztelet között. Rákóczi, ez a végig érdekes figura, elhajlását a középeurópai orthodoxiától még aláhuzta azzal, hogy a Habsburg hatalom magyarországi megdöntésére irányuló törekvéseinek bukását követően, a magaválasztotta száműzetés éveit alatt sóvárgó janzenizmusba merült.

Míg ezeknek az ellenzéki küzdelmeknek természetesen magas méltóságokat betöltő világi vezérek álltak az élén, széleskörű egyházi jóváhagyásra is számíthattak. Lippay érsek szerepe a Wesselényi összeesküvés kezdetén a történelmi dokumentumok hiányos volta ellenére kétségen felül áll, a dinasztia elleni kirohanásai hozzájárultak ahhoz, hogy feltűzeljék a nép elégedetlenségét a törökkel kötött vasvári béke feltételei miatt. A következő évtized folyamán az egyházi hierarchia méltatlankodva utasította vissza azt a Habsburg-tézist, hogy Magyarország eljátszotta alkotmányos jogait: Szelepcsényi primás nem fogadta el, hogy a gubernium diktáljon neki, Pálffy Tamás kancellár pedig heves vitába szállt osztrák megfelelőjével, Hocherrel. Még Lipót kegyence, a fél-magyar származású Sinelli Imre kapucinus is mérsékletet tanácsolt. 1685-től kezdve Szelepcsényi utóda, Széchenyi György (1592-1695) utolsó túlélője - rendkívüli túlélés, ha elfogadott születési dátuma valóban helyes - annak a generációnak, amely még ismerte a korai ellenreformáció vérmes reményeit - igyekezett lehetőségei szerint őrizni a szabadságjogokat. Amikor a Rákóczi szabadságharc kirobbant, Széchenyi unokaöccse, Pál kalocsai érsek közvetíteni próbált a két oldal között - rajta mérhető fel az a súlyos elkötelezettségi krízis, ahova sok magasabb és alacsonyabb rangú pap jutott, nem zárva ki ebből a jezsuita rend magyar tagjait sem. Egyedül Kollonics állt szilárdan a bécsi hatalom oldalán és őt olyan szívből megvetette kollégái legtöbbször, hogy Lipót egy időre áthelyezte őt a bécsujhelyi osztrák egyházmegyébe. Érdekes tény, hogy az az egyedüli két egyházi férfi, aki a 17.sz. vége felé aktívan támogatta a Habsburgok politikai céljait: Kollonics és Johann Kaspar Ampringen, a pozsonyi Gubernium első és egyetlen igazgatója a császári célkitűzések mellett, különösen elkötelezett lovagrendek tagjai voltak (az első a máltai lovagoké, a másik a német lovagrendé).

Mindent egybevetve, az egyház és állam között pontos ellenpont-viszonylata sokkal finomabban volt megszöve, mint ahogy azt e tanulmány érzékeltetni tudja. A papi védettség életfontosságú kérdésében, főleg adózás terén, a magyar főpapok az 1680-as években Bécs és Róma szövetségével találták magukat szemben, amikor mind Lipót, mind II. Ince pápa Bunvisi és Marco d'Aviano követelken keresztül anyagi alapokat kerestek a török háboru folytatásához. Egyik választukat érdemes megemlíteni: a Franciaországban akkoriban kihirdetett négy gall articulus nyilvános visszautasítását. Világos, hogy ez az állásfoglalás összhangban állt mind a Habsburgok, mind a pápa XIV. Lajos elleni harcával; másrészt viszont, az előző évi viharos soproni diéta fényében, nem azt adta-e tudtul az

osztrák dinasztianak, hogy az erastianizmus minden formáját magyarországi katolikus alattvalói kiátkozással fogadják? Feltűnő, hogy a salzburgi hercegek irt még alá hasonló irományt, de sehol máshol Közép-Európában nincs erre analógia. Érdekes dolog az is, hogy az 1680-as években mutatkoztak első jelei egy elképzelhető királyi közeledésnek a magyar protestánsok felé, amikor a császár, megijedve attól, hogy a felekezeti problémák tartósan holtpontra jutottak, békepárti eirenista tanácsadóját, Rojas y Spinolat küldte el, hogy kilátásokat nyújtson a megegyezésre.

Ekkor kezdődött a küzdelem, nem a doktrinák felett (mint a korszak janzenizmusával való vita), nem is szervezeti kérdésekben (mint a korszak puritanizmusával való ellentét), de a hatalomért és ellenőrzésért és ez a harc intenzívebbé vált, ahogy 1638 után az új magyar állam körvonalai kibontakoztak. Végül, amikor már minden harcképes elem kimerült, 1711-ben kompromisszum jött létre a dinasztia és a Rákóczi-felkelés vezetőinek legtöbbje között. Ez a megegyezés, melyet két katolikus főúr - az udvar részéről Pálffy János, az országéról Károlyi Sándor - közötti tárgyalások ötvöztek össze, VI. Károly alatt, harmonikusabb korszakot vezetett be, mely az 1741-es országgyűlés Mária Terézia iránti nagy szolidaritási gesztusában jutott tetőfokára és szilárd együttműködésre háborúi alatt. A protestánsokra ismét erős nyomás nehezedett és az enyhülés legszerényebb jelei is, ahogy pl. az 1731-es Carolina Resolutio, azonnali katolikus tiltakozást váltott ki. Magyarország kiengesztelhetetlen rétegeit továbbra is szorosan azonosították a kálvinizmussal - nem annyira a nyugati részekén (ahol gyengébb volt a hitélet), vagy Erdélyben, (mely távol esett és eléggé körülbástyázták a helyi autonómiák); inkább a két országrész között, a Tisza vidékén, melyre a puritanizmus már eredetileg rányomta bélyegét és ahol a nyugateurópai modellek továbbra is érvényesítették befolyásukat. II. József 1781-es türelmi rendelete túl keveset nyújtott és túl későn érkezett ahhoz, hogy lefegyverezze ezeket a tradíciókat; ezektől egyenes ut vezetett az 1790-91-es viharos diétán a protestáns sérelmek előadásához, sőt, ugyanakkor, a protestáns Hohenzollerek felé való közeledéshez. A magyarokat nem hagyta érzéketlenül Szilézia párhuzama, a Habsburg tartományok egyetlen olyan országáé, ahol az ellenreformáció, Bécs minden igyekezete ellenére, nem tudott teljesen célt érni.

Még döntőbb szakadék rejlett azonban magában a katolikus szervezetben, amely szerint József türelmi rendelete túl sokat engedett meg és amelynek rejtett feszültségei már anyja, Mária Terézia halála előtt felszínre kerültek. Mint a 17. században, ezek most is akkor merültek fel, amikor a protestantizmus (ebben az esetben Poroszország) nem jelentett többé fenyegetést és amikor az 1764-65-ös diéta, épp száz évvel a Wesselényi-féle zűrzavar kirobbanása után, bizonyos kibontakozás-félet kínált annak a történetnek, amelynek vázlatát adtam. Az ürügy egy kis könyv volt, amelyet az udvari könyvtáros, a trencsényi Adam Franz Kollár irt, és amely vizs-

gálat tárgyává tette a magyar egyház által feltételezetten Szent Istvánnak adott, és legujabban Mária Terézia által újra életbeléptetett "apostoli" jogok elméleti és történeti vonatkozásait. Érdekes helyzettel állunk szemben: egy művelt latin munka, a birodalom egyik legtanultabb embere tollából, maga a címe (De Originibus et Usu perpetuo potestatis legislatoriae circa sacra Apostolicorum Regum Hungariae) elég hozzá, hogy elijessze a legtöbb olvasót, egy jámbor császárnő jóváhagyásával szentesítve, mely egy püspök által felfedezett, és először egy jezsuita által kinyomtatott okiraton alapszik és amely a méltatlankodás olyan viharát váltotta ki, hogy a katolikus tulsulyu rendek nyilvános elégettetését követelték. Mert Kollár lehengerlő fordulatot talált: az "apostoli" hatalmat ki lehet terjeszteni a szokásos ügyeken túl is, elsősorban a papi adóztatásra, a türelemre, sőt, analógiaként, a világi rendek privilégiumait is fenyegetheti.

Ezt a konfliktust valójában el lehetett simítani: Kollár könyvét elégették Magyarországon; szerzője jelképesen visszavonta állításait. De a szakadék veszedelmesen mély volt abban a társas viszonyban, amely a Habsburg monarchiát barokk hatalmára emelte. Szimbolikusan, miközben Kollár tagadta a tridenti zsinat határozatainak törvényes érvényét Magyarországon, egy érsek a nagy zsinat monumentális jeleneteinek megfestését rendelte meg, tele klasszicizáló részlettel, hogy Egerben pompás új szemináriuma falait díszítse e sorozattal. Mind stílus, mind tartalom szempontjából messze jutottunk a dinasztia pozsonyi fellegvárában a Virtutes Ferdinandi II. képsortól. A szóbanforgó érsek egy Esterházy- volt, az ország első főúri családjának sarja; ahogy az a hercegprimás is, aki II. Józseffel a legmakacsabbul szembeszegült, egy Batthyány volt, az ország gazdaság és előkelőség szempontjából második családjának tagja. A reformáló Habsburgokat mind az egyházi, mind a világi hierarchia magára hagyta Magyarországon, pedig hosszú időn át legbiztosabb támaszai voltak az örökölt birodalmuk legvitatottabb részében. Ha keressük a dátumot, amikor a nemzetek feletti monarchia felmorzsolódása, ha lassan is, de megkezdődött, 1765-öt tekinthetjük a legismerősebb mérőföldkőnek.

R. J. W. Evans

A SKÓT ÉS AZ ANGOL NEMZET 1603 UTÁN

Skócia és Anglia - Magyarország és Ausztria - nyilvánvaló, hogy szembeszökő hasonlóságok és szembeszökő eltérések vannak a két ország történetében az utolsó négyszáz év során. Egyik párhuzam az 1707-es Angol-Skót Unió és az 1711-es szatmári béke között van (az 1722-es Pragmatica Sanctioval); mindkét béke elismerte a kisebb ország polgári és vallási jogait, mindkettőt hosszú korszak követte, melynek során a dualisztikus társasviszonyt a két partner kölcsönös megegyezéssel nézte. Eltérés közöttük, hogy Skóciának nem sikerült harcos nacionalista mozgalmat kifejlesztenie, amilyen a magyarországi volt 1820 után. Valótlanság lenne azt állítani, hogy nem voltak 19. századi skót nacionalisták, de Kossuthjuk minden bizonnyal nem volt és a forradalmi láng szele nem ért el ideig. Nincs most szándékomban részletezni vagy magyarázni a párhuzamokat és eltéréseket: ezt a feladatot talán hasznosabb lenne későbbre hagyni. Jelenlegi feladatom az, hogy a tényeket körvonalazzam Skóciának Angliához fűződő viszonyával, hogy ebből némi tanulságot lehessen levonni.

A 17. században az angol-skót kapcsolatot két korona 1603-as uniója határozta meg, amely akkor jött létre, amikor Erzsébetet VI. Jakab skót király követte a trónon, akiből I. Jakab angol király lett és aki udvartartásával Londonba költözött. Ahogy a Habsburg Pragmatica Sanctioban, a két királyság között is a Stuart dinasztia volt az egyetlen formális hid: eleinte Jakab szívesebben fogadott volna egy incorporatív uniót, egyetlen parlamenttel és egyetlen állammal, de az angolok azonnal elutasították ezt a gondolatot, - ez alkalommal éppugy, mint még öt ízben a továbbiakban, amikor az 1704-ig terjedő korszak folyamán akár a skótok, akár az uralkodó felvetette azt - nem sok kedvük volt hozzá, hogy privilégiumaikat, gazdaságukat vagy birodalmukat az északi határaikon élő szegény külföldiekkel megoszszák, legfeljebb akkor, ha más módon nem lehet Skóciát kézben tartani.

A két ország kapcsolata a 17. században nagyon változó volt, a király uralkodói képességeitől függően. I., ill. VI. Jakab, finom érzéssel átlátva a skót politika működését, igen sikeresen uralkodott északon, Skóciában bölcs és erős királyként tartották számon, ami különös ellentétben állt azzal, hogy Angliában tehetetlen hírében állt. A két királyság közti határvidéket, amely hosszú századokon keresztül bandi-

ták és törvényen kívüliek erődítménye volt, lecsendesítette, biztonságossá tette a forgalom számára: a kereskedelem fellendült, a városok fejlődtek. Ugyanakkor Skóciában a parlamenti privilégiumok terén nem történt az angliai fejlődéssel összehasonlítható változás, mert a király Skóciát nagyjából magántanácsán keresztül kormányozni tudta és a nemességet és az egyházat inkább hízélgéssel, mint kényszerítéssel irányította. Semmiféle határozott erőfeszítés nem történt, hogy a skót intézményeket az angolokéhoz tegyék hasonlóvá és bár a külpolitika teljesen London kezében volt, mivel Jakab nem indított háborút, ebből nem származott hátrány Skócia számára sem.

Egyik utóda sem kormányozott olyan sikeresen. Mindnyájan tudjuk, I. Károly milyen harcban állt angol parlament-jével, de gyakran elfelejtjük, hogy az első háborút, amelyet brit földön kellett vívnia, skót alattvalói ellen viselte, akiket teljesen elidegenített azzal, hogy megpróbálta a skót istentiszteleti formákat az angliaiak szerint átalakítani és megkísérelte, hogy visszaszerezze a jogot, hogy az egyházi földekből jövedelmet huzzon, amit elődei már a reformáció óta átengedtek a földbirtokos osztályoknak. Az 1638-1651-es évek zürzavarával részben összeesett, részben követte azt egy gazdasági visszaesés korszaka, rossz aratás, járványok, a külkereskedelmi feltételek rosszabbodása és maga a háború olivetkezményeként. Ezután következett, hogy Anglia Cromwell Oliver vezetésével leverte Skóciát és egy évtized jött, amely karddal kikényszerítve meghozta az incorporatív uniót Angliával, mivel adott időben Skócia fékentartására ez látszott a legjobb utnak; az eseményeket gazdasági fellendülés hálvány jelei kísérték.

Nem tudjuk megmondani, vajon hosszú távon mennyire vált volna be ez az elrendezés, mert a rövid epizód 1660-ban hamar végetért II. Károly restaurációjával és Anglia és Skócia újra visszatért a koronák uniójának pusztán dinasztikus kapcsolatához. A következő fél évszázad során azonban a koronák uniója a gyakorlatban egyre rosszabbul és rosszabbul vált be. Egyrészt Anglia agresszívebb állammá kezdett válni: az Egyesült Németalföldek ellen folytatott három háborúban, melyet hosszú küzdelem követett az angol uralkodók és XIV. Lajos között, Anglia konfliktusokba sodorta Skóciát legjobb külkereskedelmi partnereivel. És a királyi tengerészet, teljesen szembeszökően, védte az angol hajókat, de hagyta, hogy a skótokét kalózkodó fosztogassák. Másrészt Anglia merkantil állam lett; megszavazta a Navigation Act-ot és az 1660-as törvényt és ennek következményeképp elzárta a skót hajók elöl a lehetőséget, hogy árut szállítsanak, vagy kereskedelmet folytassanak az angol gyarmatokkal; adókat vetett ki vagy más megszorításokat rótt a skót vászonra és marhára, megakadályozva ezzel a skót exportálókat, hogy angliai vargabetűvel nyerjék vissza azt, amit a háborúk és az európai kilengések egyéb tényezői miatt elveszítettek. Harmadszor, 1695 és 1702 között éles angol-skót perpatvar támadt afelett, joga van-e Skóciának, hogy megalapítsa saját nem-európai kereskedelmi társaságát és egy gyarmatot Darienben, a panamai földszoroson. Két-

ségtelen, hogy a kaland a skót ügyetlenség és rossz tervezés miatt kudarcba fulladt, vagy mert az angolok mindent megtettek, ami hatalmukban állt, hogy megakadályozzák a jogok érvényesítését, nehogy azok valahogyan utjába álljanak az angol prosperitásnak. Negyedszer, különösen 1689 után, a skót parlament kezdett több hatalmat és iniciatívát magához ragadni, de mindent nehezített és korlátozott az a tény, hogy a király skóciai miniszterei, nyilvánvalóan a westminsteri angol minisztérium bábjai voltak. Az uralkodó (és sok kereskedelmi és politikai érdekelttség Skóciában) látta, hogy egyik kiút az lenne az állandó feszültségből és a szembeszökő gazdasági stagnációból, ha szorosabb politikai uniót létesítenének, amellyel egyetlen parlament, egyetlen birodalom, egyetlen vámrendszer járna. De az angolokat továbbra sem érdekelte ez a megoldás.

Elmondhatjuk tehát, hogy a tizenhetedik század végére a koronaunió kezdeti ígéretét, hogy szilárdabb békét és fokozódó anyagi prosperitást fog hozni alaposan meghamisították: az 1690-es évekre már külfáborukat vont maga után, belső brit politikai konfliktusokat és súlyos kereskedelmi depressziót az északi királyságban. A század utolsó évtizedében, ahogy az első kettőben is, a skótok nagy számban emigráltak Írországra, főleg Ulsterbe: ez arra vall, hogy Írországot a jobb gazdasági lehetőségek országának tartották, mint Skóciát. Skócia és Írország egyránt szemelláthatóan szegényebbek maradtak, mint Anglia.

E problémák megoldásához több út vezetett volna. A skótok küzdhettek volna függetlenségükért; megpróbálhatták volna az uniót szövetségi alapon átalakítani, amilyen az 1867-es osztrák-magyar kiegyezés lett, vagy úgy, hogy az angol miniszterek befolyása csökkent volna. Vagy kiálódhattak volna tovább, úgy, ahogy addig, belenyugodva csatlósi helyzetükbe, a "boldog szegénység" egy fajtájába, ahogyan azt egy államférfiuk kifejezte. Lényegében a problémát 1707-ben a parlamentek uniója oldotta meg, amely létrehozta az egy királyságot, egy zászlót és egy parlamentet, skót tagokat is iktatva be Westminsterbe. Nem akarok túlságosan belemenni a részletekbe, miért alakult ez így: alapjában azért történt, mert a skótok azzal fenyegetőztek, hogy az akkori uralkodó, Anna királynő halála után külön válnak, ha csak jobb feltételeket nem kapnak az angoloktól, az angolok szerint pedig a skót függetlenség, vagy akár a szövetségi unió egy lazább formája is túl nagy fenyegetést jelentett katonai biztonságuk számára. Nem kétséges, hogy az angolok a vesztegetést és a politikai nyomás egyéb formáit is igénybe vették, hogy rávegyék a skót képviselőket, hogy az unióra szavazzanak; ugyancsak alig vonható kétségbe, hogy a skót parlamenti tagok maguk is borsódtak a polgárháború és a külső háborúk gondolatától, mely bekövetkezett volna, ha szakítanak a koronák uniójával, és hogy azt képzelték, a parlamentáris unióval jobb gazdasági feltételekhez jutnak.

Az 1707-es Unió legérdekesebb vonása különlegesen finoman összetett volta. Egyetlen államot teremtett, de meg-

hagyott két egyházat, az episzkopális protestáns egyházat Angliában és a presbiteriánus protestáns Skóciában; egyetlen parlamentet hozott létre, de meghagyott kétféle törvényrendszert, a szokásjogon alapuló angliait és a római jogra épült skóciait; egyetlen vámrendszert alakított ki; a skótokat bevette az egyetlen hajózási rendszerbe és egyetlen birodalomba, de megengedte a skót városoknak, hogy megtartsanak bizonyos kiváltságokat és nem vonta vissza azoknak az egyéneknek a jogait, akik különleges gazdasági koncessziókat kaptak a régi skót parlamenttől. Nem történt kísérlet arra sem, hogy megváltoztassák a skót pénzügyi vagy oktatásügyi intézményeket. Ilyen módon a skót középosztály karrier-modelljeit - papok, ügyvédek, kereskedők, tanítók pályáját - nem fenyegethette angol határsértés. És ahogy a 18. századi parlamentek a modern törvényekhez képest csak nagyon kis mértékben avatkoztak be a mindennapi életbe, Anglia beleszólása Skócia ügyeibe az unió utáni században igazán nagyon csekély volt. A politikai függetlenséget még minimálisabban érintette, azontul, hogy a westminsteri kormányzat kinevezett egy de facto politikai ügyvezetőt, először az Argyll nagyhercegeket, később magasabb-rangú törvényes tisztségviselőket. A parlamentek uniójából származó gazdasági előnyök a 18. században nem voltak azonnal érezhetők, de elég szilárdaknak bizonyultak, amikor bekövetkeztek. 1740 előtt Skócia fejlődése csak lassu ütemű volt. Utána azonban az angol piacnak a skót marha iránti növekvő igényeiből eredő haszon észrevehetően áradni kezdett észak felé, egyre több mezőgazdasági befektetést hozva magával, emelve a farmok jövedelmét, magasabb haszonbért téve lehetővé. Hogy kinyílt az ut arra, hogy résztvehessenek az angol birodalom kereskedelmében, végre meghozta gyümölcsét, amikor glasgowi kereskedők kötötték meg a nagy szerződéseket a virginiai dohány szállítására a francia gazdaszövetség számára (French Farmers' General?): ennek eredményeként Skócia egész nyugati részén gyorsabb üteművé vált a gazdasági élet virágzása. A legnagyobb fontossága talán annak volt, hogy Skócia 1740 után először tapasztalhatta, milyen előnyöket jelenthet egy sikeres textilipar egy szegényebb gazdasági életben: a gyarmati és angliai igények éltető ösztönzésére virágzott a vászonipar; serkentően hatott rá az emelkedő hazai igények stimulása is, a növekvő mezőgazdasági és városi jövedelmek következménye. Négy vagy öt skót családból legalább egy jövedelmet huzzott belőle.

Ilyen körülmények között nem csodálkozhatunk, hogy a skótok elfogadhatónak találták az 1707-es megegyezés feltételeit. Tény, hogy felhagytak a kísérletekkel, hogy megintassák a hajót: a jakobita összeesküvések és felkelések (összesen négy, bár csak kettő volt ebből jelentős) kevés visszhangra találtak, a felföldi gael törzsekben kívül, és még ezek között is a kisebbség engedelmeskedett csak Charles Edward Stuart herceg fegyverbehívására 1745-ben. A skót értelmiség nagyjából úgy reagált az unióra, hogy megpróbálta az angolokat saját játékokban megverni: az angolok híresek voltak mezőgazdasági reformjaikról, így a reformok lettek a skót birtokos osztály vesszőparipái is; az angolok híressé váltak Isaac Newton révén, így a Hume, Smith és munkatársai által

életrehívott skót felvilágosodást elsősorban az sarkallta, hogy olyan rendszeres és általános érvényű törvényeket fedezzenek fel a filozófiában és a társadalomtudományokban is, mint amilyeneken a newtoni fizika alapszik; az angolok az építészetben, festészetben közelebb voltak az európai divathoz, így a skót építészek, pl. Adam, és sok festő is azon igyekezett, hogy még ennél is fokozottabban utánozza az itáliai eredetieket.

Másrészt viszont, azt hiszem, óvakodnunk kell attól, hogy túl sokat tulajdonítsunk az Act of Union-nak. Egyrészt nem világos, hogy a skótok 1870 és az ipari forradalom előtt gazdasági vonatkozásban jobban álltak-e, mint az irek, akiknek gazdaságtörténete szintén kitűnő háromnegyed évszázadot mutat ki, noha pusztán gyarmati viszonyban álltak Nagybritanniával. Másrészt a skót fejlődés sok eredménye helyi forrásokon alapult, mint pl. XVII. századból örökölt kitűnő oktatási rendszere, mely a skót sikság számára a műveltség magasabb fokát nyújtotta, a tehetségek elé hosszabb iskolai létrát állított, mint Anglia. És az Unió azért is jól bevált, mert az angolok intézményeik terén távolról sem voltak imperialisták: ötven évvel az unió után sem történt komoly próbálkozás arra, hogy megváltoztassák a törvényeket, a vallási vagy oktatási rendszert Skóciában, az angliai mintához egyeztetve. Mindaddig, amíg a skótok elégedettek voltak, az angolok örömmel engedték át nekik a saját ügyeik feletti tényleges irányítás igen jelentős részét.

1780 és az először gyapjura, majd vasra alapozott ipari forradalom megindulása után a változás üteme igen meggyorsult mindkét országban, és biztos, hogy Skócia ezen a ponton kezdte meg maga mögött hagyni Írországot. Mig Írország, egyre növekvő népességével megterhelve, szén vagy ércbányák nélkül, olyan mezőgazdasággal, mely az igényeket nem volt képes, vagy nem volt hajlandó kielégíteni, menedéket talált az örökségek osztásában és a krumplitermesztésben, Skócia (kivéve az északnyugati felvidéket) szaporodó lakosságát fontos nyersanyagokon (gyapot), vagy természeti erőforrásaiban (szén és vas) alapuló iparokban foglalkoztatta és átalakította gazdálkodását, míg az Európa egyik legtermékenyebb mezőgazdaságává vált.

A valódi iparosodás első fázisa Skóciában, modhatni, nagyjából 1780-tól 1850-ig terjedt. Az Unió keretei között zajlott, és az a könnyedség, amellyel a tőke és a technológiák pl. a gyapotipar korai korszakában délről északra áradtak, mutatja, hogy csak segítséget kaphatott tőle. Mindazonáltal a skót ipari forradalom legtöbb erőforrása és kezdeményezése skót eredetű volt és skótok maguk is jelentős számú vállalkozást exportáltak Angliába - James Watt esete a birminghami Soho műveknél csak egyik legismertebb a számtalan példa között. A pusztá becsatlakozás az erősebb lendületű angol gazdasági életbe nem tehetett, és nem is tett önmagában döntő változást; ahogy Írországnak is meg kellett tanulnia, amikor 1801-ben odakapcsolódott Nagybritannia Uniójához, hogy

az alkotmánybeli változások kisebb különbséget tesznek a gazdasági perspektívához vezető bármely uton is, mint ahogy azt a politikusok képzelni szerették volna.

1840-ig az iparosodás tapasztalatai észrevehetően csökkentették a szakadékot a skót és angol jövedelmek között a földbirtokosok és a magasabb középosztály esetében; nem esik többé szó a lerongyolódott skót lordokról, akik korábban Londonban a neveltség tárgyai voltak. A munkásosztályok és kisebb kereskedők számára a tapasztalat vegyesebb eredményekkel járt: kevés bizonyíték van arra, hogy 1790 és 1840 között a nép nagyobb részénél estek volna a reálkeresetek, és ha sok munkás a lét legalsó szintjén döcögött is, ez sem volt rosszabb helyzet, mint amilyenben őseik voltak. Ennek ellenére természetesen erősödtek a társadalmi feszültség jelei - az 1790-es Paineite-tüntetések, az 1820-as zavargások, az 1834-es Great Reform Bill előestéjén a demonstrációk, a glasgowi gyapotsztrájkok, a chartisták, stb. Jellemző módon az elégedetlenség a férfiak szavazójoga és alacsonyabb adók iránti igényben nyilvánult meg, önkormányzatot azonban nem követeltek, bár néhány csoport címe (the United Scotsmen) és sok felterjesztés nyelvezete (pl. a középkori hős, William Wallace emlékéért idézve) születő nemzeti tudatra vall.

Érdekes módon az egyedüli alkalom, amikor ebben a korszakban az angolok igazán beletapostak a skót érzékenységekbe, 1826-ban történt, amikor egy meggondolatlan törvényjavaslat azt indítványozta, hogy a skót bankgyakorlatot hozzák közös nevezőre az angol rendszerrel és vonják ki az 1 fontos bankjegyeket a forgalomból - óriási volt a felzúdulás, élén Sir Walter Scottal, ennek során a skót középosztályok propaganda és nyilvános gyűlések útján védtek pénzügyi intézményeket és az úgy valóban olyan fordulatot vett, mintha a skót szabadságjogok forognának kockán. Westminster visszatáncolt és újra helyreállt az összhang.

A következő vizsgált korszak 1850-től az első világháborúig terjed - olyan korszak, amelyben Skócia sikeres nehézipart folytatott és amelyben a munkások reálbéréi kétségtelenül rohamosan emelkedtek. Talán soha nem volt még olyan kis különbség az egy főre eső jövedelemben Anglia és Skócia között, mint az első világháború előestéjén. Mindez persze nem volt tökéletes - az ipari fejlődés kiegyensúlyozatlan volt, a nyomornegyedek problémája súlyosabb, mint Angliában és a kívándorlások szintje is sokkal magasabb. Mégis olyan korszak volt ez, amelyben a munkásosztály emelkedő igényei kielégültek - és ha átnéztek a határon, azt láthaták, hogy csökken a különbség. Ilyen vonatkozásban kevés panaszra lehetett okuk az Unió keretei között, főleg, ha meg gondolták, hogy Gladstone Angliája választójogot adott nekik, Cobden Angliája szabadkereskedelmet, ezzel kedvező feltételek között szerezhettek maguknak hajókért olcsó élelmet, és Disraeli Angliája olyan világbirodalmat szilárdított meg, amelyben szerencsét próbálhattak, ha nem érezték jól magukat otthon.

Mégis ez volt az a korszak, amikor az 1707-es unió első feszültségei mutatkozni kezdtek. Egyrészt a parlament fokozott mértékben kezdett beleszólni mindenki ügyébe: az iparosodással újabban mindenfajta állami beavatkozás járt, gyártörvény, közegészségi törvények, banktörvények, nevelési törvények, szegénytörvények, majd alakulni kezdtek a jóléti állam kezdetei az első világháború előestéjén. Amikor azonban Westminster figyelme Skócia felé fordult és megpróbált megfelelő törvényeket kialakítani, ezt sokszor ügyetlenül csinálta, nem ismerve a skót törvényeket és a skót társadalmi feltételeket. Az sem segített ebben, hogy egy korábbi időszakban, tisztább kormányzat címén, megszüntették a skót manager állását - azt a 18. századi juhászskutyát, aki bőkezű támogatás segítségével összeterelve tartotta a skót parlamenti tagokat a minisztérium mögött és aki ugyanakkor tanácsokat adott a minisztériumnak, mit kellene csinálnia Skóciában.

A fokozódó kormány-beavatkozás és tudatlanság kombinációja felkeltette sok helyi viktoriánus intézmény vezetőségében az aggodalmat az igazságszolgáltatás, az egyház, az egyetemek és néhány üzem vonalán és aggodalmuk nacionalista formát öltött. Ahol az áramlat bázisai a legszélesebbek voltak, ott volt a legenyhébb és csak azt kívánta, hogy a westminsteri parlament nevezzen ki egy skót államtitkárságot, melynek legyen helye a kormányban és erre bízzák a skót ügyek intézését, állandó jelleggel, saját hivatalnokgárdája segítségével; ezt 1855-ben megszavazták és az államtitkárnak hamarosan hivatalt állítottak fel Edinburghban és Londonban egyaránt. Ott, ahol a mozgalom alapjai a legvékonyabbak voltak, bizonytalan és akadémikus formát öltött, a kelta peremvidék iránti romantikus rajongással és megpróbálva bizonygatni, hogy Skócia igazi szíjjal és Felföld. De ez a hullám sohasem vált erőszakossá: és itt a különbség Irországgal, hogy ne is beszéljünk Magyarországról, valóban szembeszökő. Az egész 19. század folyamán a skótok megmaradtak erős, talán felfokozott nemzeti tudatot ápoló népnek, és elérték, hogy módosítást csikarjanak ki kormányzati formájuknak Londontól - de sohasem indítottak függetlenségükért valamiféle paraszti (gyöker-rögvalóság?) hadjáratot. Még a liberálisok "önkormányzatot mindenféle" törvényjavaslatai is, melyek Nagybritannia számára 1913-ben és 14-ben szövetségi alkotmányt követeltek, kevés lelkes követőre találtak Skóciában.

1914-től kezdve a huszadik század megint alapvetően másként alakult. A skótok életműve továbbra is emelkedett, még a két háború közötti depresszió nehéz éveiben is, de (egészen a legutóbbi öt évig) kezdett lemaradni az angliaihoz képest. A skót ipar kevésbé volt virágzó (megintcsak mindaddig, míg a nemrégiben feltárt olajforrások új életet nem fecskendeztek sok ágába), a munkanélküliség magasabb, az emigráció nagyobb lett. Amikor a királyság két fele közötti különbség fokozódni kezdett (ha nem is sokkal), az emberek elkezdtek kérdezősködni, nem boldogulnának-e jobban külön-külön. Az első világháború előtt voltak már a munkások között nacionalisták; maga a háború előtérbe hozta John Macleant, a glasgowi szoci-

alista vezetőt és nevelőt, akit Lenin konzulává nevezett ki, és aki élete vége felé növekvő lelkesedéssel pártolta a skót függetlenség ügyét. De csak az 1930-as években következett be, majd újra a késői 1940-es, utóbb 1960-as években, hogy széles és népszerű nacionalizmus fejlődött ki a munkásosztályon belül: még most is (ahogy a skót nemzeti párt változó mértékben kapott támogatása mutatja) bizonytalan és illékony erő, melyet a munkáspárt, állandó devolúciós indítványai segítségével, visszaterelni remél saját választói sorába.

Vannak azonban egyéb tényezők is a modern nacionalizmus mögött, melyek talán még erősebb vonzóerőt jelentenek a középosztályok számára, mint a munkásosztályokéra. A kormány olyan mértékben megnövelte beleszólását a mindennapi életbe, hogy a viktoriánus korszak beavatkozási kísérletei eltörpülnek mellette; egyre inkább úgy alakul a helyzet, hogy egy olyan bürokrácia kormányoz, mely, noha nagyrésze ténylegesen az edinburghi skót államtitkárság hivatalaiban helyezkedik el, csak a Londonban készült határozatokért felel. A kormánytól való elidegenedés érzése sok nyugati ember számára közös, de Skóciában, történeti okokból, a nemzeti gondolat fókuszába kerülhet és vagy függetlenséget, vagy nagyobb fokú önkormányzatot követelhet, mint egy eddig még ki nem próbált, tehát reményteljes orvosságot.

Talán ugyanilyen fontos tényező a vállalatok növekvő nagysága. Egészen 1870. utánig szinte lehetetlen volt egy skót üzletet Skócián kívül irányítani, mivel a külfölddel a kommunikációs eszközök nem voltak elég jók. Egészen a huszadik századig a Clyde hajóépítő vállalat gyárainak túlnyomó többsége - a skót gazdasági élet kirakatüzemei - családi társulásokból állt; a skót bankok függetlenek voltak, és a skót tengerentúli befektetéseket általában hazai társaságok irányították Edinburghban, Aberdeenben vagy Dundaeenben. A huszadik században azonban az a gyakorlat kerekedett felül, hogy a skót üzleti élet egyre nagyobb hányada valamely londoni, vagy akár new-yorki vállalat egyik ágává vált. Sokszor a legmodernebb, leghathatósabb ipari üzemeket irányítják ilyen módon - az olaj, vegyipar, autóipar, elektronikus ipar területén - de nem tagadható, hogy a skót igazgató éllete (ahogy a munkásoké is) Skócián kívülről kap irányítást, olyan mértékben, amelyre a múltban nem volt példa. És ha lét-számfelesleg van, vagy gazdasági visszaesés következik be, gyakran a marginális skót gyárakban csökkentik a munkaerők számát, vagy a termelést, és magától értődik, hogy ezzel együtt jár a külföldi vagy angol kontrollra való nacionalista visszautérés. Ugyanigy, ha összehasonlítva a skót kézben lévő cégekkel, a külföldi érdekeltsgű vállalatok sikeresebbnek bizonyulnak, azaz az előbbieket lemaradnak az üzleti életben, hasonló jellegű ellenérzés támad.

Következésképp az 1970-es évekre elérkeztünk egy olyan helyzethez, amelyben - legalábbis a felszínen - sokkal erősebb elégedetlenség él az Angliával való unióval szemben, mint háromszáz év alatt bármikor, és számolni kell egy

nagy választóerejű skót nemzeti párttal, amely a szavazatok cca 30 százalékára számíthat és amely nyíltan azt a politikát vallja, hogy független skót államot kell létrehozni. A huszadik századi skót nacionalizmusnak vannak azonban olyan sajátos vonásai, melyekkel különbözik a legtöbb más, összehasonlítható mozgalomtól. Először is megmaradt teljesen erőszakmentesnek. Skóciában az egyéni erőszakos cselekmények szintje magas, a politikai erőszakosságé azonban olyan alacsony, mintha nem is létezne. Másodszer a skót nemzeti párt sok, talán legtöbb szavazója azt hirdeti, nem függetlenséget kíván - ha arra szavaz, azért teszi, hogy így csikarjon ki Westminsteről engedményeket, melyek több hatalmat vagy prosperitást fognak Skócia számára adni, de oda nem jutnak el, amit egy igazi nacionalista szabadságnak nevezne. Harmadszor, a modern skót nacionalizmusban a kulturális nacionalizmus kifejezés tartalmi töltése nagyon nem világos; nincs kialakult program, hogy a skótokat skótabbá tegyék nyelv, irodalom, nevelés, vagy bármilyen más terén. A nacionalizmus eszméje az utolsó évtizedekben inkább a zsebekre, mint a lelkekre hat és az a romantikus, kulturális nacionalizmus, mint a Hugh Macdiarmid-féle költőké és a két háború közötti korszakban, láthatólag halott. Ezt a három faktort össze lehet kapcsolni és végsőfokon mindez azt jelentheti, hogy a skót nacionalizmust könnyen le lehet fejezteni, ha a kormány el tudja érni, hogy visszatérjen a prosperitás.

Ez a gyors átfutás a skót és angol történelem négy évszázadán keresztül elkerülhetetlenül rendkívül felületes lehetett csak. Vannak azonban bizonyos kérdések és pontok, melyeket szeretnék felvetni magyar barátainknak, saját történelmükkel kapcsolatban, és megvitatni, vajjon milyen perspektivákat nyitnak ezek a mienk számára.

Először, nálunk a 18. századi megegyezés létrejötte inkább tekinthető úgy, hogy az erősebb partnernek, Angliának szüksége volt arra, hogy biztosítsa határvidékét egy mellette lévő gyenge útközállammal szemben, semmint erőszakos imperialista vagy dinasztikus akciónak, melynek célja a szomszéd állam beolvasztása lett volna. Eppen ezért nem történt határozott erőfeszítés, hogy a skót intézményeket azonos nevezőre hozzák az angliaiakkal, mivel egy ilyen akció értelmetlen is lett volna. - Mik az azonosságok és eltérések a Magyarországgal kapcsolatos Habsburg és osztrák politikában a Pragmatica Sanctio előtt?

Másodszer, hogy Skóciában bizonyos megelégedettséggel nézték a 18. századi megegyezést, bizonyára kapcsolatban volt a következő század körül az utána következő gazdasági prosperitással. Ez a prosperitás részben, bár semmiképp sem teljesen, az Uniónak köszönhető. Mondhatjuk-e azt, hogy azt az elégedettséget, mellyel a 18. században Magyarországon a Habsburg uralmat nézték, szintén a gazdasági prosperitás erősítette és indokolta? Ha így van, kinek a prosperitásáról van szó és a korszak politikai berendezkedésének lehet-e ezt valamilyen módon tulajdonítani, vagy valamely más, vele véletlenül egybeeső faktornak?

Harmadszor, az a tény, hogy Skóciában nem sikerült kifejleszteni egy agresszivebb jellegű, 19. századi nacionalizmust, úgy tűnik, legalább részben gazdasági élete folytonosan emelkedő trendjének tudható be és a saját szegénysége és az angol gazdagság közötti szakadék csökkenésének, mely elejét vette minden olyan érzésnek, hogy anyagi előnyökkel járna, ha egyedül lennének. Hogyan érvényesült ennek ellenkezője az Ausztria és Magyarország közötti viszonylatban, vagyis milyen mértékben kaphatott Kossuth és a többi nacionalista azért támogatást, mert a Habsburg birodalom egyéb részein gazdaságilag gyorsabb fejlődést láttak, mint Magyarországon? Milyen mértékben érezték azt, hogy a bécsi rendelkezések utját állják a pest-budai gazdasági lehetőségeknek?

Negyedszer, a skót nacionalizmusnak sohasem volt szilárd kulturális bázisa, mellyel elkülöníthette volna magát Angliától; eltekintve egy szerény gael-nyelvű kisebbségtől, mely a nacionalisták egy kis részét tette ki, a skótok zöme csak angolul ért; a vallási hanyatlással az egyház egyre kevésbé jelent kilovagolható megkülönböztetést - és különben is, az angolok sohasem törekedtek arra, hogy skót egyházi mártirokat csináljanak; a skótok ma általában más ujságot olvasnak, gyermekeik más iskolai vizsgákon esnek át, amikor 17 évesek lesznek, és számukra három helyett négy évig tart, hogy undergraduate fokot nyerjenek el az egyetemen - de ezek kis részletek ahhoz, hogy nemzetet lehessen belőlük kinevelni. Ha a magyar nacionalizmusban több volt a kulturális, mint a gazdasági tényező, az látszik-e vajjon valószínűnek, hogy a modern skót nacionalizmus kísérlete, hogy pusztán gazdasági sérelmekből nemzeti tudatot építsen ki, olyan, mintha téglát akarna csinálni szalma nélkül? Ha egyszer jobban kisüt a nap a gazdasági életre, elkerülhetetlenül összeomlik vajjon a struktúra?

Utoljára, számomra nem világos, milyen kapcsolatok vannak a központi kormányzat beavatkozásai és a periferikus nacionalizmus között. Vajjon a magyar történelem alátámasztja-e azt a feltételezést, hogy egy központi bürokrácia növekvő ereje, mely összeütközésbe került a 19. században a középosztályok és földbirtokosok helyi erejével az élesen elkülönült tartományokban, robbanást váltott ki, mert fenyegetni látszott az utóbbi karriersablonjait és privilégiumait? Ha ez így van, akkor a 19. századi skót nacionalizmust talán az késeltette, hogy az angol kormányzat, bár kénytelen volt fokozódóan beavatkozni az iparosodó gazdasági életbe, ezt csak nagyon óvatosan, kis lépésekkel tette, mely senkit sem fenyegetett túlságosan; most pedig, elveszítve *laissez faire* gátlásait, ugyanazt a polgári ellenérzést váltja ki, amelyet gátlástalan kormányok száz évvel ezelőtt Európa legnagyobb részében kiváltottak?

Természetesen nem ezek az egyedüli utak, melyeket érdemes lenne felderíteni, de talán el lehetne rajtuk indulni.

A LENGYEL TÖRTÉNETTUDOMÁNY UTJAI ÉS EREDMÉNYEI 1945 - 1975

A lengyel történetírás az elmúlt 30 év során jelentős mennyiségi növekedést tud felmutatni. [1] Tény, hogy fejlődésének egyetlen korszakában sem keletkezett ennyi, a lengyel történelemmel foglalkozó munka. A 20. századdal foglalkozó történeti irodalom lényegében 1945 után indult meg. A marxizmus is az 1945-75-ös évek során itatja át a lengyel historiográfiát. Tételei épp úgy érvényre jutnak a tudományos munkák eredményeiben, a jelentős számban felsorakozó elméleti fejtegetésekben, ahogy a történészképzés folyamatában is. A történetírás, 1939-es helyzetéhez képest, új problémák felé fordult, elsősorban a legujabbkori történettel kapcsolatban - fókuszába a két háború közötti periódus, a második világháború, majd a Lengyel Népköztársaság korszaka került - olyan kérdések jutottak előtérbe, melyeket a történettudomány eddig nem részesített kellő figyelemben, mint pl. a népi tömegek felszabadító harcainak története, vagy a baloldali áramlatok szerepe a nemzeti szabadságmozgalmakban, az idegen uralom idején. A történettudomány fejlődéséből, és a történeti folyamatnak a rokon tudományokkal közösen történő, sokoldalú megközelítésére való igyekezetből adódóan új kérdések merültek fel. Kutatások indultak pl. a gazdasági strukturákra, a társadalmi fejlődés specifikus sajátosságaira, a társadalmi strukturákra, főleg az osztályok és rétegek kialakulására, mozgásaira vonatkozóan. A társadalmi strukturák kutatásával organikus összefüggésben, ugyanakkor intenzívebbé váltak a társadalmi tudat fejlődésére vonatkozó vizsgálatok. Ezt tüzte ki célul a Lengyel Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete által koordinált történeti kutatási program, "A lengyel társadalom, változások strukturájában és társadalmi tudatában" témakörben.

A továbbiakban a lengyel történettudomány fejlődésére új kutatási módszerek bevezetése a jellemző, - ezek a tradicionális módszerekhez viszonyítva újak. Ide tartoznak a más tudományok, pl. a szociológia vagy a statisztika által kifejlesztett ismeretkategóriák és módszerek, melyek a rokon diszciplinákkal közös érintkező pontokon, a köztük lévő szoros összefüggés alapján, ugyanazon jelenségek kutatásánál adódnak: ide tartoznak azonkívül a technikai fejlődés által életrehozott új módszerek is, mint pl. a tömegjelenségek számbeli felmérése. [2]

Fejlődésének szocialista feltételek között eltelt 30 éve alatt a lengyel történettudomány több fázison ment keresztül. Az első fázis idején, 1945-48 között a lengyel történettudomány azzal foglalkozott, hogy a háboru okozta veszteségeket legalább részlegesen pótolja. A "Kwartalnik Historyczny" háboru utáni első évfolyamai a nekrológok és visszaemlékezések hosszú sorát hozzák. Az egyetemi tanárok 28 százaléka életét vesztette, nagymennyiségű értékes levéltári anyag semmisült meg. De hamarosan új egyetemek, új kutatási intézmények jöttek létre, új tudományos munkák láttak napvilágot. A második világháboru előtti korszakhoz képest gyakrabban képeztek vizsgálat tárgyát a lengyel-német kapcsolatok a koraközépkortól a modern korig. Fellendültek a nyugati lengyel területekre és népességük történetére vonatkozó kutatások a koraközépkortól kezdve a legújabb korig. Fokozott figyelemmel indultak meg a kutatások a lengyel állam kezdetére vonatkozólag; erősödő érdeklődés támadt az első Piastok állama iránt, melynek területe nagyjából a mai állam területének felelt meg. A röviddel a háboru után megkezdett munkák, mint K. Łowmiański, K. Tymieniecki, G. Labuda kutatásai, ahogy az archeológusoké is, a következő években eredményesen folytatódtak. Eleinte még csak a háboru előtti történeti szemléletmód érvényesült. A tudományos élet vezető pozícióit akkoriban még a háboru előtti káderek foglalták el.

Lengyelország szocialista fejlődésének megindulása, - különösen 1948 óta az Egyesült Lengyel Munkáspárt vezetésével a nép ideológiai meggyőzéséért folytatott harc, - a történettudományon belül is új fázist hozott, gyorsított módszertani és szervezeti változásokkal; kb. az 1953-as évekre alakultak ki a máig is érvényes tudományos modellek. Elkezdődött (főleg a tudományos folyóiratokban került előtérbe) az eddigi módszertani elvek felett a történeti materializmus álláspontjáról gyakorolt kritika korszaka. A történettudomány módszertani és organikus átszervezése csak egy része volt a lengyel tudományos életben minden vonalon bekövetkező átalakulási folyamatnak, mely 1951-ben, a Lengyel Tudományok Első Kongresszusával és a Lengyel Tudományok Akadémia 1952-es megalakulásával kezdődött.

E folyamat része volt a lengyel történészeknek a Varsó melletti Otwockban, az 1951-52-es évek fordulóján megtartott első módszertani konferenciája, ahol lengyel tudósok és funkcionáriusok és a Szovjetunió vendégtörténészei szerepeltek referátumaikkal. Ez volt az áttörés pillanata, ahol a történészek nagyrésze kinyilatkoztatta, hogy módszerben marxista álláspontra fog helyezkedni. Az egykori nyilatkozatokban, a vonatkozó írásművekben sok volt a leegyszerűsítés, nem hiányoztak az elhamarkodott ítéletek, a dogmatizmus, a tudománytalanság, érezhető volt a tapasztalatlanság az új szervezetek munkájában, mindenki részéről nagy erőfeszítésekre volt szükség. Sok volt még a hiba. De a fordulat tartalmi lényege időtállóan és megdönthetetlenül bizonyult.

A Lengyel Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének 1953 jan. 1.-i megalakulásával lezárult a történet-

tudomány strukturális újjászervezése. A Történettudományi Intézet kiemelkedő szerepet játszott a Lengyel Népköztársaság historiográfiájában, mert a főiskolai alkalmazásban álló professzoroknak és docenseknek a mainál jóval nagyobb része főiskolai munkája mellett az Intézetben is dolgozott. Ma már az az elv érvényesül, hogy mindenki csak egy intézmény keretében működik és a feladatokat felosztják ezek között. E munkamegosztás keretében az Intézet azokat a - főleg kollektív munkákat - vette át, melyekkel a főiskolák nem tudtak megbirkózni.

Az Intézet elsőrendű feladata Lengyelország többkötetes történetének kidolgozása volt. E munka elvégzésére az előmunkálatok, továbbá a Pomeránia és Szilézia történetére vonatkozó kutatások lekötve tartották a Történettudományi Intézetben a legtevékenyebb lengyel történészek nagyrészét, 1956-57-ig. Sok hasznos eredményre jutottak. A gyakorlatban kiderült, hogy olyan korszakokra vonatkozóan, melyeket a historiográfia mindeddig kevésbé intenzíven kutatott, az új korra és a legújabb korra, hosszabb előmunkálatokra van szükség, mint ahogy eredetileg elkezdték. Ehhez specialistáknak kellett beérniök. [3] Ilyen igényeket azonban hónapok, sőt két-három év leforgása alatt sem lehet kielégíteni. Csak 1975-ben sikerült a közben megjelent első három kötet után a kétrészes (1921-től 1939-ig terjedő) negyedik kötetet nyomdába adni; az utolsó kötetben (1939-1945) még folynak a munkálatok.

Az ötvenes évek közepe óta már revidálni lehetett a történetírás utolsó öt évének leegyszerűsítéseit és sikerült legyőzni a dogmatizmust. A lengyel marxista történészek felhasználták a polgári történetírás haladó eredményeit, az oroszabb kapcsolatba léptek a külföldi történészekkel és új módszereket vezettek be a történeti kutatásba. A történettudomány további fejlődésének legjellemzőbb vonása a hatalmas mennyiségi növekedés és az áttérés bizonyos témák monografikus kutatására, főleg a 19. és 20. századra vonatkozóan. Tartalmas és folyton növekvő tudományos irodalom fejlődött ki Lengyelországnak a két háború közötti történetére vonatkozóan, ahogy a második világháborúra is. Megkezdődtek a társadalmi strukturák fejlődésével kapcsolatos kutatások, ahogy előtérbe került a gazdaságtörténet is, elsősorban a birtoktörténet; ezenkívül elmélyültek a vizsgálatok a régi lengyel kulturára és a vallásos és politikai ideológiára vonatkozóan is. Sok lengyel történész érdeklődése ugyanakkor a történetírás módszertani problémái felé fordult. Jelentős haladás mutatkozik itt is. Az egyetemes történet iránti érdeklődés is, mely hosszú ideig háttérbe szorult a Lengyelország történetére vonatkozó tanulmányok mögött, ebben az időben hozta első gyümölcseit.

A lengyel történettudomány jelenlegi fejlődési fázisa az 1968-70-es években kezdődött. Minden tudományágban az volt a cél ebben az időben, hogy rendszerezzék a kutatási tematikát és kiemelt problémákra koncentrállják a munkálatokat. A történettudományban is előtérbe állították az alapvetően jelentősnek ítélt problémákat. Így a Lengyel Tudományos

Akadémia Történettudományi Intézete az 1971-75-ös években kidolgozni kívánta a lengyel állam és társadalom történetét, továbbá a lengyel kultúra történetét. Ezek a változások strukturális átalakításokat tettek szükségessé az Intézetben, melyeket 1970-ben végre is hajtottak. Különböző okokból változott az egyetemek belső strukturája is; autonóm tanszékek helyett intézetek jöttek létre, melyeknek módjában áll jobban koordinálni a tudományos és didaktikai tevékenységet. A tudományos tervek jobban kapcsolódtak az ötéves tervkorszakokhoz. Az 1976-1980-as évekre vonatkozó kutatási program, amelynek végrehajtására az Akadémián, az egyetemeken, a főiskolákon és intézetekben tevékenykedő tudósok legnagyobb részének erői összpontosulnak, főleg a lengyel nép történetének feldolgozására irányul a koraközépkortól napjainkig, különös tekintettel a társadalmi strukturák és a társadalmi tudat alakulására.

+++

A történettudomány fejlődésének a tudományos eredmények a mércéi. A figyelmet itt a komplex jellegű munkák felé kell fordítanunk, elsősorban a lengyel történet vonatkozásában (a Lengyel Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete.) A "Lengyelország történeté"-nek megírása és sajtó alá kerülése a vége felé közeledik. Ezzel párhuzamosan halad a "Szilézia története" és "Pomeránia története" c. kötet. Megjelent az "Állam és jogtörténet Lengyelországban az 1975-ös évig", az "Áttekintés a mezőgazdaság történetéről", az "Áttekintés a katonai történetről 1864-ig", "A lengyel parasztság története" és az "Áttekintés a lengyel paraszttörmögalmak történetéről", két kötetben. [5] Egyetemes történeti munkák is napvilágot láttak, az antik korra, a középkorra, a 16. és 17. századra, az 1789-1870-es korszakra, az 1871-1918-as korszakra vonatkozóan, [6] továbbá összefoglaló munkák Etiópia, Bulgária, Kína, Dánia, Anglia, Franciaország, Litvánia, Ausztria, Románia, Oroszország, Svédország, Csehszlovákia, Törökország, Magyarország, az Egyesült Államok, a Német Birodalom (1871-1945) történetéről. J. Krasuski [7] Ezenkívül megjelent egy lengyel gazdaságtörténet [8]. Problematikáját egyszer már felfektette J. Rutkowski 1950-ben, a "Lengyelország gazdaságtörténete" c. munkájában. Az egyes korszakokra vonatkozó összefoglaló ábrázolások közül a legismertebb St. Kieniewicz munkája. "Lengyelország története 1795-1918". [9] További áttekintő ábrázolást ad T. Dowiat (Lengyelország, mint a középkori Európa egyik állama), W. Wyczanski (Lengyelország, mint a nemesi demokrácia megtestesítője), T. Hępkowski (Lengyelország - egy modern társadalom születése), [10] M. Bogucka (A régi Lengyelország). [11] H. Samsonowicz közreadott egy ókor-történetet, egy középkor-történetet, egy két-kötetes újkor-történetet és egy Lengyelország történetét 1795-ig. Az 1795-1918-as éveket J. Skowronek - K. Gronowski dolgozták fel. Előkészítés alatt áll többek között egy közép-

kori lengyel kulturtörténet és egy lengyel histográfia-történet, mindkettő a Lengyel Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetében, ahogy készülöben van egy hétkötetes munka is a lengyel munkásmozgalom történetéről (a Társadalomtudományok Főiskolájának Munkásmozgalmi Intézete munkája.)

Jelentős eredményeket értek el a lengyel történet egyes problémáinak kutatásában. [12] A lengyel állam kezdeteire vonatkozó kutatómunkákhoz kapcsolódott a szlávok történetének kutatása is a korai időktől kezdve, amely munkálatokra még 1949-ben, a Tudományos Akadémia megalapítása előtt felszólítás történt; a lengyel állam fennállásának 1000. évfordulója adott rá ösztönzést. E feladatok megoldására karöltve sorakoztak archeológusok és történészek, H. Łowmiański, K. Tymieniecki, G. Labuda mellett a történész A. Gieysztor, B. Kūrbis, K. Buczek, T. Dowlat, stb. Egy munkacsoport foglalkozott a német jogalapon történő kolonizációval, a város-történettel, a társadalom középkori történetével (többek között S. Trawkowski, Z. Kaczmarczyk, B. Zientara, S. Piekarczyk, T. Lalik.) További kutatási területet jelentett az egyesült lengyel állam újraalapítása a 14. században és a Jagello-királyság kiépítése, különösen az állam egyesítése (J. Baszkiewicz) és a harcok a keresztes lovagrendekkel (S.M. Kuczynski - M. Biskup). A kulturtörténettel kapcsolatos kutatások különösen a Jagello-egyetem 600-as évfordulója alkalmával kaptak lendületet (1964), ahogy a Copernicus év (1973) alkalmával is. [13] Kutatások folytak a gazdaságtörténet, főleg a mezőgazdaságtörténet terén, a nemesi köztársaság korszakában (16-18. sz.). Az eredmények alapul szolgálhatnak Lengyelország társadalmi és politikai fejlődésének felméréséhez és jellemzéséhez. A. Wyczański, J. Topolski, L. Zytkowicz, A. Waerzynczkowa többek között [14] az uradalmak történetével foglalkoztak, M. Małowiat, A. Maczak, M. Bogucka, W. Rusiński, S. Hoszoecki többek között a kereskedelemmel és kézművességgel [15], W. Kula és J. Topolski [16] a feudális gazdasági rend elméleti problémáit vizsgálták. Vitatott kérdése a társadalomtörténetnek a schlachta, (a lengyel nemesség) szerepe a társadalomban és jellemzői (A. Wyczański, J. Maciszewski). Sokak figyelmé fordult a parasztság helyzete, strukturája kutatása felé (K. Orzechowski, J. Gierowski, S. Baranowski, stb.); kutatások folytak Lengyelország társadalmi rendjének jellemzőire a nemesi demokrácia és magnásoligarchia idején. (A. Wyczański, W. Czaplinski, Z. Radwański, A. Kersten, H. Olszewski, J. Maciszewski, J. Gierowski). Sok munka a politikatörténetet választotta tárgyként, így a svédek és kozákok elleni háborút, (M. Czaplinski, A. Kersten, Z. Wójcik), ahogy az északi háborút is (J. Gierowski). Kutatásokat szenteltek a lengyelországi szarmata barokk kulturának, melynek hátterét a reformáció és ellenreformáció képezte. (H. Barycz, J. Tazbir). [17]

Fontos kutatási területet jelentett a felvilágosítás, mely nemcsak az ideológiatörténet és a társadalmi tudat szempontjából érdekes, de a politikai történet szempontjából is. Így B. Leśnodorski, E. Rostworoski, J. Michalski és

J. Kowecki [18] a reformációs mozgalmakat tanulmányozták Szaniszló Ágost uralkodásának idején és a Kosciuszkó felkelés korszakában (1974).

Az idegen uralmak 1795-1918 közötti, több alkorszakra tagolt idejére vonatkozóan különböző problémák kerültek a kutatás előterébe (igy pl. mások voltak a feltételei a keleti országrészek és a Lengyel Királyság fejlődésének, mások a poseni nagyhercegség, Pomeránia vagy Szilézia viszonylatában, ismét más uton haladt a fejlődés 1848-ig Krakkóban, más uton Galiciában vagy a tescheni területen).

1948 óta sok munka tárgyalja a lengyel területen 1946-48-ban végbement eseményeket (többek között S. Kieniewicz, de M. Zychonowski és M. Tyrowicz is.) W. Bortnowski, J. Dutkiewicz, W. Zajewski, T. Lepkowski többek között a novemberi felkelés történetével is foglalkozik. A 19. század második nagy nemzeti felkelését (1863-64) szintén számos lengyel, sőt szovjet tudós is kutatta. S. Kieniewicz [19] összefoglaló történetet adott közre. A napoleoni háborúkra vonatkozó munkák keretein belül, melyeknek historiográfiáját A. Zahorski [20] foglalta össze, W. Sobociński és M. Senkowska-Gluck a Varsói Nagyhercegség történetével foglalkoztak.

A Lengyel Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetében, ahol T. Lepkowski már korábban foglalkozott a munkásokkal, R. Kołodziejczyk pedig a polgársággal a 19. század első felében, a W. Kula vezetése alatti szerzői kollektíva összefoglaló képet dolgozott ki a társadalmi strukturák fejlődéséről a Lengyel Királyság területén a 19. sz. első felében (az 1863-as felkelésig). Az Akadémia Történettudományi Intézetében és a főiskolákon falutörténettel foglalkozó munkák jöttek létre, feldolgozták a kezdődő iparosodás történetét Lengyelországban, a 19. sz. első felében (többek között J. Jedlicki) [21] aki e korszak lengyel schlachta-rétegének történetét is megírta, elkészült Galícia története (S. Kieniewicz, K. Grzybowski), a porosz területtel Cz. Luczak foglalkozott, az ipar és kézművesség történetét Nagylengyelországban a 19. században W. Jakóbczyk adta közre. [22]

+++

A két háború közötti korszak iránt az érdeklődés különösen 1956 után ébredt fel: hamarosan kiépült a Lengyel Tudományos Akadémia keretein belül az erre a korszakra vonatkozó kutatási központ (Cz. Madajczyk, T. Jedruszczak, M. Drozdowski, J. Żarnowski, stb.) [23]

A második világháború évek óta kutatás tárgyát képezi minden kutatási központban, így a Lengyel Tud. Akadémia Történettudományi Intézetében (Cz. Madajczyk, ujabban E. Duraczyński) és a Hadtörténeli Intézetben. A diplomácia-

történetre vonatkozóan fontos helyet foglalnak el W.T. Kowalski közleményei. [24]

A Lengyel Népköztársaság történetével ugyancsak minden egyetemi, intézeti és főiskolai kutatás központ foglalkozik. A F. Ryszka által vezetett kollektíva (H. Jedruszczakova, K. Kerstenowa, H. Słabek, T. Szarota) a Lengyel Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetében - ez egyike a legfontosabb helyeknek, ahol Lengyelország legújabbkori történetét kutatják - a népköztársaság első éveinek gazdaság- és társadalomtörténetét vizsgálja. Ez adja ki az egyetlen, negyedévenként megjelenő folyóiratot Lengyelországban, mely a lengyel történettel és világtörténettel foglalkozik a 19. sz. utolsó évtizedeitől a jelenig terjedő korszakra (Dzieje Najnowsze). Ebben az intézetben, mely fontos bázisa a kutatásoknak és hasznos vitáknak, készül a "Lengyelország Története" is. Az itt kiadott munkák csak kis hányadát jelentik a legújabb korról foglalkozó irodalomnak, a nagyobbik rész az egyetemektől származik, főleg Poznańból, Katowiceből, Wrocławból, a katowicei Śląski Instytut Naukowy-ból, az opolei Instytut Śląski-ből, és további kutatási helyekről, mint a Katonapolitikai Akadémia és a Katonai-történelmi Intézet. Súlyt helyeznek a politikai-történetre is. Az első világháború idejével és a két háború korszakkal, továbbá a második világháborúval foglalkozó munkák közös tárgyát képezi az a kérdés, hogy a 19. század hetvenes-kilencvenes éveiben kialakult politikai táborok, melyek, mint tömegszervezetek, 1945-ig tovább éltek, ezekben az időszakokban hogyan működtek. E politikai szervezeteknek kutatása 1956-ben indult meg erőteljesebben. Emellett tovább folytatódtak a munkálatok a Lengyel Királyságban és Litvániában a szociáldemokrácia történetének kutatására, Lengyelország Kommunista Pártjának történetére, (J. Kowalski, F. Świetlikowa, W. Najdus, stb.) folytatták a Lengyel Szocialista Párt történetének feldolgozását (H. Żarnowska, T. Ładyka, J. Holzer, A. Leinwand, A. Tymieniecka, J. Żarnowski, L. Ziemia, A. Reiss, stb.). Megerősödött az érdeklődés az u.n. nemzeti munkásmozgalom iránt (T. Monasterska) [25], lankadatlanul folytatódott a parasztmozgalmak kutatása (ezzel foglalkoznak tudósok, mint K. Dunin-Wasowicz, W. Stankiewicz, J. Borowski, J. Szaflik [26] vizsgálják a Pilsudski tábor kérdéseit (az u.n. Janacjat), a nemzeti demokráciát (EnDe) és az ezzel rokon csoportosulásokat (M. Orzechowski, R. Wapiński és J. Terej) [27], továbbá a keresztény demokráciát és a hozzájuk kapcsolódó mozgalmakat. (B. Krzywobłocka).

Az agrárkérdéssel foglalkozó munkák főleg az agrárstruktúrák fejlődési irányait vizsgálják a jobbágyfelszabadítás után, (K. Groniowski, R. Chomać), a két háború között (M. Mieszczankowski) és a második világháború után (H. Słabek). [28] Más történések a technikai forradalomra koncentrálták kutatásaikat és az ipari fejlődésre 1914-ig (J. Łukasiewicz, I. Pietrzak-Pawłowska), továbbá a két háború közötti gazdasági életre (Z. Landau, J. Tomaszewski, M. Drozdowski). [29] Elemezték többek között a harmincas évek második felének gazdaságpolitikáját és annak következményeit. Véleménykülönbség mutatkozott a külpolitika, a nemzetiségi politika egyes kérdé-

sei megítélésében, és más területeken, így pl. egyes politikai pártok szerepének értékelésénél, a Pilsudski-táborénál, a tábor baloldalának felmérésénél, ahogy az u.n. nemzeti, nacionalista és fasiszta pártok történetének feldolgozásánál. Emelítésre érdemes egy új kutatási irány: a társadalom történetének, strukturájának, az osztályok és rétegek történetének vizsgálata. Ezen a területen megindult a lengyelországi munkásosztály története átfogó ábrázolásának összefoglaló kiadása (S. Kalabiński és a Lengyel Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének munkacsoportja.) Az első kötet első része (a 19. század hetvenes éveig) most jelent meg. Vizsgálat tárgyát képezi a munkásosztály strukturája a századfordulón (A. Żarnowska). [30] Kutatják az intelligencia strukturáját 1918-1939 között; nagy, összefoglaló ábrázolás készül a társadalom történetéről Lengyelországban ugyanezekben az években, osztályairól és rétegeiről (J. Żarnowski). A legközelebbi években a multban elhanyagolt kultúrtörténet mellett a társadalomtörténet lesz a legfontosabb kutatási terület.

A második világháború terjedelmes irodalmából kiemelkedik Cz. Madajczyk kétkötetes munkája a fasiszta Németország megszállási rendszeréről Lengyelországban, amit a szerző egész Európára való kitekintéssel tárgyal, továbbá E. Duraczyński munkái a nem-kommunista szervezetekről, a londoni emigrációs kormányról és az országon belül a velük egyetértők táboráról. Fenti szerző J. Terejjel közösen az európai ellenállási mozgalmakról is áttekintést adott. [31]

A lengyel historiográfia jelenleg egyik jellemző vonása, hogy a lengyel problémákat széles nemzetközi háttér előtt tárgyalja. Így közelítik meg tárgyukat a két világháború közötti korszak lengyel külpolitikájával foglalkozó munkák, [32] a Lengyelország és szomszédai, továbbá a Közép-kelet-európai országok közötti kapcsolatokra vonatkozó kutatások és a 20. század történetét vizsgáló munkák (a J. Żarnowski vezetése alatti munkacsoport a Lengyel Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetében); ilyen a lengyel-szovjet kapcsolatok története (a Lengyel Tudományos Akadémia szocialista országokkal foglalkozó intézetében, L. Bazyłow vezetésével), és a lengyel-német kapcsolatok feldolgozása (Nyugati Intézet, L. Krasuski). H. Batowski (Krakkó) több kötetet adott közre az 1938-39-es évek diplomáciatörténetéről.

Az akadémiai Történeti Intézet és a wroclawi egyetem a fasiszmus lényegét kutatják. (Fr. Ryszka), és a két háború közötti korszakban a közép-kelet-európai diktatúrák történetét. [33]

A Lengyel Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetében, T. Lepkowski vezetésével dolgozó munkacsoport, mely Latin Amerika történetével foglalkozott, most Ázsia történetére is kiterjeszti kutatásait.

Jellemző még a jelenlegi lengyel historiográfiára a világtörténet rendszeres kutatása, a társadalomtörténetre vonatkozó rendszeres kutatások megszervezése, a bizonyos korszak

kok vagy problémakörök átfogó ábrázolására való törekvés, az igyekezet új módszerek bevezetésére (pl. a matematikai módszerek alkalmazására a népesség, a gazdaság- vagy társadalomtörténet kutatásánál) és a történészek módszertani továbbképzésére. A legujabbkori történet terén mindenekelőtt a politikai pártok történetének szélesebb ábrázolására törekszik, a fasizmus és a diktatura-rendszerek (köztük a Sanacja-rendszer) pontosabb meghatározására, az osztályok és rétegek kutatására kulturtörténet és társadalomtörténet terén, hangsúllyal a munkásosztályokra, az intelligenciára és a parasztságra; a Lengyel Népköztársaságnak nemzetközi összehasonlító módszer alapján, magas tudományos nivót jelentő történetét akarja adni; a 19. és 20. század kulturtörténetére a történészekkel akar új kutatási módszert kidolgoztatni; a nemzetközi kapcsolatok történetének átfogó, tudományos ábrázolásával, a politikai, gazdaság- és eszmetörténet leíró ábrázolásáról az elemző ábrázolásmódra való áttéréssel akar új utat mutatni.

A monográfiák mellett a tudományos viták kiszélesedését szolgálják a tudományos folyóiratok, továbbá a történeti forráskiadások. A "Kwartalnik Historyczny" mellett (negyediként megjelenő történeti folyóirat a Lengyel Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete kiadásában); nemzeti jelentősége van még az ugyancsak évenként négyszer megjelenő folyóiratnak, a "Przegląd Historyczny"-nek (Történeti Szemle), melyet a varsói egyetem ad ki. Említésre méltó emellett az évente négyszer megjelenő "Studia Historyczne" (Történeti Tanulmányok, Krakó). A legfontosabb szaklapok a "Dzieje Najnowsze" (Legujabb történet) mellett az évente négyszer megjelenő "Wojskowy Przegląd Historyczny" (Katonapolitikai Szemle), a "Z pola walki" (A küzdőtérrel - a munkásmozgalom történetéről) és az évkönyvek "Rocznik dziejów społecznych i gospodarczych" (Társadalom- és gazdaságtörténeti évkönyv, Poznan), a "Roczniki dziejów ruchu ludowego" (Évkönyvek a parasztmozgalomok történetéből, Poznan), a "Roczniki historii czasopiennictwa polskiego" (Évkönyvek a lengyel újságírás történetéből) és a félévenként megjelenő "Czasopismo Prawno-Historyczne" (Jogtörténeti Szemle, Poznań).

A második világháború után a lengyel történet sok középkori, újkori és legujabbkori forrásnak kritikai kiadása látott napvilágot. A "Monumenta Poloniae Historica" keretein belül a középkorra vonatkozóan jelentek meg diplomáciai kódexek, arab utazók feljegyzései Lengyelországról, továbbá évkönyvek, krónikák. [34] Az újkorra százával rendezték sajtó alá a forráskiadványokat, pl. a királyi uradalmak 16-18. századi számadásait, a referendárius-bíróságok aktáit (a királyi uradalmakban a jobbgyérek fórumát); a kis Sejm aktáit, a zsinati statutumokat (Concilia Poloniae), az egyházi és királyi uradalmak leltárait, bírósági könyveket, államférfiak és tudósok levélváltásait, forrásokat a lengyelországi reformáció történetéhez. [35] A 19. századra és a 20. század elejére vonatkozóan publikálásra került kiemelkedő forradalmárok és demokraták levélváltásainak és iratainak rendkívül fontos, sokkötetes sorozata (lengyel-szovjet kiadás, lengyel részről a

Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének kiadása), a januári felkelés történetére vonatkozó levéltári dokumentumok kiadása (1863-1864), a Varsói Nagyhercegség államtanácsának jegyzőkönyvei, a Lengyel Királyság és Litvánia területeiről a szociáldemokrácia történetére vonatkozó iratgyűjtemények, és a lengyel szocialista párt balszárnyának iratai, az 1905-07-es forradalomra vonatkozó egész sor kötet, a lengyelországi munkásosztály történetére vonatkozó források. [36] Az első világháború utáni korszakra megjelent egy többkötetes dokumentumkiadvány a lengyel-német kapcsolatokról, 1917-től napjainkig, a Documenta Occupationis Teutonicae, és számos kiadvány az 1939-1945-ös évekre vonatkozóan, a lengyelországi munkástanácsok iratai, a Lengyel Kommunista Párt pártnapjaira és konferenciáira vonatkozó iratanyag, parasztemlékiratok 1939-1948-ból. A legérdekesebb kiadványok közé tartozik Ignacy Paderewski [37] politikai levéltárának közreadása.

Speciálisan fontos és nagyon értékes a történeti kutatások és az össznemzeti kultúra számára a már a második világháború előtt elkezdett, és a Lengyel Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete által folytatott lengyel életrajzi lexikon.

A lengyel tudomány nemzetközi viszonylatban jelentős helyet foglal el. Állandó kapcsolatot tart elsősorban a szocialista országok történéseivel. A nemzetközi kapcsolatoknak tulajdonított fontosságra példák az időnkénti nemzetközi történészkongresszusok alkalmával közrebocsátott kiadványok és különösen a Lengyel Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének folyóirata, az Acta Poloniae Historica (1958 óta). Ezek mellett a kiadványok mellett még sok lengyel történész munkája került publikálásra bel- és külföldön egyaránt. [38]

Janusz Zarnowski

Zeitschrift für Geschichtswissenschaft, 25 Jg. (1977)
No. 8. 958-966.

Jegyzetek

[1] Az 1945 utáni lengyel historiográfiára vö. J. Topolski, Razvitie istoričeskich issledovanij v Polše v 1954-1969 gg., in: Istoriceska nauka v Narodnoj Polše v 1945-1969 gg., Varsava 1970. (A cikk francia nyelven is megjelent: Développement des études historiques en Pologne 1945 bis 1968 (A történeti tanulmányok fejlődése Lengyelországban 1945-1968, in: La Pologne au XIIIe Congrès International des Sciences Historiques à Moscou, Varsovie 1970, Bd.1.)

[2] Vö. uő: Metodologia historii, Warszawa 1973, c. munkáját, amely bizonyításmódjában és tipológiájában a modern lengyel történeti munkák új eredményein alapszik. Vö. még Historia i nowoczesność. Problemy unowocześnienia metodologii i warsztatu badawczego historyka, Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdansk 1975.

[3] Ld. J. Tazbir: Dwudziestolecie Instytutu Historii PAN, in: Biuletyn Instytutu Historii PAN, 1973. Nr. 3/4.

[4] Az 1970-ben megjelent kb. 60 történeti folyóiratról több mint 30 1956-ban jött ki először, vagy később; némelyiket többéves megszakítás után indították meg újra. Vö. J. Żarnowski, Polskije istoriceszkije žurnaly, in: Istoriceszkaja nauka w Narodney Polse, p. 215 (franciául: Périodiques historiques polonais - Lengyel történeti folyóiratok - in: La Pologne au XIIIe Congrès, p. 288.)

[5] Historia Polski, I. köt. Warszawa 1957; Historia Śląska, I. köt. Wrocław 1960; Historia Pomorza, I. köt. Poznań 1969; Historia Państwa i Prawa Polski do roku 1795, I-II. köt. Warszawa 1965. Historia ustroju Polski 1754-1939, Warszawa 1969; Zarys historii gospodarstwa wiejskiego, I-III. köt. Warszawa 1967-1970; Zarys dziejów wojskowości polskiej do 1864 r., I-II. köt. Warszawa 1965-66; Historia chłopów polskich, II. köt. Warszawa 1972; Zarys historii polskiego ruchu ludowego, I-II. köt. Warszawa 1963; Historia Polskiego Ruchu Robotniczego I-II. köt. Warszawa 1967.

[6] J. Wolski, Starożytność, Warszawa 1965; T. Mantuffel, Stredniowiecze, Warszawa 1965; Zb. Wójcik, XVI-XVII. w., Warszawa 1968; M. Żywczyński, 1789-1870, Warszawa 1967, J. Pajewski, 1791-1918, Warszawa 1971.

[7] H. Zins, Historia Anglii, Wrocław 1971; H. Wereszycki, Historia Austrii, Wrocław 1972; T. Wasilewski, Historia Bulgarii, Wrocław 1970; W. Rodziński, Historia Chin, Wrocław 1974; R. Heck - M. Orzechowski, Historia Czechosłowacji, Wrocław 1969; W. Czapliński - H. Górski, Historia Danii, Wrocław 1965; A. Bartnicki - J. Mantel-Niecko, Historia Etiopii, Wrocław 1971; J. Baszkiewicz, Historia Francje, Wrocław 1967; J. Ochmański, Historia Litwy, Wrocław 1967; L. Bazyłow, Historia Rosji, Wrocław 1975; J. Demel, Historia Rumunii, Wrocław 1970; H. Katz, Historia Stanów Zjednoczonych Ameryki, Wrocław 1971; A. Kersten, Historia Szwecji, Wrocław 1973; J. Reychmann, Historia Turcji, Wrocław 1973; W. Felczak, Historia Wegier, Wrocław 1966; J. Krasuski, Historia Rzeczy Niemieckiej 1871 bis 1945, Poznań 1969.

[8] Dzieje gospodarcze Polski do 1939, Warszawa 1965.

[9] St. Kieniewicz: Historia Polski 1795-1918, Warszawa 1968.

[10] T. Dowiat; Polska - państwem średniowiecznej Europy. Warszawa 1968; A. Wyczanski: Polska - Rzeczpospolita szlachecką, Warszawa 1965; T. Żepkowski, Polska - Narodziny nowoczesnego narodu, Warszawa 1967.

[11] M. Bogucka: Dawna Polska, Warszawa 1974.

[12] Ld. La Pologne au XIIIe Congrès, II. köt. bibliográfiáját, és a Historii Polski bibliográfiáját. (Institut Historii PAN, I-III. köt. Warszawa 1965-1974.)

[13] H. Żowmiański: Początki Polski, I-III. köt. Warszawa 1963 bis 1967; K. Tymieniecki, Polska w średniowieczu, Warszawa 1961; G. Labuda, Studia nad początkami państwa polskiego, Poznań 1946; J. Dowiat, Chrzest Polski, Warszawa 1966; S. Trawkowski, Jak powstawała Polska, Warszawa 1966; J. Baszkiewicz, Powstanie zjednoczonego państwa polskiego na przełomie XIII i XIV w., Warszawa 1954; uó: Polska czasów Żokietka, Warszawa 1968; Z. Kaczmarczyk, Polska czasów Kazimierza Wielkiego, Kraków 1964; S. M. Kuczyński, Wielka wojna z Zakonem Krzyżackim w latach 1409-1411, Warszawa 1960; M. Biskup, Trzynastoletnia wojna Zakonem Krzyżackim, 1454-1466, Warszawa 1967.

[14] A. Wyczanski, Studia nad folwarkiem szlacheckim w Polsce w latach 1500-1580, Warszawa 1960; uó: Wieś polskiego Odrodzenie, Warszawa 1969; L. Żytkowicz, Studia nad gospodarstwem wiejskim w dobrach kościelnych XVI w., Warszawa 1962,

[15] M. Małowist, Rzemiosło polskie w okresie Odrodzenia, Warszawa 1952; A. Mączak, Sukiennictwo wielkopolskie w XIV-XVIII w., Warszawa 1955; B. Zientara, Dzieje małopolskiego hutnictwa żelaznego XIV-XVII w., Warszawa 1954; M. Bogucka, Gdańsk jako ośrodek produkcyjny od XIV do XVII w., Wrocław 1960; H. Samsonowicz, Rzemiosło wiejskie w Polsce XIV-XVII w., Warszawa 1954; uó: Badania nad kapitałem mieszczańskim Gdańska w II połowie XV w., Warszawa 1960.

[16] W. Kula, Theoria ekonomiczna ustroju feudalnego, Warszawa 1962.

[17] Vö. W. Czaplinski, O Polsce siedemnastowiecznej, Warszawa 1966; J. Maciszewski, Szlachta polska i jej państwo, Warszawa 1969; A. Kersten, St. Czarniecki, Warszawa 1963; J. Gierowski, Między saskim absolutyzmem a złotą wolnością, Wrocław 1953; Z. Wójcik, Dzikie Pola w ogniu, Warszawa 1961; J. Tazbir, Państwo bez stosów, Warszawa 1967; uó: Historia Kościoła Katolickiego w Polsce 1460-1795, Warszawa 1966; uó: Rzeczpospolita i świat, Wrocław 1971; H. Barycz, W. blasku epoki Odrodzenia, Warszawa 1968.

[18] B. Leśnodorski, Dzieło Sejmu Czteroletniego 1788-1792, Wrocław 1957; uó: Polscy Jakobini, Warszawa 1960;

E. Rostworowski, Ostatni król Rzeczypospolitej, Warszawa 1966; J. Kowecki, Universal Planiecki, Warszawa 1957.

[19] Ld. még W. Bortnowski, Walka o cele powstania listopadowego, Łódź 1960; J. Dutkiewicz, Francja a Polska w 1831 r., Łódź 1950; W. Zajewski, Walki wewnętrzne ugrupowań politycznych w powstaniu listopadowym, Gdańsk 1967; S. Kieniewicz, Ruch chłopski w Galicji w 1846 r., Wrocław 1951; uó: Społeczeństwo polskie w powstaniu poznańskim 1848 r., Warszawa 1960; uó: Powstanie styczniowe, Warszawa 1972; M. Żychowski, Rok 1846 w Rzeczypospolitej Krakowskiej i Galicji, Warszawa 1956.

[20] A. Zahorski, Spór o Napoleona we Francji i w Polsce, Warszawa 1974.

[21] T. Żepkowski, Początki klasy robotniczej Warszawy, Warszawa 1956; R. Kołodziejczyk, Kształtowanie się burżuazji w Królestwie Polskim 1815-1850, Warszawa 1957; J. Jedlicki, Klejnot i bariery społeczeń, Warszawa 1968.

[22] S. Kieniewicz, Konspiracje galicyjskie 1831-1845, Warszawa 1950; W. Jakóbczyk, Studia nad dziejami Wielkopolski w XIX w., Poznań 1951.

[23] Cz. Madajczyk, Burżuazyjno-obszarnicza reforma rolna w Polsce 1918-1939, Warszawa 1956; T. Jędruszcak, Piłsudczycy bez Piłsudskiego, Warszawa 1963; M. Drozdowski, Klasa robotnicza Warszawa 1918-1939, Warszawa 1968; J. Żarnowski, Struktura społeczna inteligencji w Polsce w latach 1918-1939, Warszawa 1964; uó: Społeczeństwo Drugiej Rzeczypospolitej 1918-1939, Warszawa 1973.

[24] W. T. Kowalski, Wielka Koalicja, I-II. kót. Warszawa 1972-1975; uó: Walka dyplomatyczna o miejsce Polski w Europie 1939 bis 1945, Warszawa 1967.

[25] L. Baumgarten, Dzieje Wielkiego Proletariatu, Warszawa 1965; W. Najdus, SDKPiL a SDPRR 1893-1907, Wrocław 1973; A. Kochański, SDKPiL w latach 1907-1910, Warszawa 1971; J. Kowalski, Trudne lata. Problemy rozwoju polskiego ruchu robotniczego 1929-1935. Warszawa 1966; uó: Komunistyczna Partia Polski 1935-1938, Warszawa 1975; H. Żarnowska, Geneza rozłamu w PPS 1904-1906, Warszawa 1965; J. Holzer, PPS w latach 1917-1919, Warszawa 1962; A. Tymieniecka, Polityki PPS w latach 1924-1928, Warszawa 1969; J. Żarnowski, PPS w latach 1935-1939, Warszawa 1965; T. Monasterska, Narodowy Związek Robotniczy 1905-1920, Warszawa 1973.

[26] K. Dunin-Wąsowicz, Dzieje Stronnictwa Ludowego w Galicji, Warszawa 1956; W. Stankiewicz, Konflikty społeczne na wsi polskiej 1918-1920, Warszawa 1963; J. Borkowski, Postawa polityczna chłopów polskich w latach 1933-1935, Warszawa 1970.

[27] M. Orzechowski, Narodowa Demokracja na Górnym Śląsku do 1918 r., Wrocław 1965; J. J. Terej, Idee, mity, realia. Szkice do dziejów Narodowej Demokracji, Warszawa 1971; uó: Rzeczywistość i polityka. Ze studiów nad dziejami najnowszyimi Narodowej Demokracji, Warszawa 1971.

[28] K. Groniowski, Realizacja reformy uwłaszczeniowej 1864 r., Warszawa 1963; R. Chomać, Struktura agrarna Królestwa Polskiego na przełomie XIX i XX w., Warszawa 1970; M. Mieszczankowski, Struktura agrarna Polski międzywojennej, Warszawa 1960; H. Szłabek, Dzieje polskiej reformy rolnej 1944-1948, Warszawa 1972.

[29] J. Łukasiewicz, Przewrót techniczny w przemyśle Królestwa Polskiego 1852-1886, Warszawa 1963; uó: Kryzys agrarny na ziemiach polskich w końcu XIX w., Warszawa 1968; J. Pietrzak-Pawlowska, Królestwo Polskie w początkach imperializmu 1900-1905, Warszawa 1955; E. Landau - J. Tomaszewski, Gospodarka Polski międzywojennej, I-II. köt. 1918-1928, Warszawa 1967, 1971; uó: Robotnicy przemysłowi w Polsce 1918-1939, Warszawa 1971; M. Drozdowski, Polityka gospodarcza rządu polskiego 1936-1939, Warszawa 1963.

[30] R. Czepulis, "Klasa umysłowa". Inteligencja Królestwa Polskiego 1832-1862, Warszawa 1973; A. Żarnowska, Klasa robotnicza Królestwa Polskiego 1870-1914, Warszawa 1974, vo. ZfG 1977, 5. köt. p. 617.

[31] Cz. Madajczyk, Polityka III Rzeszy w okupowanej Polsce, I-II. köt. Warszawa 1970; E. Duraczyński, Wojna i okupacja I 1939 - IV 1943, Warszawa 1974; M. Malinowski, Powstanie PPR, Warszawa 1972; S. Zabiello, O rząd i granice, Warszawa 1964.

[32] L. Krasuski, Stosunki polsko-niemieckie 1919-1925, Poznań 1962; uó: Stosunki polsko-niemieckie 1926-1932, Poznań 1964; M. Wojciechowski, Stosunki polsko-niemieckie 1933-1938, Poznań 1965; A. Juzwenko, Polska a "biała" Rosja, Wrocław 1973; S. Sierpowski, Stosunki polsko-włoskie w latach 1919-1940, Warszawa 1975; M. Kielbik-Nowak, Polska-Wielka Brytania w latach 1918-1923, Warszawa 1975; Przyjaźnie i antagonizmy. Polska a sąsiedzi w latach 1918-1939 (Instytut Historii PAN kład.); v.ö. még P. Żoskowski munkáit a lengyel-litván, M. Koźmińskiét a lengyel-magyar és J. Kozeńskiét a lengyel-csehszlovák kapcsolatokra.

[33] Fr. Ryszka, Państwo stanu wyjątkowego, Wrocław 1974; Dyktatury w Europie Środkowo-Wschodniej, Wrocław 1973.

[34] Codex diplomaticus nec non epistolaris Silesiae, I-III. köt. Wrocław 1951-1964; Monumenta Poloniae Historica, series nova. 1: Relacja Ibrahima Ibn Jakuba, 2. köt.: Galli Anonymi cronica..., 6. köt.: Annales Poloniae

Maioris, 7/1. köt. S. Ottonis episcopi Babenbergensis vita Priefligensis; kiadv. J. Karwasińska: Kronika Wkelpolska, kiad. B. Kürbis, Warszawa 1965; Thiemari Merseburgensis episcopi Chronicon, kiad. M. Z. Jedynak, Poznań 1953.

[35] Lustracje dóbr królewskich XVI-XVIII. w.; Księgi Referendarii Koronnej z durgiej połowy XVIII wieku, 1-2. köt. A. Keckowa - W. Pałucki, Warszawa 1955, 1957; Concilia Poloniae, Źródła i studia krytyczne, 1-10. köt. Kraków - Warszawa - Poznań - Wrocław 1945-1963; Acta Tomiciana, Dokumenty króla Zygmunta I. 14-17. köt. Poznań-Wrocław 1952-1966; Akta Stanów Prus Królewskich. Acta Statuum Terrarum Prussiae Regalis, 1-5. köt. Toruń 1955-1974; A. Gostomski, Gospodarstwo. Szerk. S. Ingot, Wrocław 1951; Materiały do dziejów Sejmu Czteroletniego, 1-5. köt. Wrocław 1955-1964; A. F. Modrzewski, Dzieła wszystkie, 1-5. köt. 1953-1960; Jan (III) Sobieski, Listy do Marysieńki, Warszawa 1962; Faust Socyn, Listy, 1-2. köt. Warszawa 1959; W. Nekanda Trepka, Liber generationis plebeanorum. Liber chamorum, 1-2. köt. Wrocław 1963; Korespondencja Erazma z Rotterdamu z Polakami, M. Cytowska kiad. Warszawa, 1965.

[36] Powstanie styczniowe. Materiały i dokumenty; Proces Romualda Traugutta i członków Rządu Narodowego, 1-4. köt. Warszawa 1960-61; Protokoly Rady Stanu Księstwa Warszawskiego, 1-2. köt. Toruń 1960-1968; Socjaldemokracja Królestwa Polskiego i Litwy. Materiały i dokumenty, 1-2. köt. Warszawa 1957, 1962; Polska Partia Socjalistyczna - Lewica 1906-1918, 1-2. köt.; Źródła do dziejów klasy robotniczej na ziemiach polskich, 1-3. köt. Warszawa 1962-1968; Walki chłopów Królestwa Polskiego w rewolucji 1905-1907 r. Szerk. S. Kalabiński - W. Tych, 1-3. köt. Warszawa 1958-1961.

[37] Dokumenty i materiały do historii stosunków polskoradzieckich. Polska Akademia Nauk/Akademia Nauk ZSRR, 1957 s köv. Documenta Occupationis Teutonicae, 1-6. köt. Poznań 1945-1958; Rady Delegatów Robotniczych w Polsce 1918-1919, 1-2. köt. Warszawa 1962, 1965; Strajk chłopski w 1937 r., 1-2. köt. Kiad. W. Matuszewska - S. Leblang, Warszawa 1960; II Zjazd Komunistycznej Partii Robotniczej Polski. Protokoly obrad i uchwały. Warszawa 1968; Wieś polska 1939-1948. Materiały konkursowe, 1-2. köt. Szerk. K. Kersten - T. Szarota, Warszawa 1967-68; Archiwum Polityczne Ignacego Paderewskiego, 1-4. köt. Warszawa 1974.

[38] Vö. La Pologne au Xe Congrès International des Sciences Historiques a Rome, Warszawa 1955; Poland at the XIth International Congress of Historical Sciences in Stockholm, Warszawa 1960; La Pologne au XIIe Congrès International des Sciences Historiques a Vienne, Warszawa 1965; La Pologne au XIIIe Congrès International des Sciences Historiques a Moscou, 1-2. köt. Warszawa 1970; Poland at the 14th International Congress of Historical Sciences in San Francisco. Studies in

Comparative History, Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk 1975;
St. Skwirowska, Bibliographie des travaux des historiens polonais en langues étrangères parus dans les années 1945-1968, Wrocław 1971; e munka folyt.: Acta Poloniae Historica, XXXII. köt.; A. Gieysztor - Ja. Tazbir - E. Rostworowski - S. Kieniewicz - H. Wereszycki, History of Poland, Warszawa 1968.

LENGYELORSZÁG VÁROSAI AZ UJKOR KEZDETÉN

(A szociotopográfiai fejlődés vázлата)

A 16. században Lengyelország népességének már csaknem 25 %-a városlakó volt. A városiadás foka azonban tartományok szerint változott; olyan országrészek mellett, melyekben az össznépességnek több mint 30 %-a városi lakos volt (Nagylengyelország, Kis lengyelország, Pomeránia) voltak olyan vidékei is, ahol ez alig haladta meg a 10 %-ot (Mazovia), vagy még azt sem (a keleti vidékek.) [1] Általában úgy számítják, hogy a 16. sz. második felében, az u.n. lengyel korona területén és a királyi Poroszországban több mint 700 város és városa volt. [2] Ezek közül azonban csak 8 volt 10 000-nél több lakosu: Danzig (a 16. sz. végén 40.000, a 17. sz. első felében 60-70.000 lakos), Krakkó (cca 28.000), Posen, cca 20.000, továbbá Thorn, Elbing, Lublin, Varsó és Lwów. Jelentős központ volt a litván nagyhercegségben Wilna, a 17. sz. közepén 20.000 lakossal. Közepes nagyságúnak számítottak a 4-5.000 lakosu városok (Sandomierz, Kazimierz, Dolny, Gnesen, stb.) A városok többségének 500-2.000 lakosa volt.

Az új városok alapítása folyamatban volt és különösen a 16.sz.-ban és a 17. sz. első felében igen élénken zajlott. Tulnyomóak voltak a mágnások és a gazdag nemesek-alapította városok, [3] nagy uradalmak központjaként, ezek kereskedelmének bonyolítására és kézműves-eszközökkel való ellátására szánva, (Glogów, Cegłów, Ataniszawów, Szcuczyn, stb.) [4] vagy kis termelő központokként alakultak ki (a sziléziából bevándorolt szövöktől lakott kis szövővárosok - Wschowa, Leszno, Rawicz, Bojanowo, stb.) [5] vagy uradalmi székhelyek formájában (a 16. sz. végén Zamość és Zórkiew, a 17. sz. elején Białystok és Radzyna). [6] Királyi városok ujonnan történő alapítása ritkábban fordult elő; főleg a keleti koronauradalmakban volt ilyenre eset, ahogy pl. a litvániai nagyhercegi területeken is, ahol egy specifikus város-típus alakult ki, élesen kirajzolódó mezőgazdasági jelleggel, a nagybirtokok gazdálkodási központjaiként (Augustów, Knyszyn, Suraz). [7]

A 16. és 17. sz. első fele kedvező korszakot jelentett a lengyel városok fejlődésére és gazdagodására. Különö-

sen megnőtt azoknak a városoknak a jelentősége, melyeknek valamilyen része volt a gabona és más mezőgazdasági termények exportjában (különösen Danzig, de a Visztula mentén fekvő városok is, Krakkó, Sandomierz, Kazimierz, Dolny, Varsó, és a mazoviai városok, továbbá Włocławek, Thorn, stb.) közülük is az országon belüli nagy átmenő kereskedelem központjai és az évi vásároké (Posen, Lublin, Lwów). A fejlődés lendületében a zökkenő első jelei, összefüggésben az uradalmi robotgazdálkodás érvényre jutásával és a nemesség városellenes politikájával (a kézművescikkék felvevőpiacának csökkenése, a polgárok kiszorítása a gabonakereskedelemből) már a 17. sz. első felében kezdtek mutatkozni. A 17. sz. közepi háborúk, járványok, tüzvészek következtében a krízis tovább élesedett. Ez számos város tönkretételével járt (sokat 80-90 %-ban leromboltak, a svéd háborúk után a városi lakosság csökkenését 60-70 %-ra becsülik). [8] Visszaesés következett be az urbanizáció folyamataiban, lényegében azért, mert sok lengyel városban a kézművességet kiszorította a mezőgazdaság, a kertészkedés és az állattenyésztés. [9]

A városi lakosság képződésénél a döntő szempont a jogi tényező volt, az embereket az után osztályozták, hogy rendelkeztek-e városi joggal, vagy nem. A 16-17. században sok városban indult meg az az irányzat, mely korlátozni próbálta a városi jogok adományozását (vagyonai kategória, adók emelése, bizonyos etnikai és vallási csoportok kizárása), relatív csökkenést okozva a városi összlakossághoz képest a polgárok számában, 80 %-ról 60 %-ra vagy még annál is kevesebbre. [10] Ezzel járt a polgárság vagyonában mutatkozó erős differenciálódás és jelentős mértékű feltörés a plebejusi rétegekből (sok városban, főleg a nagy kereskedő-központokban, mint Danzig és Posen, már a lakosság 30-40 %-át tették ki.) Mindehhez hozzájárult még a nemesség egyre fokozódó városi ingatlanvásárlása, és az u.n. mellékjogok kialakulása, vagyis a városi bíraskodási jog alá nem eső nemesség és klérus birtoklása (latinul: jurisdictiones, lengyelül: jurydiki). A középkorban elvből csak a polgároknak volt joga arra, hogy a városokban ingatlanal rendelkezzenek. De már akkor is voltak enyhítő kivételek e szabály alól, pl. a fővárosban, Krakkóban már a 14. és 15. században bizonyos ingatlanok nemesek kezében voltak. [11] Az 1550 évi alkotmány engedélyezte a nemesek számára, hogy "a városokban építési telkeket, házakat, raktárakat vásárolhassanak, azzal a feltétellel, hogy a városok által rájuk rótt adót vállalni fogják". [12] Ahogy ismeretes, ezt a feltételt később nem teljesítették, közben viszont vilámsebesen szaporodtak a nemesek városi ingatlanai. A 16. sz. fordulóján sok városban a nemesség már a lakosság 10-15 %-át képezte. [13] Ugyanakkor erősen megszorodtak az egyháziak kezén maradó városi ingatlanok is. Az ellenreformáció, a hívők számára létesített nagymennyiségű új alapítványával, az egyházi birtoklás különösen gyors fejlődési korszakát jelentette a városokban. [14] Ezt a kérdést Krakkó példájából ismerjük a legjobban. [15] 1580-ban a városfalakon belül a terület 46 %-a még a krakkói polgárok kezében volt; 18 % volt a nemesek kezén. Az egyház birtokában a városi területnek kb.

35 százaléká volt. A 16. század utolsó negyede és a 17. század első fele újabb növekedést hozott az egyházi birtokokban (Krakkóban több mint 20 új egyházi alapítvány létesült ebben az időben.) Ennek eredményeképp 1667-ben Krakkóban az első helyet az egyházi birtoklás foglalta el (a városfalakon belüli terület 55,01 százalékával), a polgárság már csak 27,77 százalék volt (a városi középületekkel együtt!), a terület több mint 16,69 százaléká pedig a nemesség kezén volt. [16] Míg Krakkóban a klérus kifejezett offenzívájának lehetünk tanúi, Varsó - 1596 óta az ország fővárosa - elsősorban a főnemességet és a nemességet vonzotta magához (noha az egyházi birtoklás növekedése itt is jelentős volt.) [17] A 16. és 17. sz. folyamán a nemesek túlnyomórészt az elővárosok felé terjeszkedtek, tekintettel az óváros, sőt az újváros körülhatárolt, szűk területére és az ezzel járó kényelmetlenségekre; [18] ez döntően befolyásolta Varsó fejlődését e korszakban és a külvárosok nagy lendülettel történő kiépülésében jutott kifejezésre, jellegükre a mágnások és nemesek számtalan palotája nyomta rá bélyegét. [19] A 17. sz. végéig a telkek 50%-a itt a papság, a főnemesség és a nemesség birtokába jutott. [20] A polgárság-lakta varsói ó- és újváros csak kis ráadás volt az udvarházak és a paloták sokszorososan terjedelmesebb tömegéhez, köztük a számos templommal. Hasonló jellegűt, mágnás és nemesi paloták tömegéből álló település képét ölti magára ebben az időben Lwow. Ezek tömege sokszorosán felülmúlja az eredeti város területét, mely starosta-székhely, kerületi gyűlések, évi vásárok színhelye, magához vonzza az Ukrajnából beáramló nemeseket. [21] Gyors emelkedés észlelhető a 16. században és a 17. sz. első felében Lublinban is a nemesi és egyházi ingatlanok terén (itt tartják a sejmek és kerületek gyűléseit, 1578 óta a koronabíróság üléseinek székhelye) [22], ugyanígy Posen (starosta székhely, kerületi gyűlések, évi vásárok székhelye) [23]. A nemesi-egyházi invázió ellen hathatósan csak a királyi Poroszország erős városai védekeztek, erős támaszt találva az egyházi javak fejlődését korlátozó reformáció győzelmében. A királyi Poroszországban nemes először csak 1663-ban kap jogot, hogy városi területeken raktárakat vagy hasonló ingatlanokat vásároljon, [24] tehát csaknem 100 évvel később, mint a lengyel korona területein. Ilyenfajta szerzemények terjeszkedésére itt sokáig csak nagyon ritkán akadt példa.

Milyen következményekkel járt a polgárság ingatlanainak csökkenése a városokban? A jelenség kétségtelenül a polgárság vereségét jelentette, mely annál is fájdalmasabb volt, mert saját területét vették el tőle, azt a bástyát, ami - gyakorlatilag is és a társadalmi felfogás szerint is - a középkorban a csak saját polgárai számára szánt, fallal körülvett, monopolisztikus jogokkal felruházott és az egész környékkel szemben privilegizált helyzetet élvező városi terület volt. A nemesség beszivárgása a városokba azt eredményezte, hogy a polgár a 16-17 században már nem érezte magát saját városa urának, még ott sem, ahol nem magánvárosokról, hanem nagy királyi központokról volt szó. Ami több,

az olyan városok, mint Krakkó, Varsó vagy Lwów ebben a korszakban kezdik polgári jellegüket elveszíteni, fokozatosan teljesen más társadalmi-topográfiai képet öltenek: egyházi objektumok és többé-kevésbé pompás feudális paloták összességévé válnak. A legnagyobb lengyel városokban (a királyi Porszország kivételével) sajátos városfejlődési és feudalizálódási folyamat indul meg, míg a közép- és kisvárosokban, melyekben sok polgár létalapját a földművelés képezte, az agrárosodás tör előbbre. [25] Egyébként mindkét jelenség ugyanazon folyamat két oldalát jelenti.

E folyamat fontos következménnyel járt a városok társadalmi strukturájára nézve. A tradicionális, a középkorra jellemző (bár még e korszakban is kicsit sematikusnak számító) felosztás a három csoportra: a patriciusságra, a (számban legnagyobb) közönséges polgárságra és a plebejusi rétegekre [26] a 16-17. században eltűnni látszik. A városok társadalmi strukturájának fejlődését leginkább befolyásoló döntő tényező volt a városi jogokkal nem rendelkező lakosoknak gyorsan növekvő száma [27], ezeket azonban nem lehet, ahogy a középkorban történt, a plebejusi rétegekkel azonosítani, mert ezek egészen más jogi, társadalmi, anyagi státuszhoz tartozó emberek voltak. Egészében azonban legalább két külön csoportot kell itt megkülönböztetnünk: a/ az egyházi és a világi feudális urakat, főleg az utóbbiakat, akik most nem olvadtak be a polgárságba, mint a 14-15. században, hanem kiterjedt, nem produktív enklavákat (mintegy idegen tetteket, Szerk.) képeztek. Ezeknek az osztályidegen elemeknek a városokba telepedése fel kellett, hogy robbantsa a régi hierarchiát és a középkori városra jellemző társadalmi struktúrát; e csoportnál az a körülmény, hogy nem birt polgárjogokkal, nem pejorativ megkülönböztetést, hanem privilegizált helyzetet jelentett. Ide tartozik, hogy e csoport mellé hamarosan felsorakoztak a tőlük függő helyzetben lévő emberek - udvari személyzet, cselédség, céhekbe nem tartozó kézművesek, árusok, hasonlók, akik feudális patronátus alatt folytatták tevékenységüket. Ez a második csoport számbeli megnövekedését jelentette, vagyis b/ a városi plebsét (akiket gyakran szegényeknek neveztek, noha ez kockázatos leegyszerűsítés), melyben most nem, mint a középkorban, a kézművesek kerültek élre, hanem a mágnások, nemesek, patriciusok által foglalkoztatott cselédség [28], továbbá az illegális, céhen kívüli kézművesek, szatócsok, akik a városi céhek tagjai számára konkurrenciát jelentettek, a nemesek támogatását élvezték, ezek házában éltek, továbbá a mindenféle lézengő népség, koldusok stb. akik a kórházak, kolostorok köré zárkóztak fel. Ennek az anyagilag, társadalmilag és jogilag nagyon egyenlőtlen csoportnak csak egyetlen közös nevezője volt, az a tény, hogy gazdaságilag és intézményileg nagyobb részben a nemeségtől és az egyháziaktól, kisebb részben a polgárságtól függték (iparosgédek, különféle napszámosok, teherhordók, kereskedőinasok, stb.)

E problémával függ össze az elővárosok fejlődése a 16. és 17. században és a városi joghatóságnak alá nem vetett

nemesi birtokosok és az u.n. mellékjogok (libertationes et jurisdictiones) kérdése. [29] Ez a kérdés, sajnos, még igen kevésbé nyert kidolgozást. Még nincs birtokunkban a mellékjogok pontos és kielégítő definíciója. Nincs világos állásfoglalás a lengyel városok történetében betöltött szerepükről sem, korábban az a vélemény volt tulsulyban, hogy a mellékjogok fontos tényezőt jelentettek a városok hanyatlásában. Újabban az a felfogás, hogy bár a mellékjogok szétrobbantották az egységes városi organizmust, mégis olyan elemet jelentettek, mely felrisszította a konzervatív céhek, testületek által meghatározott, erősen megkötött viszonyokat. [30] Formális jogi és társadalmi szempontból a megítélés csak egyértelmű lehet. A nemesség és a papság részéről történő merév szembenállás, a makacs próbálkozás, hogy tömegesen megtagadják a városi jogok közé való beilleszkedést és a városi telektulajdonnal járó terhek magukravételét, felborította az autonóm városi önkormányzatot, csökkentette a városi kassza bevételeit és felkavarta a város tradicionális társadalmi rendjét. Gazdasági szempontból a dolog más képet mutat - itt a mellékjogok fejlődése nem választható el egy másik, sok szempontot felölelő kérdéstől: az elővárosok 16-17. századi általános fejlődésétől.

Ez a fejlődés már a középkorban megkezdődött, még-hozzá abból a tényből adódóan, hogy a kisebb városokban csak nagyon kis területeket vettek körül városfalakkal vagy földfallal; csak két város, Krakkó és Danzig rendelkezett városfalain belül csaknem 100 hektáros területtel, [31] Thorn és Elbing cca 40 hektáron terült el [32], Plock, Posen és Lwów 21 hektáron, Sandomierz 16 hektáron, a varsói óváros 12 hektáron (a varsói újváros 14 hektár volt, ezt azonban nem vette fal körül), Lublin területe csak 7 hektár volt, Gnesené 6 hektár. [33] A városi népesség növekedése az építkezéseknek a városfalakon kívüli kiterjesztésére kényszerített, melyek egyébként a 16. században elveszítették stratégiai jelentőségüket, egyre inkább rombadőltek. [34] Szimbolumát láthatjuk ebben a középkori gótikus város végének, ennek a környékétől határozottan elválasztott területnek, mely biztonság és előjogok zónája volt, a polgár jelentőségének, autonómiájának, előkelő társadalmi státusának látható jele. A 16 és 17 században a városfalak elveszítették hajdani jelentőségüket: már csak védelmet nyújtanak a fedél nélkülieknek, hozzáépítésekkel csufitják el őket, számos magánkaput törnek rajtuk, melyeket a városi szervek már nem ellenőriznek - ezzel a városkapu szerepe, mint a környékkel való érintkezés szűrője, véget ért. A városfalak karbantartása, felújításuk, vagy új, nagyobb erődítmények építése nem ment minden ellenállás nélkül, részben az anyagiak hiánya, részben pedig a nemesség közömbössége vagy ellenkezése miatt. [35] Varsót 1621-23-ban vették körül az u.n. Zsigmond-fallal, melynek azonban nem volt nagyobb katonai vagy városépítési jelentősége. [37] Valójában ujkori erődítményeket a 17. sz. első felében Lengyelországban csak a porosz városok építettek: Danzig, [38] Elbing [39] és Thorn. [40]

Szociotopográfiai szempontból e vállalkozások mind-egyikének egy fontos jelentősége volt: hatalmas területeket csatoltak az elővárosokból a város belterületéhez, melyekben már abban az időben az összlakosság fele (Posen, Lublin, Gnesen, Sandomierz) vagy még nagyobb része (Varsó, Danzig) élt. Mércéje volt ugyanakkor annak a nagy ugrásnak, mely a középkor óta a városok térbeli fejlődésében végbement. Így nőtt pl. több mint kétszeresére Danzig új erődítéssel körül-vett területe, meghaladva a 200 hektárt, duplázódott meg Thorn és Elbing területe és tullepte a 80 hektárt, [41] vagy Varsó 17. századi, várfallal körül-vett területe, 125 hektárt ölelve fel, ami tizszeres növekedést jelentett. [42] Még azt is szem előtt kell tartani, hogy az új erődítések nem ölelték fel az egész beépített területet, úgyhogy a városok területi megnövekedése valójában sokkal nagyobb volt. Jogi-szervezési szempontból azonban igen kedvezőtlen körülmények között ment végbe. Az ujkori város természetes célja az önálló középkori község integrációja volt - ott, ahol ez még létezett - és egy egységesen zárt, erős, adminisztratív-társadalmi-gazdasági szervezet létrehozása. Ez a folyamat Lengyelországban csak a királyi Poroszország területén indult meg. Danzigban, Elbingben és Thornban az önálló községek jogi-szervezési szempontból is városná váló zárkózása már a 15. században végbement. [43] Ezzel szemben mindkét varsói község (az óváros és az újváros) és a három krakkói község (Krakkó, Kazimierz és Kleparz) még a 18. századig is megtartotta önállóságát. A lengyel korona városaiiban ezenkívül éppen a 16-17. században következett be a városi szervezetek további felaprózódása, melynek során a falak közé szorított városközpontot körülvevő számos előváros a mellékjogok koszorujává alakult át, valójában egyházi vagy világi magánvárosokká válva, saját önkormányzattal, saját joghatósággal, nem ritkán saját tanács-házzal, évi vásárokkal, kézműves-szervezetekkel, stb. [44] Csak részben lehet a mellékjogokat úgy tekinteni, mintha a várossal konkuráló települések lennének, és ez a hajdani városi forrásokból meritett felfogásnak tulajdonítható. Maga az a tény, hogy egy város mellett elővárosok alakultak, és ebből az átalakulásból mellékjogok adódtak, a város terjeszkedési erejének, demográfiai-gazdasági fejlődésének bizonyítéka és mutatója volt; az elővárosok mellett fontos termelési bázisok voltak, a város gazdaságának kiegészítésére. [45]

A 16. és 17. században új, fontos elem jelentkezett: fejlődési lehetőség a kézművesség és kereskedelem számára. Ahol a céhek, testületek korlátozásai már nem érvényesültek, ott keresztültörték a gazdasági élet középkori monopóliumait. Gyakorlatban még keveset tudunk erről. Az elővárosokban uralkodó konkrét viszonyokat, különösen a mellékjogokat (ezekre nézve a források nagyon szegényesek) eddig még nem vizsgálták meg olyan fokon, hogy pl. többet lehessen mondani a korai kapitalizmus itteni fejlődéséről (kivéve Danzigot, de e kérdés még ott is további kutatásokat igényel.) Ugy tünik azonban, hogy már ma is megkockáztatható az az állítás, hogy Lengyelországban a 16-17. században az elővárosoknak legalább két típusa alakult ki: a/ a főleg a termelésre és kereskedelemre koncentrált

"ujkori" típusu elővárosok, ahol a földművelésnek, kertgazdálkodásnak kevés jelentősége volt, (elsősorban a királyi Poroszország nagy városain, Danzig, Thorn, Elbing, ahova a korakapitalista termelés koncentrált, hámorok, kalapácmalmok, paszománykészítők Danzigban, Thorn mindkét tava körül az ipari hajózás) [46]; b/ a feudális székhely körül alakult előváros, kert- és földműveléssel, ahol a termelés csak mellékes volt és az urasági székhely szükségleteinek a kielégítését szolgálta (malmok, sörfőzők, szolgáló kézműves-műhelyek). Ez az előváros-típus uralkodott a lengyel korona nagyvárosaiban, főleg Varsóban, Lwówban, Lublinban. [47]

E két irányba haladó gazdasági fejlődés kétvágányu jogi-szervezési fejlődéssel járt együtt. A királyi Poroszország erős városai nem engedték a saját közeliükben magánvárosi létesítmények kialakulását (kivételt képezett itt Schottland helység Danzig közelében, mely a középkor óta a culmi püspökök tulajdona volt és a 16-17. században különösen élénk fejlődésnek indult.) A lengyel korona városaiban viszont a városfalak körülötti területek túlnyomó részben a nemesség, az arisztokrácia és a papság kezében voltak. Ez akadályozta az ujkori városok fejlődési folyamatát, visszafogta az egységes, erős, zárt városi szervezetek kialakulását. A mellékjogok ugyan kiegészíthették volna a városi gazdasági életet, fejlődési bázisai lehettek volna a céhek kötelékeiből kiszabadult termelésnek, azonban mégis korlátozták a királyi városok önkormányzatát, autonómiáját, jelentős visszaesést okozva a polgárság számára, szemben azoknak az embereknek a növekvő létszámával, akik közvetlenül függtek a feudális uraságtól. A mellékjogok Lengyelországban ugyanolyan szerepet játszottak, mint a magánvárosok. Nem a polgárságot erősítették, hanem a nemességet és az arisztokráciát. [48]

A szociáltopográfiai változások a középkorban alapított vagy újonnan létesült városokban a falakon belül jelentéktelenek voltak. E városokban még a 16. és 17. században is az előző korszakokból örökölt tervrajz volt érvényben. Ez a középkori alapokból sakktabla-formában alakult ki, többé-kevésbé központilag elhelyezett piactérrel (Varsó, Krakkó, Lublin, Posen, Sandomierz, Gnesen, Plock stb.) vagy a tengeri kikötőkre, és részben a folyami kikötőkre jellemző tervrajzzal a merőleges, és a parttal párhuzamosan futó utcákkal, melyekből egy szélesebb a piactér szerepét töltötte be (Danzig, Elbing, Thorn). [49]

Ez a térbeli elhelyezkedési rend csekély változásokkal állhatatosan folytatódott és századokon át uralkodott. Mindez azonban semmiképpen nem jelentette azt, hogy a középkori város szociáltopográfiai modelljének összképe semmit nem módosult, és hogy az ujkorra jellemző formák először csak az új, XVI-XVII. században alapított városokban kezdenének feltűnni. A középkorban alapított városok tervét egy előre elgondolt, ideálisnak vélt rend alapján fektették fel. Az alapgondolat nem az esztétikai hatásokra való törekvés volt, (mint a renaissance és a barokk idején), hanem funkcionális megoldások realizálása. Ezen túl a korszak társadalmi hierarchiájának fokmérőjét is jelentette. Végül pedig nemcsak az utcahálózat gondos kialakításáról volt szó, sem

a teleknagságról, mely a haszonélvező társadalmi helyzetétől függött, [50] hanem arról, hogy az etnikai és foglalkozás szerinti csoportokat bizonyos adott városnegyedekben, vagy adott utcákban helyezték el. Középen, a piactér körül, laktak a nagykereskedők; itt hosszú parcellákat (10 x 30, vagy 20 x 40 m) alakítottak ki, nemcsak a reprezentatív polgárház, hanem a hátsó udvar részére is, ipari melléképületekkel, raktárházakkal, stb. [51] Bizonyos utcákat csak kézműves betelepődők részére szántak, akik kisebb parcellákkal is megelégedtek; innen adódnak a nevek: Hentes utca, Pék utca, Szövő utca, Cipész utca, stb. [52] Ilyesfajta eszmei rend természetesen nem maradhatott meg zavartalan állapotban egy eleven városban évtizedeken, évszázadokon keresztül. Eladás, csere, örökösödési felosztások révén bizonyos utcák ingatlanai olyan emberek kezére kerültek, akik eltérő foglalkozásokat űztek, vagy más testületekhez tartoztak. Csak ott, ahol ez a termelési technikai igényeivel összefüggött, jöttek létre és fejlődtek különösen intenzíven az ilyen negyedek éppen a 16. században tovább: malmok és kallók a folyók mentén, kötélverők és a hajóépítéssel kapcsolatos egyéb kézművesek munkahelyei, a teherszállító központok, Danzig és Thorn közelében, a festő- és cserzőműhelyek, nehézkes gyártási, termelési eljárásaik miatt zárt csoportokban, az elővárosokban, stb. A kis kézműves műhelyek túlnyomó része azonban, főleg a szolgáltató-jellegűek (szabók, cipészek, pékek, aranyművesek, öntők) feltehetően még a 14. és a 15. sz. folyamán is az egész város területén oszlott meg: ez vonatkozik a kis boltokra is, noha épp a 16. században a nagy raktárházakkal, főleg gabonatárolókkal megteremtett városnegyedek intenzív kiépítése szükségszerűen bekövetkezett. (Danzig, Thorn, Sandomierz, Kazimierz és részben Varsó.)

Mindent egybevetve azonban a koncentráció folyamata mégis sokkal gyengébb volt, mint az ellenkező irányú spontán fejlődés. A danzigi, thorni, varsói ó- és újvárosbeli, a lublini, kakkói kézműves utcák nevének az analízise mutatja, hogy az itt elhelyezkedő ingatlanok különböző iparágakat művelő speciális kézművesek és kereskedők tulajdonai voltak, az utcák tehát elveszítették "foglalkozás szerinti" jellegüket. [53] Sokkal hangsúlyozottabban érvényesültek az etnikai kapcsolatok, főleg, ha azokat-vallási kötelékek is erősítették. Példák erre a zsidó utcák és egész zsidó negyedek, melyek sok városban szigorúan elkülönült gettókat alkottak. [54] Lwówban, ahol a polgárság gyorsan ellengyelesedett, az örmény és rutén városnegyedek még a 16-17. századig megtartották specifikus jellegüket. [55] Danzigban az elővárosok egy része világosan magán viselte a holland-mennon jelleget.

Egészében le kell szögezni, hogy a középkori város "ideális" rendje már a 16. sz. közepén meglehetősen felborult és a városok fejlődése a lakók keveredése alapján alakult tovább. Ez egyébként szorosan kapcsolódott az egyes városok demográfiai fejlődéséhez, amely rányomta bélyegét az építkezés típusaira. Jellegzetes ismertetőjel a 16-17. században (a lakásbiány jégében) az egyre szorosabb és magasabb beépítési

mód a városfalakon belül (általában 2-3 emeletes házakkal). [56] A lakóház átalakulása az egy- és kétszintes szobasorról a háromszintesre sok esetben végét jelentette az egycsaládú középkori polgárháznak és kezdetét a többszaládú háznak. [57] Ezt az öröklések is elősegítették, melyek egyetlen városi ingatlant sokszor 6, 7 vagy 8 felé osztottak, közöttük sokban már egymással rokonságban nem is lévő családok laktak. Elterjedt a tetőszékekben, pincékben vagy melléképületekben lévő helyiségek kiadása a lakástalanoznak, akik ezzel bejárást nyertek a gazdag polgárok, sokszor a patriciusok házába is és így a csak patriciusok részére szánt városrészekben (pl. a piactéren) laktak. [58] Mindez szükségképpen aláásta a középkori városi hierarchiát, melyben a lakóhely szorosan összefüggött a polgár társadalmi státusával és ennek kifejezőjeként tekintették.

A többszaládú lakóház gyakran a fejlett újkori városra jellemző bérházzá változott. Érdekes, hogy még a nemesség és a papság is bérház-jelleget adott városi lakóházainak és ettől kezdve szokássá vált lakások bérbeadása a lakástalano számára. [59] Ezzel szemben a fejlett újkori városra annyira jellemző szegény negyedek a lengyel városokban a 16-17. században még csak csirájukban voltak meg. [60] Alá kell huzni viszont egy másik jellegzetességet: Lengyelország sok nagy városában "rendi negyedek" kezdtek kialakulni, ahova a nemesség és a papság szokatlanul sűrűn telepedett be. Ilyen "papi" jellege volt pl. Krakkóban a "Grodzki-Quartal"-nak a 17. sz. közepén (a terület 71,69 százaléka a papság birtokában volt) [61]; arisztokrata negyed volt Varsóban a 17. sz. közepén a krakkói előváros. [62] Az ilyen természetű tömörülések nagy városrészeknél huzták alá a nem-polgári jelleget.

A városi élet formálódására erős befolyást gyakorolt már a középkor óta a centrum modellje, vagyis a piactér a tanácsházzal, a közelben a templommal, a városi mérleggel, a posztócsarnokkal, a nagybilincses pellengérral - ez volt a középpontja a hivatalos, a vallási és a gazdasági életnek. A piactér fogalma szabad, boltokkal be nem épített felület formájában, a középkorban még nem volt meg; először a renaissanceban jelentkezik a perspektíva, az új esztétikai szempontok hirdetésével. Sok európai városban jöttek akkor létre újkori jellegű terek, szabad, a perspektíva szabályai alapján kialakított felületek, legfeljebb egy emlékművel, esztétikai hatást keltve és bizonyosságot adva a város nagyságáról, pompás voltáról. A lengyel városok piactere a 16. és 17. században - a környező polgárházaknak a renaissance és barokk korszakában szokásba jött gazdag belső kiképzése és az e korszakban emelt pompás tanácsolak és posztócsarnokok kivételével - továbbra is megtartották középkori, célszerű jellegüket. Az újonnan alapított városokban is a piactereknek, impozáns méretek ellenére, [63] többségükben tisztán funkcionális jellegük volt: nagyobb számú kereskedő lakosság és nagyobb árumennyiség elhelyezését kívánták szolgálni, összefüggésben a kereskedelem remélt fejlődésével és nem szervezett, esztétikus városépítési szempontokat tartottak szem előtt. (Kivételt képez itt Zamość.)

A lengyel városok legtöbb piacterét a 16. és 17. században boltokkal, vásári bódékkal, kenyér- és husszékkel építették tele, és a varsói piacon még nagyobb lesz a zsufoltság, amikor az arisztokraták a városba jönnek és a kíséretük számára itt állítják fel a tábori konyhákat. [64] Ilyen silány tákolmányoktól elcsufítva, a piaterek esztétikai és perspektivikus értékei nem érvényesülhettek. A 17. sz. elején kezdődnek az első elköltözések ezekről a területekről; a danzigi piatér, (Długi Targ - Hosszu piac) megszabadulva a kis szatócsüzletektől, bódéktól, amiről korabeli ábrázolásokból értesülhetünk, az 1606-1633 közötti években megkapja szép Neptun-kutját és az u.n. "Királyi ut" reprezentatív szakaszává válik, két végén pedig az Aranykapu (Złota Brama) és a Zöld kapu (Zielona Brama) egyidejű felállításával monumentális jelleget ölt. [65] Hasonló jellegű másik tér kezd a 17. század negyvenes éveiben Varsóban kialakulni. 1643-ban királyi parancsra lebontották a Krakkói kapu előtti házakat, így megkapták a szükséges teret az első varsói emlékmű, a Zsigmond-oszlop felállításához. [66]

A városi építkezésben ebben a korszakban változások kezdenek végbemenni, új jelleget adva a 16-17. századi lengyel városok összképének. A középkori építkezés egyik legfőbb jellegzetességét képezik kétségtelenül a templomok, magasan kiemelkedve a polgárházak és a szerényebb gótikus tanácsházak vonala fölé. A 16. században a lengyel városokban rövid virágzási idő következik be a világi építkezésben, mely kétségtelenül összefüggött az akkori polgárság gazdasági prosperitásával, továbbá a reformációs mozgolódások és a renaissance betörésével e körbe. Gazdag, terjedelmes irodalom foglalkozik a tanácsházak, posztócsarnokok és számos patriciusház építésével, melyek a lengyel városokat a renaissance új köntösébe öltöztették. Ez a jelenség egyébként fontos vonatkozásokkal van tele nemcsak a művészettörténet, hanem a szociográfia vonalán is. Az építkezés nemcsak előnyös és biztos pénzbefektetést jelentett (a 16. században a lengyelországi városi polgároknak korlátozott lehetőségeik voltak ezen a téren, földbirtokok vétele tilos volt számukra) de hangsúlyozta a befektető társadalmi rangját, "előkelőségét" [67] is. Tettesek tőkét fektettek a házak belső kiképzésébe és művészi tárgyak vételébe, melyeknek értéke, ahogy a 16-17. század folyamán a városi ingatlanoké is, gyorsan növekedett; ugyanakkor az aranytól roskadozó homlokzatok a tulajdonosnak, a ház lakójának társadalmi helyzetét hirdették, az előkelő társadalmi rang bizonyítékai voltak. A polgárság élénk építőtevékenységét így nemcsak gazdasági jóléte szimptomájaként kell tekinteni, de mint magas társadalmi státusának materiális kifejezőjét is, elfoglalt helyüket ezzel is fitogtatni akarták.

A 17. sz.-ban a polgárság építési tevékenységében bekövetkező hanyatlás a legtöbb városban a század első felében megkezdődik; az a jelenség, hogy a városépítési-építészeti kezdeményezéseket a nemesség és arisztokrácia ragadta magához, kétszeresen súlyos problémákat rejt magában. Az ellen-

reformáció idejére jellemző a lengyel városokban, hogy az építőtevékenységet a nemesség és a papság veszi át. Sok templom, kápolna, kolostor létesül ebben az időben, mint a nemesség és főnemesség alapításai, (részben gazdag polgároké is), rányomva a városi építészetre korszakuk bélyegét. Ennél az építő tevékenységnél a 17. sz. közepétől a fő hangsúly a városi hatóságok székházáról, a tanácsházról a templomra vagy a főurak palotájára tolódik, melyek magasra emelkedtek a polgárok mindig szerényebb, gyakran romosodni kezdő építményei közül. [68] Sok 16-18. században alapított városban a polgári építkezés kárára nagyon erősen érvényesül ez az aránytalanság. Nagy Lengyelország ipari jellegű új alapításai (a posztószövő, lencszövő központok, mint Kościan, Wschowa, Bojanowo, stb.) nem jelentenek tipikus példát erre a korszakra. Az újonnan alapított városok zöme a nemesi nagybirtokok középpontjaként jött létre, hogy kézműves cikkekkel elégítsék ki a vidék igényeit, elsősorban azonban azért, hogy a földek és erdők termékeinek forgalmát felélénkítsék. Alaprajzuk a hagyományos saktábla-formát mutatja, csak a piactér kap nagyobb méreteket (pl. Stoczek, Mazoviában, 1540 körül 140 x 120 m-es piactérrel rendelkezett, Jeruzal piactere ugyancsak Mazoviában az 1533-as években 120 x 100 m-es volt), amellet a piactér körüli beépítési vonalak és a kivezető utak szabályosabban helyezkedtek el. [69]

Az olasz urbanisztika hatására azonban, összefüggésben a téralakítás renaissance koncepciójával, a gazdag nemesség és főurak kezdeményezésére már a 16. sz. első felében próbálkozások történtek a lengyel városok másfajta alakítására (Sandomierz, Lewartów). Az első szimmetrikus várostervet 1570-ben Głogówban (ma Głogów) valósították meg. [70] Ezt követte a főuri székhely-városok kiépítése, melyek az olasz palazzo in fortezza típus mellé sorakoztak fel. (Zamość 1579, Zbikiew 1694). Ezen a területen a legnagyobb és uttörő vállalkozás volt az olasz Bernardo Morando által épített Zamość, arisztokrata nagybirtokokközpont, melyet Jan Zamoyski kancellár rezidenciájával együtt négyszögű bástyarendszer vett körül. A város rendkívül szabályos, derékszögű parcellázási rendet mutat. A palotával lezárt hosszanti tengelye képezi a fő közlekedési utat, kettévágva a középpontban elhelyezkedő nagy piacteret. A kereszt-tengelyt az az utca adja, mely a nagy piacteret a szimmetrikusan elhelyezkedő két kisebb térrel: a Só-térrel és Viz-térrel összekötötte. A nagy piactér északi oldalán emelték a tanácsházat; a meghatározott normák alapján kiépített tér közepe szabadon maradt. A külső részen, a palotával szemben, emelkedik az egyetemi templom és a Zamoyski Akadémia épülete, és a város tulajdonképpen negyzetén kívül az etnikai és vallási szempontok alapján differenciálódott lakosságának kézműves vagy közösségi és kulturális célokat szolgáló épületei. A nagy, reprezentatív feudális palota, az ellenreformáció egyetemi temploma és az elit számára létesült akadémia a város polgári épületei fölé magasodtak. [71] A városnak és a polgárságnak a nagy főuri rezidenciával szembeni alárendelt helyzete még világosabban érvényesült két másik, a 18. században alapított székvárosban, Białystokban és Rydzynában. [72]

E korszak új alapítású városainak egyik jellegzetes típusát képezik az u.n. agrárvárosok Podlachiában és a litvániai nagyhercegi birtokokon, melyek a 16. sz. közepén Zsigmond Ágost által megvalósított földreform során nyertek alapítást. Ilyen módon jöttek létre Augustów, Knyszyn, Suraz városok és még több más, sugáralaku vagy hosszanti csik formájú tervek alapján, melyeket laza, földszintes beépítés, a nagy piactér és a sok földművelésre és kertművelésre alkalmas parcella jellemez. Ezek nagy latifundiumok középpontját képezték, lakói földműveléssel, állattenyésztéssel foglalkoztak. [73] Említésreméltó a korszak új alapítású városainak egy másik típusa, mely a 17. századi ellenreformációval együttjáró, fokozódó vallásossággal függött össze. A mánások által alapított bucsujárhelyekről van itt szó, Kálváriahegyekkel (Kalwaria Zebrzydowska, Kalwaria Wejherowska), melyeknek középpontját a szakrális épületek képezik (kegytemplomok, kolostorok, kápolnák keresztutjai) míg a köréje épült városka elsősorban a nagyszámú bucsujáró számára létesült. [74]

A 18. sz.-ban, a felvilágosodás korszakában, összefüggésben a gazdasági fellendüléssel, új áramlatok kezdenek érvényesülni Lengyelország városépítésében, munkaprogramm jön létre, azzal a céllal, hogy a polgárság helyzetét új alapokra fektesse és javítsa, mindenekelőtt pedig a városi viszonyokat tisztogassa, (az u.n. Jó Rend Bizottságok). Varsó, mely már több mint 100 000 lakost számlál (1792) hamarosan a lengyel városok élére kerül és ujkori európai főváros-sá alakul, az állami, társadalmi-politikai, gazdasági és kulturális élet központjává válik (a gazdasági élet, a pénzügyi világ és a kézművesség fejlődése). Jellemzők az ebben a korszakban a lakosság társadalmi-foglalkozásbeli struktúrájában beálló változások; a földműveléssel összefüggő foglalkozások minimálisra esnek vissza (2-3%), az élre kerül az ipar, kézművesség és kereskedelem (több mint 40%), továbbá a közszolgálatok (hivatalnokok, katonaság 30%) és a szabad foglalkozások, vagyis a modern értelmiségi réteg csirái (17%). Az arisztokraták palotái, hatalmas várudvaraikkal és kertjeikkel, ahogy a mellékjog félig falusi jellegű beépítései is, kicsit hátramaradnak a gyorsan lendületbe jövő városodási folyamatban, mely az egyre sűrűbb és magasabb építkezésben, a mindig számosabb bérházban, stb. kerül kifejezésre. E korszak palotái az olasz városi paloták tradíciójához csatlakoznak, már nem törik meg az utcaképet, a beépítési vonalhoz tartják magukat, ahogy a polgárházak is, melyek a maguk részéről tekintélyes külsejükkel egyre inkább közelednek a palotákhoz. (Pl. a híres Tepper-féle bankház.) [75]

Varsót, teljesen modern kapitalista várossá való átalakulásában, - ahogy a többi lengyel város kiemelkedését is a stagnációból - visszavetette Lengyelország felosztása és az önálló állami lét elvesztése.

Fenti áttekintést a lengyel városoknak az ujkor kezdetén mutatkozó társadalmi-topográfiai fejlődéséről szük-

séggéppen rövidebbre fogva, leegyszerűsítve kellett felvázolnom. Igyekeztem, hogy elsősorban azokat a vonatkozásokat emeljem ki, melyekben a lengyel városok eltérnek a nyugateurópai városok fejlődésétől, attól a fejlődéstől, mely a 16-17. században más gazdasági-társadalmi feltételek között ment végbe. Az a koncepció, mely szerint az Elba Európát társadalmi rend és gazdasági élet szempontjából két típusra osztja, a városok vonatkozásában is megerősítést nyert. A városok és a polgárság fejlődése mindig hátrországuk és környezetük fejlődésével van szoros összefüggésben. Ösztönzi azok fejlődését és ugyanakkor képviseli is azt.

Maria Bogucka
(Lengyelország)

Jegyzetek

[1] W. Kula, Stan i potrzeby badan nad demografia historyczna dawnej Polski (A régi Lengyelországra vonatkozó történeti demográfiai kutatások helyzete és kivánalmai). Roczniki Dziejow Spoecznych i Gospodarczych, XIII. köt. 1951. 67-69.

[2] S. Herbst, Miasta i mieszczanstwo renesansu polskiego (Városok és polgárság a lengyel renaissance-ban), Warszawa 1953, 7.

[3] A. Wyrobisz, Rola miast prywanych w Polsce w XVI i XVII w. (A magánvárosok szerepe Lengyelországban a 16. és 17. században). Przegląd Historyczny, 1974/1. 19 s köv.

[4] W. Kalinowski, City development in Poland up to mid-19th century (Városfejlődés Lengyelországban a 19. sz. közepéig). Warszawa 1966, 33 s köv.

[5] Z. Kulejewska-Topolska, Nowe lókcacje miejskie w Wielkopolsce od XVI do konca XVIII w. (Új városalapítások Nagylengyelországban a 16. sz.-tól a 18. sz. végéig). Poznan 1964.

[6] S. Herbst, Zamosc, Warszawa 1954. W. Trzebinski, Dzialonosc urbanistyczna magnatow i szlachty w Polsce w XVIII w. (A főurak és a nemesség városépítő tevékenysége Lengyelországban a 18. sz.-ban.) Warszawa 1962.

[7] W. Kalinowski, Zarys historii budowy miast w Polsce (A lengyelországi városépítés történeti áttekintése)

Torun 1966. Uő, Miasta polskie w XVI i pierwszej polowie XVII w. (A lengyel városok a 16. században és a 17. sz. első felében.) Kwartalnik Architektury i Urbanistyki. VII. 1963/3-4.

[8] I. Gieysztorowa, Zniszczenia i straty wojenne oraz ich skutki na Mazowszu (Háborus pusztítások és veszteségek Masoviában és következményeik), in: Polska w okresie drugiej wojny polnocej 1655-1660) (Lengyelország az 1655-19660-as háboru idején). Warszawa 1957, 66 s köv.; A. Kaminski, Zniszczenia i straty wojenne oraz ich skutki w Malopolsce (Háborus pusztítások és veszteségek Kis-lengyelországban és következményeik) uo. 100 s köv.; S. Hoszowski, Zniszczenia w czasie wojny szwedzkiej na terenie Prus Krolewskich (Pusztítások a királyi Poroszországban a svéd háboru idején) uo. 150 skk.; W. Rusinski, Straty i zniszczenia w czasie wojny szwedzkiej 1655-1660 oraz ich skutki na obszarze Wielkopolski (Pusztítások, veszteségek és azok következményei Nagylengyelország területén az 1655-1660-as svéd háboruban) uo. 20 s köv.

[9] W. Kula, i.m. 72.

[10] S. Gierszewski, Obywatele miast Polski przed-rozbiorowej (A városi polgár Lengyelországban a felosztások előtt). Warszawa 1973. 31 s köv.

[11] V.ö. K. Pieradzka, Rozkwit sredniowiecznego Krakowa w XIV i XV w. (A középkori Krakkó virágzása a 14. és 15. században) in: Kraków, studia nad rozwojem miasta (Krakkó, várostörténeti tanulmányok) Krakow 1957, 168, 173, 184. A kérdés tisztázásához pontosabb kutatásokra volna szükség.

[12] Volumina Legun, Szentpétervár, St. Petersburg 1859, II. köt. 8, 34, 597-598.

[13] Többek közt Varsóban és Posenben. - E. Pielinsky, Struktura gospodarczo-spoleczny Nowej Warszawy w XV w. (A varsói Ujváros társadalmi-gazdasági strukturája 15. században). Przegląd Historyczny 1958/2. 318; S. Waszak, Ludnosc i zabudowa mieszkaniowa miasta Poznania w XVI is XVII w. (Népesedés és lakásépítés Posen városában a 16. és 17. században) Przegląd Zachodni 1953/9-10, 78 s köv.

[14] A 17. sz. végén a lengyel korona alá tartozó területen 345 rendház volt, ezek közül több mint 188-at a 16. sz. második felében és a 17. században alapítottak. A négy városra - Krakkóra, Varsóra, Lublinra és Posenra 63 kolostor esett. Vö. J. Kloczowski, Zakony meskie w Polsce XVI-XVIII w. (A férfirendek Lengyelországban a 16-18. sz.-ban). in: Kosciol w Polsce (Az egyház Lengyelországban). 2. köt. Kraków 1969, 485-730, továbbá E. Janicka-Olczakowa, Zakony zenkie w Polsce (A női rendek Lengyelországban) u.o. 731-778.

[15] M. Niwinski, Stanowy podzial wlasnosci nieruchomej w Krakowie w XVI i XVII w. (Az ingatlanok rendi felosztása Krakkóban a 16. és 17. században) in: Studia ku czci Kutrzeby (Kutrzeba Emlékkönyv) Kraków 1938. II. 549-585.

[16] U.o. 559.

[17] W. Szaniawska, Mieszkancy Warszawy w latach 1525-1655 (Varsó lakossága az 1525-1655 években), Rocznik Warszawski, VII. köt. 1966, passim. Uő, Zmiany w rozplanowaniu i zabudowie Krakowskiego Przedmiescia do r. 1733. (Az 1733-ig bekövetkezett változások a krakkói előváros tervében és beépítésében), Biuletyn Historii Szturki, XIX. köt. 1967. No. 3, 285-316. Vö. még E. Szwankowski, Ulice i place Warszawy (Varsó utcái és terei), 2. kiad. Warszawa 1970.

[18] Ugyancsak felvásároltak néhány polgári telket a 16. sz. folyamán és a 17. sz. első felében a varsói ó- és ujvárosban; ld. J. Rutkowska, Nowe Miasto w okresie utrwalania sie stolecznosci Warszawy 1609-1730 (Az ujváros abban a korszakban, amikor Varsó főváros-jellege megerősödött. 1609-1733), in: Szkice Nowomiejskie (Vázlatok az ujvárosról) Warszawa 1961, 65 s köv.; E. Szwankowski, Ulice i place Warszawy... 71. 1579-ben az óvárosban és az ujvárosban a nemességnek kb. 20 ingatlana volt, eltekintve a klérus által birtokoltaktól; W. Szaniaska, Mieszkancy Warszawy.... 122, 126.

[19] W. Szaniaska, Zmiany w rozplanowaniu ... 285-316; uő, Mieszkancy Warszawy... 119, 135.

[20] W. Szaniaska, Mieszkancy Warszawy... 135; J. Patkowska, Rwisja i pomierzenie na prety ulic Warszawy przez Tylmana z Gameraen jako material źródlowy do badan nad rozwojem przedmiesc Warszawy w 2 polowie XVII w. (Tylman von Gameraen felülvizsgálata és felmérése rutában Varsó utcáiról mint kutatási forrás a varsói előváros fejlődésére a 17. sz. első felében), in Kwartalnik Urbanistyki i Architektury, XIX. 1974/2. 164.

[21] A keleti országrészből származó számos nemes és főúr udvarháza és palotája épült fel itt az elővárosokban - V.ö. az 1750-es tervrajzzal, in A. Czolowski, Obraz dziejowy Lwowa (Lwów történeti képe) in: Miasto lwów w orkesie samorzadu (Lwów városa az önkormányzat idején) Lwów, 1896, XIII, XX. p. és L. G. Dziubinski, Okolice i dobra miasta Lwowa (Lwów város környéke és földbirtokai) no. 473 s köv.

[22] A 16. sz.-ban jöttek létre Lublinban a Firlej, Zebrzydowski, Myszkowski családok palotái. 1602-ben a városban és az elővárosban több mint 65 nemesi kuria volt. 1660-ra ezek száma 96-ra nőtt. Ld. Dzieje Lublina, Proba Syntezy (Lublin története, egy szintézis kísérlete) 1. köt. Lublin 1965. 85, 95-97, 115.

[23] Az 1558-1656 közötti években nem kevesebb mint 75 ingatlan képezte adás-vétel tárgyát, melyeknél nemes lépett fel vevőként. Ld. W. Waszak, Ludosc i zabudowa ... 113. A 17. sz. elején 150 ház (ezekből 7 a piactéren) nemesi kézben volt, a klérus tulajdonában lévőköt nem számítva, J. Mika, Opisy i lustracje Poznania, z XVI-XVIII w. (Poznan város leírása és felmérése) Poznan, 1960, 35-37, 51-55, Dziesiec wieków Poznania (Poznan tíz évszázada) I. Poznan 1956, 79.

[24] G. Lengnich, Porosország királyi Lengyelországhoz tartozó részének története. V. Danzig 1727. p. 4, VI. Danzig 1729. p. 14, 31.

[25] Feltételezik, hogy ebben a korszakban a városi lakosságnak csaknem 2/3 része mezőgazdaságból élt. Vö. W. Kula, ... 72.

[26] Vö. M. Bogucka, Z problematyki form zycia "marginesu mieszczańskiego" w Gdansk u polowy XVII w. (A határ-széli polgári lakosság életmódjának néhány problémája Danzigban a 17. sz. közepe táján) in Zapiski Historyczne, Bd. XXXVII, 1973/4, 55-79.

[27] Ez a Keleti tenger városaiban a középkor alkonyán már nagyon nagyszámu csoport (A kikötővárosokban a lakosság 70-80 %-a, vö. H. Samsonowicz, Pozne sredniowiecze miast nadbaltyckich. Studia nad dziejami Hanzy nad Baltykiem w XIV-XV w. (A későközépkor a keleti tengeri városokban. Tanulmányok a Keleti tenger hansavárosairól a 14-15. században), Warszawa 1969, 99; a 16-17. században a lengyel korona városaiban is kifejlődött a 16. és 17. században, és az összlakosság 75 %-ára vagy még többre rugott, vö. S. Gierszewski, Obywatele ... 32.

[28] Krakóban pl. a 18. században a házi cselédség a lakosság 14 %-át tette ki, a kézművesinasok azonban csak 10 %-át, J. Bienierzowna, Z danego Krakowa. Szkice i obrazki z XVII w. (A régi Krakóból. Vázlatok és képek a 17. századból), Kraków 1957, 58 s kk. Varsó vonatkozásában a férfiszolgák számarányát a 18. sz.-ban az össz férfilakosság 18 %-ára becsülik, J. Berman, Sluzba domowa w Warszawie w koncu XVIII w. oraz proby jej zrzeszenia sie zawodowego (A házi cselédség Varsóban a 18. sz. végén és kísérlet foglalkozás szerinti összegezésükre.) Ekonomista 1926, II-III, 19.

[29] A félreértések már azzal a kérdéssel kezdődnek, vajjon a város minden egyes nemesi házát tekintsük melléjjoggal bírónak (sok történész e vélemény alapján áll, így pl. S. Pazyra, Geneza i rozwój miast mazowieckich [A mazociai városok keletkezése és fejlődése] Warszawa 1959, p. 370), vagy egész ingatlan csoportokról van itt szó. A melléjjogok eddig legkimerítőbb definícióját J. Mazurkiewich adta Jurydyki lubelskie (Lublina melléjjogok) c. munkájában Wroclaw 1956, 6 s. köv. l., bár megállapítását sok kritika érte, pl. E.

Cieslak tollából (Proby Gdanska pozbycia sie podmiejskich csad konkurencyjnych w polowie XVII w. - A 17. században Danzigban végbement kísérletek az elővárosokban történő konkurens letelepedésektől való megszabadulásra), in *Studia Gdansko-Pomorskie*, Gdansk 1964, p. 83-151.

[30] Dzieje Wielkopolski do r. 1793 (Nagylengyelország története 1793-ig) I. köt. Poznan 1969, p. 467.

[31] Vö. J. Widawski, Miejskie mury obronne w panstwie polskim do poczatku XV w (Városfalak a lengyel államban a 15. sz. elejéig); Warszawa 1973, 38-39, 213, 526. p.

[32] M. és E. Gasiorowski, Układ przestrzenny Elblaga w swietle historii (Elbing városterve a történelem fényében), in *Ochrona Zabytkow*, 1955, No. 2, p. 109.

[33] W. Szaniawska, Mieszkanicy Warszawy, ... 122, J. Widawski, Miejskie Mury ... 247, 272, 369, 526.

[34] Vö. J. Widawski, Miejskie mury ... 222, 258, 277, 373.

[35] A városerődítések a polgárság megszilárdítását szolgálhatták és felhasználhatták őket az antifeudális küzdelmekben is, ld. *A Wyrobisz, Rola miast prywatnych ... 38.*

[36] J. Widawski, Miejskie mury ... 224, 247, 276.

[37] K. Konarski, Warszawa w jej pierwszym stoletcznym okresie (Varsó első főváros-korszakában) Warszawa 1970, 55.

[38] J. Stankiewicz, Rozwoj fortyfikacji miasta Gdanska w XVI i XVII w. na tle wspolczesnych osiagniec sztuki fortyfikacyjnej w Europie (Danzig város erődítésrendszerének fejlődése a 16. és 17. században a korszak európai várépítő művészetének fényében), *Pamiętnik VIII Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Krakowie 14-17 wrzesnia 1950* (Emlékkönyv a lengyel történészek 1958 szept. 14-18-i krakkói VIII. általános kongresszusának anyagából), Referátumok, Warszawa 1958, 259 s köv.

[39] Gierszewski, Elblag, przeszlosc i terazniejszosc (Elbing, mult és jelen) Gdansk 1970, 172.

[40] M. és E. Gasiorowski, Torun ... 70.

[41] Vö. Elbing 1640-es tervrajzával, W. Sierputowski reprodukciója, Układ przestrzenny ... 110. Thorn város tervrajza 1624-ből és Danzigé 1660-ból. W. Kalinowski reprodukciója, *City development in Poland up to mid-19th century* (Városfejlődés Lengyelországban a 19. sz. közepéig) Warszawa 1966, t. II, illusztrációk 17, 37.

[42] Vö. Riasta Polskie w Tysiacleciu (Lengyel városok az ezer év folyamán), I, Wrocław 1967, 199 s köv.

[43] Thornban az óváros és az újváros egyesítése 1454-ben következett be, Danzigban az újváros 1455-ös elpusztulása után az óváros és a jogváros 1457-ben egyesültek. Elbingben az óváros és újváros egyesítése az 1478-as évben következett be.

[44] A. Berdecka, Kozwoj Nowej Warszawy w XV i XVI w., w Szkice Nowomiejskie (A varsói újváros fejlődése, újvárosi vázlatok alapján) Warszawa 1961, 53 s köv., továbbá J. Bienierzowna, Z. dawnego Krakowa a.a.O. 16, A. Czolowski, Obraz dziejowy Lwowa a.a.O. XIII, XX, L. G. Dziubinski, Okolice i dobra miasta Lwowa a.a.O. 473, 478, Dzieje Lublina, I. köt. 95, Dziesięć wieków Poznania a.a.O. 74; Dzieje Wielkopolski, a.a.O. 467, M. Friedberg, Kraków a.a.O. 204, 226, 227, K. Konarski, Warszawa a.a.O. 65 s köv. S. Kuras, Początki krakowskiej jurydyki Pedzichów (A krakkói Pedzichów mellékjegyzetei), in "Malopolskie Studia Historyczne", 1958/2, 59-65, J. Mazurkiewicz, Jurydyki lubelskie a.a.O. passim, Studia nad przedmiesciami Krakowa (Tanulmányok a krakkói elővárosokról (Kraków 1938 passim).

[45] J. Dabrowski, Czy Kazimierz i Kłaparz założono jako miasta konkurencyjne dla Krakowa? (Krakkó konkurrenciavárosaként alapították Kleparzot és Kazimierz-et?) in: Prace z dziejow Polski feudalnej ofiarowane R. Grodeckiemu (Tanulmányok a feudáliskori Lengyelország történetéhez, R. Grodecki emlékkönyv) Warszawa 1960, 180-187.

[46] Vö. M. Bogucka, Gdansk jako osrodek produkcyjny w XIV-XVII. w. (Gdansk mint termelési központ a 14-17. században), Warszawa 1964, 106 s köv.; uő, Gdanskie rzemioslo tekstylne od XVI do polowy XVII w. (A danzigi textilipar a 16. sz.-tól a 17. sz. közepéig) Wrocław 1956, 55 s köv.? M. és E. Gasiorowski, Torun, a.a.O. 64.

[47] W. Szaniasky, Zmiany w rozplanowaniu i zabudowie Krakowskiego Przedmiescia a.a.O. passim; A. Czolowski, Obraz dziejowy Lwowa a.a.O. XIII, XX és az ott közölt tervrajz 1750-ből; J. Mazurkiewicz, Jurydyki Lubelskie a.a.O. 107 s köv.

[48] Vö. A. Wyrobisz, Measta prywatne a.a.O. 24 s köv.

[49] W. Kalinoski, City development ... a.a.O., T.I, szöveg, 15 s köv.

[50] S. Golachowski, O analizie metrologiczno-geometrycznej planow osiedli sredniowiecznych (Középkori települések metrologiai-geometriai analiziséhez) in "Kwartalnik Urbanistyki i Architektury", VIII, 1963. 3/4 füzet; T. Zagrodzki, Regularny plan miasta sredniowiecznego a limitacja miernicza (A középkori város szabályos terve és a geodétikus

korlátozás) in: Studia wczesnosredniowieczne (Koraközépkori tanulmányok) V, Warszawa 1969.

[51] M. és E. Gasiorowski, Torun a.a.O. 37 s köv.; S. Tomkiewicz, Domy i mieszkanie w Krakowie w pierwszej polowie XVII w. (Házak és lakások Krakkóban a 17. sz. első felében), Lwow, 1922, 23 s köv.; W. Sierzputowski, Układ przestrzenny ... a.a.O. 110 s köv.

[52] Vö. még W. Kalinowski, City development.... a.a.O. T. I. szöveg 15 s köv.

[53] Vö. pld. A. Berdecka, O. Puciata, J. Rutkowska, H. Szwanowska: Ulice Starego Miaste. W: Szkice Staromiejskie (Utcák a régi óvárosban. In: Óvárosi vázlatok), Warszawa 1955, 65 s köv.; N. és E. Gasiorowski, Torun ... a.a.O. 29 s köv.; S. Tomkiewicz, Domy i mieszkania w Krakowie ... a.a.O. 23 s köv.

[54] Pld. a poseni zsidó utcák, ld. S. Waszak, i.m. 80-81 és M. J. Mika, Opisy ... a.a.O. 20 s köv., 54 s köv. és 59 s köv., a zsidó utcák Lublinban, Dzieje Lublina a.a.O. I. 85, a krakkói zsidó városka (a 15. sz. végén Kazimierzben volt), vö. M. Balaban, Dzieje Żydów w Krakowie i na Kazimierzu (A zsidók története Krakkóban és Kazimierz elővárosában) Kraków 1912, 55-56 és Lwówban, vö. A. Człowski, i.m. IX-X.

[55] A. Człowski, ld. mint fent.

[56] Vö. Dzieje Lublina a.a.O., I. 115; J. Kowalski, R. Massalski, J. Stankiewicz: Rozwoj urbanistyczny ... a.a.O. 167; J. Rutkowska, S. Zaryn: Wnetrze kamienicy barokowej. W: Szkice Straomiejskie (A barokk ház belseje. In: Vázlatok a régi városról) Warszawa 1955, 180 s köv.

[57] J. Bieniarzowna, Z dawnego Krakowa ... a.a.O. 137 s köv.; M. és E. Gasiorowski, Torun ... a.a.O. 38-42; Dzieje Lublina a.a.O. I. köt. 114 s köv. és Dzieje Wielkopolski a.a.O. 463; H. Jasienski: Dawna kamienica Krakowska, jej układ i wnetrze (A régi krakkói polgárház, elrendezése és belseje), Kraków 1934, 54 s köv.; J. Rutkowska, S. Zaryn, Wnetrze kamienicy barokowej a.a.O. 175 s köv.; A. Wyrabisz, Ze studiów nad budownictwem rakowskim w koncu XVI i pierwszej polowie XVII w. (Tanulmányok a krakkói építkezésről a 16. sz. végén és a 17. sz. első felében) in: Przegląd Historyczny 1958/4, 652 s köv.

[58] J. Bieniarzowna, Z dawnego Krakowa ... a.a.O. 137 s köv.; S. Waszak, Ludność ... a.a.O. 80 s köv.; A Wyrabisz, Ze studiów a.a.O. 654 s köv. Ch. Ogier leírja a 17. sz. első felében a danzigi patriciusházakat, melyekbe a "feljárókon", a terraszfarmájú előépítményeken keresztül lehetett belépni, "ezek alatt pincék voltak, itt szerényebb kézművesek és szatócsok laktak", Ch. Ogier, Dziennik podrozy do Polski (Napló egy lengyelországi utazásról) Gdansk 1950, I. 11.

[59] M. J. Mika, Opisy ... a.a.O. 28 s köv.; S. Tomkowicz, Domy i mieszkania w Krakowie ... a.a.O. 71 s köv.; S. Waszak, Ludnosc ... a.a.O. 83.

[60] Ilyen jellege volt pld. a Podbrzezie-nek Krakóban, S. Tomkowicz, Ulice i place Krakowa w ciagu dziejow (Utcák és terek Krakóban a történelem folyamán), "Biblioteka Krakowska", 63-64. köt. Kraków 1926, 224; Podgorcze-nek Posenben, S. Waczak, Ludnosc ... a.a.O. 80; a varsói "Bieda", "Mostowa" és "Boleso" utcáknak. A. Berdecka, Rozwoj Nowej Warszawy w XV i XVI w. In: Szkice Nowomiejskie (Az ujjváros fejlődése Varsóban a 15. és 16. sz.-ban. In: Ujjvárosi vázlatok) Warszawa 1961, 27-54, A. Berdecka, O. Puciata, J. Rutkowska, H. Szwankowska: Ulice Starego Miasta ... a.a.O. 6, 19, E. Szwankowski, Ulice i place Warszawy ... a.a.O. 121.

[61] M. Niwinski, Stanowy podział ... a.a.O. 559 ff.

[62] W. Szaniawska, Zmiany w rozplanowaniu ... a.a.O. 28 s köv.

[63] Pld. Jeruzal-nak, melyet 1533-ban alapítottak, 100 x 120 m-es piactere volt, az 1540 körül alapított Stoczekben a piactér 140 x 120 m volt, vö. S. Pazyra, Geneza i rozwoj miast mazowieckich ... a.a.O. 361, míg a varsói óváros piactere csak 90 x 73 m volt. A Berdecka, Ulica Starego Miasta a.a.O. 9.

[64] J. U. Niemcewicz, Zbior pamietnikow ... a.a.O. Bd. II, Warszawa 1822, 138, 160, 161; A. Berdecka, Ulice Starego Miasta ... a.a.O. 12-13.

[65] J. Kowalski, R. Massalski, J. Stankiewicz: Rozwoj urbanistyczny ... a.a.O. 194 s köv.

[66] K. Konarski, Warszawa ... a.a.O. 398.

[67] W. Krassowski, Przeslanki gospodarcze programow architektonicznych (Az építészeti program gazdasági feltevélei) in: Sztuka około r. 1600 (A művészet 1600 körül), Warszawa 1974, 130.

[68] Vö. A. Milobedzki, Zarys dziejow architektury w Polsce (A lengyelországi építészet történeti áttekintése) Warszawa 1968, 135 s köv.

[69] S. Herbst, Miasta i mieszczanstwo ... a.a.O. 18 s köv.

[70] F. Koutla, Glowow, renesansow miastecho (Glowów, egy reneszánsz városka), "Biuletyn Historii Sztuki" XVI, 1954/1.

[71] S. Herbst, Zamosc ... a.a.O. passim.

[72] W. Trzebinski, Dzialalnosc urbanistyczna ...
a.a.O. 73 s köv. és 110 s köv.

[73] S. Alexandrowicz, Powstanie i rozwoj miast woj. podlaskiego (XV - pierwsza polowa XVII w.) (A podlaviai vajdaság városainak létrejötte és fejlődése - a 15. századtól a 17. sz. első feléig), "Acta Baltico-Slavica", I. köt. 1964; uő, Zaludnienie miasteczek Litwy i Bialorusi w XVI i pierwszej polowie XVII w. (A kisvárosok népessége Litvániában és Fehéroroszországban a 16. században és a 17. sz. első felében), in: "Roczniki Dziejow Spoecznych i Gospodarczych" XVII. köt. 1965. 35-67.

48. [74] W. Kalinowski, City development ... a.a.O.

[75] S. Konarski, Warszawa ... a.a.O. 119 s köv.

A 19. SZÁZADI LENGYELORSZÁGI TÁRSADALMI STRUKTURÁK ÉS A NEMZETI ÖNTUDAT VIZSGÁLATA

A 19. századi lengyel történetre vonatkozó kutatásoknak sajátos vonatkozásai vannak, tekintettel az ország korabeli politikai helyzetére. Tudvalevő, hogy a hajdani Lengyel Köztársaságot a 18. sz. végén felosztották Oroszország, Poroszország és Ausztria között. A három rész mindegyike száz éven keresztül más-más fennhatóság alatt volt. A korszakkal foglalkozó történész tehát mindenképpen súlyos nehézségekbe ütközik. Igaz, hogy a nemzeti függetlenségért folyó harcokat, a különböző ideológiák és a kultura történetét az egész országra kiterjedően lehet vizsgálni. Ezzel szemben a gazdaságtörténet, a társadalomtörténet, az intézmények története olyan folyamatok függvénye, melyek a különböző tartományokban erősen eltérnek egymástól. Még az ugyanazon hatalomnak alávetett terület különböző vidékei között is jelentősek az eltérések: így Orosz-Lengyelországban, a Kongresszus fennhatósága alá eső terület és Litvánia között, vagy Porsz-Lengyelországban Pomeránia, Poznan és Szilézia vonatkozásában. Egymással párhuzamos, de semmiképpen nem azonos folyamatokkal találjuk magunkat szemben: Ez a magyarázata annak, hogy Lengyelországban a gazdaság- és a társadalomtörténet területén, a regionális kutatás a 19. sz. vonatkozásában előbbre van, mint az átfogó történet.

A felosztás korszakának komoly kutatására az első alapokat a 20. sz. elején fektették le és e munkálatok eredményesen folytatódtak a két háború közötti korszakban. A szakembereket és a nagyközönséget ekkoriban a nemzeti felkelések és a lengyel kérdés nemzetközi vonásai érdekelték. 1945 után észrevehető fordulat következett be a lengyel történetírásban. A kutatók figyelmét ekkor az ideológiák elemzése kötötte le, érdeklődésük az agrárproblémák, valamivel később pedig a munkásszorgalom felé fordult. Napjainkra a helyzet kiegyensúlyozottabbá vált: kutatások folynak Lengyelországban az iparra és kereskedelemre, a megosztó hatalmak lengyel politikájára, a felkelésekre, a politikai pártok közötti küzdelmekre vonatkozóan. Azt azonban megállapíthatjuk, hogy vagy tíz év óta divatosabbá vált az a hullám, amely a kutatókat a társadalmi problémák felé irányítja.

Itt közbe lehetne vetni, hogy lényegében mindenfajta történelem társadalomtörténet. Pontosabban meghatározva

tehát az új kutatási irányzat, amely a társadalom tanulmányozását tűzte maga elé, a társadalmat összetevő különböző rétegeket vizsgálja, és azt, hogyan viszonyultak ezek koruk döntő kérdéseire. Két egymástól eltérő kutatási célkitűzést kell itt vajjon megkülönböztetnünk: egyrészt a társadalmi rétegek vizsgálatát, másrészt a mentalitásokét? Minden bizonnyal, hiszen más-más módszerekről lesz szó: kvantitatív módszereket használunk a strukturák tanulmányozásánál, a hagyományosan leíró módszert a magatartások elemzésénél. Tisztában kell azonban lennünk azzal, hogy a történész számára mindez nem más, mint ugyanazon probléma két vetülete. A múlt tanulmányozói számára a társadalom strukturája csontváz - abban különbözik egy természettudományi tárolóban szemlére kitett példánytól, hogy állandó fejlődésben van. E csontváz rekonstruálása hasznos és szükséges munka lehet. Azonban tudni kell feléleszteni is, hogy mozogjon, érezzen és gondolkozzék.

A lengyel történészek IX. kongresszusán, 1963-ban történt, hogy Witold Kula és Jerzy Jedlicki kutatási programot terjesztett elő a Lengyel Birodalom társadalmi strukturáinak tanulmányozására, a januári felkelést [1] közvetlenül megelőző korszakban. Az 1815-ben alapított Lengyel Királyság magába foglalta az ország Oroszország fennhatósága alatti középső részeit, Varsó fővárossal. A nemzeti függetlenségért vívott harcoknak itt volt a központja; a gazdasági fejlődés is gyorsabb volt ezen a területen, mint a többi vidéken. Ami a januári felkelésnek nevezett 1863-i mozgalommal, ez többé-kevésbé egybeesett az ipari forradalommal, a jobbság korszakának végével és a zsidó emancipációval; fordulópontot jelentett a nemzeti küzdelmek történetében is. A kutatások első célpontjába tehát az a lengyel tartomány került, mely legfontosabbnak látszott, fennállásának egy döntő korszakában: amikor a még feudális jellegű rendi társadalom polgári társadalommá kezdett átalakulni.

A vitára bocsátott munkaprogram célul tűzte ki továbbá az átváltozásban lévő, régi társadalmi rétegek tanulmányozását: a nemességét, a tehetősebb városi polgárságot és a szegényebb plebszt, a papságot, a parasztságot - ahogy a kialakulóban lévő új rétegeket is: a földbirtokosokat, a nagy- és kispolgárságot, az intelligenciát, a független kistermelőket, az ipari és mezőgazdasági proletariátust. Minden ilyen csoportnál megvizsgálandó volt - kiindulópontul véve a 19. sz. közepét - megbecsülhető létszámuk, társadalmi eredetük, felosztásuk, karrier-lehetőségeik, fejlődésük iránya, és, amennyire lehetséges, a társadalomban betöltött szerepük, gondolkozásmódjuk, szokásaik. A feladat igen nehéznek tűnt, tekintettel a korszak statisztikai forrásainak kevésbé használható voltára, amihez még hozzájárult, hogy a legutóbbi háború folyamán nagymennyiségű levéltári anyag pusztult el. Másrészt ez a forrászegénység mentséget jelenthetett a kislétszámú kutatócsoportnak arra, hogy kevésbé igényes, kevésbé pontos, de megvalósítható munkamódszereket vessenek be: a nem túl gazdag, de eddig ki nem aknázott forrásokban végzett próbafurásokat.

Az akkor szervezett csoport tizenhárom éven keresztül működött, egészen 1976 végéig, először Witold Kula, később Janina Leskiewicz vezetése alatt. A Tudományos Akadémia Történelmi Intézetének alig tíz állandó munkatársa tartozott hozzá, akikhez kb. ugyanennyi más intézetekhez tartozó önkéntes kutató csatlakozott. Eredményeiket hét monográfián lehet lemérni, amihez még vagy hat gyűjteményes kötet járul, cca husz cikkel. [2] Most van sajtó alatt egy nagy, kollektív munka: Társadalmi változások a Lengyel Királyságban, 1815-1864 címmel. A részletmunkák többek között a régi nemesség felbomlásával foglalkoznak (J. Jedlicki) [3], az értelmiségi réteg születésével (R. Czapulis) [4], a zsidóság emancipációjával (A. Eisenbach) [5], Varsó város kulturálódási folyamatával [6], vagy a kispolgárságra vonatkozó különböző problémákkal. Néhány közintézmény személyi fondjait dolgozták fel; Varsó város polgárjoggal kapcsolatos aktáit és a városi jegyzőség iratait; a birodalom közigazgatása által lefolytatott különböző vizsgálatok anyagát; statisztikai kiadványokat (ahogy már említettük, nagyon egyenetlen értékkel); igen nagyszámú sajtócikket és brosurát. A rendelkezésre álló anyag és a vizsgált tárgykörök szempontjából ezek a kutatások nem lehetnek teljesek. Azonban a már említett kollektív munkával készült szintézis számba kellett, hogy vegyen minden akkor létező társadalmi csoportot, ideértve azokat is, melyekre nézve csak hiányos dokumentáció állt rendelkezésre.

A változóban lévő társadalomról az e kutatásoknak köszönhetően kialakult kép sok szempontból megerősíti, néhol meggyengíti a róla mindeddig nagyjából intuitív alapon kialakított elképzeléseket. Ez a száz év előtti Közép-lengyelországi társadalom rendkívül változatos. A régi nemesség, vagyon és társadalmi szerepe, eltérő ideológiai felfogása alapján vagy tíz csoportra osztható. A városi népesség vonatkozásában ugyanez a jelenség tapasztalható, a parasztokéban pedig még inkább. A társadalmi mobilitás igen nagy; a deklasszáció folyamata azonban gyakoribb, mint a társadalmi felemelkedésé. A földbirtokosok új osztálya a régi nemességnek csak egészen szerény töredékét foglalja magában - a meggazdagodott polgárság viszonylag jelentéktelen beszivárgásával. A nagypolgárság egyrészt zsidó, másrészt német eredetű keresztény, csak kevés közöttük a lengyel származású. Az intelligencia rétege lassan alakult ki, kezdetben a már több generáció óta deklasszációzott nemesi elemekből, de jelentős polgári származású, vagy külföldi eredetű beütéssel. Az egyik legfontosabb adat: a parasztság köréből csak nagyon kevesen kerültek be a munkásosztályba, és még sokkal ritkábban az u.n. felvilágosult osztályok sorai közé. A 19. sz. utolsó harmadában azonban megváltozik mindez.

Jerzy Jedlicki, márlegre téve ezirányú kutatásai eredményeit, egy évvel ezelőtt közzétett cikkében [7] rámutat, milyen veszélyekkel járhat, ha a társadalmi rétegeket kutató történész tömeges rendű forrásokat használ fel, statisztikai összeírásokat, a polgársággal kapcsolatos aktákat, a tisztviselők személyi iratait. Először is az így kapott kép

viszonylag nem elég világos és csak távolról felel meg az előzetes elképzeléseknek: az osztályok világos elkülönítése helyett mindig találunk közbelső rétegeket, átmeneti fokokat. Mára részben a tömegforrások csak korlátozott információkat tartalmaznak. Így pl. egy adott társadalmi terület személyi iratainak keresetül (egy egyházkerület papsága, egy tisztikar, bányászok vagy vasutasok szervezetei) megállapíthatjuk a vizsgált egységnek karrier-lehetőségeit és társadalmi hovatartozásukat, apjuk foglalkozása közti összefüggést, születési helyük, iskolai végzettségük befolyását. Az ilyenfajta kutatások, melyeket olyan könnyű megsokszorozni, valójában nem tájékoztatnak a befutott karriernek valódi mozgatóiról, még kevésbé a kérdéses emberek mentalitásáról.

A Kula által beindított csoport munkája a 19. század társadalmi strukturáinak tanulmányozása terén uttörőnek számított. Azóta ezek a kutatások megsokszorozódtak, de ugyanakkor szét is forgácsolódtak. Kutatók csoportjai egymástól függetlenül láttak hozzá különböző társadalmi rétegeknek, Lengyelország különböző tartományainak tanulmányozásához. Ezek a kutatások jól haladnak, de távolról sincsenek egymással koordinálva. 1973-ban a Lengyel Tudományok II. Kongresszusa lefektette a kutatások újjászervezésének alapjait. Az anyagi támogatás, a nyersanyagbefektetés, a nyomdaköltségek, a kutatók mozgósítása terén bizonyos számú probléma, melyeket a népgazdaság és a nemzeti kultúra szempontjából elsődleges fontosságúnak minősítettek, elsőbbséget kapott. Aprólékosan kidolgozott hierarchia szerint osztályozták a kutatási célok egymás utáni sorrendjét: az elsődleges fontosságot élvező "kormány szintű" problémák; a "kulcsproblémák" - még ezek is nagyon fontosak; az adminisztráció különböző ágait érintő "polyminiszteriális" problémák; problémák, melyeket egyetlen intézet kutat, a saját költségén; végül, az értéklétra legalsó fokain helyezkednek el a különböző kutatók egyéni problémái. Előrelátható volt, hogy a gyakorlatban az exakt tudományok és technikai tudományok fogják kisajátítani a legmagasabban kódolt, legjobban dotált helyeket. Igéret hangzott el azonban, hogy néhány "kulcsproblémát" a humán tudományok is kapnak; hosszú megbeszélések után a történészek számára körvonalazódott egy "minisztériumközi" problémakör, a következő címen: "A lengyel társadalom strukturáinak és mentalitásának fejlődése." E "III.1" számmal jelzett kutatási programért a Tudományok Akadémia Történeti Intézetére hárult a felelősség. Szabad kezet kapott, hogy bekapcsolja az egyetemeket, levéltárakat, könyvtárakat és egyéb szakintézmények munkatársait. Nem minden nehézség nélkül, megállapodtak végül egy részletes tervben, felsorolva a vizsgálandó tárgyakat a középkortól kezdve a legújabb korig - végül, két vagy három évi előkészítő tanácskozások után kb. egy éve munkához kezdtek. Ekkor derült ki, hogy a kutatások megtervezése és központosítása önmagában kitűnő ötlet ugyan, de a gyakorlatban nehezen keresztülvihető. A sok fölösleges kiadás következtében a fenti "III.1" problémakörre előirányzott hitelek észrevehetően csökkentek, a kutatások irányítóit elborította a kérdőívek, szabályzatok, elszámolások halmaza - röviden, a munka lényege pa-

pirhegyek alatt veszett el. Ennek ellenére azonban bizonyos kutatási csoportok az új rendszernek köszönhetően érdekes munkába kezdhettek és, Parkinson törvénye ellenére, talán végig is tudják majd őket vinni.

A fentemlített "III.1" problémakör, ahogy már mondtuk, Lengyelország történetének ezer évét foglalja magában. Térjünk rá ebből most a 19. századra és a különböző társadalmi csoportok tanulmányozására a felosztás korszakában.

A szaktörténészek által ma leginkább elhanyagolt osztály a földbirtokosoké. Ezt a hajdani társadalmi hierachiában olyan fontos csoportot, mint retrográd és eltűnésre itélt jelenséget, napjainkban kevés figyelemre méltatták. Igaz, hogy tanulmányozták a nagybirtokok gazdasági szerepét, kutatták bizonyos latifundiumok igazgatását [8] és a köznemesség körének ideológiáját. [9] Azonban semmi nem történt, vagy alig valami a földbirtokosok számának megállapítására a különböző tartományokban, különböző korszakokban, nem vizsgálták e csoport társadalmi eredetét és nemzeti összetételét, ahogy nem próbálták felmérni az ország életére gyakorolt befolyását sem, számokban kifejezve, és nem csak megközelítőleg. Az erre vonatkozó források bővelkednek, ha nem is teljeseek, vagy nem is nagyon pontosak. A kutatások szervezői mindazonáltal helyet biztosítottak a 19. századi földbirtokosréteg vizsgálatának; az első eredményekre azonban még egy ideig várniuk kell.

Rendelkezésünkre áll ezzel szemben egy nemrégiben megjelent jó munka, H. Chamerska tollából, a kisenemességről (nemesi származású kistermelőkről) a Lengyel Királyság területén [10] - ez kiindulópontul szolgálhat a további kutatásokhoz.

Valamivel tájékozottabbak vagyunk a nagypolgárság terén, főleg Varsó és Lódz vonatkozásában. Érdekes monográfiák jelentek meg e csoport genezisééről, gazdasági befolyása kifejlődéséről és a nagypolgárok mindennapi életéről [11] (R. Kolodziejczyk, I. Ichnatowicz). Néhány életrajz is áll rendelkezésünkre az ipari és pénzarisztokrácia uttörőiről. [12] Egy, még kiadatlan doktori értekezés kiindulópontul a varsói városháza aktáiból emelt ki egy sorozatot. Az ezen a listán szereplő 2600 polgárt vizsgálta itt egy több mint 80 pontot tartalmazó kérdőív alapján. Az így nyert adatok számológépre kerültek. Ugy látszik azonban, hogy az elektronikus orákulum által megállapított korrelációk, néhány kivételtől eltekintve, nem különösebben meglepőek. Mindenesetre arra nem adnak választ, milyen jellegzetes tulajdonságok segítették előre a varsói polgárságot - vagy ellenkező esetben, vezettek bukásukra.

A kispolgárság sokkal kevésbé feldolgozott területet jelent. Ez annak a tényezőnek tudható be, hogy a "kispolgárság" fogalmának meghatározása nagyon pontatlan, e körön belül nagyon nagy különbségek észlelhetők keresztények és zsidók, lengyelek és németek között; feltűnnek a különbségek egy-

azon tartomány szomszédos vidékei között, még nagyobbak a nagy és kisvárosok között. Kevés forrás áll rendelkezésre, és a kvantitatív jellegűek nem alkalmasak az egyik vagy másik tartomány, egyik vagy másik korszak között összehasonlításra. Kutatásainkat, sokkal inkább, mint bármely más társadalmi osztály esetében, a különböző városok vagy vidékek részletes tanulmányozásával kell kezdenünk. Pillanatnyilag nagyon kevés ilyen munka áll rendelkezésünkre: néhány elévült tanulmány Nyugatgaliciáról [13], két jó munka Poznan kézműveseiről, (Z. Grot, L. Trzeciakowski) [14] egy, még nyomatásban meg nem jelent doktori értekezés a varsóiakról; végül egy módszertani szempontból és következtetéseiben igen sikerült analízis a Lengyel Királyság északkeleti részének - a tartomány legelmaradottabb vidékének - mezővárosairól. [15] (E. Koczyńska). Itt kell megemlítenünk, mekkora nehézségekkel jár a lengyelországi zsidó népesség történetének kutatása. Vitathatatlan, hogy a zsidók nagy többsége, kulturája, hite, ideológiája vonatkozásában mindig elkülönült maradt a keresztény lakosságtól. Mindamelllett azonban állandóan szorosan bekapcsolódott az ország gazdasági életébe. Nem fogjuk tudni rekonstruálni az elmúlt század lengyel társadalmának modelljét, ha számításon kívül hagyjuk a zsidóság tényezőjét.

Kétségtelenül az intelligencia az a társadalmi réteg, amelynek számlájára a legtöbb tinta fogyott Lengyelországban. Mi sem természetesebb ennél, hiszen ehhez az osztályhoz tartoznak azok, akik hivatásukul választják, hogy a jelen és múlt társadalmi problémáit tanulmányozzák; becsületbeli kötelességüknek tekintik tehát, hogy tanulmányaikban bőséges teret biztosítsanak annak a körnek, amelynek tagjait képezik. Nem akarok most kitérni arra, milyen kettős jelentése lehet az "intelligencia" meghatározásának: vonatkozhat az intellektuális elitjére és vonatkozhat a nem kétkézi dolgozók összességére, amerikai szólásmód szerint a "fehérgallérosokra". A lengyel történészek és szociológusok között most az az uralkodó irányzat, hogy az intelligencia körébe sorolják mindazokat, akik intellektuális munkával keresik kenyerüket, beleértve a szabadfoglalkozásukat, a művészeket, technikusokat, de a hivatalnokok nagyrészét is, a papságot, stb. Nem hangsúlyozom újra azt a jólismertényt, hogy e társadalmi réteg kikristályosodása a gazdasági fejlődésükben Nyugat-Európaéhoz képest elmaradott országokra jellemző.

Lengyelországban már vagy harminc éve folyik a vita az intelligencia eredetéről. Egy, a negyvenes és ötvenes években nagyon népszerű tézis szerint (J. Chalasiński) [16], ez a réteg a parasztág emancipációja következtében tönkrement nemesség soraiból verbuválódott; eszerint semmi közösségre nincs a néppel, és ami még rosszabb, örökölte a gyászos emlékezetű szlachta névhez fűződő minden foltot. Egy ennyire szélsőséges koncepciót, a forrásokkal való összevetés után, helyesbíten kell. Igaz ugyan, hogy a parasztok emancipációja, főleg Orosz-Lengyelországban, kivetett a nyaregből, - a hogy akkoriban mondták - nagyszámu földbirtokost, akik nem tudtak alkalmazkodni az új kapitalista gazdasági renchez. Ezek,

vagy ezek gyermekei tehát a városokban növelték a nem kétkezi munkások sorát. Másrészt viszont a különböző foglalkozási csoportok kialakulása, melyek azután később beolvadtak az intelligencia soraiba, messze megelőzte az 1864-es agrárreformot. E csoportok nagyrésze a régi nemesség közül vált ki a 19. sz. közepén, de már több generáció óta deklasszáldott. Elég nagy százalék közrendű is volt közöttük, sokszor idegen eredettel, és a nem nemes (többek között zsidó származású) elemeknek ez a beáramlása a század vége felé hangsúlyozottabbá vált. Ez világlik ki teljesen egyértelműen a Lengyel Királyság intelligenciájával foglalkozó legújabb munkákból. [17] (R. Czepulis, J. Leskiewiczowa, J. Zurawiczka, H. Kiepuska). Ami a galiciát illeti (I. Homola) [18], ez a 19. sz. elején alakult ki, osztrák hivatalnokok ellengyelesedett utódjaiból; a következő generációkban már a parasztok fiai is egyre számosabban tűntek fel közöttük. Poznanban az intelligencia hangsúlyozottan megőrizte kispolgári jellegét, míg Felső Sziléziában soha nem tagadta plebejusai eredetét.

Az elmúlt évszázad intelligenciájára, annak összetételére, társadalmi helyzetére és mentalitására irányuló kutatásokat nagyon megkönnyítették a különböző foglalkozási csoportokra vonatkozó részletanalízisek. Így rendelkezésünkre állnak már az állami hivatalnokokkal, a katolikus papokkal, a tanítókkal, az orvosokkal, a színészekkel foglalkozó munkák, Lengyelország egyik vagy másik részén, ebben vagy abban a korokban. [19] Csak futólag érintek egy doktori értekezést a galíciai feminizmusról 1880-1914 között - az első feministák, ahogy tudjuk, az intelligencia körébe tartoztak. Készülőben vannak más, hasonló természetű monográfiák is, és ha néha elő is fordul ugyan, hogy a sematizmus hibájába esnek és kevésbé eredetiek, mégis értékes fogódzópontot jelentenek, mely lehetővé teszi majd a közeljövőben, hogy az egész intelligencia strukturáját rekonstruálni tudjuk. A fentiekén kívül fontos probléma még e csoport politikai szerepe is, de erre majd még rátérek.

Térjünk át közben a parasztságra. Már beszámolónk elején jeleztük, hogy ez a háború utáni első években rendkívül divatos kutatási terület volt. Akkoriban a többség elsősorban a parasztságnak a nemesség elleni osztályharcait tanulmányozta. A híres 1826-os galíciai "jacquerie" mellett [20] más, kevésbé közismert eseteket tártak fel a feudális kizsákmányolás elleni paraszti ellenállás köréből Lengyelország különböző részein [21] (S. Sreniowski és tanítványai.) E vizsgálatok tovább folytak az elkövetkező években egészen a század végéig és az 1905-ös forradalomig terjedően [22] (H. Brodowska). Nyilvánvaló, hogy a falu és a kastély közötti mindenemű összeütközés leírásában helyet kell, hogy kapjon a vidéki lakosság mentalitásának elemzése is. Másik kutatási hullám a 19. sz. közepén végrehajtott agrárreformok felé irányult, felszámolva a jobbágyrendszert és a robotot, átengedve a parasztoknak földjük tulajdonjogát. E reformok történetével részletesen foglalkozott Orosz-Lengyelország vonatkozásában [23] K. Groniowski és Porosz-Lengyelország bizonyos részei-

re [24] W. Jakóbczyk; sokkal felületesebben érintették a kérdést Galiciával kapcsolatban. Az efajta reformmal foglalkozó minden munka az adott vidék agrárstruktúrájából kell, hogy kiinduljon az emancipáció előtti korszakban, hogy végül konkluzióként eljusson ahhoz a képhez, amit a reform következményeként ugyane vidék mutat. Ebből következik, hogy az emancipáció történetirői szükségképpen a parasztság struktúrája felé fordultak, mivel ezt a struktúrát, úgy tűnik, befolyásolta a földek kiosztása a falvak lakói között. Itt újabb módszertani problémák és vitatható kérdések merültek fel.

Ismert tény, hogy a feudális korszakban és a robotgazdálkodás idején a falu struktúrája nagyrészt a földesur jóakaratainak volt függvénye. A jól ellátott parasztok aránya az egy talpalatnyi földdarabra szorult kistermelők és a gazdasági cselédek száma az uradalom szükségletei szerint alakult ki; ez az arány egyik vidéktől a másikig változott, de minden birtoktípuson belül viszonylag stabil maradt. Ezt az egyensúlyt felborította a fokozatos átmenet a robotgazdálkodásból egy modernebb gazdálkodási rendszer felé. A kormányzat által kikényszerített agrárreform a megosztott Lengyelország minden csonkjában más-más alapokon osztotta fel a földeket. Új korszak kezdődött, ahol az agrárstruktúrák a gazdasági erők szabad játékának megfelelően alakultak.

E struktúráknak a reform utáni fejlődésével számos tanulmány foglalkozott [25] (W. Stys, S. Borowski, R. Chomać, J. Borkowski, stb.), meglepő eredményekre jutva. Lenin tézisei szerint, melyeket az orosz vidék fejlődésére alapozott az 1861 és 1890 közötti korszakban, a kapitalizmus a parasztság polarizációját vonja maga után: a falut felosztja egy független termelők közül álló kisebbség (kulákok) és egy agrárproletáriátus vagy fél-proletáriátus között. Ezt a fajta fejlődést nyomon lehetett követni Porosz-Lengyelország bizonyos részeiben, az ország egyéb vidékein azonban nem volt észlelhető. Voltak szerzők, akik egészen odáig mentek, hogy azt állították, hogy a lengyel falu fejlődésének döntő vonása az emancipáció után nem a polarizáció volt, hanem az ellenkezője, a struktúrák uniformizálódtak; a középgazdaságok száma megnövekedett a nagy és apró birtokok rovására. A vita távolról sincs még lezárva; az mindenesetre biztosnak látszik, hogy a gazdasági tényezők befolyása mellett számos körülmény szült még közbe, a demográfiai nyomás, az urbanizálódási folyamat, az Amerikába való kivándorlás, a nagybirtokok felaprotázódása, a gabonaárak görbéje - és, Porosz-Lengyelország területén, ehhez járult még a lengyelek és németek versengése a földtulajdonért. Az adatok alapján el kell fogadnunk, hogy Lengyelországban az agrárstruktúrák nem egyetlen fejlődési modell, de négy vagy öt szerint alakultak. Bennünket azonban itt nem annyira az agrárstruktúrák érdekelnak, mint az agrárnépesség struktúrája, ami egyáltalában nem ugyanaz a dolog. Nem elég pusztán megállapítani, hogy adott vidéken hektárokból mérvé mekkora százalékot tettek ki az ilyen és ilyen kiterjedésű gazdaságok. Tudnunk kell elképzelni azt is, hogy egy, öt vagy tíz hektár birtoklása milyen életnivót, milyen

társadalmi presztizst jelentett, ezen vagy azon a vidéken, ebben vagy abban a korszakban. Nagyon távol vagyunk még attól, hogy az erről a tárgyról kialakult előzetes elképzeléseinket össze tudjuk vetni a számadatokkal. Minden lengyel vidéken voltak gazdagabb parasztok, szűkebb keretek közt élők és nyomorgók. De egyik vidéktől a másikig észrevehetően különböztek e társadalmi hierarchia gazdasági feltételei.

Vizsgáljuk meg végül a munkásosztályt. Természetes, hogy problémáik a népi Lengyelország kutatási programjában kiemelt helyet kaptak. A háboru utáni első években csaknem minden történettudományi központban kutatások indultak a helyi ipari proletáriátus irányában. A lódzi központ járt az élen a textilipar munkásságának szervezésére vonatkozó monográfiásorozattal és forráskiadványaival 1820-tól kezdődően [26] (N. Casirowska, C. Missalowa). Varsó is követte a példát: 1956-ban jelent meg "A munkásosztály kezdetei"-re vonatkozó első vázlat, [27] T. Lepkowski tollából. Hasonló munkálatok indultak a sosnowieci nehéziparra, [29] a bialystoki körzet textiliparára a jelenlegi Lengyelország északkeleti részén [30], stb. 1962 és 1972 között nyolc vaskos kötet látott napvilágot "Források a lengyelországi munkásosztály történetéhez" címen, az 1864 és 1914 közötti korszakot ölelve fel. [31]

Mindez csak kezdet volt. 1970-ben S. Kalabinski, a Tud. Akadémia Történettudományi Intézetében a munkásosztály történetével foglalkozó munkacsoport vezetője, munkatervet fektetett fel, három fő tárgykör szerint csoportosítva:

1. Források a munkásosztály toborzására, kialakulásának mechanizmusára, statisztikai és demográfiai analízisére, terület szerinti megoszlására, strukturájára és összetételére vonatkozóan.

2. A munkásosztály társadalmi, politikai és jogi helyzete, termelői tevékenysége, a munkások életfeltételei, szokásai, kulturája.

3. A munkásosztály társadalmi, nemzeti és politikai tudatának fejlődése, mozgalmi harcának kiterjedése és formái, átítatódása a szocialista ideológiával, a szocialista pártok születése és tevékenysége. [32]

Ez az igényes program jelenleg hét tanulmánykötetet tud a mérlegre tenni "A lengyel munkásosztály" címen. Egyikükben pl. öt cikk foglalkozik az anyagi helyzettel Orosz-Lengyelország különböző részeiben és egy hatodik tanulmány Felső Szilézia munkásosztályának strukturájával. Ugyanebben a sorozatban az agrárproletáriátusra (a gazdasági cselédek-re) vonatkozó cikkek is találhatóak, és néhány másik tanulmány a munkás-folklorisztikával foglalkozik. E dolgozatok kb. fele az 1914 előtti korszakot tárgyalja.

A kérdéses sorozat egy további nagy szintézis számára való anyaggyűjtésnek tekinthető. A szerkesztők azonban

nem akarták későbbre halasztani ez utóbbi munka elkészítését, 1974-re már megjelentették az első kötetet "A lengyel munkásosztály történetének kézikönyvé"-t, 850 lapon. [33] A bevezetés hangsúlyozza, hogy egyelőre csak vázlatról van szó; mindezenre hatalmas munka, hiszen ez az első kötet csak a munkásosztály előtörténetével foglalkozik, 1870-ig. Tekintettel arra, hogy a kifejezett munkásmozgalom Lengyelországban csak ezután a dátum után kezdődött, magától értődik, hogy a kérdéses kötet majdnem kizárólag a munkásosztály verbuválódásával foglalkozik és életfeltételeivel. Hat fejezetre oszlik, különböző szerzők tollából, és Lengyelország különböző vidékeit tárgyalja. Lényegében azt lehet mondani, hogy regionális történetek szembesítésével van itt dolgunk - és valójában nehéz is lett volna másképp eljárni, hiszen ezek az előtörténetek minden ipari központban egymástól függetlenül zajlottak le. Egyedül a kötet utolsó fejezete, egyike a legérdekesebb cikkeknek (W. Karwacki) foglalkozik a munkások kulturájával, életmódjukkal, nemzeti tudatukkal az egész ország viszonylatában.

E hatalmas "kézikönyv" második fejezete jelenleg sajtó alatt van, ez az 1900-ig terjedő korszakot fogja magába foglalni. Az ezért a nagy munkáért felelős munkacsoport most állít össze, különböző források alapján, egy kartotékot a harcok munkás-aktívákról (rendőrségi iratok, különböző pártok irattárai, személyi vizsgálatok, kiadott emlékiratok, kéziratok). Ezek az egységes szempontok alapján felállított kartotékok számológépek segítségével lesznek felhasználhatók. Az eredmény, mint mindig, most is attól fog függni, milyen természetű kérdéseket lehet majd feltenni ezeknek az új munkaeszközöknek.

E munkacsoport nagyon eredményes tevékenységéhez széljegyzetként két új könyvet szeretnék itt megemlíteni, egyéni kutatók munkáit, melyeket problémafelvetésük és munkamódszerük miatt figyelemreméltónak tartok. Egyik közülük A. Zarnowska munkája, A munkásosztály a Lengyel Királyságban, 1870-1914. [34] A könyv hat fejezete egymás utáni sorrendben tárgyalja: a munkások helyzetét az ország társadalmi és foglalkozások szerinti strukturájában; a proletáriátus nemzeti-összetételét; toborzódását; társadalmi mobilitását; családi helyzetét; képzettségi fokát. E fontos és eddig mégis elhanyagolt tárgyak mindegyiknél az alapadatokat, amennyire lehetséges volt, tárgyak szerint csoportosították, táblázatokba osztva, görbékkel ábrázolva. Az aprólékos munka nyomán képek bontakoznak ki: képek, milyen lehetett az átlagos munkás az ipar ilyen vagy olyan ágában, ilyen vagy olyan városban, adott korszakban. A képeken lehet talán vitatkozni, de meglepő, mennyire változatosak és végül meggyőzőnek, éppen, mert előre nem látottak. A másik munka F. Tych könyve a Lengyel Munkások Uniójáról [35], Orosz-Lengyelország egyik első titkos szocialista szervezkedéséről, mely csak három évig élt (1889-1892) és alig pár száz harcos aktívát számlált. A könyv fő érdeme két fejezetében koncentrálódik: az egyik az, mely a vezető gárdával foglalkozik, a másik azzal, hogy milyen uton-módon

terjesztették a munkásság körében a pártot. Összehasonlítva közel kétszáz tag életrajzát, a szerző azt próbálja megérteni, milyen munkástípust vonzott a szocializmus ebben az időben, amikor törvényen kívül volt és keményen harcoltak ellene a lengyel birtokososztályok és a cárista csendőrség. Számtalan könyvet irtak Lengyelországban a különböző munkáspártok ideológiájáról és taktikájáról: sokkal kevesebbet foglalkoztak viszont összetételükkel és harcos tagjainak pszichológiájával.

Itt térnek rá a tanulmányok második területére, a 19. századi lengyel társadalomra, azon belül a mentalitások tanulmányozására. A történész feladata itt sokkal nehezebbé válik, nemcsak, mert kevés a forrás, de azért is, mert nehéz ezeket magyarázni. Szükségtelen ismételtlen hangsúlyozni a különbséget emberek és foglalkozás között; rövidesen rátérek a sajátos lengyel adottságokra. A kiindulópont újra csak az, hogy Lengyelország leigáztott ország volt és hogy ennek következtében a politikai életet számtalan béklyó szorította. Az a forrásfajta, amit egyébként a különböző társadalmi osztályok elemzésénél mindig felhasználnak: a sajtó és a választások eredményei Lengyelországban csak részlegesen szolgálgják a célt. A sajtót a 19. sz. folyamán végig cenzura ellenőrizte Orosz-Lengyelországban, Porosz- és Osztrák Lengyelországban pedig egészen a hatvanas évekig. Szabad sajtóról csak Galiciával kapcsolatban lehet beszélni, 1865-től kezdve. Mindenütt másutt meg kell tanulni olvasni a sorok között. Az elmúlt század sajtójával foglalkozó tanulmányok terén jelentős eredmények mutathatók fel, [36] de a vonatkozó munkák elsősorban az uralkodócsoporthoz és az intelligencia ideológiáját elemezték, az előfizetőket és az olvasókat figyelmen kívül hagyták. Foglalkoztak azonban néhány néplap falusi levelezőivel. [37] Ezek egyszerű emberek voltak, a legtöbbször nem néztek tovább a templomtorony árnyékánál. Mégis a harcos parasztek előcsapatát jelentették - érdemes volt megállapítani, hányan lehettek, honnan toborzódtak, hogyan fejezték ki magukat.

Ami a választásokat illeti, ezek Lengyelország közelepsi részén, 1808 és 1831 között szavazói rendszer alapján működtek. Az erre vonatkozó dossziék, melyek elég hiányosak is, nem teszik lehetővé a választók magatartásának mélyebb elemzését, - annál is inkább, mert a választások a fennálló uralkodási rendszer elég erős nyomása alatt zajlottak le. [38] Poroszországban 1848 óta szavaztak, az általános választásokat (a nők kivételével) 1871 óta vezették be. Ausztriában 1861-ben kezdődtek a választások és az általános szavazójog 1907-től volt érvényben. Az Orosz Birodalomban csak 1906-ban választották meg az első dumákat és akkor is nagyon kevésbé egyenlő szavazói jogok alapján. Ezeknek a választásoknak eredményeit számtalanszor feldolgozták már, [39] de az így nyert következtetéseket fenntartással kell fogadnunk az alábbiak miatt. A porosz fenntartóság alatti területeken a választások idején mindennél előbbrevaló érdek a germanizmus elleni védekezés volt. Vagy a lengyel, vagy a német jelöltre szavaztak, a többi szempont érdektelen volt. Felső Szilézia kivétel képezett: itt a kilencvenes évektől kezdve német és lengyel nacionalisták, katolikusok és szocialisták ütköztek ösz-

sze és ezen az erősen iparosított vidéken a rendkívül gyakori és váltakozó eredményű választásoknak a tanulmányozása nagyon tanulságos [40] (K. Orzechowski). Érdekes munka készült az osztrák-sziléziai Cieszyn kerületben lezajlott választásokról [41], ahol a lakosság lengyelekből, németekből és csehekől állott, de itt is minden egyébnél nagyobb súllyal estek latba a nemzeti szempontok. Ami Galiciát illeti, a választások eredményét sokszor meghamisította a hatalmon lévő párt. Erdemes számba venni a népi, a szocialista vagy ukrán jelöltek győzelmét Galiciában: ezek az eredmények azonban csak részben tükrözik a választók valódi magatartását. Végül, olyan okokból, amit túl hosszú lenne megmagyarázni, az 1906-1911 közötti választások óta a Lengyel Királyság területén a nacionalista párt vitt el minden mandátumot és ennek újra csak semmi köze nem volt az ország lakosságának nagyon sokféle politikai meggyőződéséhez.

Általában leszögezhetjük, hogy 1820 és 1870 között a patrióta elem két irány között oszlott meg: az egyik "méréskeltnek" vallotta magát, a másik demokratának; "fehérekről" és "vörösekről" is beszéltek. A szó modern értelmezése szerinti politikai pártok csak a század végén alakultak meg: ebben a korszakban konzervatívokat, nacionalistákat, népieseket (parasztpártiakat) szocialistákat találhatunk Lengyelországban, közöttük sok alosztállyal és hasadással, nagy regionális különbségekkel. E csoportok és csoportocskák nagyrésztől már monográfiák készültek, megpróbálták felmérni minden csoport hatósugarát és tagsága létszámát - de nagyon nehéz e befolyások mértékét számokban kifejezni. Ne felejtjük el, hogy Orosz-Lengyelországban a baloldali pártok 1914-ig a föld alatt működtek.

Még egy politikailag szigorú korlátokkal teli rendszerben is rekonstruálni lehet magánlevelezések, bizalmas naplók, visszaemlékezések segítségével a művelt osztályok gondolkozásmódját. Elsősorban a vidéki és városi néptömegek gondolkozásmódját lenne fontos megismerni. A tömegek, nagy többségükben, egészen a század közepéig analfabéták voltak és Orosz-Lengyelországban sokkal tovább azok maradtak, mint a másik két tartományban. Nagy óvatossággal kell kezelnünk a felsőbb osztályok tanuságát a nép emberének gondolkozásmódjáról - és ez a legkevesebb, amit mondhatunk. Az utóbbi időben sok kutatás folyt a paraszt- és munkás-folklór területén, úgy tekintve, mint a mentalitás egyik fokmérője, de az e téren nyert következtetések nem látszanak bizonyító erejűnek. Százával, sőt ezrével vizsgálták meg a parasztok sérelmeit és panaszait a hatóságokhoz a nagybirtokosok tulkapásai miatt intézett feliratok alapján. Ritkán lehet teljes bizonyossággal megállapítani, milyen fokban lehettek pontosak az itt elmondott esetek, vagy milyen fokban lehettek őszinték azok az emberek - legtöbbször közvetítő személyek - akik ezeket a szövegeket fogalmazták. Parasztok vagy munkások által irt visszaemlékezések csak a 20. századtól kezdve kezdenek nagyobb számban előfordulni; a régebbi keletiek, melyek még a robot korszakában nyulnak vissza, ritkák következőképp nem tekinthetők általános érvényűnek.

A lengyel nép mentalitása iránt érdeklődő politikusok - és később a történészek - figyelmét főleg két nagy probléma kötötte le: a nép osztálytudatának és nemzeti tudatának mértéke. Az első kérdés látszólag egyszerűbben volt megoldható. Nyilvánvaló volt, hogy a feudális korszakban a jobbágyok érdekei szemben állottak uraikéval, és hogy az emancipáció után konfliktusoknak kellett kitörni a nagy-és kisbirtokosok, a parlagi nemesek és a gazdasági cselédek között, és - természetesen - a kapitalisták és a munkások között. Így most már csak az volt a feladat, hogy felmérjük az osztályharcok kiterjedését és feszültségét minden vidéken, minden korszakban, hogy abból következtetni lehessen a parasztok és munkások növekvő osztályöntudatára. Ez meg is történt. Ma már, hála számos lelkiismeretes munkának, elég pontos képünk van a robottal szembeni paraszti ellenállási mozgalmakról, az emancipáció utáni minden további harcról és főleg az erdők és legelők használatba vételéről [42] (H. Brodowska); végül, természetesen, minden sztrájkmozgalomról, legyenek azok ipariak vagy agrár-jellegűek. [43] (S. Kalabinski, W. Najdus). A szakszervezeti mozgalmak tanulmányozása kevésbé célravezetőnek bizonyult, annál az oknál fogva, hogy Orosz-Lengyelországban, vagyis az ország legjobban iparosodott részében a munkásszervezkedések tiltottak maradtak, egészen a bennünket érdeklő korszak végéig.

Az osztályharcok e jelenségeinek tanulmányozása néha zavarbaejtő eredményekre vezet. Ami pl. az agrárkonfliktusokat illeti, bizonyosnak látszik, hogy inkább politikai tényezők váltották ki őket, mint az életkörülmények megnehezítése. A parasztság minden alkalommal, amikor a feudális rendszer inogni kezdett, felkelésbe tört ki. Az emancipáció utáni korszakban a népi mozgalmak során nem a legelnyomottabb szegény nép ragadta magához a kezdeményezést, hanem inkább a jobbmodú parasztság. Nem azokon a vidékeken bizonyultak a felkelések a legradikálisabbaknak, ahol a nagybirtok tulsúlyban volt, inkább ott, ahol a nagybirtokok elszórtabban feküdtek és ahol kezdett csökkenni a jegyző hagyományos befolyása a falusiakra. Az ilyenfajta megfigyelések igen hasznosak, meghatározzák a paraszti emancipáció elkerülhetetlen feltételeit nemcsak jogi és gazdasági vonalon, de politikai és pszichikai tekintetben is. Ami a munkásmozgalmat illeti, meglepő eredmények mutatkoztak, amikor a különböző szocialista pártok tagságát próbálták egymástól elhatárolni. Az arányok a különböző korszakokban vidékek szerint is sokat változtak, de pl. Varsóban a szocialista SDKPiL balszárnyának a század elején a legtöbb tagja a kézművesek köréből származott, míg a mérsékeltebb szárny (PPs) a nagy üzemekben tudta megvetni a lábát.

Térjünk rá befejezésül a nemzeti problémára, ami a felosztottság korszakán végig megszállva tartotta a lengyel politikai gondolkozást és ami még mindig megszállva tartja korszakunk történéseit. A 19. századi lengyel patrioták szemében nyilvánvaló volt, hogy az ország nem szabadulhat meg az idegen igtától, csak az ország minden lakosának tömeges és igazi támogatása mellett. Ez a támogatás azonban minden volt,

csak nem biztos. Egyrészt a lengyel anyanyelvű lakosság együtt lakott a németekkel, ukránokkal, fehér oroszokkal, litvánokkal, zsidókkal. Eszrevehetően érvényesült az ozmózis folyamata is: voltak elnémetesedő vagy eloroszosodó lengyelek, német vagy zsidó csoportok viszont sokszor belesimultak a lengyel kulturába. Még ennél is döntőbb volt, hogy a lengyel népi tömegeket sokáig közömbösen hagyták a hazafias ideálok. Mindig is az volt a vélemény, hogy a parasztok passzivitása vagy el-lenségessége az egyik fő ok, ami miatt a lengyel nemzeti felkelések nem vezettek sikerre.

Nem meglepő, hogy a különböző társadalmi csoportok nemzeti tudatának problémája állandóan foglalkoztatta a történészeket. [44] Hogy e nemzeti tudat milyen foku lehetett, azt csak a csoportok és egyének magatartása, viselkedése alapján lehetett meghatározni, különösen krízisek idején. A történetírás szerencséjére ezek a krízisek nem hiányoztak: 1794 és 1864 között hét nagyobb felkelés volt Lengyelországban, továbbá egy forradalom, az 1905-ös. Az összeesküvések és forradalmi szervezkedések a közbeeső időkben is szinte megszakítatlan sorban következtek egymás után. Az összeesküvések vagy felkelések bármelyikével foglalkozó történész szembe kell, hogy találja magát az égető problémával: milyen volt a különböző társadalmi csoportok magatartása ezzel vagy azzal a nemzeti felkeléssel szemben? [45] Lassanként egész módszertan alakult ki minden ilyen mozgalomban való részvétel meghatározására: névsorokat készítettek a harcok aktivákról, a szimpatizánsokról, a politikai elitéletről, a becsület mezején meghaltakról, a lehetőségek szerint társadalmi hovatartozóságuk alapján osztályozva. A viszonylag nyugodtabb korszakokra rendelkezésre állnak a különböző, többé-kevésbé politikai jellegű szervezetek tagnévsorai, vagy egy adott célra való gyűjtés aláírói. Minden kutató, aki valaha azzal szórakozott, hogy e fajta anyagot próbáljon feldolgozni, ismeri a munka nehézségeit: hogy mennyire nem egyszerű legalább megközelítő pontossággal megállapítani az egyének társadalmi hovatartozóságát. De ha sikerült is végre felállítani a kartotékrendszerét, a szerző még mindig csak feladata legelején van. Mert mit jelent az, ha fel tudja sorolni, hogy pl. 1863-ban, ilyen és ilyen szervezkedésben mondjuk 20 ember a nemesség körébe tartozott, 40 az intelligenciához, ugyanannyi volt a kézműves és 50 a paraszt? Milyen volt a különböző társadalmi csoportokhoz tartozó résztvevők százaléka az adott vidéken az egész csoport összességéhez képest? Vagy menjünk tovább: ha a parasztok 5 százaléka ragadott fegyvert, ez vajon nem jelent-e többet, mint a kerület fővárosában a gimnazisták 50 százalékanak a részvétele? Más gondolatsorra térve át: jelentős számú parasztot találunk a letartóztatottak, deportáltak, a felkelés során megöltek között. Mi készítette ezeket arra, hogy résztvegyenek a mozgalomban? A helység földesurának vagy plébánosának a nyomása? Vagy valami agitátor demagóg ígéretei? Valóban elhitték, hogy a nemzeti kormány majd földet ad nekik? Vagy annyira gyűlöltek az oroszokat, mint elnyomókat? mint idegeket? mint eretnekeket? Vagy csupán egyszerűen lengyelnek érezték magukat? Nem minden esetben könnyű történeti szempontból kielégítő választ adni ezekre a kérdésekre.

A lengyel nemzeti függetlenségi mozgalmak történései jelentős munkával járultak hozzá e problémák tisztázásához. Nem folyamodtak mindnyájan azonos eljáráshoz és nem jutottak mindnyájan azonos eredményre. Észrevételeikből talán kialakul majd egy általános kép - ez is felületes lesz, a dolgok természeténél fogva. A társadalmi strukturák és mentalitások tanulmányozása az utóbbi időben nagy helyet foglal el a lengyelországi történeti kutatásokban. Elképzelhető, hogy része van ebben a nyugaton összetállított újdonságok iránti bámulatnak is. De nagyon hamar meggyőztük magunkat, hogy e problémák nagyon fontosak az egész történeti folyamat megértéséhez és - ami még lényegesebb - ahhoz, hogy az elhanyagolt, szinte megvetett történettudomány megbecsülését helyreállítsuk a modern társadalomban. Most nem térek ki másra, csak a 19. századra vonatkozó kutatásokra: nemcsak azért, mert ez a korszak engem személyesen érint, de azért is, mert a kutatók nagy számának érdeklődése ide koncentrált. Egyébként nem ok nélkül: a 19. század zárt és befejezett korszak, amit szinte minden előzetes elfogultság nélkül lehet vizsgálni. Másrészt elég közel van a mához ahhoz, hogy megérje a fáradságot, hogy azt kutassuk benne, amit Taine művének címe után így lehetne nevezni: a jelenlegi Lengyelország kezdetei. A feladat nem könnyű, időbe fog kerülni. Boldog lennék, ha már bemutathatnám egy, az egész lengyel társadalom összességének átalakulásáról szóló nagy munkának téziseit a megosztások e korszakában. E munka még elkészítésre vár. Az azonban tény, hogy nagyszámu történész kapcsolódik a problémához, és remélem, hogy vállalt feladatukat sikeresen fogják megoldani.

Stefan Kieniewicz

Jegyzetek

[1] W. Kula, - J. Jedlicki: Struktura społeczna Królestwa Polskiego w przededniu powstania styczniowego (A lengyel királyság társadalmi strukturája a januári felkelés előestéjén). IX Powczechny Zjazd Historyków Polskich, Powstanie styczniowe 1863, vol. II, PTH 1964, p. 7-62.

[2] Społeczenstwo Królestwa Polskiego (A lengyel királyság társadalma). Vol. I-VI. PWN 1965-1974. A IV. kötet-től kezdve a cím: Społeczeństwo polskie XVIII i XIX wieku (A lengyel társadalom a 18. és 19. században.) Ld. még J. Leskiewiczowa ismertetését: Dzieje Najnowsze, 1976. Nr. 2.

[3] J. Jedlicki: Klejnot i bariery społeczne. Przeobrażenia szlachectwa polskiego w schyłkowym okresie

feudalizmu (Cimerek és társadalmi korlátok. A lengyel nemesség átalakulása a feudális korszak végén). PWN 1968.

[4] R. Czepulis: "Klassza umysłowa". Inteligencja Królestwa Polskiego 1832-1862 ("A gondolkozó osztály". A Lengyel Királyság intelligenciája). KiW 1973.

[5] A. Eisenbach: Kwestia równouprawnienia Żydów w Królestwie Polskim (A zsidók egyenlőségének problémája a Lengyel Királyságban). KiW 1972.

[6] S. Kowalska-Glikman: Ruchliwość społeczna i zawodowa Mieszkańców Warszawy w latach 1845-1861 (Varsó lakosainak társadalmi és foglalkozásbeli mobilitása). Oss.

[7] Dzieje Najnowsze, 1976. nor. 2.

[8] B. Smoleńska: Struktura i funkcjonowanie zarządu dóbr wilanowskich 1800-1864 (Wilanów uradalom adminisztrációjának strukturája és működése). PRRiL 1975. R. Bender: Reform czynszowa w Ordynacji Zamojskiej 1833-1864 (Urberezés a zamosci majorátusban). KUL 1969.

[9] R. Czepulis: Myśl społeczna twórców Towarzystwa Rolniczego 1842-1861 (A Földműves Társaság alapítóinak társadalmi gondolkozása). Oss. 1964.

[10] Chamerska: Drobná szlachta w Królestwie Polskim 1832-1864 (A kisnemesség a Lengyel Királyságban). PWN 1974.

[11] R. Kołodziejczyk: Kształtowanie się burżuazji w Królestwie Polskim 1815-1850 (A polgárság kialakulása a Lengyel Királyságban). PWN 1947. I. Ichnatowicz: Burżuazja warszawska (A varsói burzsoázia). PWN 1972. Uő: Obyczaj wielkiej burżuazji warszawskiej w XIX wieku (A varsói nagypolgárság erkölcsi a XIX. században.) PIW 1971.

[12] R. Kołodziejczyk: Piotr Steinkeller 1799-1854. PWN 1963. Uő: Portret warszawskiego milionera (Egy varsói milliomos arcképe: Léopold Kronenberg). KiW 1968. J. Kosim: Losy pwenej fortuny. Z dziejów burżuazji warszawskiej w latach 1807-1830. (Egy vagyon sorsa. Epizód a varsói polgárság történetéből - Ignacy Neumark). Oss. 1972.

[13] J. Demel: Stosunki gospodarcze i społeczne Krakowa w latach 1846-1866 (Krakkó gazdasági és társadalmi helyzete), vol. I. TMHiZ 1951. vol. II Oss. 1958.

[14] Rzemiosło wielkopolskie w okresie rozbiorów 1793-1918 (Nagylengyelország kézművessége a megosztás idején). Kollektív munka, Z. Grot szerkesztésében, 2. vol. PWN. 1963.

[15] E. Kaczyńska: Społeczeństwo i gospodarka północno-wschodnich ziem Królestwa Polskiego w okresie rozkwitu kapitalizmu (Társadalom és gazdasági élet a Lengyel Ki-

ráltság észak-keleti részében a kapitalizmus kifejlődése idején). WUW 1974.

[16] J. Chałasiński: Społeczna genealogia inteligencji polskiej (A lengyel intelligencia társadalmi genealógiája). WZ 1946.

[17] R. Czepulis, ld. 4. jegyz. J. Leskiewiczowa: Warszawa i jej inteligencja po powstaniu styczniowym 1864-1870 (Varsó és intelligenciája a januári felkelés után). PWN 1961. Sajtó alatt van J. Zurawicka egy kötete a varsói intelligenciáról a XIX. sz. végén. H. Kiepuska: Inteligencja zawodowa Warszawy 1905-1907 (Varsó hivatás szerinti intelligenciája). PWN 1967.

[18] O. Homola: Inteligencja galicyjska w połowie XIX wieku. Próba charakterystyki (Galicia intelligenciája a XIX. sz. közepén. Vázlat egy jellemzéshez). A Społeczeństwo polskie XVIII i XIX wieku V. kötetében, PWN, p. 103-139.

[19] Ld. a Społeczeństwo Królestwa Polskiego c. gyűjteményt, 2. jegyz. W. Rostocki: Korpus w gęsie pióra uzbrojony. Urzędnicy warszawscy, ich życie i praca w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim do roku 1831. (A lúdtollal felfegyverzett testület. A hivatalnokok Varsóban, életük és munkájuk a Varsói Nagyhercegség és a Lengyel Királyság korszakában, egészen 1831-ig). PIW 1972. A varsói festőkre, színészekre, orvosokra ld. A Ryszkiewicz, E. Szwankowski, M. Hanecki cikkeit a Warszawa XIX wieku (Varsó a XIX. században) c. gyűjteményben, vol. I. PWN 1970.

[20] S. Kieniewicz: Ruch chłopski w Galicji w 1846 r. (A parasztmozgalom Galiciában 1846-ban). Oss. 1951.

[21] S. Śreniowski: Uszłasczenie chłopów w Polsce (A parasztság emancipációja Lengyelországban). PWN 1956. Uő: Studia nad prawem i stosunkami agrarnymi Królestwa Polskiego 1831-1864. (Tanulmányok a törvényhozásra és az agrárkérdésre vonatkozóan a Lengyel Királyságban). KiW 1963. Studia i materialy do dziejów Łodzi i okręgu łódzkiego. Uszłasczenie chłopów i mieszczań rolników (Tanulmányok és forrásanyag Lódz városra és vidékére vonatkozóan. A parasztok és az agrár mezővárosok emancipációja). Kollektiv munka H. Brodowska szerkesztésében. WZ 1966. S. Kieniewicz: The Emancipation of the Polish Peasantry. (A lengyel parasztság emancipációja). The University of Chicago Press 1969.

[22] H. Brodowska: Ruch chłopski po uwłasczeniu w Królestwie Polskim 1864-1904. (A parasztmozgalom az emancipáció után a Lengyel Királyságban). K. Groniowski: Uwłasczenie chłopów w Polsce (A parasztok emancipációja Lengyelországban). WP 1976.

[23] K. Groniowski: Realizacja reformy uwłasczeniewej 1864 roku (Az 1864-es agrárreform életbelépése). PWN 1963.

[24] W. Jakóbczyk: Uwłaszczenie chłopów w Wielkopolsce w XIX wieku. (A parasztek emancipációja Nagylengyelországban a XIX. században). LSW 1951. S. Borowski: Kształtowanie się rolniczego rynku pracy w Wielkopolsce w okresie wielkich reform agrarnych 1807-1860. (Az agrár munkapiac alakulása a nagy agrárreformok idején). PWN 1963.

[25] W. Styś: Współzależność rozwoju rodziny chłopskiej i jej gospodarstwa. (Korreláció a parasztcsalád fejlődése és vagyona között). PWN 1959. K. Groniowski: Kwestia agrarna w Królestwie Polskim 1971-1914 (Az agrárkérdés a Lengyel Királyságban). PWN 1966. R. Chomał: Struktura agrarna Królestwa Polskiego na przełomie XIX i XX wieku (A Lengyel Királyság agrárstrukturája a XIX-XX. század fordulóján). PWN 1970. Ld. még J. Borkowski vonatkozó megjegyzéseit a Dzieje Najnowsze 1976 2. számában közzétett cikkében.

[26] Materiały do historii miast, rzeźmizmu i klasy robotniczej w okręgu Łódzkim (Városörténeti, ipartörténeti és a munkásosztály történetére vonatkozó források gyűjteménye a Łódź környékén). I-IV. köt., N. Gasiorowska szerkesztésében, KiW 1957-1960.

[27] T. Żepkowski: Początki klasy robotniczej Warszawy (A varsói munkásosztály kezdete). PWN 1956.

[28] S. Kowalska, J. Jedlicki, A. Jezierski: Ekonomia górnictwa i hutnictwa w Królestwie Polskim 1831-1864 (A Lengyel Királyság bányáinak és kohóinak gazdálkodása 1831-1864). PWN 1958.

[29] K. Jonca: Położenie robotników w przemyśle górniczohutniczym na Śląsku w latach 1889-1914 (A bányamunkások és a nehézipari munkások helyzete Sziléziában). Oss. 1960.

[30] Studia i materiały do dziejów miasta Bialegostoku (Tanulmányok és források Bialegostok város történetére vonatkozóan). Kollektív munka, J. Antoniewicz szerkesztésében, BTN 1968.

[31] Źródła do dziejów klasy robotniczej na ziemiach polskich

N. Gasiorowska szerkesztésében, PWN.

[32] Polska klasa robotnicza. Studia historyczne (A lengyel munkásosztály. Történeti tanulmányok). Vol. I. PWN 1970. p. 7-8.

[33] Zarys historii polskiej klasy robotniczej.

PWN.

[34] A Zarnowska: Klasa robotnicza Królestwa Polskiego. PWN 1974.

[35] F. Tych: Związek Robotników Polskich 1889-1892. Anatomia wczesnej organizacji robotniczej (A Lengyel Munkások Egyesülete. Egy szervezet anatómiája a munkásmozgalom kezdeti korszakából). KiW 1974.

[36] Id. A Prasa polska (A lengyel sajtó) c. kollektív szintézist, J. Lojek szerkesztésében, vol. I-II, PWN 1976. válogatott bibliográfiával.

[37] Z. Kmiecik: "Gazeta Świąteczna" za czasów redaktorstwa Konrada Prószyńskiego (A "Vasárnapi Ujság" Konrad Prószyński szerkesztésében). LSW 1973.

[38] Id. a T. Mencil által idézett bibliográfiát: Chłopi w wyborach do sejmów Księstwa Warszawskiego (A parasz-tok a parlamenti választásokban a Varsói Nagyhercegség kor-szakában). Wiek XIX (S. Kieniewicz emlékkönyv). PWN 1967.

[39] L. Trzeciakowski: Pod pruskim zaborem 1850-1918 (Porosz uralom alatt, 1850-1918). WP 1973. J. Ruszko: Sejmowa reforma eyborcza w Galisji 1905-1914 (A parlamenti reform Galiciában). PWN 1956. Z. Żukawski: Koło Polskie w rosyjskiej Dumie państwowej w latach 1906-1909 (A Lengyel Kör az orosz dumában). Oss. 1967.

[40] M. Orzechowski: Wojciech Korfanty. Oss. 1975.

[41] J. Chlebowczyk: Wybory i świadomość społeczna na Śląsku Cieszyńskim w drugiej połowie XIX wieku. (A választások és a társadalmi tudat a cieszyini Sziléziában, a XIX. sz. második felében). PWN 1966.

[42] Id. előbb, 22. jegyz.

[43] Galiciára vonatkozólag ld. főleg W. Najdus munkáit: Szkice z historii Galicji (Vázlatok Galicia történetéből) 2. vol. KiW 1958-1960, és a munkásmozgalom kezdeteire vonatkozó cikkeket "Z Polski Walki", 1960; a szakszervezeti mozgalomra Przegląd Historyczny 1960. A sztrájkokra a Lengyel Királyság területén ld. S. Kalabiński analizisét, Polska klasa robotnicza vol. IV-V.

[44] Id. elsősorban T. Żepkowski: Polska. Narodziny nowoczesnego narodu (Lengyelország. Egy modern nemzet születése). PWN 1967.

[45] Id. pl. S. Kieniewicz: Społeczeństwo Królestwo Polskiego w powstaniu styczniowym (A Lengyel Királyság társadalmi a januári forradalomban). IX Powzechny Zjazd Historyków Polskich. Powstanie styczniowe, vol. I. PTH 1963. p. 5-40.

Uő: ismertetés a Przegląd Historyczny 1975 1. számában M. Zaitsev könyvéről: Socialno-soslovnij sostav ucastnikov vosztania 1863 goda (Az 1863-as felkelés résztvevőinek társadalmi összetétele) Moszkva 1973.

A kiadók rövidítései:

- BTN - Białostockie Towarzystwo Naukowe, Białystok.
- KiW - Książka i Wiedza, Warszawa.
- KUL - Katolicki Uniwersytet Lubelski, Lublin.
- LSW - Ludowa Spółdzielnie Wydawnicza, Warszawa.
- Oss - Wydawnictwo Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich, Wrocław.
- PIW - Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.
- PTH - Polskie Towarzystwo Historyczne, Warszawa.
- PWN - Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- PWRiL - Państwowe Wydawnictwa Rolnicze i Leśne, Poznań.
- TMHiZ - Towarzystwo Miłośników i Zabytków Krakowa, Kraków.
- WL - Wydawnictwo Łódzkie, Łódź.
- WP - Państwowe Wydawnictwo Wiedza Powszechna, Warszawa.
- WUW - Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.

AZ OKTATÁS SZEREPE A TÁRSADALMI VÁLTOZÁSOKBAN:
A LENGYEL ÉRTELMSÉG A 19. SZÁZADBAN

A szélesebb értelemben vett oktatástörténetbe nemcsak az iskolahálózat strukturájának, megszervezésének, a tanulók létszámának, a tantestület összeállításának, nivójának, az oktatási programok kérdéseinek, pedagógiai kézikönyveknek és koncepcióknak a vizsgálata tartozik, hanem lényeges része az is, hogy milyen funkciója volt az oktatásnak a társadalmi változások folyamatában. [1]

Milyen szerepe volt az iskolák világának, a tanulók és az oktatók körének, milyen volt a gyakorlati oktatás szintje, milyen rétegek számára volt ez az oktatás elérhető, mi volt a funkciója a 19. sz. társadalmában, ahol a megdöntött feudalizmus helyén új társadalmi struktúra kezdett kibontakozni. A kérdésekre adandó válasz lengyel viszonylatban az általában "értelmiségnek" nevezett társadalmi réteg történetéhez kapcsolódik.

A kapitalizmus fejlődésének megindulása óta e réteg sajátos jelenséget alkot az elmaradottabb országokban. Létrejöttét a 19. században Európa azon országaiban figyelhetjük meg, ahol a robotrendszer még gátat szabott a társadalmi haladásnak, a 20. században pedig a harmadik világ országaiban. Egyre szélesebb körökben terjed az adott réteg iránti érdeklődés, ahogy azt a számos, nemcsak lengyel, de orosz, német, amerikai, francia történeti, szociológiai, nyelvészeti munka is mutatja. [2] A legutóbbi időben, a társadalmi strukturák változásait elemző tanulmányok sokasodásával az ilyen természetű munkák köre még szélesebbé vált.

Tulajdonképpen mit is jelent ez az "értelmiség" kifejezés, amelyet csaknem 150 éve használnak a szláv országokban? A kérdésre a válasz nem egyszerű, mert ez az "értelmiség" történeti fogalom. Csak meghatározott történeti rendszerben van funkciója, konkrét kronológiai és területi kötöttségei vannak. Képzett értelmiségi dolgozók minden fejlett társadalomban vannak, de csak sajátos körülmények között képeznek a nemzeten belül elszigetelt, szorosan összetartozó együttest.

Howy elkerüljük az "intelligencia" kérdésében folytatott viták során felmerülő tipikus félreértéseket, magának a szónak a magyarázatával kell kezdenünk. Kialakulása kezdetén szociológiai tartalma, ahogy tudjuk, elvont pszichológiai fogalmat jelentett, meghatározott intellektuális vonások együttesét foglalva magába.

Lengyelül az "intelligencja" szó jelentése a francia "intelligence", "intellect", "intelligencia" szavaknak felel meg. Ez a szó tehát, melyet eleinte az intelligens ember meghatározására használtak, lassacskán új tartalommal bővült: azonos szellemi típust képviselő kollektívát jelentett.

Nyugat-Európában az "intelligencia" szó szociológiai tartalma nem vált általánossá. A francia, német, olasz beszélt nyelvben épp úgy, mint az irodalomban (elég emlékeztetnünk itt K. Mannheim, T. Geiger, J. Schumpeter, végül A. Gramsci nevére) sokszor foglalkoznak intellektuellekkel, de az "intelligencia" kifejezés csak mint szinonim fogalom jelentkezik, és így is nagyon ritkán. Az intellektuellek kulturális értékkel rendelkező lények. [3]

Entellektuellek, kulturális elit - e fogalmak Európa keleti részén is érvényesek. A múlt század negyvenes éveitől kezdve azonban emellett elterjed az "intelligencia" kifejezés is, egy külön társadalmi réteg megjelölésére. Új társadalmi realitást fejez ki és ennek befolyása alatt fejlődik tovább. Oroszországban a hangsúly elsősorban az ideológiai és politikai funkcióra kerül - az intelligencia azokat az embereket jelenti, akik fellázadnak a cári rezsim ellen. [4] Elsősorban azonban Lengyelország az, ahol az intelligencia egészen a mai napig számos elmélyült és részletes történelmi munka tárgyát képezi, bár sok vele kapcsolatos kérdés még megoldatlan, vagy vitatott.

Az intelligencia keletkezése, az alakulását és strukturája belső változásait kísérő folyamat, a társadalmi, politikai és kulturális életben betöltött funkciói Lengyelország felosztása idején épp úgy, mint a világháború, a független lengyel állam újjászületése után, e kérdések és még számos más probléma érdeklődést ébresztettek, történelmi munkákra ihlettek, vitákat indítottak a sajtóban; és ahogy ez legtöbbször történik a politikai jellegű nyilvános vitáknál, a leszűrt következtetések csak hátráltatták magának a jelenségnek a megismerését.

Ezen nem kell csodálkozni. A lengyel intelligencia különálló társadalmi réteggént történő korai kialakulása, magára vállalt szerepe nemcsak a különböző tudós és alkotó körök érdeklődését ébresztette fel, de a politikusokét és a kultúra zászlóvivőit is. Jellemző így, hogy az intelligencia kérdésében kirobbant szenvedélyes viták sokszor sorsának legdöntőbb pillanataiban lobbantak fel, például az első, majd a második világháborút követő évek során.

1946-ban jelent meg Józef Chałasiński "A lengyel értelmiség társadalmi genealógiája" [5] c. könyve, a probléma különböző oldalait megvilágító, évekig tartó vita és számos tanulmány kiindulópontjaként.

Egy sor, az ország számára végzetesen kártékony ember, a kapitalizmus lakójai, természeténél fogva szervilis

réteg, a haladás élcsapata, a nemzet politikai élcsapata, rab-szolgátságának éveit vezetője - ime a legszélsőségesebb vélemények, melyek az intelligenciának a múltban elfoglalt szerepével, magatartásával kapcsolatban kifejezésre jutottak. Azok azonban, akik gyalázzák épp úgy, mint azok, akik dicsőítik, az intelligenciában külön társadalmi réteget látnak. E különállóság kritériumait tekintve a történészek véleménye eléggé hasonlít egymáshoz; csupán a szerzők ideológiai hozzáállása jelent némi különbséget: bizonyos vonások jelentőségének kihangsúlyozásával. [6] Altalában megegyeznek abban, hogy az intelligenciát, mint társadalmi réteget, az alábbi vonások jellemzik:

1. A munka társadalmi megszervezésében elfoglalt meghatározott helye: a szakosított értelmiségi dolgozó.
2. A hivatás gyakorlásához elkerülhetetlen feltételt jelentő képzettség szintje.
3. Jövedelmeinek jellege és mértéke; anyagi létének alapját a napi munkájáért kapott díjazás képezi.
4. Egyemáshoz hasonló életmódja és a "jólnevelt emberek" közösségéhez kötő, körülhatárolt társadalmi élete. Bizonyos szerzők szerint a jólneveltség volt a legfőbb válaszfal, mely az intelligenciát elkülönítette a népi tömegektől.
5. A belső összetartozás érzése: tagjaiban él a meggyőződés, hogy meghatározott helyet foglalnak el a társadalmi struktúra keretein belül.
6. Értelmiségi voltak tudata; annak tudata, hogy mások, mint az őket körülvevő társadalmi körök.

Az említett vonások között a két első mindenképpen objektív jellegű; ebből adódik, hogy az intelligencia történetére vonatkozó kutatásaink során kiindulópontként általában a gyakorolt hivatásokat vizsgáljuk és a dolgozók egy bizonyos kategóriája által szerzett képzettség fokát. Természetes, hogy itt értelmiségi dolgozókról van szó, és e fogalomba beletartoznak a szabad foglalkozásúak is. Bizonyos, hogy az "értelmiségi dolgozó" kifejezés nem mindig teljesen világos, ahogy azok a határok sem tökéletesen meghatározottak, amelyek a dolgozók más kategóriáitól elválasztják őket.

Ha ma azt mondjuk, hogy képzettsége és a fizetéssel járó értelmiségi munkája teszi lehetővé, hogy az értelmiséget elkülönítsük a társadalom többi részétől, nem sokban tér el véleményünk azokétól, akik immár csaknem száz éve megfigyelői e réteg születésének. "Az 1773-as országgyűlésnek Isten előtt felelnie kell majd azért, amiért fizetést állapított meg bizonyos tisztségekért, nemzetünkben eddig ismeretlen, új osz-

tályt hozva ezzel létre: a szalonok koldusait. Az ilyen emberek annakidején szolgálták a hazát és közben a saját kenyerüket ették; ma viszont egyre többen vannak azok, akik önmagukat szolgálják, de a haza kenyerét eszik" - állapítja meg a nemesi privilégiumok védelmezője a 18. sz. vége felé. [2] "A tudományok, hogy közelebbről megmagyarázzuk mondanivalónkat, nem képeznek rendet, de bizonyos módon helyettesítik azt azok számára, akiknek más rendjük nincs és olyan megkülönböztetést nyújtanak, melyet sokszor a rangjuk révén magasabb helyen álló emberek nem képesek elnyerni" - írja már valaki 1802-ben. [8]

Mindkét idézett vélemény a felvilágosodás századából való és ez nem a véletlen műve. Noha a kortársak felfogásában az intelligencia elkülönülésének a tudata csak a 19. sz. közepe után jelentkezik, általában megengedik, Stefan Kieniewicz professzor véleményéhez csatlakozva, hogy kezdetét a felvilágosodás századában kell keresni, vagyis az utolsó lengyel király, Poniatowski Szaniszló-Ágost uralkodásának idején.

A lengyel állam akkoriban gazdaságilag elmaradott, politikailag és katonailag gyenge országot jelentett. Polgársága szinte egyáltalán nem volt, nemességének nagy része földbirtokától megfosztva, deklasszálttá vált, elszegényedett. E szegény nemesség és a városi polgárság kis hányada előtt az iskolák fejlődésével és a képzett dolgozók iránti igény növekedésével új perspektívák nyíltak.

Ilyen viszonyok között indult "az intelligencia korai története".

A 18. sz. végén csupán 6-8 ezer főre rugott azoknak az összlétszáma, akiket "értelmiségi dolgozó"-ként lehetett meghatározni és csak a további fejlődés során jutnak el oda, hogy "intelligenciá"-nak lehet őket nevezni. A legtöbb esetben tanult hivatások helyett inkább csak kenyérkeresetül szolgáló foglalkozásokról beszélhetünk.

Érdemes felfigyelnünk itt egy új jelenségre: a 18. sz. utolsó negyede óta kereslet és kínálat kezd jelentkezni a sajtóban értelmiségi dolgozók foglalkoztatása iránt. [9]

A tanult dolgozók a még mindig érvényes rendi tagolódás kereteibe sorolódnak be, de a fő fokról-fokra a képzettség szintje lesz, megkönnyítve a pályákon való felfutást, eltörölve a hagyományos társadalmi korlátokat. A lengyel állam összeomlása után alapított Tudományok Barátainak Társasága magába foglalta az ország különböző rendjeinek, a főnemesség, a nemesség, a polgárság köreinek intellektuális elitjét.

1795-től kezdve Ausztria, Poroszország és Oroszország politikája határozza meg a lengyel élet kereteit.

A Poroszország-megszállta területen a lengyel nemzetbeliekre vonatkozó megkülönböztető politika gazdasági fellendüléssel és az oktatás fejlődésével járt együtt, mely itt gyorsabb ütemben haladt, mint Lengyelország többi részében; e vidékről kevesebben toborzódtak a lengyel intelligencia sorába, de mindenestre e kevés is a városi polgárság köreiből került ki. [10]

Az Ausztria által elfoglalt, gazdasági szempontból elmaradottabb vidékeken a múlt század közepétől kezdve lehető tett intelligencia létezéséről, mint társadalmi rétegről beszélni. Az Osztrák-Magyar Monarchia keretein belüli autonómia korszaka (1867-1914) lehetőséget adott számukra, hogy részt vegyenek a közigazgatásban, hogy gyors ütemben emeljék tagjaik képzettségi szintjét, utat nyitva a paraszt fiatalság előtt a társadalmi emelkedéshez. A parasztságnak a tisztségviselők sorába való számottevő beáramlása jellemezte Galicia intelligenciáját a 19-20. század fordulóján, ahogy később is. [11]

A társadalmi változások folyamatában és e réteg kialakulásánál egészen sajátos szerep jut az Oroszország által elfoglalt területeknek. Az intelligencia fejlődésének periodizációja ugyancsak az itt lejátszódó politikai eseményekhez kötődik.

Az intelligencia korai történetének második szakasza magába foglalja a Varsói Nagyhercegség fennállásának és a lengyel királyság autonómiájának a korszakát (1807-1830). Az államapparátus, a hadsereg, az oktatás és a tudományok modernizálásából eredő szükségletek emelték a hivatalnokok és tisztségviselők presztizsét és a különböző szinten oktatókét, az elemi iskoláktól a nemrégiben alapított varsói egyetemig.

A harmadik korszak, az 1831-1914-es évek folyamán az intelligencia a lengyel királyság politikai autonómiájának fokozódó felszámolása közepette számbeli növekedésével külön réteggé alakult. Ezzel magyarázható, hogy az intelligencia fejlődésének lengyel variánsa tipikusnak mondható a saját, önálló államától megfosztott társadalom alakulásában. Az intelligencia számban megnövekszik és az a tény, hogy létét fenyegettetve érzi az államhatalomtól, hozzájárul belső megsziárdulásához.

Ez a réteg a dolgozók különböző, egyre világosabban meghatározható csoportjait szívja magába, melyek a hivatásokkal járó képzésük révén különülnek el egymástól. Nyitott csoportokról van itt szó, a testületi elemek, ha mutatkoznak is bennük, sokkal csekélyebb szerepet játszanak itt, mint a régi mesterségbeli testületeknél.

Két világháború határolja az intelligencia fejlődésének negyedik korszakát. Ezek alatt az évek alatt nemcsak a társadalmi keveredés szektorát képezte, de tul ezen, ha fogalmazhatunk így, egy egész nemzet keveredését. Ellentétben a továbbra is lakóhelyükhöz kötött paraszttal és földbrito-

kosokkal, a változatlanul stabil kispolgársággal és az ipari munkásság kötött verbuválási területével, a születőben lévő államigazgatás, a közigazgatás, a hadsereg, a tanítási rendszer széles körökből toborozta tagjait. Nemcsak a régi lengyel területekről kikerülő szakemberek sorakoztak itt fel, hanem olyanok is, akik Oroszország vagy Ausztria belsejéből érkeztek. A hadsereg tisztikara olyan lengyel tisztekből állt, akiknek szolgálata a világháború idején három nagyhatalom hadseregei között oszlott meg.

"Lengyelország három különböző vidéke egyetlen államszervvé való átalakulásának folyamatánál sokoldalú és hatalmas erőfeszítésre volt szükség. ... a társadalom és a közigazgatás erőfeszítésére ..." Alapjában véve az intelligencia erőfeszítéséről volt szó. [12]

Létének ötödik korszakában, a népi Lengyelországban az intelligencia megérhette léte hivatalos szentesítését. A háború után a párt- és a kormányzervek felhívásai a munkásokhoz, a parasztokhoz és az értelmiségi dolgozókhoz szóltak. Az értelmiség, társadalmi eredetét, foglalkozásbeli struktúráját, képzettségének jellegét tekintve nagyon eltér attól a régi társadalmi rétegtől, melyet "a jólnevelt emberek értelmiségi gettójaként" határoztak meg. Különbözik tőle társadalmi helyzeténél fogva éppúgy, mint betöltött szerepe folytán.

De térjünk vissza a 19. századhoz. A háború után a társadalmi strukturákkal foglalkozó tanulmányok többnyire az ország középső részeire, vagyis az 1815-1864-es évek Varsói Nagyhercegsége és a lengyel királyság területeire irányították figyelmüket. Általában az e vidékekre vonatkozó forrásokra támaszkodva határozzuk meg a lengyel intelligencia fejlődésének és strukturájának jellegét. [13]

A megmaradt forrásanyag számos próbafurást tett lehetővé ezen a területen. Feldolgozásra került a polgári állam közigazgatási iratanyaga, főleg a házasságlevelek, melyek lehetővé tették, hogy meghatározzák azoknak a társadalmi területeknek a határait, ahonnan a házasulandók és tanúk kikerültek. Az államigazgatás, a magánvállalkozások külön iratai, az oktatók és a papság névjegyzékai a hivatásos karrierekre, a társadalmi eredetre és a dolgozók képzettségére világítottak rá. Mindez módot adott arra, hogy meghatározhassuk a nemesi címek és az iskolai diplomák szerepét a társadalmi előrelépés lehetőségeiben. A törvényrendeletek, az iskolai statisztikák rávilágítanak, milyen mértékben befolyásolta az állampolitika az egyén sorsát. Az emlékiratok és a szépirodalom alapvető forrásanyagot nyújt a társadalmi tudat tanulmányozásához.

E forrásanyag fényében világosan körvonalozódik az értelmiségi dolgozók különböző kategóriáinak kvantitatív fejlődési folyamata, ahogy az új foglalkozási csoportok fokozatos kialakulása is, ahol az előrelépés alapját a képzettség jelentette. Párhuzamosan kezd kirajzolódni az intelligencia tagjainak helyzete is, mely közös mindazok számára, akik ehhez a kategóriához tartoznak.

A legszembeszökőbbben az intelligencia strukturájában tükröződik az egész társadalom átalakulási folyamata. Különös figyelmet érdemel a fejlődés menete, az egyes foglalkozási csoportok és kvantitatív súlyuk alakulása, tagjainak toborzási területe, képzettségük szintje, társadalmi helyzetük.

A közhivatalnokok és a magasrangu köztisztviselők alkotják e réteg alapját, képzettség szempontjából pedig a jogászoké a tulsuly.

Az 1807-ben alapított Varsói Nagyhercegség fejlett közigazgatási rendszert hívott életre. A nemesség, mely mindig kész volt arra, hogy hivatalt vállaljon, változatlanul rossz szemmel nézte a díjazással járó állami tisztségeket. Hozzászólt, hogy - amint akkoriban mondták - "saját kenyérrel szolgálja a hazát". A tollforgató Kajetan Kozmian, szerény földbirtok tulajdonosa és a varsói nagyhercegség államtanácsának tagja, elmondja emlékirataiban, hogy mikor néhány hónapi munka után az altiszt egy zsákocskát hozott, havi fizetésével, elvörösödött, mint akit meg akarnak rontani, úgy érezte, alkalmazottból zsoldossá vált. [14] A nemesség nehéz anyagi helyzete azonban, melyet belülről még fokozott a demográfiai folyamattal járó felaprozódás, hamarosan rávette őket, hogy elfogadják a fizetéseket. A közigazgatási pálya tipikus elhelyezkedési területe lett a vidékről beköltöző nemességnek.

Az 1830 novemberi felkelés leverése után a közszolgálat már nem jelentette többé társadalmi presztizs és hatalom forrását, annál kevésbé, mivel a lengyelek számára a közigazgatási számlélre legalacsonyabb fokai maradtak csak elérhetőek. [15]

A tisztviselők mellett a második csoport, melynek léte az államon alapult, a tisztikar volt. A 19. század folyamán a lengyeleknek csak az 1807-1831 közötti korszakban volt saját nemzeti hadserege; ennek létrejöttét megelőzte az Itáliában alakult légiók rövid, de jelentős epizódja. E hadseregben nem voltak nemesi eredethez kapcsolódó kötöttségek vagy előjogok. A lengyel királyság idején a fegyelem szigorú tiszteletbentartása meggyengítette a még érvényben lévő társadalmi megosztást. A novemberi felkelés bukása után a katonatisztek sorsa emigráció, vagy deportálás lett. [16]

A tanítók sorsa hasonlított a tisztviselőkéhez. Az ország politikai helyzete befolyásolta az ő helyzetüket is. A harmincas évek óta, ahogy bezárult előttük a magasabb iskolákba való jutás lehetősége, a társadalmi hierarchia egyre alacsonyabb fokaira szorultak vissza és a hieracsonyabb helyre kerültek az értelmiségi dolgozók sorában. [17] A 19. sz. folyamán a pedagógusok csoportján belül létrejött legjelentősebb változások a következők voltak: 1./ a testület világivá válása a 18. sz. közepe óta, a jezsuita rend feloszlásával a papság részvételének megszűnése következtében és az 1773-ban a Nemzeti Nevelés Bizottsága által felállított tanítótestület létrehozása.

- 2./ Az otthoni tanítás szerepének csökkenése, ennek lassu folyamata;
- 3./ a magániskolákban történő oktatás fontossá válása.

A papság ugyancsak tartós elemét képezte az értelmiség foglalkozásbeli strukturájának. Érdekes jelenség, hogy a felvilágosodás századában az értelmiségi elit ideológiájának elvilágiasodása ellenére a papság továbbra is aktív kultúra-alakító és politikai szerepet játszott. Politikai állásfoglalásukat meghatározta, hogy magas közméltóságokat töltöttek be, a püspökök a régi köztársaságban automatikusan szenátorok lettek. A 19. sz. eleje óta azonban, az egész Európában uralkodó irányzatoknak megfelelően, az egyház az állammal szemben alávetett helyzetbe került, és függő helyzetét még súlyosította javainak elkobzása és az eljövendő szolgálataiért járó fizetésének az államkincstárra való átruházása. Politikai befolyásának elvesztése és a nevelésben való szerepének gyengülése együtt járt a fegyelem megerősödésével és az intézményi kötelékek szorosabbá válásával az egyház kebelén belül. Az egyház elkülönült a társadalomtól, kaszt-jelleget öltött, külön csoportot képezett. Az egyházi hivatás, melyet főleg a kisnemesség és a polgárság fiai választottak (a parasztok tömeges beözönlése csak a 20. század folyamán észlelhető) kevésbé vonzó pályává vált, ahogy a papság névsoraira alapozott részletes kutatások is bizonyítják. [19]

A magánvállalkozások alkalmazottai főleg a gazdasági tevékenységhez kapcsolódó, belsejében heterogén, képzettségét és társadalmi eredetét tekintve igen differenciált, földrajzilag szétszórta kategóriát jelentettek. Ezek mellett sorakoztak a nagybirtokok intézői, akik elég nagy létszámot képviseltek és rendszerint nemesi eredetűek voltak. A földbirtokosok nagy többsége nem bízott azokban, akik "kézi könyvekből tanulták meg a gazdálkodást", és köreikben még mindig a nemesi eredet volt a legjobb ajánlólevél azok számára, akik alkalmazást kerestek.

Képzettségük jellegénél fogva külön kategóriát jelentettek a technikusok. Jellemző az ország elmaradottságára, hogy ez a speciális foglalkozási típus még a 19. sz. második felében is ritkaságszámba ment.

Lengyelországban, nem lévén ennek semmi tradíciója, a műszaki pályáknak semmi presztízse nem volt - a 18. és 19. sz. fordulójának kiemelkedő építészei többnyire külföldiek voltak. Csak a pozitívizmus volt az, amely vezérszavául tüzte ki az addig érvényben lévő értékhierarchia átalakítását, dicsőítette a technikai munkát és annak végrehajtóit.

Az orvosokat nem képzettségük hiánya akadályozta abban, hogy beleolvadjanak a lengyel intelligencia soraiba, hanem külföldi vagy zsidó eredetűek. A 18. sz. végén a lengyel nevű - többnyire polgári származású - orvosok kisebbségben

vannak. Idővel emelkedni kezd az e pályára lépő lengyel nemzetiségűek száma, és egyre többen lesznek a nemesi származású orvosok is.

A gyógyszerészekre, állatorvosokra, sebészekre még az egész század folyamán ránehezedik a hagyomány, hogy mesterembernek tekintik őket, a foglalkozásukkal járó képzés inkább gyakorlati, mint elméleti jellege következtében.

A kulturát közvetlenül alakító elemek között az első helyet az irodalmárok foglalták el. A romantikus irodalom döntő szerepe elválaszthatatlan az emigrációtól és a lengyel királyságon belül gyakorolt befolyásától. A publicisták száma a század közepe óta nőtt, a sajtó fejlődése következtében, az írók a rendszeresen megjelenő folyóiratokra támaszkodtak, de az irodalmi körök természetes fejlődésének gátat szabott a szigorú cenzúra és az, hogy külföldi munkákhoz hozzájutni lehetetlenség számba ment.

A festők emelkedtek a társadalom szemében, ami részben a mesterségbeli képzettséget nyújtó iskolának köszönhető, részben azonban munkáik hazafias tárgyának is. A két felkelés közötti korszakban szakítottak a régi céhes tradíciókkal, de még alig egy fél századdal ezelőtt is, csak a nagyon kimagasló tehetség, vagy, még gyakrabban, a külföldi eredet volt az egyetlen eszköz a testülethez való tartozás kikerülésére.

Még jobban törekedtek a művésznek kijáró pozíció elérésére a zenészek és a színészek. Csak néhány elszigetelt esetben sikerült egyeseknek, hogy képezzék magukat és kitörjenek a nyomorban élő színészek megvetett köréből. A szerencsétlenek, a rossz utra tévedtek találtak itt menedékre, továbbá a törvénytelen születésűek, az iskolakerülő fiatalok, megalkotva így, a korszak egy emlékirója szerint, "az elkeseredettek légióját".

Talán nem lesz haszontalan, hogy a fent elmondottak kiegészítésére [20] aláhuzzuk az adott társadalmi réteg, az intelligencia kialakulásához kapcsolódó folyamat legfontosabb vonásait.

Az intelligencia felé irányuló, és a múltban is irányult érdeklődés nem állt arányban számbeli fontosságával, mely sajátosan csekély volt. Kialakulásának első évszázada óta létszáma a számbavett népességnek még egy százalékát sem tette ki, de mindig egy kicsit gyorsabb ütemben emelkedett, mint az egész ország népességének összlétszáma.

Számbeli növekedése párhuzamos volt foglalkozási strukturája fejlődésével, mely jó ütemben haladt, hála egyrészt bizonyos szakmák civilizációs szerepének, másrészt más ujonnan létrehozott foglalkozási csoportok kialakulásának.

Az egész század során a termelésben foglalkoztatottak (a földművelés kivételével) és a szabad foglalkozásuk minimális százalékot jelentettek az értelmiségi dolgozók sora-

iban. Az értelmiség helyzetét tulnyomó részben az államtól való anyagi függés és a szolgálati függés határozta meg. Ilyen függésben éltek a hivatalnokok, a főtisztviselők, a hadsereg tisztikara, az oktatási kar nagyrésze, az orvosok testülete, a kulturális intézmények alkalmazottai és még a papság is. Csaknem száz éven keresztül e függés egy idegen és ellenséges hatalomnak való kiszolgáltatottságot jelentett.

Az értelmiségi dolgozók közepes, szerény fizetése, karöltve azzal a törekvéssel, hogy családjuknak megfelelő életfeltételeket teremtsenek, hozzájárult az értelmiségre jellemző családtípus kialakulásához. Ez a modell, mely mai újságírói nyelven kifejezve a 2 + 2 leegyszerűsített képlettel jelölhető (vagyis szülők és két gyermek) elsősorban a polgárság körében vált általánossá.

Az intelligencia nem a nemesi rend folytatását képviselte, ahogy ezt annakidején egy vitában állították. Bár az értelmiségi dolgozók körébe jelentős volt a nemesség, főleg a kismemesség és az elszegényedett nemesség beáramlása, kialakulásának folyamatában az önmaguk soraiból való utánpótlás volt a döntő, ami főleg bizonyos foglalkozási csoportokon belül volt szembevetendő, így a hivatalnokok, az orvosok, az ügyvédek, művészek köreiből. Az értelmiség tagjai főleg a városiakból kerültek ki, a parasztság kevéssé volt soraikban képviselve. Az oktatás fellendülésének korszakában, a 19. sz. elején, a Nemzeti Nevelési Bizottság és az általa létrehozott intézmények tevékenységének eredményeként kezdünk velük találkozni.

Az értelmiség, társadalmi eredete különbözősége révén, viszonylag erős társadalmi változások sarkalatos pontjává vált. Itt megdőltek a feudális korlátok, s az új struktúra is csak nagyon gyengén jutott érvényre; itt elmosódtak a vidék és a származás szerinti különbségek. Különösen intenzív volt e folyamat a frissen alakult foglalkozási csoportok kebelén belül. Az értelmiség a más nemzethez tartozókat is magába fogadta. Társadalmi és kulturális alkalmazkodásuk gyorsasága a politikailag annyira kedvezőtlen körülmények közepette magára vonta az érdeklődést és csodálkozásba ejtette a külföldi megfigyelőket. [21]

Az országon belül nehezen elnyerhető, vagy elérhetetlen képzést igénylő foglalkozási csoportok nemzeti szempontból idegen elemeket vonzottak be.

A Varsóban 1845 és 1861 között kötött házasságok összességének vizsgálatából leszűrt eredmények illusztrálhatják a társadalmi felcserélődést. A hivatali alkalmazottak vagy szabadfoglalkozásuk köréből kikerülő új házasságok közül 40 százalék folytatta atyja foglalkozását, 27 százalék kézműves-kereskedő tradícióju családokból került ki, 13 százalék vidéki eredetű (földbirtokosok, bérlők, mezőgazdasági munkások fiai), 11 százalék különböző másodlagos mesterséget gyakorló kispolgári származás, és csak 2 százalék a paraszt. [22]

Az intelligencia körében az irodalmi képzettségük hatalmas többsége meghatározta e réteg kulturális funkcióját. Ezzel párhuzamosan a felsőbb iskolák és a tudományos intézmények hiánya okozta, hogy a kultúra aktív irányítói között különösen jelentős szerepet játszottak az irodalmárok a korszak legnagyobb részében. E ténynek egyébként még több oka is van. Az intelligencia kialakulása egybeesik azzal a korszakkal, amikor Európában a romanticizmus uralkodott. Európa 19. századi politikai története át- meg át van szöve költéssel és irodalommal, részben alkotóinak a politikai eseményekben való egyéni részvételéből adódóan, részben az akkor létrejövő irodalmi művek funkciója következtében, melyeket különösen fontos propagandaeszköznek tekintettek. [23] Elég néhány kiemelkedő nevet említenünk, Victor Hugoét Franciaországban, Adam Miczkiewiczét Lengyelországban, Petőfi Sándorét Magyarországon, később Gabriele d'Annunzioét Olaszországban, hogy világosan kirajzolódjék előttünk a politikus-író alakja. Meszszemenő bekapcsolódás a politika tevékenységébe, harc a nemzeti függetlenségért, születése óta jellemző vonása volt az intelligenciának. Ő vette át a nemességtől a romantikus eredetű összeesküvés mozgalmak kezdeményezését, súlyos árat fizetve mindig érte.

Az intelligencia strukturájára, magatartására vonatkozó legrészletesebb analízis sem tud azonban választ adni az alapvető kérdésre: mi az oka, hogy az általunk meghatározott heterogén foglalkozási csoportok ilyen konszolidációs folyamaton mentek keresztül, odáig jutva, hogy végül külön léteggé váltak, meghatározott helyet foglalva el a társadalom egészében? Miért csak a gazdaságilag elmaradott országokban jött létre, míg azokban az országokban, melyek tovább jutottak a kapitalizmus utján, belső kohéziója csak nagyon gyengén, vagy egyáltalán nem rajzolódott ki? A tanult dolgozók korlátozott száma kétségtelenül elősegítette a kapcsolatok kialakulását a megfelelő körök kebelén belül. Az iskolai és egyetemi tanulmányok idején együtt eltöltött idő emléke, a baráti-szakmai kapcsolatok, a családi szövetségek egyes körökön belül, a képzettségek és jövedelmek hasonló nivója, a közös munkastilus, a jövedelmi források egyetlen kútfeje, az állam fenyegetésének tudata, végül az iskolai és családi életben elterjedt közös kulturmodellek, az ujságírás és az irodalom - mindez hozzájárult egy különböző foglalkozási csoportokból összetevődött külön egység létrejöttéhez.

E folyamaton belül nemcsak azok az elemek voltak fontosak, melyek köteléket alkottak az intelligencia tagjai között, de azok is, melyek elkülönítették azt a társadalom többi részétől.

Az analfabetizmus elválasztotta a tanult alkalmazottakat a paraszti tömegektől és a frissen alakult munkásosztálytól, de a polgárság legalsó rétegeitől is. Az intelligenciát nemzeti érzései is elválasztották a magasabb polgárságtól, akiknek soraiban jelentős százalék nem lengyel nemzetiségű volt. Figyelemreméltó, hogy amilyen mértékben

haladt az asszimilációs folyamat és tünedeztek a nemzetiségi különbségek, olyan mértékben mosódtak el a válaszfalak is a két kör között.

Nehezebb meghatározni a csaknem egyöntetűen nemesekből álló földbirtokosság és az intelligencia közti kapcsolatokat és kölcsönös viszonyt. A földbirtokos nemességet elválasztotta az intelligenciától vidéki életstílusa, a nagyrésztben birtokhatárai által leszűkített mindennapi érdeklődési köre, megvetése az értelmiségi zsoldosok funkciója és a feljebbvalójától való függése iránt.

Megállapítható, hogy a Lengyelország társadalmi strukturájában a 19. században végbement változásokban két fő tényező játszott közre egymástól függetlenül, az oktatás és a tőke, vagyis inkább a tőke hiánya. Lengyelországot nagy lépéssel sodorta előre a civilizáció útján az európai felvilágosodás századának hulláma. Noha a változások akkor a társadalomnak csak egy minimális százalékát érintették, ennek köszönhető mégis, hogy európai nivóju autochton intellektuális elit fejlődött ki. Lengyelország a 18. század végén Európa legmodernebb iskolarendszerei közé sorolható szervezettel rendelkezik, a múlt század elején pedig modern államigazgatása, modern nemzeti hadserege van. Hiányzott azonban az országból a kereskedelmi tőke, hiányoztak a bankok, az ipar. A nemesi rétegek a tőkefelhalmozás helyett inkább azt választották, hogy fogyasztók legyenek és jól éljenek. De e jólét is fenyegetetté kezdett válni. Az eladósodott, számos ágra aprózódott nemesség kezdte érezni, hogy kevés a földje. A jobbmódu, számban kisebb városi polgárság tudatában volt a belföldi piac hiányának, mely lehetőséget tudott volna nyújtani a termelés növekedésére és a kereskedelemre. Mind az egyik, mind a másik híjjával volt a tőkének.

A 19. sz. első felében a kormánynak az ország iparosítására irányuló törekvései kedveztek az ujjonnan jötteknek; azonban az állami tőkével egymás után kezdeményezett vállalkozások sikertelensége, a bányaiipar megalapítására és más modern iparok létesítésére irányuló erőfeszítések nehezen vezettek eredményre. Sok évtizednek kellett még leperegnie ahhoz, hogy az ipar szakmailag képesített munkaerőket, diplomás technikusokat kezdjen igényelni.

A mezőgazdaság csak azok után a reformok után lépett a kapitalista termelési rendszer útjára, melyek visszaadták a paraszt-birtokosoknak földjüket. Ugy tűnik, az irányítók számának korlátozására irányuló törekvések, párhuzamosan a foglalkozásbeli magasabb nivó iránti igényekkel, uralkodó irányzatok voltak az említett jelenségek belül.

Az intelligencia, mely a kapitalizmusban jött létre, mégsem a kapitalista termelési mód eredményeképp alakult tehát ki; a nemesi rend felbomlásának és a kispolgárság előretörésének termékeként jelentkezett és főleg az államot és a társadalmat szolgáló funkciókat töltött be. Ezek ellátásához

képzettségre volt szüksége. Ez a képzettség, mint a hivatásbeli munka előfeltétele, a létfenntartás egyedüli (a felvilágosodás korszaka óta különösen keresett és értékelt) eszköze, sokak számára azonban teljesen elérhetetlenné vált.

A tanulás, nem pedig a nem létező tőke volt az, ami az egyének előtt megnyitotta az utat a különböző foglalkozások felé és sokakat megmentett a tönkremenéstől.

Ez a foglalkozási "szamárlétra" volt az, mely szerény volta mellett egy szegény és saját államszervezettel nem rendelkező országban megmentette az értelmiség tagjait a teljes elnyomorodástól és tönkremenéstől. A kortársak hamar felmérték az oktatás e sajátos funkcióját. Mikor recsegni kezdtek a privilégiumok és a rendek régi hierarchiái, az oktatás tört magának utat a társadalmi presztizs felé, sokkal megfoghatóbb és világosabb módon, mint ahogy a tőke birtoklása tette volna. Függetlenül attól, hogy az intelligencia szerepét pozitívan vagy negatívan értékeljük-e a nemzet életében, kétség nem férhet hozzá, hogy e szerep rendkívül jelentős volt.

Végezetül alá kell huznunk, hogy a lengyelek annak a korszaknak a küszöbén vesztették el független államukat, amely a kapitalizmus hirtelen fejlődését hozta magával, a modern európai nemzetek kialakulásának korszakában. E ténynek elkerülhetetlenül befolyásolnia kellett a lengyel társadalom új strukturájának kialakulását, ezen belül az intelligenciáét.

Másképp játszódtott le ez a folyamat olyan nemzeteknél, melyek, mint a csehek, már századokkal azelőtt elvesztették nemzeti államukat, vagy olyanoknál, akik ezzel korábban sem rendelkeztek, mint az ukránok. Ezért van az, hogy olyan jelentős különbségek észlelhetők Kelet-Európa különböző országaiban az intelligencia genealógiája, társadalmi összetétele, ideológiai magatartása, kulturája, u.n. modelljei között.

Janina Leskiewicz

Jegyzetek

[1] Ld. pl.: J. Hulewicz, Sprawa wyższego wykształcenia kobiet w Polsce w XIX. w. (A nők felsőbb oktatásának kérdése Lengyelországban a 19. században), Kraków, 1939.

[2] W. Markert, Zum geschichtlichen Bedeutung des russischen "Intelligenz", Atti del X Congresso di Scienze Storiche; D. Kanczałowski, L'intelligentsia avant la Révolution, Revue des Etudes Slaves 1960, vol. 37; The Russian Intelligentsia, New York 1961; O.W. Miller, Intelligencija. Untersuchungen zur Geschichte eines politischen Schlagwortes,

Frankfurt, 1971; H.J. Benda, Non-Western Intelligentsia as Political Elites, in Political Change in Underdeveloped Countries: Nationalism and Communism., New York 1962.

[3] O.W. Miller, i.m.; Z. Wójcik, Rozwój pojęcia inteligencja. (Az "intelligencia" szó fogalmi tartalma és fejlődése), Wrocław 1962; ld. még: J. Żarnowski, Struktura społeczna inteligencji w Polsce w latach 1918-1939. (A lengyel intelligencia társadalmi strukturája 1918-1939), Warszawa 1964.

[4] W.R. Lejkina-Swirskaja, Intelligenciya w Rossii wo wtoroj połowinie XIX wieku. Moskwa, 1971; L. Bazylow, Ostatnie lata Rosji carskiej. Rządy Stolypina. (A cári Oroszország utolsó évei. Sztolipin uralma), Warszawa 1972.

[5] J. Chałasinski, Społeczna genealogia inteligencji polskiej, (A lengyel intelligencia társadalmi genealógiája), Warszawa 1964.

[6] Ld. többek között: J. Szczepański, The Polish Intelligentsia, Past and Present, 1962, N° 3.

[7] Ld.: Z. Chyra, U źródeł polskiej inteligencji. Funkcja zawodu i wykształcenia w procesach społecznych. (A lengyel intelligencia forrásainál. A hivatás és a képzettség funkciója a társadalmi folyamatokban.) Gépelt kézirat, p.269.

[8] Nowy Pamiętnik Warszawski (Uj warsói emlék). 1801, t. IV. 313.

[9] Z. Chyra, i.m.

[10] A porosz zónákra vonatkozó kutatások csak most kezdődtek meg.

[11] I. Homola, Intelligencja galicyjska w połowie XIX wieku. Próba charakterystyki. (A galíciai intelligencia a 19. sz. közepén.) (Jellegzetességeinek vizsgálata.) In: "Społeczeństwo polskie XVIII i XIX w." t.V, Warszawa 1972.

[12] E. Kwiatkowski do Bogusława Lésnodorskiego (E. Kwiatkowski levele) 2.9. 1970, Kwartalnik Historyczny R. LXXXII, Warszawa 1975, 119.

[13] Az intelligencia kialakulásának folyamata a lengyel királyságban az 1831-1864 közötti években képezte tárgyát Ryszarda Czepulis-Rastensis kutatásainak. "Kłsa umysłowa" Intelligencja Królestwa Polskiego 1832-1862 ("Az értelmiségi osztály." A lengyel királyság intelligenciája 1832-1862.) Warszawa 1973.

[14] K. Koźmian, Pamiętniki (Emlékiratok), t. II., Wrocław 1972. 275.

[15] J. Leskiewicz, Warszawa i jej inteligencja po powstaniu styczniowym 1864-1870 (Az értelmiségi dolgozók Varsóban 1864-1870), Warszawa 1961.

[16] W. Tokarz, Armia Królestwa Polskiego (A lengyel királyság hadserege 1815-1830), Piotrków 1917; E. Kozłowski, Służba Polaków w szeregach armii rosyjskiej 1832-1862 (A lengyelek az orosz hadseregben 1832-1864), in: Społeczeństwo polskie XVIII i XIX w. t. VI, Warszawa 1974.

[17] J. Mateyko, Profesorowie uczelni warszawskich (A varsói felső iskolák tanárai) in: Społeczeństwo Królestwa Polskiego, t. I, Warszawa 1965.

[18] J. Dylągowa, Kosciół katolicki (A katolikus egyház) in: "Les changements de la structure du Royaume de Pologne" (Sajtó alatt).

[19] St. Litak, Duchowieństwo diecezji lubelskiej 1835-1864 (A lublini egyházmegye világi papsága), In: Społeczeństwo Królestwa Polskiego, t. III, Warszawa 1968; D. Olszewski, Struktura społeczna duchowieństwa diecezji kielecko-krakowskiej 1815-1864 (A kielcei és krakkói egyházmegye papságának társadalmi strukturája, 1815-1864) in: Społeczeństwo polskie XVIII i XIX w., t. VI, Warszawa 1974.

[20] Ld. még: L. Hass, Pokolenia inteligencji Królestwa Polskiego (A lengyel intelligencia generációi), "Przegląd Historyczny", t. LXV, c. 2, Warszawa 1974.

[21] Fritza Wernicka, Opis Warszawy z 1876 r. (Varsó leírása 1876-ból) átdolg. I. és J. Kosimowie, in: "Warszawa XIX wieku" t. I, Warszawa 1971.

[22] St. Kowalska-Glikman, Rucjliwość społeczna i zawodowa mieszkańców Warszawy w latach 1845-1861 (Varsó lakóinak társadalmi mobilitása az 1845-1861-es években), Wrocław 1971.

[23] J. Kulczycka-Saloni, Poeta mendax i prawda polskich dziejów (Költői hazugság és az igazság a lengyel multról) in: "Wiek XIX2, Warszawa 1967.

A LENGYEL MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET VÁLOGATOTT
BIBLIOGRÁFIÁJA

(1945 - 1976)

A lengyel művelődéstörténet-írásnak nagy hagyományai vannak. Az ország háromszori felosztása után a lengyel történettudománynak igen fontos szerep jutott a nemzeti öntudat ébrentartásában. Már a romantikus irányzatu historiográfia felismerte a kultúra történetének fontosságát és a 19. század második felében a lengyel történetírás termésének már jelentős részét éppen a kulturtörténet adta, hiszen mintegy igazolni kellett azt, hogy nemcsak az országot felosztó hatalmak rendelkeznek kulturális hagyományokkal. Éppen a felosztás előtti századok művelődését vizsgálva születtek meg olyan munkák, amelyek hangsúlyozták a lengyel kultúra ősi, önálló és egyben európai voltát. Már a múlt század 20-as 30-as éveiben jelentős sorozat látott napvilágot Németországban: Julian Ursyn Niemcewicz olyan forrásokat tett közzé, amelyek bizonyos mértékig még a mai napig is szolgálnak a kutatót. Az alapos részlet-tanulmányok nyomán keletkező szintéziseket a pozitívizmus kora hozta meg. Ezeknek a munkáknak legjelentősebb darabjai olyan érdeklődést váltottak ki, hogy még 1945 után is több kiadást értek meg. Utalunk itt Zygmund Gloger Encyklopedja Staropolska-jára (1901-2. Új kiadása Warszawa 1972.), Władysław Łoźinski vastag kötetére (Zycie polskie w dawnych wiekach = Lengyel élet a régi századokban, 12. kiadás Kraków 1958., Prawem i lewem = Jobbal és ballal - a keleti lengyel területek élete a korabeli per-anyagok tükrében, 6. kiad. Warszawa 1960.), Aleksander Brückner hatalmas életművére (legjelentősebb ezek közül a Dzieje kultury polskiej = A lengyel kultúra története, 3. kiad. 1-4. köt. Warszawa - Kraków, 1946-1958.), Jan Ptasznik középkori témájú munkáira (Kultura wieków średnich. Zycie religijne i społeczne = A középkor kulturája. Vallásos és társadalmi élet. 2. kiad. Warszawa 1959. Kultura w łoska wieków srednich w Polsce = Az olasz kultúra a középkori Lengyelországban. 2. kiad. Warszawa, 1959.). Historiográfiai szempontból külön figyelmet érdemel a varsói pozitívizmus liberális képviselőjének, Władysław Smoleńskinek munkássága, amelyet a jóval konzervatívabb "krakkói iskola" gyakran részesített bírálatban. Nagy művelődéstörténeti monográfiáját (Przewrót umysłowy w Polsce wieku XVIII = A szellemi fordulat a 18. századi Lengyelországban. 3. kiad. 1949. Warszawa) egyenesen azzal vádolták, hogy az ateizmust terjeszti.

A két háboru közötti történetírás ezeknek a régi, nagy tradícióknak a követését tűzte ki célul. Minőségben és mennyiségben is fordulatot jelentett az ország felszabadulása. A széleskörű forráskutatások új anyagokat tártak fel és a magyarországihoz képest mennyiségileg többszörösét adták ki. A jelen összeállítás - bár nagymértékben válogatott anyagot tartalmaz - némileg megmutatja a kutatások arányait. 1945 után különösen a reneszánsz és a reformáció kutatása öltött nagy méreteket. A reformáció leghaladóbb irányzata, az arianizmus igen sok kutatót foglalkoztatott.

Bibliográfiánk elsősorban a lengyel marxista kutatók munkásságára épült, azonban meg kell jegyeznünk, hogy a mai hivatalos lengyel történetírás az irányzatok elég széles skáláját mutatja fel. Igen nagy a jelentősége az Annales-iskolának, amellyel a lengyel történetírás megalakulása óta szoros kapcsolatokat tart fenn. Az egyházi történetíróknak is megvan a helyük a népi Lengyelország történettudományában. Ki kell emelnünk a lublini katolikus egyetem tanszékvezető professzorának, Jerzy Kłoczowskiénak igen aktív tevékenységét, aki szintén sok szállal kötődik az annalistákhoz. Több szerzetes rend is nagyobb kulturtörténeti összefoglalókat jelentett meg, legutóbb a domonkosok.

Az összeállítás elsősorban a szintéziseket, a nagyobb monografikus munkákat veszi figyelembe, különösen a társtudományok (zenetörténet, művészettörténet, irodalomtörténet stb.) esetében. Ez utóbbiaknál elsősorban azok a művek kerültek közlésre, amelyek tartalmuknál fogva bizonyos mértékig kapcsolódnak az általános művelődéstörténethez. Nem szerepelnek viszont a forráskiadványok, a bibliográfiák, a fentebb már említett, 1945 előtt kiadott művek újabb kiadásai, a külföldi szerzők lengyelre fordított művei, lengyel szerzők Magyarországon fordításban megjelent művei. Bár tágabb értelemben a művelődéstörténet fogalmába belevonhatnánk az anyagi kultúra kérdéseit is, az ilyen jellegű anyag bősége miatt ezt semmiképpen sem tehetjük meg.

Az összeállítás nemcsak a témák sokféleségével, gazdagságával tűnik szemünkbe, hanem az idegen nyelven megjelent kiadványok aránylag nagy számával is. A lengyel történészek tudatában vannak annak, hogy le kell győzniök azokat a nyelvi korlátokat, amelyek más népektől elválasztják őket.

A bibliográfiában a szoros adatokon túl a bővítéset pl. sorozat-cím, csak abban az esetben vettük figyelembe, ha ez a kötet kikeresésében különösen fontos.

Petneki Áron

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

APH	=	Acta Poloniae Historica
KH	=	Kwartalnik Historyczny
KiW	=	Książka i Wiedza (kiadó)
Kr.	=	Kraków
Kwart.		
Hist. ...	=	Kwartalnik Historyczny ...
Kwart. Hist. Kult. Mat.	=	Kwartalnik Historyczny Kultury Materialnej
Lo.	=	Lengyelország
NNB	=	Nemzeti Nevelési Bizottság
Oss.	=	Ossolineum (kiadó)
PH	=	Przegląd Historyczny
PIW	=	Panstwowy Instytut Wydawniczy (kiadó)
PWN	=	Panstwowe Wydawnictwo Naukowe (kiadó)
rés.	=	résumé
Ser.	=	Seria
cog.	=	szoderzsanije
Stud.Cop.	=	Studia Copernicana
Sum.	=	Summary
T.	=	Tom(us)
Tow.	=	Towarzystwo (=társaság)
tört.	=	történet(e), (-i)
W-wa,	=	Warszawa
Wr.	=	Wrocław
Wyd.	=	Wydawnictwo (=kiadó)
Z.	=	Zeszyt (=füzet)
Zsfg.	=	Zusammenfassung

NB. a = jel a fordításokon belül külön zárójelben az összeállító annotációit jelenti.

Az egyes témakörök korszakolásában a lengyel történeti periódus beosztást követtük (1454 = a tizenhároméves háború kirobbanása; 1795 = az ország harmadik felosztása; 1918 = az ország függetlenné válása; 1945 = teljea Lengyelország felszabadulása.)

I. részI. Művelődéstörténet általában

1. Chrzanowski, Ignacy: Optymizm i pesymizm polski. Studia z historii kultury (Lengyel optimizmus és pesszimizmus. Művelődéstörténeti tanulmányok). W-wa, 1971. PWN. 481 p. 1 t.

2. Dobrowolski, K. Studia nad zyciem społecznym i kulturą (Tanulmányok a társadalmi és kulturális életről). Wrocław, 1966. Oss. 305 p. cog. Sum.

3. Kultura polska w źródłach i opracowaniach (A lengyel kultura a forrásokban és feldolgozásokban). Feld. és öá. A. Bardach, S. Herbst. W-wa, 1961 399 p.

4. Rutkowski, J. Historia kultury i próba systematyzacji jej zagadnień (A kultura története és problémái rendszerezésének kísérlete). Kwart. Hist. Kult. Mat. 7. 1959. 3-61. Rés.

5. Studia z dziejów kultury polskiej (Tanulmányok a lengyel kultura történetéből. (Szerk. H. Barycz és J. Hulewicz. W-wa, 1949. 616 p.

6. Suchodolski, Bohdan: Studia z dziejów polskiej myśli filozoficznej i naukowej (Tanulmányok a lengyel filozófiai és tudományos gondolat történetéből.) Wrocław, 1958. 942 p.

7. Swojskość i cudzoziemszczyzna w dziejach kultury polskiej (Sajátosság és külföldi befolyás a lengyel kultura történetében) W-wa, 1973, PWN. 411 p.

A tartalom: Zientara, Benedykt: Külföldiek Lengyelországban a 10-15. században: szerepük a középkori lengyel közvélemény tükrében (5-37 p.) Kłoczowski, Jerzy: Lengyelek és idegenek a 15. században (38-67 p.) Wyczanski, Andrzej: Megjegyzések az idegenyűlőletről a 16. századi Lengyelországban (68-79 p.) Tazbir, Janusz: Az idegenekhez való viszony a barokk korban (80-112 p.) Michalski, Jerzy: A szarmatizmus és Lengyelország európaizálása a 18. században (119-168 p.) Klimowicz, Mieczysław: Külföldiség és hazafiság. A felvilágosodás kori lengyel kultura elemei (169-185 p.) Jedlicki, Jerzy: Az 1790-1863 közötti évek lengyel eszmei áramlatai és a nyugat civilizációja (186-231 p.) Żepkowski, Tadeusz: Nézetek az egy- és többnemzetiségű lengyel nemzetéről a 19. sz. első felében (232-245 p.) Stefanowska, Zofia: Mickiewicz az "idegen elemek között" (246-275 p.) Skarga, Barbara: "Nemzetellenes irányzat-e a pozitivizmus?" (276-304 p.) Lipski, Jan Józef: A hazai gyökerű kultura mitozsa (Kasprovicz recepciójának példáján) (305-322 p.)

8. Tradycje szlacheckie w kulturze polskiej. (Nemesi hagyományok a lengyel kulturában). W-wa, 1976. PIW.

A tartalom: Tazbir, Janusz: A felosztások előtti Lengyelország nemesi kulturájának meghatározási kísérlete (7-34 p.) Treugutt, Stefan: A címeres és a született nemesség Słowacki szerint (35-54 p.) Czepulis-Rastenis, Ryszarda: A földesur-állampolgár mintája a Lengyel Királyság publicisztikájában (55-78 p.) Król, Marcin: A nemesség mint történelmi réteg a 19. századi lengyel konzervatív gondolkodásban (79-94 p.) Zimand, Roman: Három kérdés a nemesség tárgyában (95-120 p.) Szacka, Barbara: A mai lengyelek és a nemesi Lengyelország öröksége (121-136 p.) Błonski, Jan: A szarmatizmus Gombrowicznál (137-154 p.)

9. Wyczanski, Andrzej: Polska - Rzecz Pospolita szlachecka 1454-1764 (Lengyelország - nemesi republika 1454-1764) W-wa, 1965. PWN 452 p. 6 t.

A kulturáról: 131-198, 263-306, 381-426 p.

- A kezdetektől 1454-ig

10. Dowiát, Jerzy: Geremek, Bronisław - Lalik, Tadeusz - Trawkowski, Stanisław: Die Kulturgeschichte des mittelalterlichen Polens. Voraussetzungen der Darstellung. = APH 28. 1973. 113-122.

11. Gieysztor, Aleksander: Ideowe wartości kultury polskiej w w. X-XI. Przyjęcie chrześcijaństwa (A 10-11. századi lengyel kultúra eszméi értékei. A kereszténység felvétele). = KH 67. 1960:4. 922-940. cog. rés.

12. - - : Kultura Śląska między IX a XIII wiekiem. (Szilészia kulturája a 9. és 13. század között). Katowice, 1960. 23 p.

13. - - : Warunki rozwoju kultury polskiej do połowy w. XV: gospodarstwo, społeczeństwo, państwo, kościół, ośrodki oświaty i sztuki (A lengyel kultúra fejlődésének feltételei a 15. sz. közepéig: a gazdaság, a társadalom, az állam, az egyház, az oktatás és művészet központjai). = Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej. Ser. E. Zagadnienia ogólne. Z.2. 1966. 9-23 p.

14. Historia kultury średniowiecznej (A középkori kultúra története). Szerk. A. Gieysztor, IX. Powszechny Zjazd Historyków Polskich w Warszawie 13-15 IX 1963. Referaty (A lengyel történészek 9. általános közgyűlése Varsóban 1963. szept. 13-15. Referátumok) T.1. W-wa, 1963. 184 p.

15. Kostrzewski, J. Kultura prapolska (Őslengyel kultúra). Poznań, 1947. 605 p. 2. kiad. Poznań 1949. 615 p. 3. átd. kiad. W-wa, 1962. 499 p.

16. Krzyżaniakowa, Jadwiga: Wczesnofeudalna kultura umyślowa i artystyczna Wielkopolski (Nagy-Lengyelország kora-feudális szellemi és művészeti kulturája) Poznań, 1956. 124 p. 39 t. 2 térk.

17. Średniowiecze. Studia o kulturze (Középkor. Tanulmányok a kulturáról). Szerk. J. Lewanski. T. 1-3. W-wa, T.1. 1961. 263 p. rés. T.2. 1965. 335 p. rés. Sum. T.3. 1966. 193 p. rés.

18. Z dziejów postępowej ideologii na Śląsku w. XIV-XVI. (A haladó ideológia történetéből Szilésziában a 14-16. században) Szerk. E. Maleczyńska. W-wa, 1956. 336 p.

- 1454-1795

19. Andrzej Frycz Modrzewski i problemy kultury polskiego Odrodzenia. Praca zbiorowa (Andrzej Frycz Modrzewski és a lengyel reneszánsz kulturájának problémái. Kollektív munka). Szerk. T. Bienkowski, Wr. 1974. Oss. 248 p. (A.F.M. 1503-72 író, reformátor).

20. Baranowski, Bohdan: Kultura ludowa XVII i XVIII wieku na ziemiach Polski Środkowej (A 17. és 18. sz. népi kulturája Közép-Lengyelország területén) Łódź, 1971. Wyd. Łódzkie, 477 p. 16 t.

21. Baranowski, Bohdan - Lewandowski, Włodzimierz - Piątkowski, Józef: Upadek kultury w Polsce w dobie reakcji katolickiej XVII-XVIII w. Wypisy źródłowe (A kultúra hanyatlása Lengyelországban a katolikus reakció korában a 17-18. században. Forrásszemelvények). W-wa, 1950. KiW. 224 p.

22. Budzyk, Kazimierz: O syntezę polskiego renesansu. Artykuł dyskusyjny (A lengyel reneszánsz szintéziséről. Vitacikk). = Pamiątnik Literacki, 43. 1952:1-2. 1-51 p.
23. - - : Z dziejów Renesansu w Polsce (A reneszánsz történetéből Lengyelországban) Wrocław, 1953. 199 p.
24. Chojnacki, W.: Stosunki kulturalne na Mazurach w XVI i XVII w. (Kulturális viszonyok Mazuriában a 16. és 17. sz.-ban) = Szkice z dziejów Pomorza. T.2. Pomorze nowożytnie (Vázlatok Pomeránia történetéből. 2.k. Az ujkori Pomeránia). W-wa, 1959. 98-117. p.
25. Czartoryski, Paweł: Rodzime źródła kultury umysłowej polskiego Odrodzenia (A lengyel reneszánsz szellemi kulturájának hazai forrásai). = Polska w epoce Odrodzenia. Państwo, społeczeństwo, kultura (Lengyelország a reneszánsz korában. Állam, társadalom, kultura). W-wa, 1970. Wiedza Powsz. 266-282 p.
26. Gębarowicz, Mieczysław: Materiały źródłowe do dziejów kultury i sztuki XVI-XVIII wieku. (Források a 16-18. sz. művészettörténetéhez és kultúrtörténetéhez). Wrocław, 1973. 447 p. (Zródła do dziejów sztuki polskiej 3.)
27. Krzyżanowski, J. W wieku Rej i Stanczyka. Szkice z dziejów Odrodzenia w Polsce (Reh és Stanczyk századában. Vázlatok a lengyel reneszánsz történetéből). W-wa, 1958. 405 p.
28. Lesnodorski, Bogusław: Les facteurs intellectuels de la formation de la société polonaise moderne au siècle des Lumières. = La Pologne au Xe Congrès International des Sciences Historiques a Rome. W-wa, 1955. 167-216 p.
29. Zempicki, Stanisław: Renesans i humanizm w Polsce. Materiały do studiów. (Reneszánsz és humanizmus Lengyelországban. Tanulmányanyagok). W-wa, 1952. Czytelnik. VI, 474 p.
30. Mayenowa, M. R. Walka o język polski w życiu i literaturze staropolskiej (Harc a lengyel nyelvért a régi lengyel életben és irodalomban). W-wa, 1955. 212 p.
31. Miscellanea z doby Oświecenia. Red. Zbigniew Golinski (Miscellanea a felvilágosodás korából). T.4. Wr. 1973. Oss. 565 p.
32. Odrodzenia w Polsce. Materiały Sesji Naukowej PAN 25-30 X 1953 r. (Reneszánsz Lengyelországban. A LTA tudományos ülészakának anyaga 1953. okt. 25-30.) T.1-5. W-wa, 1955-1962. T.1. Historia (Történelem). Szerk. S. Arnold. 1955. 574 p. T.2. Historia nauki (Tudománytörténet). Szerk. B. Suchołolski. Cz.1-2. 1956. Cz.1. 457 p. Cz.2. 441 p. T.3. Historia języka (Nyelvtörténet). Szerk. M. Renata Mayenowa és Z. Klemensiewicz. Cz. 1-2. 1960-1962. Cz. 1. 1960. 560 p. Cz. 2. 1962. 566 p. T.4. Historia literatury (Irodalomtörténet) Szerk. J. Ziomek 1956. 557 p. T.5. Historia sztuki (Művészettörténet). Szerk. K. Piwocki. 1959. 437 p.
33. Opalek, K.: Mysl Oświecenia w Krakowie (A felvilágosodás gondolatai Krakkóban) Kraków, 1955. 254 p.
34. Ulewicz, Tadeusz: Zagadnienia sarmatyzmu w kulturze i literaturze polskiej (Problémák a sarmatizmusról a lengyel kultúrában és irodalomban - általános proble-

matika és történeti fejlődés). = Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. 59. Prace historyczno-literackie z. 5. 1963. 29-92 p. Sum. cog.

35. Warszawa XVIII w. (A 18. századi Varsó) W-wa, 1972-1973. Z. 1. 1972. (Csak két kulturtörténeti jellegű cikket tartalmaz: H. Szwankowska: fából épített lakások a felvilágosodás kori Varsóban és J. Rudnicka: A könyvtárusítás Szaniszló Ágost idejében). Z. 2. 1973. 315 p. (A tartalomról: R. Kaleta az un. "csütörtöki ebédekről", vagyis Szaniszló Ágost király által adott szűkkörű heti találkozókról, ahová a kulturális élet jeleségeit hívta meg, W. Olszewicz a varsói királyi vár 18. sz.-i természet tudományos gyűjteményeiről; J. Rudnicka a varsói polgárok könyvgyűjteményeiről).

36. Wyczanski, Andrzej: Histoire de la culture en histoire de l'homme. Essai sur la Pologne du XVIe siècle. = Scientia 64. 1970:2 1-11 p.

37. - - : Kultura polskiego Odrodzenia. Próba określenia historycznego mentalności (A lengyel reneszánsz kulturája. Kísérlet a mentalitás történeti meghatározására). = Odrodzenia i Reformacja w Polsce 10. 1965. 11-51. rés.

38. Zarębski, Ignacy: Problemy wczesnego Odrodzenia w Polsce: Grzegorz z Sanoka - Boccaccio - Długosz (A korai reneszánsz problémái Lengyelországban: Szanoki Gergely - Boccaccio - Długosz) = Odrodzenie i Reformacja w Polsce. 2. 1957. 5-52 p.

- 1795-1918

39. Barycz, Henryk: Wśród gawędziarzy, pamiętnikarzy i uczonych galicyjskich. Studia i sylwety z życia umysłowego Galicji XIX w. (Galiciai elbeszélők, emlékiratírók és tudósok között. Tanulmányok és sziluettek a 19. sz.-i Galícia szellemi életéből). T.1.-2. Kr. 1963. 426, 390 p.

40. Berger, J. Powstanie listopadowe w niemieckiej liryce (Az 1830-31-es felkelés a német költészetben) = Przegląd Zachodni 8. 1952:2. 611-653 p.

41. Jedlicki, Jerzy: Native culture and Western civilization (Essay from the history of Polish social thought of years 1764-1863). = APH 28. 1973. 63-86 p.

- 1918-1946

42. Bilinski, Bronisław: La scienza polacca negli anni della II guerra mondiale (1939-1945). Stenogramma della conferenza tenuta il 16 maggio 1968 nella Biblioteca e Centro di Studi a Roma nell'Accademia Polacca della Scienze. Roma 1968, 20 p.

43. Olszewicz, Bolesław: List strat kultury polskiej (1. IX 1939-1. III 1946) (A lengyel kultúra veszteségeinek jegyzéke, 1939. szept. 1. - 1946. márc. 1.) W-wa, 1947. Arct. XVI, 336 p.

44. Walka o oświatę, naukę i kulturę w latach okupacji 1939-1944. Materiały z terenu m. st. Warszawy i woj. warszawskiego. Praca zbiorowa (Harc az oktatásért, tudományért és kulturáért a megszállás éveiben 1939-1944. Anyagok Varsó és a varsói vajdaság területéről. Kollektív munka). W-wa, 1967. 796 p.

- 1945-től napjainkig

45. Kłóskowska, A. Kultura masowa. Krytyka i obrona (Tömeg-kultura. Kritika és védelem) W-wa, 1964. 462 p.
46. Zólkiewski, Stanisław: O kulturze Polski Ludowej (A népi Lengyelország kulturájáról). W-wa, 1964. 245 p.

II. Tudományos testületek története

47. Abramowicz, Andrzej: Role des sociétés savantes dans le développement de l'archéologie polonaise au XIXe siècle. = I. Międzynarodowy Kongres Archeologii Słowiańskiej T.7. Wr. 1972. 94-96 p.
48. Hulewicz, Jan: Akademia Umiejętności w Krakowie 1873-1918. Zarys dziejów (A krakkói Tudományos Akadémia 1873-1918. Történeti vázlat). Wr. 1953. 218. cog. Sum.
49. Kosiek, Z. Nauki rolnicze w Towarzystwie Warszawskim Przyjaciół Nauk (A mezőgazdasági tudományok a Varsói Tudománybarátok Társaságában). Wr. 1967. 357 p. Sum. cog.
50. Michalski, J.: Z dziejów Towarzystwa Przyjaciół Nauk (A Tudományok Barátainak Társasága történetéből). W-wa, 1953. 234 p.
51. Osmólska-Piskorska, B. Pomorskie Towarzystwo Pomocy Naukowej. Pół wieku istnienia i działalności 1848-1898. (A Pomerániai Tudományos Segély Társasága. A félévszázados fennállás és tevékenység 1848-1898). Torun, 1948, 216 p. rés.
52. Suchodolski, Bohdan: Rola Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk w rozwoju kultury umysłowej w Polsce (A varsói Tudománybarátok Társaságának szerepe a lengyelországi kulturális élet fejlődésében). W-wa, 1951. 205 p.
53. Trzyradłowski, J. Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1817-1967. Zarys dziejów. Wr. 1967. 164 p. uz franciául: Institut National Ossolinski 1817-1967. Précis d'histoire. Wr. 1967. 161 p.

III. Művelődéstörténeti kapcsolatok más országokkal- általában

54. Barycz Henryk: Dziejowe związki Polski z Uniwersytetem Karola w Pradze (Lengyelország történeti kapcsolatai a prágai Károly egyetemmel) = Przegląd Zachodni, 4. 1948:1. 253-269, 337-355.
55. Barycz, Henryk: Związki intelektualne Pomorza Uniwersytetem Krakowskim x XIV-XVII w. (Pomeránia szellemi kapcsolatai a krakkói egyetemmel a 14-17. században) = Przegląd Zachodni 11. 1955:1. 233-243 p.
56. Pocięcha W. Z dziejów stosunków kulturalnych polsko-włoskich (A lengyel-olasz kulturális kapcsolatok történetéből) = Studia z dziejów kultury polskiej. W-wa, 1949. 179-208 p.

- A kezdetektől 1454-ig

57. Friedberg, Marian: Kultura polska a niemecka. Elementy rodzime a wpływy niemieckie w ustroju i kulturze Polski sredniowiecznej (A lengyel és a német kultura. Hazai elemek és német befolyás a középkori Lengyelország államszervezetében és kulturájában.) T.1-2. Poznan, 1946. 363, 310 p.
58. Morelowski, M. Oeuvres inédites d'art mosan en Pologne au XIIe s. = L'Art Mosan. Paris, 1953. 194-202 p.
59. - - : Les rapports artistiques et culturels de la Pologne avec les pays situés entre la Meuse et la Seine, du XIe s. au XIVe s. = Cahiers Pol. Allemagne 2. 1960:2. 7-26 p.
60. Slaski, Kazimierz: Die geistigen Kontakte Polens mit den skandinawischen Ländern von 11. bis zum 13. Jhr. = Acta Visbyensia 3. 1969. 252-257 p.
61. Zins, Henryk: Polska w oczach Anglików XIV-XVI w. (Lengyelország az angolok szemével a 14-16. században), W-wa, 1974. PIW 373 p. Sum.

- 1454-1795

62. Baranowski, Bohdan: Znajomosc Wschođu w dawniej Polsce do XVIII wieku (A Kelet ismerete Lengyelországban a 18. sz.-ig) Żódz, 1950. 256 p.
63. Bieniarz, Janina: Die türkischen Einflüsse in der bürgerlichen Kultur Krakaus im 17 Jrh. = Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege. Graz, 1971. 152-158 p.
64. Bilinski, Bronisław: Galileo Galilei e il mondo polacco. Wr. 1969. Oss. 131 p.
65. Borowski Andrzej: Związki staropolskie z kulturą niderlandzką a problem "renesansu północnego" (Régi lengyel kapcsolatok a németalföldi kultúrával és az "északi reneszánsz" problémája.) = Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellonskiego. Kr. 1973. Prace historyczno-lit-rackie 27. 57-72 p.
66. Die gelehrte Welt des 17. Jahrhunderts über Polen. Zeitgenössische Texte. Hrg. v. Elida Maria Szarota. Einleitung v. Adam Kersten. Wien-München-Zürich 1972. Europa Verl. 872 p.
67. Mankowski Tadeusz: Orient w polskiej kulturze artystycznej (A Kelet a lengyel művészi kulturában). Wr. - Kr. 1959. 255 p. res.
68. Matyniak, Alojzy Stanisław: Polsko-Łuzyckie stosunki kulturalne do Wiosny Ludów (Lengyel-luzsikai kulturális kapcsolatok a Népek Tavaszáig). Wr. 1970. Oss. 149 p.
69. Reychman, Jan: Orient w kulturze polskiego Oświecenia (A Kelet a lengyel felvilágosodás kulturájában). Wr. 1964. 386 p. res.
70. Rostworowski, Emanuel: La France de Louis XV et la Pologne. Politique - langue - livres. = APH 22. 1970. 73-89 p.

71. Rostworowski, Emanuel: La Suisse et la Pologne au XVIIIe s. = Echanges entre la Pologne et la Suisse du XIVe au XIXe siècles. Geneve, 1964. 139-211 p.
72. - " - : Voltaire et la Pologne. = Studies on Voltaire and the Eighteenth Century. T.62. Geneve 1968. 101-121 p.
73. Rzadkowska E. Encyklopedia i Diderot w polskim Oświeceniu (A francia enciklopédia és Diderot a lengyel felvilágosodásban) Wr. 1955. 159 p.
74. Sajkowski, Alojzy: Włoskie przygody Polaków. Wiek XVI-XVIII. W-wa, 1973. PIW 160 p. (Lengyelek kalandjai Itáliában 16-18. sz. = Az Itáliába utazó lengyelek véleménye az olasz kultúráról, szokásokról).
75. Szacherska, Stella Maria: Ucenzi szwedzcy na emigracji w Polsce (Svéd tudósok lengyel emigrációban. = 16. sz. 2. fele) = Odrodzenia i Reformacja w Polsce. 17. 1972. 5-26 p. Zsfg.
76. Targosz, Karolina: Correspondence scientifique de Pierre Des Noyers et d'Ismael Boullian. Fragment de l'histoire des relations scientifiques franco-polonaises au XVIIe siècle. = Études d'histoire de la science et de la technique. Section II. Varsovie 1971. 19-29 p.
77. Tazbir, Janusz: Christopher Columbus in early Polish literature. = APH 25. 1972. 109-124 p.
78. - " - : Connaissance des oeuvres de Las Casas en Pologne. = APH 28. 1973. 23-38 p.
79. - " - : Szlachta a konkwistadrzy. Opinie staropolskie wobec podboju Ameryki przez Hiszpanów. W-wa, 1969. PWN 170 p. (A nemesség és a conquistadorok. Régi lengyel vélemények Amerika spanyol meghódításáról). W-wa, 1969. PWN. 170 p.
80. Voisé, Waldemar: Pierwsza książka o Polsce w języku francuskim (z okazji 400 rocznicy) (Az első könyv Lengyelországról franciául - a megjelenés 400. évfordulójára). = KH 81. 1974:2. 303-306 p.
81. Wołoszynski, R.W.: Polska w opiniach Francuzów XVIII w. Rulhiére i jego współczesni (Lengyelország a franciák véleményében. Rulhiére és kortársai. 18. sz.) W-wa, 1964. 357 p. rés.
82. Zins, Henryk: Leonard Coxé i erasmianskie koła w Polsce i Anglii. (Leonard Coxé és az erasmianus körök Lengyelországban és Angliában) = Odrodzenia i Reformacja w Polsce. 17. 1972. 27-62. p. Sum.
- 1795-1918
83. Markiewicz, Zygmunt - Sivert, Tadeusz: Melpomena polska na paryskim bruku. Teatrallia polskie w XIX w. (Lengyel Melpomené a párizsi bulváron. Lengyel drámaírók Franciaországban a 19. sz.-ban). W-wa, 1973. PWN. 442 p. rés.
84. Wołoszynski, R.: Z problematyki powiązan nauk społecznych w Polsce z nauką rosyjską na początku XIX w.) A 19. sz.-i lengyel és orosz társadalomtudomány kapcsolatának problematikájából) = Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej. Ser. A. Historia Nauk Społecznych. Z.8. 1965. 3-40. cog. Sum.

IV. Filozófiatörténet- általában

85. Wąsik, W.: Historia filozofii polskiej (A lengyel filozófia története). T.1-2. W-wa, 1959-1966. T.1. Scholastyka. Renesans. Osviecinie (Skolasztika, reneszánsz, felvilágosodás). 424 p. T.2. Romantyzm (Romantika) 1966. 404 p.

- 1454-ig

86. Senko, Władysław: La caractéristique de l'albertisme a l'Université Jegellonne au XVe siècle. = Studia Filozoficzne, 1970. 4. 211-222 p.

- 1454-1795

87. Koźłataj i wiek Osviecenia. Materiały Sesji Naukowej Polskiego Osviecenia ... w ramach prac Pierwszego Kongresu Nauki Polskiej i Obchodu Koźłatajowskiego przez Polskie Towarzystwo Historyczne i Instytut Badan Literackich w Warszawie w dniach 3-5 III 1951 r. (Koźłataj és a felvilágosodás kora. A lengyel felvilágosodás tudományos ülészakának anyagai a Lengyel Tudomány I. Kongresszusának és a Koźłataj-évfordulónak keretében, a Lengyel Történeti Társulat és az Irodalomkutató Intézet rendezésében Varsóban, 1951. márc. 3-5.) W-wa, 1951. 291 p.

88. Opałek, K.: Les physiocrates et leur role dans le renouveau culturel-au siècle des Lumieres en Pologne. = Utopie et institutions au XVIIIe siècle. Le pragmatisme des Lumieres. Textes recueillis par Pierer Francastel et suivis d'un essai sur l'esthétique des Lumieres. Paris, 1963. 169-184 p.

89. - " - : Prawo natury u polskich fizjokratów (A természet törvénye a lengyel fizjokratáknál). W-wa, 1953. 138 p.

90. Rostworowski, Emanuel: Stanisław Leszczyński et les Lumieres a la Polonaise. = Utopie et institutions au XVIIIe siècle. Le pragmatisme des Lumieres. Textes recueillis par P. Francastel et suivis d'un essai sur l'esthétiques des Lumieres. Paris 1963. 15-24 p.

91. Stasiewicz-Jasiukowa, Irena: O vizzrezsdenijah na nauku vüdajuscisinszja pol'szkih müszlitatej épohi Proszvescsenija. Idei progressziynogo pol'szkiego proszvetitelja Sztaniszlava Sztasica. = Études d'histoire de la science et de la technique. Section II. Varsovie 1971. 59-70 p.

92. Wojnar-Sujecka J. Franciszek Salezy Jezierski. Zarys poglądów (F. S. J.) = 1740-91 felvilágosodott publicista, író (nézetei) W-wa, 1956. 200 p.

- 1795-1918

93. Czepulis-Rastenis, Ryszarda: Mysl społeczna twórców Towarzystwa Rolniczego 1842-1861 (A Mezőgazdasági Társaság megalakotóinak társadalmi gondolkodása [= pozitivisták]). Wr. 1969.

94. Głombik, Czesław: Człowiek i historia. Studium koncepcji filozoficznych Stefana Pawlikowskiego (Az ember és a történelem, Stefan Pawlikowski (= a századforduló krakkói filozófiatörténet professzora, - filozófiai koncepciója) W-wa, 1973. PWN 306 p.

95. Grabski, Andrzej Feliks: Warszawscy entuzjasci H.T. Buckle'a. Z dziejów warszawskiego pozytywizmu (H.T. Buckle lelkes varsói hívei. A varsói pozitivizmus történetéből). KH 1969:4

96. - " - : Ze studiów nad recepcją Henry T. Buckle'a w Polsce. Pierwsze wieści i spory (1860-1866) (Tanulmány Henry T. Buckle fogadtatásáról Lengyelországban. Az első hírek és viták 1860-66.) = Studia i Materiały do Dziejów Nauki Polskiej. Ser. E.z. 5. 1973. 97 Kozłowska, Halina: Z problematyki przełomu pozytywistycznego w Galicji (A pozitívista áttörés problematikájából Galiciában). KH 82. 1975:3. 540-559. p. rés.

98. Kulczycka-Saloni, Janina: Pozytywizm. W-wa, 1971. 544 p.

99. Lange, Oskar: Ludwik Krzywicki jako teoretyk materializmu historycznego (L.K.) = 1859-1941, a tud. szoc. első nagy filozófusa Lóban (mint a történelmi materializmus teoretikusa.) W-wa, 1947. Wiedza, 31 p.

100. Modzelewski, Wojciech: Naród w teorii społecznej pozytywizmu warszawskiego (A nemzet a varsói pozitivizmus társadalmi elméletében) = Studia Socjologiczne, 1973:4. 191-215. cog. Sum.

101. Polska myśl filozoficzna i społeczna. T.1. 1831-1863. Red. A. Walicki. T.2. Red. B. Skarga (A lengyel filozófia és társadalmi gondolat). W-wa, 1975. 677, 607 p.

102. Skarbek, Janusz: Koncepcja nauki w pozytywizmie polskim (A tudomány koncepciója a lengyel pozitivizmusban) Wr. 1968. Oss. 172 p.

103. Skarga, Barbara: Narodziny pozytywizmu polskiego 1831-1864 (A lengyel pozitivizmus születése 1831-1864) W-wa, 1964. 408 p.

V. Tudománytörténet általában és az egyes tudományágak története

- általában

104. Birkenmajer, Aleksander: Études d'histoire des sciences en Pologne. Wr. 1972. Oss. 819 p. (Stud. Cop. 4.)

105. Études d'histoire de la science et de la technique. Dir. en chef B. Suchodolski. Section I-VII. Varsovie, 1971. 169+135+86+69+49+72+99 p.

106. Historia etnografii polskiej (Szerzők): Armen, Witold, Dymowski, Wytold etc. Wr. 1973. Oss. 349 p. (A lengyel etnográfia tört.)

107. Historia nauki polskiej. Red. B. Suchodolski. Wr. 1970. Oss. (A lengyel tudomány története) T.1. Czartoryski, Paweł: Średniowiecze (középkor). Rybicki, Paweł: Odrodzenie (reneszánsz) LXX, 447 p. 64 t. T.2. Barycz, Henryk: Barok. Opałek, Kazimierz: Oświecenie (Felvilágosodás) 479 p. 65 t.

108. Historia nauki polskiej w monografiach (A lengyel tudomány története monográfiákban). Z. 1-6, 8-12, 14, 16-19a 20-23, 25-26, 28-29, 31-34. Kr. 1948-52. 1. Marczewski, E. Rozwój matematyki w Polsce (A matematika fejlődése Lengyelországban) 1948. 47 p. 2. Gadomski J. Zarys historii astronomii polskiej (A lengyel csillagászat története) 1948. 45 p. 3. Piech, T.: Zarys historii fizyki w Polsce (A fizika története Lo-ban), 1948. 46 p. 4. Lampe, W. Zarys historii chemii w Polsce (A kémia tört. Lo-ban) 1948. 64 p. 5. Tokarski, J. Nauki mineralogiczne w Polsce (Az ásványtani tudományok Lo-ban) 1948. 39 p. 6. Samsonowicz J.: Historia geologii w Polsce (A geológia tört. Lo-ban) 1948. 43 p. 8. Hryniewiecki, B. Rozwój botaniki w Polsce (A botanika fejlődése Lo-ban) 1948. 53 p. 9. Hoyer, H.: Zarys dziejów zoologii w Polsce (A zoológia tört. Lo-ban) 1948. 26 p. 10. Bieda F. Historia paleontologii w Polsce (A paleontológia tört. Lo-ban) 1948. 38 p. 11. Inglot, S. Zarys dziejów nauk rolniczych i lesnych w Polsce (A mezőgazdasági és erdőszeti tudományok tört. Lo-ban), 1948. 53. 12. Czekanowski, J. Zarys historii antropologii polskiej (A lengyel antropológia tört.) 1948. 40. Kutrzebińska A. Rozwój etnografii i etnologii w Polsce (Az etnográfia és etnológia fejlődése Lo-ban) 1948. 59 p. 16. Czarkowski J. Zarys dziejów myśli ekonomicznej w Polsce (A közgazdasági gondolat tört. Lo-ban) 1948. 54 p. 17a Vetulani, A. Dzieje historii prawa w Polsce (A jogtörténet Lo-ban) 1948. 65 p. 17b. Opałek K. - Wolter W.: Nauka filozofii prawa i prawa karnego w Polsce (A jogbölcselet és a büntetőjog tudománya Lo-ban) 1948. 40 p. 17c. Szpunar, A. Przybyłowski, K., Siedlecki, W.: Nauka prawa prywatnego i procesowego w Polsce (A magánjog és perjog tudománya Lo-ban) 1948. 64 p. 17d. Ehrlich, L., Langrod, J.S.: Zarys historii nauki prawa narodów, politycznego i administracyjnego w Polsce (A nemzetközi, politikai és közigazgatási jogtudomány tört. Lo-ban) 1949. 63 p. 18. Kostrzewski, J.: Dzieje polskich badan prehistorycznych (A lengyel őstörténeti kutatások tört.) 1948. 57 p. 19a. Tymieniecki K. Zarys dziejów historiografii polskiej (A lengyel történettudomány tört.) 1948. 142 p. 20. Semkowicz W. Rozwój nauk pomocniczych historii w Polsce (A történeti segéttudományok tört. Lo-ban) 1948. 49 p. 21. Gąsiorowski S.J.: Badania polskie nad sztuką starczytną. Relacja podróżników - kolekcjonerstwo - badania naukowe (Lengyel kutatások az ókori művészet köréből. Utalirások, műgyűjtés, tudományos kutatások) 1948. 59 p. 22. Bochnak A. Zarys dziejów polskiej historii sztuki (A lengyel művészettörténet tört.) 1948. 78 p. 23. Jachimecki Z.: Muzykologia i piśmiennictwo muzyczne w Polsce (A zenetörténet és zenei irodalom tört. Lo-ban) 1948. 61 p. 26. Hammer S.: Historia filologii klasycznej w Polsce (A klasszikus-filológia története Lengyelországban) 1948. 96 p. 28. Kleczkowski, A. Germanistyka, anglistyka i skandinavistyka w Polsce (Germanisztika, anglistika és skandinavisztika Lo-ban) 1948. 59 p. 29. Lehr-Splawinski, T.: Zarys dziejów szlavianoznawstwa polskiego (A lengyel szlavisztika tört.) 1948. 43 p. 31. Barycz H.: Rozwój historii oświaty, wychowania i kultury w Polsce (Az oktatás, nevelés és kultúra tört. Lo-ban) 1949. 80 p. 32. Tatar-kiewicz W.: Zarys dziejów filozofii w Polsce (A filozófia tört. Lo-ban) 1948. 37 p. 33. Klawak A.: Zarys dziejów teologii katolickiej w Polsce (A katolikus teológia tört. Lo-ban) 1948. 58 p. 34. Szeruda J.: Zarys dziejów teologii ewangelickiej w Polsce (Az evangélikus teológia tört. Lo-ban) 1952. 23 p.

109. Lipinski, E. Studia nad historią polskiej myśli ekonomicznej (Tanulmányok a lengyel közgazdaságtudomány történetéből) W-wa, 1956. 536 p.

110. Portrety uczonych polskich (Válogatta:) A. Biernacki. (Lengyel tudósok arcképei) = 52 társadalomtudományokkal foglalkozó tudós életrajza a 19. sz. közepétől napjainkig). Kr. 1974. 536 p.

- 1454-1g

111. Czartoryski, Paweł: Z problematyki badań nad dziejami nauki polskiej w XV w. (A 15. századi lengyel tudomány történetének vizsgálati problémáiból) = Kwart. Hist. Nauki i Techniki 5. 1960. 14-47 p. cog. Sum.

- 1454-1795

112. Barycz, Henryk: Dzieje nauki w Polsce w epoce Odrodzenia (A reneszánsz kori lengyel tudomány története) 2. kiad. W-wa, 1957. 241 p.

113. - " - : Über einige Aspekte der polnischen Wissenschaft der Epoche des Barocks = Études d'histoire de la science et de la technique. Section II. Varsovie 1971. 3-17 p.

114. Buczek, Karol: The history of Polish cartography from the 15th to the 18th century. Wr. 1966. 135 p.

115. Grzybowski S. Z dziejów popularyzacji nauki w czasach saskich. (A tudomány népszerűsítésének történetéből a szász királyok korában) = Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej. Ser. A. Hist. Nauk Spol. Z. 7. 1965. 111-173 p. cog. Sum.

116. Lesnodorski, B. - Opałek, K.: Nauka polskiego Oświecenia w walce o postęp (A lengyel felvilágosodás tudománya a haladásért folytatott küzdelemben) W-wa, 1951. 101 p.

117. Mrozowska, Kamilla: L'importance de la laicisation pour l'organisation de la science et de l'enseignement en Pologne en 1773-1795. = Études d'histoire de la science et de la technique Section III. Varsovie 1971. 74-86 p.

118. Ochmanski, W. Wiedza rolnicza w Polsce od XVI do połowy XVIII wieku (A mezőgazdasági tudomány Lengyelországban a 16. sz.-tól a 18. sz. közepéig) Wr. 1965. 333 p. rés.

119. Rybicki, Paweł: Science in Poland of the Renaissance epoch. = Poland, the land of Copernicus. Wr. 1973. 97-127 p.

120. Salmonowicz, Stanisław: Krystian Bogumił Steiner (1746-1814) torunski prawnik i historyk. Studium z dziejów nauki prawa doby Oświecenia w Polsce (K.B.S. 1746-1814, toruni jogász és történész. Tanulmány a felvilágosodás kori Lengyelország jogtudományának történetéből) Torun, 1962. 194 p. Zsfg.

121. Sokół S.: Historia chirurgii w Polsce. Cz. 1. Chirurgia okresu cechowego (A sebészet tört. Lo-ban. 1.r. a céhes korszak sebésze-te) Wr. 1967. 260 p. rés. Sum.

122. - " - : Medycyna w Gdansk w dobie Odrodzenia (Az orvos-tudomány Danekában a reneszánsz korában) Wr. 1960. 253 p. rés. Zsfg.

123. Suchodolski, Bohdan: Nauka polska w okresie Oświecenia (A lengyel tudomány a felvilágosodás korában). W-wa, 1953. 642 p.

124. Targosz, K.: Hieronim Pinocci. Studium z dziejów kultury naukowej w Polsce w XVII wieku (Hieronimus Pinocci. Tanulmány a 17. sz.-i Lo.tudományos kulturájának történetéből). Wr. 1967. 256 p., cog. rés.

125. Voisé Waldemar: Początki nowożytnych nauk społecznych. Epoka Renesansu, jej narodziny i schyłek. (A modern társadalomtudományok kezdetei. A reneszánsz kora, a kezdet és a hanyatlás kora). W-wa, 1962. 390 p. rés.

126. Zywczynski, M. Historiozofia Sciegennego (Piotr Sciegenny) (18. sz. historiozófiája) = PH 42. 1951. 392-403 p. cog. rés.

- Nicolaus Copernicus
(élete, működése, hatása)

127. Adamczewski, Jan: Nicolaus Copernic et son époque. Varsovie 1972. Interpress. 148 p. (ua. angol, német, francia, olasz, orosz és spanyol nyelven is).

128. Bienkowska, Barbara: Kopernik is heliocentryzm w polskiej kulturze umysłowej do końca XVIII wieku (Copernicus és a heliocentrizmus a lengyel szellemi kulturában a 18. sz. végéig) Wr. 1971. Oss. 293 p. (Stud. Cop. 3.)

129. Bilinski, Bronisław: La vita di Nicolao Copernico di Bernardino Baldi dell'anno 1588 alla luce dei ritrovati manoscritti della Vite dei matematici. Wr. 1973. Oss. 109 p.

130. Birkenmajer, Aleksander: Kopernik jako filozof (Copernicus mint filozófus) = Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej Ser. C. Hist. Nauk Mat. Fiz.,-Chem. i Geolog-Geograf. Z. 7. 1963. 31-63. sog. Sum.

131. Brzostkiewicz, Stanisław R.: Instruments d'observation de Nicolas Copernic. = Mater. Med. Pol. 1973:1. 74-78 p.

132. Cynarski, Stanisław: Reception of the Copernican theory in Poland in the 17th and 18th centuries. = Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace hist. 44. 1973. 3-59 p.

133. Kempfi, Andrzej: Érasme et la vie intellectuelle en Warmie au temps de Nicolas Copernic. = Colloquia Erasmianna Turonensia. Vol. 1. Paris, 1972, 397-406 p.

134. Merkowski, Mieczysław: Die philosophischen Grundlagen der heliozentrischen Lehre des Nicolaus Copernicus. = Nicolaus Copernicus. Akademische Festschrift aus Anlass der 500. Wiederkehr des Geburtstages von Nicolaus Copernicus. Berlin, 1973. 54-61 p.

135. Nowicki, Andrzej: Die copernicanische Theorie und die neuzeitliche philosophische Anthropologie - die weltanschauliche Bedeutung der copernicanischen Theorie. = Nicolaus Copernicus. Akademische Festschrift aus Anlass der 500. Wiederkehr des Geburtstages von Nicolaus Copernicus. Berlin, 1973. 68-74. p.

136. Rybka, Eugeniusz: Kepler und Copernicus. = Nicolaus Copernicus. Festschrift aus Anlass der 500. Wiederkehr des Geburtstages von Nicolaus Copernicus. Berlin, 1973. 40-46 p.

137. Zins, Henryk: W kręgu Mikołaja Kopernika (N. Copernicus körében). Lublin, 1966. 335 p.

- 1759 - 1918

138. Szeffler, S.: Polska myśl ekonomiczna w latach 1800-1831 (A lengyel közgazdasági gondolat 1800-31) = Miedzuczelniány Zeszyty Naukowe, Studia z Historii Społ.-Ekonom. Nr. 3. 17-32 p.

VI. A történettudomány története- általában

139. Adamus J. Monarchizm i republikanizm w syntezie dziejów Polski (Monarchizmus és republikanizmus Lengyelország történetének szintéziseiben), Łódź, 1961. 177 p.

140. Grabski, Andrzej Feliks: Orientacje polskiej myśli historycznej. Studia i rozważania (A lengyel történeti gondolat orientációi. Tanulmányok és mérlegelések). W-wa, 1972. PWN. 431 p.

141. Serejski, Marian Henryk: Naród a państwo w polskiej myśli historycznej. W-wa, 1973. 338 p. (A nemzet és az állam a lengyel történetírásban) = 1775-1939 közötti historiográfia).

142. Zarys historii historiografii polskiej (A lengyel történetírás története.) Cz. 1-3. (= 18. sz. 2. felétől 1939-ig.) Łódź, 1954-1959. 110, 103, 278 p.

- 1454-ig

143. Budkowa Z.: Początki polskiego rocznikarstwa (a lengyel krónikairás kezdetei). = Studia Źródłoznawcza 2. 1958. 81-96 p.

144. Dąbrowski, Jan: Dawne dziejopisarstwo polskie (do roku 1480) (Régi lengyel történetírás, 1480-ig). Wr. 1964. 267 p.

145. Dworzaczkowa, J.: Dziejopisarstwo gdańskie do połowy XVI wieku (A danckal történetírás a 16. sz. közepéig). Gdansk, 1962. 199 p.

146. Korta, W.: Sredniowieczna annalistyka Śląska. Wr. 1966. 408 p. Sum. (Szilázia középkori krónikairása).

147. Kürbisówna, Brygida: Dziejopisarstwo wielkopolskie XIII i XIV wieku (Nagy-Lengyelország történetírása a 13. és 14. sz.-ban) W-wa, 1959. 301 p. Rés.

148. - " - : L'historiographie médiévale en Pologne. = APH 6. 1972. 7-34. p.

149. - " - : Studia nad Kroniką Wielkopolską (Tanulmányok a Nagy-lengyel krónikáról), Poznań, 1952. 186 p.

150. - " - : Ze studiów nad kulturą historyczną wieków średnich w Polsce (Tanulmányok a középkori Lengyelország történeti kultúrájáról) = Studia Źródłoznawcze 3. 1958, 49-59. rés.

151. Labuda, Gerard: Miejsce powstanie kroniki Anonima Galla (Gallus Anonymus krónikája keletkezésének helye) = Prace z dziejów

Polski feudalnej ofiarowane Romanowi Grodeckiemu w 70. rocznice urodzin. W-wa, 1960. 107-121.

152. Labuda, Gerard: Studia nad annalistyką pomorską z XIII-XV w. (Tanulmányok a pomerán krónikairásról a 13-15. sz.-ban) = Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu 20. 1954:1-4. 101-138.

153. Plezia M. Kronika Galla na tle historiografii XII wieku (Gallus Anonymus krónikája a 12. sz. történetírásának háttérében) = Rozprawy Wydziału Historyczno-Filozoficznego PAU. Ser. 2. t. 46. Kr. 1947. 155-168.

154. Sielicki, F. Kronikarze polscy w latopisartwie i dawnej historiografii ruskiej (A lengyel krónikások a régi orosz krónikairásban és történetírásban) = Slavia Orientalia 14. 1965. 143-178.

155. - " - : Kroniki staroruskie w dawnej Polsce (Na tle polsko-ruskich stosunków kulturalnych (az órosz krónikák a régi Lo-ban, a lengyel-orosz kulturális kapcsolatok háttérében) = Slavia Orient. 13. 1964. 133-157.

156. Zarembina-Semkowicz, W. Powstanie i dzieje autografu Annalium Jana Długosza (Jan Długosz Annalesének eredeti kézírata - keletkezése és története) Wr. 1953. 86 p.

- 1454-1795

157. Barycz Henryk: Dwie syntezy dziejów narodowych przed sądem potomności. Losy "Historii" Jana Długosza i Marcina Kromera w XVI i pierwszej połowie XVII wieku (A nemzeti történet két szintézise az utókor ítélszéké előtt. Jan Długosz "Históriája" és Marcin Kromer "Históriája" a 16. sz.-ban és a 17. sz. első felében). = Pamiętnik Literacki 43. 1952:1-2. 194-251.

158. Grabski, Andrzej Feliks: Myśl historyczna polskiego Oświecenia. W-wa, 1976, PWN. 485 p.

- 1795-1918

159. Bardach, Juliusz: W stulecie krakowskiej szkoły historycznej (A krakkói történeti iskola 100 éves évfordulójára) KH. 80. 1973:4. 962-

160. Bronowski, Franciszek: L'idée de la démocratie slave dans l'historiographie polonaise du XIXe siècle. = I. Międzynarodowy Kongres Archeologii Słowainskiej. t.7. Wr. 1972. 96-100 p.

161. Szymon Askenazy i jego szkoła (Szymon Askenazy) = 1866-1935 történész és politikus (és iskolája). W-wa, 1958. 249 p.

162. Grabski, Andrzej Feliks: The Warsaw school of history. = APH 26. 1972. 153-170.

163. Maternicki Jerzy: Idee i postawy. Historia i historycy polscy 1914-1918. Studium historiograficzne (Eszmék és magatartások. A lengyel történészek és a történelem, 1914-18. Historiográfiai tanulmány) W-wa, 1975. PWN. 545 p.

164. Maternicki Jerzy: Warszawskie środowisko historyczne 1832-1869. (A városi történészek 1832-1869). W-wa, 1970 PWN.

165. Serejski, Marian H.: "L'école historique de Cracovie" et l'histoire européenne. = APH 26. 1972. 127-152. p. (= 19. sz. utolsó harmada)

166. Serejski, Marian H.: Joachim Lelewel. Z dziejów postępowej myśli w Polsce. (J.L. A haladó gondolat történetéből Lo-ban). W-wa, 1953. 137 p.

167. - " - : Próba charakterystyki ideologicznej postawy J. Lelewela jako historyka. (J. Lelewel mint történész ideológiai beállítottságának jellemzési kísérlete) = PH 40. 1949. 53-71. rés.

168. - " - : Upadek Polski a idea "odrodzenia" narodu w historiografii polskiej końca XIX wieku (Lengyelország bukása és a nemzet "ujjászületésének" eszméje a 19. sz. végi lengyel történetírásban) = PH 63. 1972:3. 413-423 p. rés.

169. Skowronek, Jerzy: Wizja narodowego bohatera (A nemzeti hős víziója) = T. Kosciuskóról megjelent későbbi művek kapcsán) = KH 81. 1974:4. 893-901 p.

170. - " - : Z problemów historiografii polskiej XIX w. (A 19. sz.-i lengyel történetírás problémáiból). = KH 80. 1973:2. 391-

- 1918-1945

171. Wierzbicki, Andrzej: Naród jako kategoria historyczna. Z dziejów myśli historycznej w II Rzeczypospolitej (A nemzet mint történeti kategória. A II. köztársaság történeti gondolkodásának történetéből) = Przegląd Humanistyczny 1974:4. 55-72 p.

VII. A politikai gondolkodás története

- általában

- 1454-ig

172. Damus J.: Ideologia feudalna w Polsce wieku X-XII. (A feudális ideológia Lo-ban a 10-12. sz.-ban) = Studia Wezesnesredniowieczne 4. 1958. 107-157 p. Sum.

- 1454-1795

173. Mankowski, Tadeusz: Genealogia sarmatyzmu (A szarmatizmus geneológiája.) W-wa, 1946, "Żuk" 169 p.

174. Tazbir, Janusz: Ze studiów nad ksenofobią w Polsce w dobie późnego renesansu (Az idegengyűlölet történetéből a későreneszánsz kori Lo-ban). = PH 48. 1957. 655-682 p.

175. Ulewicz Tadeusz: Il problema del sarmatismo della cultura e letteratura polacca. = Ricerche Slavistiche. 8. 1960. 126-198. stessz.

176. Ulewicz Tadeusz: Sarmacja. Studium z problematyki słowiańskiej XV i XVI w. (Sarmatia. A 15. és 16. sz. szláv problematikájából). Kr. 1950. 211 p.

- 1795-1918

177. Lewak, Adam: Ideologia polskiego romantyzmu politycznego a Mazzini (A lengyel politikai romantizmus ideológiája és Mazzini) = PH 37. 1947. 311-321 p.

178. Żukaszewicz W.: Wpływ masonerii, karbonaryzmu i Józefa Mazziniego na polską myśl rewolucyjną w latach poprzedzających Wiosnę Ludów (A szabakömvesek, carbonarik és G. Mazzini befolyása a lengyel forradalmi gondolkodásra a Népek Tavaszát megelőző években) = Wiosna Ludów w Europie. Cz. 2. t. 3. W-wa, 1951. 169-394 p.

179. Przemiany tradycji barskiej. Studia (A bari hagyományok változásai. Tanulmányok [= a bari konföderáció(1768-72) a lengyel nemzeti hagyományokban. Konferenciaanyag]). Kr. 1972. Wyd. Literackie, 254 p.

180. Sokołowska Stefania: Młoda Polska. Z dziejów ugrupowań demokratycznych Wielkiej Emigracji (Az Ifju Lengyelország. A Nagy Emigráció demokratikus csoportosulásainak történetéből). Wr. 1972. Oss. 238 p. és.

181. Sreniowska, Krystyna: Kosciuszko. Kształtowanie się poglądów na bohatera narodowego 1794-1894. (Kosciuszko. A nemzeti hősről vallott nézetek kialakulása 1794-1894). W-wa, 1964. 137 p.

182. Szacki, J.: Ojczyzna, naród, rewolucja. Problematyka narodowa w polskiej myśli szlachecko-rewolucyjnej (Haza, nemzet, forradalom. A nemzeti problematika a lengyel nemzeti-forradalmi gondolatban). W-wa, 1962. 257 p.

- 1918-1945

183. Hass, Ludwik: Polityka pod znakiem krzyża. Ruch chrześcijańsko-społeczny w Polsce międzywojennej (Politika a keresztjegyében. A keresztény-társadalmimoizgalom a két háború közötti Lo-ban). = KH 82. 1975:3. 622-630 p.

184. Terej, Jerzy Janusz: Idee, mity, realia. Szkice do dziejów Narodowej Demokracji. (Eszmék, mítoszok, realitás. Vázlatok a Nemzeti Demokrácia történetéhez) W-wa, 1971. Wiedza Powszechna 245 p.

185. Wapinski, Roman: Z dziejów tendencji nacjonalistycznych. O stanowisku Narodowej Demokracji wobec kwestii narodowej w latach 1893-1939 (A nacionalista tendenciák történetéből. A Nemzeti Demokrácia álláspontja a nemzeti kérdésben 1893-1939). = KH 80. 1973:4. 817-

VIII. Vallástörténet, egyháztörténet

(kulturtörténet, eretnek-mozgalmak, reformáció, ellenreformáció)

- általában

186. Silnicki, T. Z dziejów Kościoła w Polsce, Studia i szkice historyczne (Az egyház történetéből Lo-ban. Tanulmányok és vázlatok.) W-wa, 1960. 498 p.

- 1454-ig

187. Antoniewicz W.: O religii dawnych Słowian (A régi szlávok vallása). - Światowit, 20. 1949. 327-343. rés.

188. Borawska, Danuta: Z dziejów jednej legendy. W sprawie genezy kultu św. Stanisława biskupa (Egy legenda történetéből. Szt. Staniszló püspök kultusza keletkezésének tárgyában) W-wa, 1950. Tow. Miłośników Hist. 103 p.

189. Bylina Stanisław: Unum ovile et unus pastor. Wizja nowego społeczeństwa w chiliazmie beginów (Unum ovile et unus pastor. Az új társadalom víziója a beginák biliasmusában) = KH 80. 1973:3. 568-585. Rés.

190. - " - : Wpływ Konrada Waldhausena na ziemiach polskich w drugiej połowie XIV i pierwszej połowie XV w. (K. Waldhausen befolyása a lengyel területekre a 14. sz. 2. felében és a 15. sz. első felében) Wr. 1966. 119 p.

191. Dowiat, Jerzy: Chrzest Polski. (Lo. megkeresztelkedése) W-wa, 1961. 171 p.

192. Dumini-Wąsowiec, Teresa: Tradition hagiographique romaine en Tologne méridionale: saint Maurice et la légion thébaine. = Archeol. pol. 14. 1973. 405-420 p.

193. Dziewulski, W.: Biskup pomorski Wojciech (Adalbert, pomerániai püspök) = Zapiski Historyczne 23, 1958:4. 7-42 p.

194. - " - : Postępy chrystianizacji i proces likwidacji poganstwa w Polsce wczesnofeudalnej. (A kereszténység megerősödése és a pogánység likvidálása a korafeudális Lo-ban) Wr. 1964. 206 p.

195. - " - : Społeczeństwo śląskie i husyci (A sziléziai társadalom és a husziták). = Odrodzenie i Reformacja w Polsce 5. 1960. 5-45. rés.

196. Gansiniec R.: Postrzyżyny słowiańskie (A "Postrzyżyny" - a rituális hajvágás a szlávoknál) = Przegląd Zachodni 8. 1952:3. 353-369 p.

197. Gieysztor, Aleksander: Les paliers de la pénétration du christisme en Pologne au Xe et XIe s. = Studi in onore di Amintore Fanfani. T.1. Antichita a alto medioevo. Milano, 1962. 329-367 p.

198. - " - : Sanctus et gloriosissimus, martyr Christi Adalbertus: un État et une Église missionnaires aux alentours de l'an mille. = Settimane di studio del Centro italiano di studi sull'alto medioevo. T.14. La conversione nell'Europa dell'alto medioevo. Spoleto 14-20 aprile 1966. Spoleto 1967. 611-647.

199. Gostomska-Zarzycka, Zofia: Księżna Jadwiga Śląska w świetle "Legendy" z XIV w. i podan ludowych (Szléziai Hedvig hercegnő a "Legenda"fényében [14. sz.] és a népi hagyományokban) = Roczniki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich 3. 1948. 231-250.
200. Kürbisówna, Brygida: Zywot b. Salomei jako źródło historyczne. (Boldog Salome életrajza mint történeti forrás) = Studia historica. W 35-lecie pracy naukowej Henryka Żowmianskiego. W-wa 1958. 145-154. p.
201. Lapis, Danuta - Lapis, Bohdan: Beginki w Polsce w XIII-XIV w. (Beginák Lo-ban a 13-14. sz.-ban) = KH 79. 1972:3. 521-544 p.
202. Lewicki, T.: Obrzędy pogrzebowe pogańskich Słowian w opiniach podróżników i pisarzy arabskich głównie z IX-X w. (A pogány szlávok temetési szokásai a 9-10. sz.-i arab utazók és írók leírásaiban) = Archo-logia. 5. 1952-1953. 122-154. cog. rés.
204. Żowmianski, Henryk: The Slavic rite in Poland and St. Adalbert. = APH 24. 1971. 5-21. p.
204. Maleczynska, Ewa: Ruch husycki w Czechach i w Polsce (A huszita mozgalom Csehszágban és Lo-ban). W-wa, 1959. 551 p. cog. Zsfg.
205. Manteuffel, Tadeusz: Papiestwo i cystersi ze szczególnym uwzględnieniem ich roli w Polsce na przełomie XII i XIII w. (A pápaság és a ciszterciek különös tekintettel szerepükre Lengyelországban a 12. és 13. sz. fordulóján). W-wa, 1955. 125 p.
206. Senko, Władysław: Mathieu de Cracovie et son oeuvre "De praxi Romanae Curiae". = Mediaev. philos. po. 16. 1971. 25-41. p.
207. Serczyk J.: Procesy husyckie na Kujawach w XV w. (A huszita perek Kujáviában a 15. sz.-ban) = Prace Komisji Historycznej Bydgoskiego Towarzystwa Naukowego. 1. 1963. 29-49. Zsfg.
208. Slinicki, T.: Dzieje i ustrój Kościoła katolickiego na Śląsku do końca w. XIV (A katolikus egyház története és szervezete Sziléziában a 14. sz.-ban), W-wa, 1953. 423 p.
209. Szacherska S.M. Opactwo cysterskie w Szpetalu a misja pruska (A spettali ciszterci apátság és a porosz miszió) W-wa, 1960. 371 p. rés.
210. Tyszkiewicz, J.: O schyłkowym poganstwie na ziemiach polskich (A hanyatló pogányság a lengyel területeken) = KH 73. 549-562 rés. cog.
211. Uminski, J.: Obrządek słowiański w Polsce IX-XI wieku i zagadnienia drugiej metropolii polskiej w czasach Bolesława Chrobrego (A szláv rítus a 9-11. sz.-i Lo-ban és a második lengyel főegyházmezgye problémája Merész Boleszló idejében) = Roczniki Humanistyczne 4. 1953:4. 1-44 p.
212. Urbanczyk S.: Religia pogańskich Słowian (A pogány szlávok vallása) Kr. 1947. 89 p.
213. Witkowska H.M.: Vita Sanctae Kyngae ducissae Cracoviensis jako źródło hagiograficzne (Vita Sanctae Kyngae ducissae Cracoviensis mint hagiográfiai forrás.) = Roczniki Humanistyczne. Prace z historii 10. 1961:2. 41-166. p. rés.

214. Zoll-Adamikowa H. Małopolskie omentarzyska z X-XII w. a kwestia recepcji chrześcijaństwa w Małopolsce (A kis-lengyelországi temetők a 10-12. sz.-ból és a keresztény vallás felvételének kérdése Kis-Lengyelországban) = Kwart. Hist. Kult. Mat. 15. 1967. 41-54 p. rés.

- 1454-1795 (reformáció, ellenreformáció)

215. Baranowski, Bohdan: Kontrreformacja w Polsce XVI-XVIII w. (Az ellenreformáció Lo-ban a 16-18. sz.-ban). W-wa, 1950. 40 p.

216. Baranowski, Bohdan - Lewandowski, Włodzimierz: Nietolerancja i zabobon w Polsce w wieku XVII i XVIII. Wypisy źródłowe. W-wa, 1950. KiW 223 p. (Vallási türelmetlenség és babona Lo-ban a 17. és 18. sz.-ban. Forrásidezetek).

217. Bartel Oskar: Marcin Luter w Polsce (Luther Lo-ban) = Odrodzenie i Reformacja w Polsce 7. 1962. 27-50 p. Zsfg.

218. Barycz Henryk: Jan Zasicki. Studium z dziejów polskiej kultury naukowej XVI w. (J.Ł.) = 1534 kör. - 1599 után, kálvinista reformátor, egyet. tanár (Tanulmány a 16. századi lengyel tudományos kultúra történetéből) Wr. 1973. Oss. 180 p.

219. Chmaj, Ludwik: Bracia polscy. Ludzie, idee, wpływy (A lengyel testvérek. Az emberek, az eszmék és a hatások). W-wa, 1957. 506 p.

220. - " - : Faust Socyn, 1539-1604 (Faustus Socinus) W-wa, 1963. 511 p. cog. Sum.

221. Dworzaczkowa, J.: Wprowadzenie reformacji do miast królewskich Wielkopolski (A reformáció bevezetése Nagy-Lengyelország királyi városaiban) = Odrodzenie a Reformacja w Polsce 10. 1965. 53-80 p. Zsfg.

222. Górski, Konrad: Studia nad dziejami polskiej literatury antytrynitarskiej XVI w. (A 16. sz.-i lengyel antitrinitárius irodalom történetéből) Kr. 1949. PAU. 201 p.

223. Kawecka - Gryszowa, A. Ariaukie oficyny wydawnicze Rodeckiego i Sternackiego. Dzieje i bibliografia. - Les imprimeurs des antitrinitaires polonais Rodecki et Sternacki. Histoire et bibliographie. Wr. 1974. Oss. Genève, 1974. Libraire Droz. 370 p. (= Aleksander Rodecki mük. Kraków 1574-1600, Sebastian Sternacki mük. Raków, 1602-1638).

224. Kosman, Marcell: Konflikt wyznaniowy w Wilnie (schyłek XVI-XVII w.) (Felekezeti konfliktusok Vlnában, a 16. sz. végén és a 17. században) = KH 1972:1. 3-22. cog.

225. Kosman, Marcell: Reformacja i kontrreformacja w Wielkim Księstwie Litewskim w świetle propagandy wyznaniowej (Reformáció és ellenreformáció a Litván Nagyfejedelemségben a felekezeti propaganda fényében) Wr. 1973. Oss. 273 p.

226. Kowalska, Helena: Działalność reformatorska Jana Zasickiego w Polsce 1556-1560. (Jan Zasicki reformátori tevékenysége Lo-ban 1556-1560) Wr. 1969. Oss. 174 p. 1 t. rés.

227. Kurdybacha Łukasz: Działalność Jana Amosa Komenskigo w Polsce (Comenius J. A. tevékenysége Lo-ban) W-wa, 1957. 274 p.

228. Kurdybacha Łukasz: Humanizm i jezuici (A humanizmus és a jezsuiták) W-wa, 1950. 42 p.
229. Ogonowski, Z. Socynianizm a Oświecenie. Studia nad myślą filozoficzno-religijną arian w Polsce XVII w. (A szocynianizmus és a felvilágosodás. Az unitáriusok filozófiai vallási gondolkodása a 17. sz.-i Lo-ban). W-wa, 1966. 570 p.
230. - " - : Z zagadnien tolerancji w Polsce XVII w. (A vallási türelem kérdése a 17. sz.-i Lo-ban) W-wa, 1958. 349 p.
231. Pelc, Janusz: Zbigniew Morsztyn, arianin i poeta (Z.M. unitárius és költő [= 1628-89]). Wr. 1966. 419 p.
232. Slizinski, J. Z dzialalnosci literackiej Braci Czeskich w Polsce (XVI-XVII w.) (A Cseh Testvérek irodalmi tevékenysége Lo-ban [16-17. sz.]). Wr. 1959. 187 p.
233. Sobocinski, W. Memoriał Jana Ostroroga a początki reformacji w Polsce (Jan Ostroróg [= 1436-1501, püspök, a Rómától való függetlenség előharcosa] és a reformáció kezdetei Lo-ban) = Odrodzenie i Reformacja w Polsce 3. 1958-59. 9-52 p. 4. 1959. 35-80 p.
234. Studia nad arianizmem (Tanulmányok az unitárius vallásról) Red. L. Chmaj. W-wa, 1959. 563 o. Sum.
235. Szkertowa-Biedrawina, Emilia: Bracia Polscy na ziemi mażurskiej (Przyczynek do dziejów arianizmu) = Przegląd Zachodni 5. 1949:7-8. 40-88 p.
236. Szczucki, Lech: Marcin Czechowicz (1532-1613). Studium z dziejów antytrinitaryzmu polskiego XVI w. (M. Cz. Tanulmány a lengyel antitrinitarianizmus történetéből) W-wa, 1964. 320 p. Sum.
237. Tazbir, Janusz: Bracia polscy w Siedmiogrodzie 1660-1784 (A lengyel testvérek Erdélyben 1660-1784) W-wa, 1964. 177 p. Zsfg.
238. Tazbir, Janusz: Les échos de la persécution des hérétiques accidentaux dans les polémiques religieuses en Pologne. = Bibliotheque d'Humanisme et Renaissance (Geneve), 34. 1972. 125-136 p.
239. - " - : Les Frères Polonais en Transylvanie (1660-1784). = Revue Roumaine d'Histoire 8. 1969:3 697-704 p.
240. - " - : Historia kościoła katolickiego w Polsce 1460-1795. (A katolikus egyház tört. Lo-ban 1460-1795) W-wa, 1966. 209 p.
241. - " - : Die gesellschaftlichen Funktionen des Kultus des Heiligen Isidor des Pflügers in Polen. = APH 20. 1969. 120-137 p.
242. - " - : Panstwo bez stosów. Szkice z dziejów tolerancji w Polsce XVI i XVII w. (Allam máglyák nélkül. A lengyel vallási türelem történetéből a 16. és 17. sz.-ban) - W-wa, 1967. 296 p. Ugyanaz angolul: A State without stakes. Polish religious toleration in the sixteenth and seventeenth centuries. New York, 1973. The Kosciuszko Foundation 232 p.
243. - " - : Polski kryptoarianizm (A lengyel kriptounitáriusok) = Odrodzenie i Reformacja w Polsce 10. 1965. 187-211 p. rés.
244. - " - : Le programme sociopolitique de la réforme catholique en Pologne. = Memorie Domenicane (Pistoia). 1972. 7. 57-75 p.

245. Tazbir, Janusz: La propagande politique et sociale de la Contre-Réforme en Pologne. = Il Pensiero Politico (Firenze) 5. 1972:1. 44-61 p.

246. - " -: Reformacja a problem chłopski w Polsce XVI wieku Oddziaływanie walki klasowej na wsi polskiej na kształtowanie się ideologii religijnej szlachty w okresie reformacji (A reformáció és a parasztkérdés Lo-ban a 16. sz.-ban. A lengyel falu osztályharcának hatása a nemesség vallásos ideológiájának alakulására a reformáció korában). Wr. 1953. 142 p.

247. - " -: Reformation and toleration in Poland in the 16th century. = Poland, the land of Copernicus. Wr. 1973, 75-96 p.

248. - " -: Socynianizm w Prusach Książęcych XVII w. (A szocynianizmus a Hercegi Poroszországban [= Kelet-Poroszor.] a 17. sz.-ban) = Odrodzenie i Reformacja w Polsce 17. 1972. 141-175 p. Zsfg.

249. - " -: Społeczeństwo wobec reformacji (A társadalom és a reformáció) = Polska w epoce Odrodzenia. Państwo - społeczeństwo - kultura. W-wa, 1970. 197-223 p.

250. - " -: Społeczny i terytoryalny zasięg polskiej reformacji (A lengyel reformáció társadalmi és területi kiterjedése) = KH 82. 1975:4. 723-735 p. rés.

251. - " -: Stanisław Lubieniecki, przywódca arianskiej emigracji (S. L. [= 1623-75, hamburgi emigrációban] az unitárius emigráció vezetője). W-wa, 1961. 377 p. rés.

252. - " -: Święci, grzesznicy i kacerze. Z dziejów polskiej kontrreformacji (Szentek, bűnösök, eretnekek. A lengyel ellenreformáció történetéből.) W-wa, 1959. 222 p.

252. Tworek, S. Zbór lubelski i jego rola w ruchu arianskim w Polsce w XVI-XVII wieku (A lublini gyülekezet és szerepe az arianus mozgalomban a 16-17. századi Lo-ban). Lublin, 1966 149 p.

253. Urban, Wacław: Chłopi wobec reformacji w Małopolsce w drugiej połowie XVI w. (A parasztkok és a reformáció Kis-Lengyelországban a 16. sz. 2. felében). Kr. 1959. 320 p. Zsfg.

254. - " -: Losy Braci Polskich od założenia Rakowa do wygnania z Polski (A lengyel testvérek sorsa Raków alapításától Lengyelországból való kiűzetésükig) = Odrodzenie i Reformacja w Polsce. 1, 1956. 103-139 p.

255. - " -: Praktyczna działalność Braci Polskich wobec chłopów (A lengyel testvérek gyakorlati tevékenysége a parasztkok érdekében) = Odrodzenie i Reformacja w Polsce 5. 1960 109-126 p. rés.

256. - " -: Studia z dziejów antytrinitaryzmu na ziemiach czeskich i słowackich w XVI-XVII wieku (Tanulmányok az antitrinitáriusok történetéből a cseh és szlovák területeken, 16-17. sz.) Kr. 1966. 149 p. Sum.

257. Wokół dziejów i tradycji arianizmu (Az unitárius vallás története és hagyományai körül - gyűjteményes munka) Red. L. Szczucki W-wa, 1971. PWN. 180 p.

- 1918-1945

258. Mysiek W. Kościół katolicki w Polsce w latach 1918-1939. Zarys historyczny (A katolikus egyház Lo-ban 1918-1939. Történeti vázlat). W-wa, 1966. 663 p.

- 1945-től

259. Ciupak, Edward: Katolicyzm ludowy w Polsce (A népi katolicizmus Lo-ban) W-wa, 1973. 311 p.

IX. A szabadkőművesség története

260. Hass, Ludwik: "Diaspora" polskiego wolnomularstwa (1821-1908) (A lengyel szabadkőművesség "diasporája", 1821-1908). PH 62. 1971:2. 197-224 p. rés.

261. - " - : Działalność wolnomularstwa polskiego w latach 1908-1915 (A lengyel szabadkőművesség tevékenysége 1908-15 között) KH 1967:4. 1047-1049 p.

262. - " - : Loze wolnomularskie i pokrewne organizacje na zachodnich ziemiach Rzeczypospolitej 1721-1938 (Szabadkőműves páholyok és rokon szervezetek a Reszpublika nyugati vidékén 1721-1938). = Studia i materiały do dziejów Wielkopolski i Pomorza. 11. 1974:1 89-145 p. 5 t.

263. - " - : Materiały do dziejów wolnomularstwa Wielkiej emigracji (A Nagy Emigráció szabadkőművességének történetéhez) Cz. 2. = PH 64. 1973:3. 549-566 p.

264. - " - : Ze studiów nad wolnomularstwem polskim w ostatniej ćwierci XVIII w. (Tanulmányok a 18. század utolsó negyedének lengyel szabadkőművességéről) = KH 80. 1973:3. 587-

265. Ponarski, Zenobiusz: Polskie pamiątki masonskie w Wilnie (Lengyel szabadkőműves emlékek Vilnában) = PH 67. 1976:2. 325-327 p.

- AÉSC = Annales, Économie, Sociétés, Civilisations (Paris)
 AHR = The American Historical Review (Washington)
 AHRF = Annales historiques de la Révolution Française (Paris)
 CASS = Canadian-American Slavic Studies (Pittsburg)
 CCM = Cahiers de civilisation médiévale (Paris)
 CCM = Cahiers de la Méditerranée (Nice)
 CoSSH = Comparative Studies in society and history (London)
 ČCH = Československý Časopis Historický (Praha)
 ČMM = Časopis Matice Moravské (Brno)
 DVT = Déjiny věd a techniky (Praha)
 ES = Era socialista (Bucuresti)
 ESR = European Studies Review (London)
 EEQ = East European Quarterly (Boulder, USA)
 ÉB = Études Balkaniques (Szófia)
 ÉeP = Économie et politique (Paris)
 ÉRH = Études Roumaine d'Histoire
 FVL = Forschungen zur Volks- und Landeskunde (Sibiu - Hermannstadt)
 H = History (London)
 HČ = Historický Časopis (Bratislava)
 Hg = Historická geografia (Praha)
 HZ = Historische Zeitschrift (München)
 IC = Istorijski Casopis (Beograd)
 Itc =
 ICc = Italia Contemporanea (Milano)
 IRSH = International review of social history (Amsterdam)
 JGO = Jahrbücher für Geschichte Osteuropas (München)
 JIH = Journal of interdisciplinary history (Cambridge)
 JWg = Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte (Berlin)
 KH = Kwartalnik Historyczny (Warszawa)
 LMA = Le Moyen age (Bruxelles)
 LMS = Le mouvement social (Paris)
 MIÖG = Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung (Wien)
 MÖSA = Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs (Wien)
 NO = Nové obzory
 NRS = Nuova Rivista Storica (Roma)
 PH = Przegląd Historyczny (Warszawa)

- QSt = Quaderni Storici (Roma)
 RbH = Revue bulgare d'Historie (Szófia)
 RdI = Revista de istorie (Buşuresti)
 RH = Revue historique (Paris)
 RHD = Revue d'histoire diplomatique (Paris)
 Rhdgm = Revue d'histoire de la deuxieme guesse mondiale (Paris)
 RHÉS = Revue d'histoire économique et sociale (Paris)
 RHMC = Revue d'histoire moderne et contemporaine (Paris)
 RRH = Revue Roumaine d'Historie (Buşuresti)
 RSI = Rivista Storica Italiana (Napoli)
 SCo = Storia Contemporana (Bologna)
 StL = StL
 Sof = Südostforschungen (München)
 SR = Slavic Review (Ohio, USA)
 Ssb = Slezsky Sbornik (Opava)
 StV = Studi Veneziani (Venezia)
 SzV = Средние века /Москва/
 VfSW = Vierteljahrschrift für Sozial und Wirtschaftsgeschichte (Köln)
 VI = Вопросы истории /Москва/
 VZg = Vierteljahrshäfte für Zeitgeschichte (München)
 VfZ = VfZ
 ZAA = Zeitschrift für Agrargeschichte und Agrarsoziologie (Frankfurt/M.)
 ZG = Zeitschrift für Geschichtswissenschaft (Berlin)

EGYETEMES TÖRTÉNET

Közép-Dél-Kelet-Európa

- Nemeškálová-Jiroučková, Zd.: Zlato a keltská společnost v českých zemích.
 (Az arany és a kelta társadalom a cseh területeken.)
 ČCH, 1975. 1. 93-106.
 I. sz. e. - 2. sz. vége és első sz. közepe.
- Olteanu, Stefan: Realităţi demografice pe teritoriul Transilvaniei în secolul VIII-X.
 (Erdély demográfiai helyzete a VIII-X. században.)
 RdI, 1975. 12. 1833-1848.)
 A szerző 109 olyan helységnevet idéz, melyek a VIII. századtól máig használatosak. Térképmelléklet.

- Myers, A.R.: The parliaments of Europe and the age of the estates.
(Európa parlamentjei és a rendiség.)
H. 1975. 198. 11-27.
A rendiség intézményeit tárgyalja főleg Közép- és Kelet-Európában a XII-XIX. században.
- Chițescu, Lucian: O formațiune politică românească la nord și la sud de munții Fagaras în secolul al XIII-lea.
(Román politikai formáció a XIII. században a Fogaras hegységtől északra és délre.)
RdI, 1975. 7. 1057-1968.
A jelzett területen komoly várépítészetről beszél a szerző. Ismét szóba kerül Negru Voda idejéből való román politikai államalakulat. Ezzel kapcsolatban a Bráza melletti ásatásokat említi, az itt talált régészeti emlékeket.
- Rostankowski, P.: Historische Parallelen zwischen Alföld und osteuropäischen Steppensiedlungen: 'ólaskertek' und 'bazy'.
(Történelmi párhuzamok az alföldi és a kelet európai sztyepei települések között: 'ólaskertek' és 'bazy'.)
Sof, 1975. 34. 234-241.
Az analógiát a XVII. században a hajduk és kozákok lakta területeken keresi. Magyar munkákra is hivatkozik.
- Russocki, S.: Początki Zgromdzen Stanowych w Europie Środkowej.
(A rendi országgyűlések kezdetei Közép-Európában.)
PH, 1975:2. 171-188.
A XIII-XV. sz.-i rendi törekvések Lengyelországban, Csehországban és Magyarországon.
- Чистозвонов, А.Н.: Генезис капитализма и отражение его в региональных типах крестьянских движений в Европе в XVI-XVIII веках.
(A kapitalizmus genezise és a folyamat tükröződése az európai regionális típusú XVI-XVIII. századi paraszttözgalmban.)
VI, 1975. 1. 75-93.
- Turczynsk, E.: The role of the Orthodox Church in adapting and transforming the Western Enlightenment in Southeastern Europe.
(Az orthodox egyház szerepe a nyugati felvilágosodás dél-kelet-európai átültetésében.)
EEQ, 1975. 4. 415-440.
- Duțu, A.: Iluminismul sud-est european. Reconsiderare unei probleme de istorie culturală.
(Egy kulturtörténeti probléma újragondolása.)
RdI, 1975. 7. 1941-1956.
A román felvilágosodás önálló fejlődését hangsúlyozza a szerző.
- Fischer-Galati, S.: The social and economic coordinates of the Enlightenment in the Balkans.
(A felvilágosodás társadalmi és gazdasági összetevői a Balkánon.)
EEQ, 1975:4. 386-388.
XVIII. század.

- Samardžić, R.: Stages of development of Balkan culture and education under the the Ottomans in the eighteenth century.
(A balkáni kultúra és oktatás fejlődésének szakaszai a török uralom alatt a XVIII. században.)
EEQ, 1975. 4. 405-414.
- Han, V.: The impact of the eighteenth century Enlightenment on the fine arts in the Balkans.
(A tizennyolcadik századi felvilágosodás hatása a szépművészetekre a Balkánon.)
EEQ, 1975. 4. 441-453.
- Macesich, S.: The French revolution, Napoleon and the Balkan Enlightenment.
(A francia forradalom, Napoleon és a balkáni felvilágosodás.)
EEQ, 1975. 4. 455-470.
- Batowski, H.: The Poles and the Balkan Enlightenment.
(A lengyelek és a balkáni felvilágosodás.)
EEQ, 1975. 4. 478-485.
- Djordjevic, D.: Balkan versus European Enlightenment. Parallelism and dissonances.
(A Balkán és az európai felvilágosodás. Párhuzamok és eltérések.)
EEQ, 1975. 4. 487-497.
- Sugar, P.F.: The Enlightenment in the Balkans. Some basic considerations.
(A felvilágosodás a Balkánon. Néhány alapvető szempont.)
EEQ, 1975. 4. 499-507.
- Jankovic, B.: The characteristics of Balkan diplomacy in the eighteenth century.
(A balkáni diplomácia jellemzői a XVIII. században.)
EEQ, 1975. 4. 389-404.
- Stroia, M.: Fridrich Engels și mișcările socialiste din Sud-Estul și Rasăritul Europei.
(Engels és a szocialista mozgalom Dél-Kelet és Kelet Európában.)
RdI, 1975. 9. 1353-1369.
- Schönfeld, R.: Die Balkanländer in der Weltwirtschaftskrise.
(A Balkán-államok a gazdasági világválságban.)
VfSW, 1975. 2. 179-213.
- Марьина, В.В.: Взаимоотношения рабочих и крестьянских партий в революциях 40-х годов в странах Центральной и Юго-Восточной Европы.
(A közép-kelet-európai országok munkás- és parasztpártjai közötti kapcsolatok a 40-es évek forradalmaiban.)
VI, 1975. 2. 3-17.
- Dorovský, I. - Romportlová, M.: Bibliografie československé balkanistiky za léta 1969-1971.
(A csehszlovák balkanisztika bibliográfiája 1969-1971.)
Brno 1973. 155 p.
ССН, 1975. 2. 306.

Középkor

- Шевеленко, А.Я.: Производственно-трудоустройственный опыт народных масс Европы VI-X веков.
(Az európai néptömegek termelési tapasztalatai a VI-X. században.)
VI, 1975. 8. 78-101.
- Odelman, É.: Comment a-t-on appelé les tropes? Observations sur les rubriques des tropes des Xe et XIe siècles.
(Hogyan nevezték a trópusokat?)
CCM, 1975. 1. 15-36.
A középkori kéziratokban előforduló trópusok terminológiájáról tanulmány.
- Chaunu, P.: Le tournant du monde plein.
(Az egész emberiség fordulója.)
RHES, 1975:1. 5-18.
A nyugati latin kereszténységben végbemenő változások a XI-XIV. században.
- Werner, E.: Geschichte des mittelalterlichen Dualismus: neue Fakten und alte Konzeptionen.
(A középkori dualizmus története: új tények és régi koncepció.)
ZG, 1975. 5. 538-551.
A keleti egyház eretnekmozgalmai a XII-XIII. században.
- Hrochová, V. - Hroch, M.: Mýtus křížových výprav v buržoázní historiografii.
(A kereszties hadjáratok mítosza a polgári történetírásban.)
ČCH, 1975. 4. 533-564.
- Чистозвонов, А.Н.: Европейский крестьянин в борьбе за землю и волю /XIV-XV. вв./.
(Az európai parasztság harca a földért és a szabadságért.)
SzV, 1975. 32. 6-24.
A német parasztháború 450. évfordulójához.
- Schmitt, J.C.: Le suicide au Moyen Age.
(Az öngyilkosság a középkorban.)
AESC, 1976:1. 3-28.
Marc Bloch hívta fel a figyelmet az öngyilkosságra, mint "társadalmi szimptomára".
- Wheaton, R.: Family and kinship in Western Europe: the problem of the joint family household.
(Család és rokonság Nyugat-Európában. A nagycsalád problémái.)
JiH, 1974-1975. 4. 601-628.
Óriási forrásbázis alapján tárgyalja a család típusainak megoszlását világszerte a XIV-XX. században.
- Margolin, J.C.: Des lunettes et des hommes ou la satire des mal-voyants au XVIe siècle.
(A szemüveg és az ember, vagy a rosszul látók kigunyolása a XVI. században.)
AESC, 1975. 2. 375-393.

- Westermann, E.: Zur Erforschung des nordmitteleuropäischen Ochsenhandels der frühen Neuzeit (1480-1620) aus hessischer Sicht.
(Az észak-közép-európai marhakereskedelem kutatása hesseni nézőpontból [1480-1620].)
ZAA, 1975. 1. 1-31.
Részletes tanulmány a dán, orosz, magyar, podoliai marhakereskedelem alakulásáról. A cikket tabellák, térképek egészítik ki, amelyek az áralakulást, a hajtás utvonalt, a piacközpontokat mutatják be.
- Harnisch, H.: Bevölkerung und Wirtschaft. Über die Zusammenhänge zwischen sozialökonomischer und demographischer Entwicklung im Spätfudalismus.
(Lakosság és gazdaság. Összefüggések a gazdasági-társadalmi és demográfiai fejlődés között a késői fudalizmusban.)
JWG, 1975. II. 57-87.
- Markoff, J.: Governmental bureaucratization: general processes and an anomalous case.
(Kormányzati elbürokratizálódás - az általános tendenciák és egy szabálytalan eset.)
CoSSH, 1975. 4. 479-503.
A cikk alapja Max Weber "Economy and society" (Gazdaság és társadalom) c. műve. A XVI-XVIII. századi Nyugat-Európa és főleg Franciaország kormányzati rendszereit elemzi.
- Bibliographie. Travaux relatifs a l'histoire du Moyen Age (1974).
(Bibliográfia. A középkorra vonatkozó 1974-ben megjelent irodalom.)
TMA, 1975. 3-4. 515-524.

Ujkor

- Pervillé, G.: Qu'est ce que la colonisation?
(Mi a kolonizáció?)
RHMC, 1975:3. 321-368.
A kolonizáció, kolonializmus, imperializmus, gyarmati eszme fogalmakat kísérli meg tisztázni a szerző - egyetemes történeti szempontból.
- Nálevka, Vl.: K karakteru latinskoamerické koloniální společnosti.
(A latin-amerikai gyarmati társadalom jellegéről.)
ČCH, 1975. 1. 75-92.
XVII-XVIII. sz.
- Raeff, M.: The well-ordered police state and the development modernity in seventeenth- and eighteenth-century Europe: an attempt at a comparative approach.
(Jólszervezett rendőrállam és fejlődés a XVII-XVIII. századi Európában: összehasonlító elemzés.)
AHR, 1975. 2. 1221-1243.
- Gerstenberger, P.: Grundlagen und Tendenzen französischer bürgerlicher Historiographieentwicklung.
(A francia polgári történetírás fejlődésének alapjai és tendenciái.)
ZG, 1975. 3. 271-283.
Az "ipari társadalom" elmélete, a "totalitarizmus" ideológiája, mint polgári irányzatok.

- Dominguez, J.I.: Political participation and the social mobilization hypothesis: Chile, Mexico, Venezuela, and Cuba, 1800-1825. (Politikai aktivitás és a társadalmi mobilitás hipotézise: Chile, Mexico, Venezuela és Kuba 1800-1825.) JIH, 1974-75. 2. 237-266.
- Joachim, B.: La reconnaissance d'Haiti par la France (1825) naissance d'un nouveau type de rapports internationaux. (Franciaország elismeri Haitit [1825]: új típusú nemzetközi kapcsolatok születése.) RHMC, 1975. 3. 369-396.
- Zub, A.: Les rapports roumano-polonais a la veille de la Révolution de 1848. (A román-lengyel kapcsolatok az 1848-as forradalom előestéjén.) RRH, 1975:4. 519-636.
A "forradalmi ciklusba" illesztve vizsgálja a szerző Lengyelország, a lengyel emigráció helyzetét, a románok kapcsolatait velük.
- Scott, J.W. - Tilly, L.A.: Womens work and the family in nineteenth-century Europe. (A női munka és a család a XIX. századi Európában.) CoSSH, 1975:1. 36-64.
- Crouzet, F.: Problèmes de la communication franco-britannique aux XIXe et XXe siècles. (A francia-angol kapcsolatok problémái a XIX-XX. században.) RH, 1975:3. 105-134.
- Vázquez-Prasedo, V.: On the origins of Latin American economic diversity. The Argentine case 1875-1914. (Latin-Amerika gazdasági különbözőségének gyökereiről. Az argentin eset 1875-1914.) VFSW, 1975. 1. 19-39.
- Rebérioux, M.: Culture et militantisme. (Kultúra és harcok aktivitás.) IMS, 1975:2. 3-13.
Megkísérli megfogalmazni, mit jelent az *histoire culturelle* fogalma, illetve azt, mi az összefüggés a kultúra és harcok aktivitás között a XIX. század és a Népfront megalakulása közötti időszakban.
- Klein, F.: Die Antikriegskundgebungen der II. Internationale am 17. November 1912. (A II. Internacionálé háború-ellenes nyilatkozata 1912. november 17-én.) ZG, 1975:12. 1411-1423.
- Guirault, R.: Les Balkans dans les relations franco-russes en 1912. (A Balkán a francia-orosz kapcsolatokban 1912-ben.) RH, 1975: 1. 155-185.
- Lehmann, D.: Movimenti contadini nell'America Latina. (Parasztmozgalmak Latin-Amerikában.) RSI, 1975. 2. 298-310.
Agrárreformok, parasztproblémák a XX. sz.-ban.

Farrar, M.: Vers un blocus complet: L'adhésion américaine aux objectifs de guerre économique de la France. Avril-août 1917.
(Teljes blokád felé: amerikai csatlakozás Franciaország gazdasági háborújának célkitűzéseihez. 1917. április - augusztus.)
RHD, 1975: 1-2. 127-143.

Legújabb kor

- Fano Damascelli, E.: Analisi recenti dell'imperialismo: forme di sviluppo e società civile.
(Újabb tanulmányok az imperializmusról: a polgári társadalom fejlődési formái.)
QSt, jan.-ápr. 1975. 28. 243-317.
Összeállítás a társadalom és az államigazgatási rendszer közti kapcsolattal foglalkozó legújabb tanulmányokból a modern kapitalista korszakra vonatkozóan.
- Neřecová, A.: Organizácia a monopolizácia medzinárodného obchodu s drevom 1918-1938.
(A nemzetközi fa-kereskedelem megszervezése és monopolizálódása 1918-1938-ban.)
HČ, 1975. 2. 241-257.
- Natoli, C.: L'Internazionale comunista, il fronte unico e la lotta contro il fascismo in Italia e in Germania (1919-1923.).
(A Kommunista Internacionálé, az egységfront és a faszizmus elleni harc Olaszországban és Németországban 1919-1923.)
SCo, 1975. 7/2. jun. 297-362.
- Joseph, R.A.: The German question in French Cameroun, 1919-1939.
(A német kérdés és francia Kamerun 1919-1939.)
CoSSH, 1975. 1. 65-90.
Az imperialista verseny és a korai gyarmati nacionalizmus kapcsolatai.
- Rapone, L.: Movimenti fascisti e classi sociali nell'analisi di Lev D. Trotskij.
(Fasiszta mozgalmak és társadalmi osztályok L.D. Trockij elemzésében.)
SCo, 1975. 7/2. jun. 267-296.
Trocskij tételeinek megvitatása a Kommunista Internacionálé XII. és XIII. plenáris ülésén.
- Vannoni, G.: Su alcuni momenti salienti del rapporto fascismo-massoneria.
(A faszizmus és a szabadkőművesség közötti kapcsolat néhány jelentős mozzanataról.)
StC, 1975. 4. 619-672.
A szabadkőművesség fasiszta-szimpátiájának magyarázata a hatalomrajutás előtti években.
- Ageron, Ch.R.: L'idée d'Eurafrique et le débat colonial franco-allemand de l'entre-deux-guerres.
(Az eurafrikai gondolat és a német-francia gyarmati vita a két háború közötti időszakban.)
RHMC, 1975. 2. 446-476.

- Hass, L.: Z dziejów wolnomularstwa w międzywojennej Europie Środkowo-
-Wschodniej.
(A két háború közötti Közép-Kelet-Európa szabadkőművességének
történetéből.)
KH, 1975. 1. 32-68.
Általában a Kis-Antant államaival foglalkozik, magyar anyag nem
található benne. A páholyok II. világháborús feloszlatásáig.
- Caracciolo, A.: Della interpretazioni del fascismo all'analisi del sistema
mondiale dopo gli Anni Trenta.
(A fasiszmus értelmezésétől a világ társadalmi-gazdasági rendsze-
rének analiziséig a harmincas évek után.)
QSt, jan.-ápr. 1975. 28. 227-242.
- Quartararó, R.: La crisi mediterranea nel 1935-36.
(A mediterrán krízis 1935-36-ban.)
SCo, 1975. 4. 801-848.
Angol-olasz Földközi-tengeri ellentét az abesszin kérdéssel
kapcsolatban.
- Damjanova, E.: L'agression fasciste contre la Pologne en septembre 1939,
et l'opinion publique bulgare.
(A fasiszta agresszió Lengyelország ellen, 1939 szeptemberében,
a bolgár közvéleményben.)
EB, 1975. 3. 30-43.
- La Feber, W.: Roosevelt, Churchill, and Indochina: 1942-45.
(Roosevelt, Churchill és Indokina 1942-1945.)
AHR, 1975. 2. 1277-1295.

Kortörténet

- Batchelor, R.: Literature, society and the concept of revolt.
(Irodalom, társadalom és a forradalom fogalma.)
ESR, 1975. 4. 395-427.
Sok konkrét példa arról, hogyan fejezi ki a művész a kor erköl-
csi felelősségét.
- Connor, W. D.: Education and national development in the European so-
cialist states: a model for the Third World?
(Műveltség és nemzeti fejlődés az európai szocialista orszá-
gokban: modell a harmadik világ számára?)
CoSSH, 1975. 3. 326-348.
- Goglia, L.: Il nazionalismo arabo: un contributo alla definizione del
fenomeno.
(Az arab nacionalizmus: adalék a jelenség meghatározásához.)
StC, 1975. 3. 555-576.
Az arab nacionalizmus specifikus sajátosságai.
- Pawliková, V.: Problémy africkéj historiografie.
(Az afrikai történetírás problémái.)
HČ, 1975. 4. 543-565.

TörténetírásMódszertan

- François, M.E.: Revolts in late medieval and early modern Europe: A spiral model.
(Forradalmak a késő középkori és kora újkorai Európában: spirális modell.)
JIH, 1974-75. 1. 19-43.
A forradalmak összehasonlításához és jobb megértéséhez ad modellt a XIV-XVIII. századra.
Forradalmi és ellenforradalmi spirálokat állít fel.
- Zimányi, V.: Une typologie des inflations en Europe centrale au XVIe et XVIIIe siècles.
(A XVI-XVIII. századi közép-európai inflációk tipológiája.)
RSI, 1975. 2. 384-385.
- Gallais, P.: L'hexagone logique et le roman médiéval.
(A logikai hatszög és a középkori regény.)
CCM, 1975. 1. 1-14.
A középkori szövegek strukturális elemzése. Módszertani tanulmány.
- Berov, L.: Problèmes de la métrologie dans les territoires Balkaniques à l'époque de la domination Ottomane (XV-XIXe ss.).
(A metrológia problémái a balkáni területeken az ottomán uralom korszakában [XV-XIX. sz.l.])
EB, 1975. 2. 22-39.
A török birodalom területén, egészen a XIX. sz. második feléig (1874) nem került sor a kapitalista fejlődés kibontakozásához oly elengedhetetlenül szükséges mértékrendszerek egységesítésére. Így a kutató a balkáni területeken a XV. sz.-tól a XIX. sz. hetvenes éveig kb. 50 féle hossz-, súly, és térfogat mértékkel kénytelen számolni. A cikk szerzője méltatja a téma eddigi kutatóinak eredményeit - állást foglal néhány vitás kérdésben, ill. korrigálja a korábbi tévedéseket - rendszerezve, s részletesen elemezve az összes lényegesebb, a térségben használt mértékegységet.
- Benádor, G.: Institutionalization and political development: a conceptual and theoretical analysis.
(Az intézmények és a politikai haladás. Fogalmi és elméleti analízis.)
CoSSH, 1975. 3. 309-325.
Az "intézményesítettség" mint az összehasonlítás egyik alapfogalma: a viszony a politikai aktivitás és az intézményesítettség szintje között.
- Salomon-Bayet, C.: L'institution de la science: un exemple au XVIIIe siècle.
(A tudomány alapjai: egy XVIII. századi példa.)
AESC, 1975. 5. 1028-1044.
P. Gabanis doktrínái, pre-pozitivistá filozófiája.
- Bertaud, J.P.: Voies nouvelles pour l'histoire militaire de la Révolution.
(Új utak a Francia Forradalom katonai történetében.)
AHRF, 1975. janvier-mars, 219. 66-94.

- Plongeron, B.: Le fait religieux dans l'histoire de la Révolution Française. Objet, méthodes, voies nouvelles.
(A vallás a Francia Forradalom történetében. Tárgy, módszerek, új utak.)
AHRF, 1975. janvier-mars, 219. 95-133.
Ugyanarról beszélnek-e a történészek Mathiez-től kezdve a modernekig, mikor a Forradalom "vallástörténelméről" beszélnek. Nem anakronisztikus-e maga a szó is. A fogalmi tisztázás szükségessé vált, mert a religion, fait religieux, phénomène religieux fogalmakat nem egységesen használják. Megpróbálja a fogalmak tisztázását, a vallás fejlődését felvázolni.
- De Maddalena, A.: Uomini e monete preindustriali: personaggi in cerca d'autore.
(Emberek és pénz a preindusztriális korszakból: szerepek keresnek egy szerzőt.)
RSI, 1975. 2. 217-241.
Kutatási szempontok és módszer az emberek és a pénz viszonyának kvantitatív és kvalitatív felméréséhez, átfogó értékeléshez a preindusztriális korszakban.
- Jahn, W. - Müller, W.: Die Bedeutung der Auseinandersetzung mit den ökonomischen Auffassungen des Lassalleanismus in Marx' "Kritik des Gothaer Programms" für die Geschichte der marxistischen Politischen Ökonomie.
(A lassalleinizmus gazdasági felfogásával folytatott vita jelentősége Marx "A gothai program kritikája"-ban a marxista politikai gazdaságtan számára.)
JWg, 1975. II. 201-225.
- Krader, L.: Marxist anthropology: principles and contradictions. New perspectives in the science of man. Part 1.: Society, individual and person.
(A marxista antropológia - elvek és ellentmondások. Új perspektívák az emberrel foglalkozó tudományokban. 1. rész: Társadalom, egyén és személy.)
IRSH, 1975. 2. 236-272.
- Krader, L.: Marxist anthropology: principles and contradictions. New perspectives in the science of man. Part 2. Relations to nature; abstract and concrete labour.
(A marxista antropológia - elvek és ellentmondások. Új perspektívák az emberrel foglalkozó tudományokban. 2. rész: A természettel való viszony, elvont és konkrét munka.)
IRSH, 1975. 2. 424-449.
A cikk második része a munka és az emberi kultúra összefüggéseivel kapcsolatban elemzi a marxista antropológia értelmezését, Marx és Darwin viszonyát.
- Kuhn, Th.S.: Tradition mathématique et tradition expérimentale dans le développement de la physique.
(Matematikai tradíció, tapasztalati tradíció a fizika fejlődésében.)
AESC, 1975. 5. 975-998.
Tudománytörténeti módszertani szempontok.

- Van Der Wee, H.: Perspektiven und Grenzen wirtschaftshistorischer Betrachtungsweise-Methodologische Betrachtungen.
(A gazdaságtörténeti szemléletmód perspektívái és határai. Metodológiai szemléletmód.)
VfSW, 1975. 1. 1-18.
Elemzi a francia Annales iskolát, a strukturalizmust, bírálja a marxizmus "határait".
- Kolm, S. Ch.: A quoi sert la science économique?
(Mire jó a gazdaságtudomány?)
AESC, 1975. 1. 123-136.
Célja, funkciója, felhasználásának sokfélesége, definíciója.
- Kirshner, J.: Les travaux de Raymond de Roover sur la pensée économique des scolastiques.
(R. de Roover munkái a skolasztikusok gazdasági felfogásáról.)
AESC, 1975. 2. 318-338.
A skolasztikus filozófia doktrínái a modern gazdaságtudomány interpretálásában.
- Lampe, J.R. - Jackson, M.R.: An appraisal of recent Balkan economic historiography.
(A mai balkáni gazdaságtörténetírás.)
EEQ, 1975. 2. 197-240.
Hogyan látja a mai amerikai történetírás a hagyományos technikával dolgozó, az u.n. "új gazdaságtörténet" nem művelő balkániakat. Miben új mégis ez a generáció?
A cikket bő bibliográfia egészíti ki.
- Redlich, F.: Autobiographies as Sources for Socials History. A Research Program.
(Az önéletrajzok, mint a társadalomtörténet forrásai. Kutatási program.)
VfSW, 1975. 3. 380-390.
Elméleti-módszertani cikk.
- Aymard, M.: Pour l'histoire de l'alimentation: quelques remarques de méthode.
(A táplálkozástörténethez: módszertani megjegyzések.)
AESC, 1975. márc.-jun. 2. 431-444.
Kutatási és forrásfelhasználási tapasztalatok.
- Benassar, B. - Goy, J.: Contribution à l'histoire de la consommation alimentaire du XIVe au XIXe siècle.
(Hozzászólás a XIV-XIX. század táplálkozástörténetéhez.)
AESC, 1975. márc.-jun. 2. 402-429.
Az 1974. okt. 4.-én tartott francia gazdaságtörténeti kongresszus anyagából.
- Vovelle, M.: Les attitudes devant la mort: problèmes de méthode, approches et lectures différentes.
(Magatartásformák a halál előtt: metodikai problémák, megközelítési módok és különböző olvasmányok.)
AESC, 1976. 1. 120-133.
A halállal szembeni magatartásforma iránti érdeklődést Philippe Aries Histoire des attitudes devant la vie (Magatartásformák az élettel szemben) c. könyve váltotta ki, ill. a gondolkodásformák történetének vizsgálata. (Histoire de la mentalité).
A mentalitástörténet kutatásának technikai, elméleti nehézségeiről.

- Mlýnský, J.: Někteřé aspekty soudobého zaměření západoněmeckého Ostforschungu.
(A nyugatnémet Ostforschung jelenlegi irányvonalának néhány aspektusa.)
ČCH, 1975. 6. 875-891.
- Pomaizl, K.: Srovnání v oblasti národnostních jevů a vztahů jako součást sociologické komparatistiky.
(Összehasonlítás a nemzetiségi jelenségek és viszonyok területén - a szociológiai komparatiztika alkotó eleme.)
SSb, 1975. 1. 1-11.
- Патрушев, А.И.: Традиции "немецкого историзма" в буржуазной историографии ФРГ.
(A "német historizmus" hagyományai az NSzK polgári történetírásában.)
VI, 1975. 10. 90-103.
Bár a nyugat-német történetírás strukturalizmussal, szociológiával, matematikai módszerek alkalmazásával igyekszik modernizálni "historizmus"-át, ez visszahuzó erőként továbbra is jelen van a tudományos világban.
- Engelberg, E.: Ereignis, Struktur und Entwicklung in der Geschichte.
(Esemény, struktúra és fejlődés a történelemben.)
ZG, 1975. 6. 613-635.
- Хвостова, Н.В.: Методологические проблемы применения математических методов в исторических исследованиях.
(A matematikai módszerek alkalmazásának metodológiai problémái a történeti kutatásokban.)
VI, 1975. 11. 97-112.
A szerzőt főleg a távoli múlt, az u.n. "nem-statisztikai kor" történelmének kutatásában alkalmazható matematikai módszerek érdeklik. Összehasonlítja a marxista és polgári historiográfia már kialakult módszereit. Bizakodva várja, hogy a matematikusok és a történészek együttműködése létrehozza az alkalmazott matematika speciális ágát, amely modelleket, formális koncepciókat ad a legrégebbi múlt elemzéséhez is.
- Swierenga, R.P.: Computers and comparative history.
(A komputer és az összehasonlító történetírás.)
JIH, 1974-75. 2. 267-286.
A szerző hiányolja, hogy a számítógépeket nem alkalmazzák logikai analízis céljaira. A komparatiztikában és az interdiszciplináris feltárásokban nélkülözhetetlen és a történészek ezt egyre inkább felismerik világszerte.
- Fogel, R.W.: The limits of quantitative methods in history.
(A kvantitativ módszerek korlátai a történettudományban.)
AHR, 1975. 2. 329-365.
Milyen módszereket lehet alkalmazni? Milyen témák esetében kellene alkalmazni?
- Hanke, L.: American historians and the world today: responsibilities and opportunities.
(Az amerikai történészek és a mai világ: felelősség és lehetőség.)
AHR, 1975. 1. 1-20.
Mi a történészek felelőssége, mi a haszna pl. a San Francisco-i konferenciának? Nemzetközi felelősség és összefogás kell. Van-e erre elég alap Kelet és Nyugat között? A nemzeti történelmek és a világtörténeti összehasonlítások összhangját kell megtalálni.

- Stromberg, R.N.: Some models used by intellectual historians.
(Az eszmetörténészek által használt néhány modell.)
AHR, 1975. 3. 563-573.
A dialektikus fejlődés és a társadalmi meghatározottság kérdése. Korszellem mint modell.
- Pomian, K.: L'histoire de la science et l'histoire de l'histoire.
(A tudomány története, a történelem története.)
AESC, 1975. 5. 933-953.
Kölcsönhatás a történész munkájának különböző aspektusai, ismeretei, ideológiái között.
- Morazé, Ch.: Les mythes, les sciences et l'invention sociale.
(Mitoszok, tudományok és a társadalmi felfedezés.)
AESC, 1975. 5. 953-974.
Tudománytörténet és historiográfia, a mítosztól a tudományig vezető logika és tapasztalás szerepe; teória és teóriánélkülség a tudományban és a történettudományban.
- Fricke, D.: Zum Platz bürgerlicher Pluralismus-Konzeptionen im Antikommunismus und Antisowjetismus.
(A polgári pluralizmus-konceptiók helye az antikommunizmusban és a szovjet-ellenességben.)
ZG, XXXII. 1975. 7. 741-754.
Filozófiai alapja a szubjektív idealista empirizmus; az első világháború körüli időkben alakult ki. Felsorolja különböző áramlatait.
- Történetirók
- Schieder, Th.: Nekrolog. Carl Jacob Burckhardt 10. 9. 1891 - 4. 3. 1974.
(Nekrolog, Carl Jacob Burckhardt halála alkalmából.)
HZ, 1975. 1. 255-258.
- Göllner, C.: Carl Fabritius Leben und Wirken.
(Carl Fabricius élete és hatása.)
FUL, 1975. 1. 5-56.
Az 1826-ban született politikus és tudós munkásságának ismertetése. Bibliográfia.
- Bernath, M.: Dieser Band ist dem Andenken von Karl August Fischer.
(A kötetet Karl August Fischernek szentelték.)
Sof, 1975. 34. 1-2.
1885 máj. - 1975 jun. A müncheni Súdostintitut munkatársa 40 éven keresztül.
- Stănculescu, F.: Idei social-politice în gândirea și activitatea lui Aron Florian.
(Aron Florian szociálpolitikai elképzelései, eszmerendzszare és munkássága.)
RdI, 1975. 8. 1171-1182.
A St. Sava Kollegium tanára, a román reformkor egyik kiemelkedő alakja.
- Joset, J.: Les mélanges Jean Frappier.
(Gikkgyűjtemény Jean Frappier, a Sorbonne professzora, tiszteletére.)
LMA, LXXXI, 1975. 2. 301-310.
Nekrológ. Bibliográfia.

- Gasser, W.: Walter Goldinger, der Archiver der Ersten Republik.
(Walter Goldinger, az Első Köztársaság levéltárosa.)
MŰSa, 1975. 28. 1-2.
1975-ig az Österreichisches Staatsarchiv főigazgatója. Munkásságának értékelése. Bibliográfia. 8-10 magyar vonatkozás.
- Cornaro, A.: Bibliographie Walter Goldinger.
(Walter Goldinger-bibliográfia.)
MŰSa, 1975. 28. 3-7.
Bibliográfia több mint 100 címszóval. Közte 8-10 magyar vonatkozásu.
- Stoicescu, N.: Istorical Constantin Giurescu. 100 de ani de la nastere.
(Száz éve született Constantin Giurescu történész.)
RdI, 1975. 9. 1401-1412.
Giurescu - a középkori krónikák kutatója.
- Bedarida, F.: Elie Halévy et le socialisme anglais.
(Elie Halévy és az angol szocializmus)
RH, 1975. 4. 371-398.
Elie Halévy történész-filozófus életműve jól ismert Angliában és Amerikában. Hatása itt rendkívül nagy.
- Crouzet, M.: Michelet, les morts et l'année 1842. Misère de l'histoire: l'historien aux prises avec l'historicisme.
(Michelet, Jules, történész [1798-1874], a halottak és az 1842. év. A történelem nyomora: a történész a historizmussal viaskodva.)
AÉSC, 1976: 1. 182-197.
Michelet Jules életében, az 1842-es években milyen szerepet játszott a halál, mennyiben befolyásolta gondolatait, elméletét, történetírói munkásságát - ezekre a kérdésekre keres választ a cikkíró.
- Soboul, A.: Georges Lefebvre, 1784-1959. Pour le centieme anniversaire de sa naissance.
(G. L. születésének 100. évfordulójára.)
AHRF, 1975. avril-juin, 220. 177-202.
Georges Lefebvre-re emlékező tanulmány.
- Knackstedt, W.: Herbert Ludat zum 65. Geburtstag.
(Herbert Ludat 65. születésnapjára.)
JGO, 1975. 1. 155-157.
A német agrártörténész életének és munkásságának rövid ismertetése.
- Harnisch, H.: August Meitzen und seine Bedeutung für die Agrar- und Siedlungsgeschichte.
(August Meitzen és jelentősége az agrár- és településtörténetben.)
JWg, 1975. I. 97-119.
A századfordulón publikáló agrártörténész munkásságának értékelése, munkáinak felsorolása is.
- Hurezeanu, D.: Lucrețiu Pătrășcanu și fenomenul istoric românesc (1821-1944.)
(Lucrețiu Pătrășcanu és a román történeti jelenség.)
RdI, 1975. 10. 1479-1505.
A román történész műveit elemzi.

- Kuczynski, M.: Bemerkungen zur Entwicklung einiger Termini in Quesnays "Ökonomischem Tableau". Zum 200 Todestage seines Schöpfers. (Eszrevételek Quesnay "gazdasági kimutatások" néhány kifejezéséhez.)
JWg, 1975. III. rész. 13-41.
A XVIII. században a szerző kísérletet tett a "népek és nemzetek gazdaságát" képileg is ábrázolni. Ennek a részletes ismeretése.
- Santomassimo, G.: Ricordo di Ernesto Ragonieri.
(E. Ragonieri emlékezete.)
ItC, 1975. 120. 19-35.
Nekrológ.
- Collotti, E.: Il lavoro dello storico.
(A történész munkája.)
IC, 1975. jul.-szept. 120. 3-18.
A közelmúltban elhunyt E. Ragonieri munkásságának méltatása.
- Lapeyre, H.: L'Oeuvre de Raymond de Roover.
(Raymond de Rover életműve.)
RHES, 1975: 2-3. 413-424.
Raymond de Rover (1904-1972) belga származású, Amerikában élő gazdaságtörténész életművének áttekintése, főbb munkáinak elemzése.
- Klemm, V.: Zur Bedeutung Albrecht Daniel Thaers für die Historiographie.
(Albrecht Daniel Thaeer jelentősége a történettudományban.)
JWg, 1975. I. rész. 121-136.
A századfordulón élt agrártörténész munkásságának értékelése, munkáinak felsorolása.
- Vulpe, R.: Grigore G. Tocilescu, arheolog și istoric.
(Grigore G. Tocilescu a régész és történész.)
RdI, 1975. 10. 1547-1562.
Tocilescu a román jog történetének kutatója, akit az első feliratkutatóként tartanak számon.
- Columbeanu, S.: Activitatea istoriografică a lui Ion Ursu și lupta sa pentru unitatea națională.
(Ion Ursu történetirői munkássága és harca a nemzeti egységért.)
RdI, 1975. 11. 1712-1723.
A XV-XVIII. századi Erdély történetével foglalkozó Ursi, az 1918-as román egyesülés előkészítésében is kivette részét.
- Afferica, J.: Sigizmund Natanovich Valk, 1887-1975.
SR, 1975: 4. 804-811.
A leningrádi történész pályáját méltatja a cikk az 1. világháború előtti szentpétervári tanulóéveitől kezdve szovjet történelmi működésének céljaiig, módszeréig. A szovjet forráskutatás uttörője.

Konferenciák

- Morsel, H.: Histoire et histoire des entreprises.
(Történelem és üzemtörténet.)
RHES, 1975: 1. 121-127.

- Radandt, H.: Zweite Konferenz der Fachkommission Betriebsgeschichte der Historiker-Konferenz.
(Az üzemtörténeti szakbizottság második konferenciája a törté-
néisz konferenciák sorában.)
JWg, 1975. I. rész. 233-237.
Karl-Marx-Stadt, 1974. máj. 8-10.
- Jaeck, H.P.: Struktur und Prozess in der Weltgeschichte.
(Struktúra és fejlődési folyamat a világtörténetben.)
ZG, 1975. I. 86-88.
Nemzetközi konferencia Berlinben, 1974. jun. 18-19. A magyar
hozzászólók közül Mérei Gyulát említi.
- "La Fête révolutionnaire" 1974. jun. 24-26. Konferencia Clermont-Ferrand-
ban. A konferencia előadásainak gyűjteménye megjelent az
AHRF, 1975. juillet-septembre, 221.
Abel Poitrineau: La Fete traditionnelle 339-355. (A hagyományos
ünnepek), Ehrard, Jean: Les Lumieres et la Fete (A felvilágosodás
és az ünnep - az Enciklopédia Genfi kiadásának 39. kötetében az
Ünnepre vonatkozó részleteket elemzi - 356-374 p. Bergeron,
Louis, Evolution de la Fete revolutionnaire. Chronologie et
typologie (A forradalmi ünnep fejlődése. Kronológia és tipoló-
gia) 375-384. p. - Ozouf, Mona, La Fete revolutionnaire et le
renouveaulement de l'imaginaire collectif. (A forradalmi ünnep
és a kollektív imaginárius megújulása) 385-405 p. - azt vizs-
gálja, mit látott, hallott, játszott a nép a Francia Forradalom
ünnepei alatt; Vovelle, Michel, Sociologie et idéologie des
fetes de la Révolution (A forradalom ünnepeinek szociológiája
és ideológiája) 406-430 p. - a szabadkőművesség hatását vizsgál-
ja többek között az ünnepekre.
- Gunst, P.: Die technische Entwicklung der ungarischen Landwirtschaft und
die Hindernisse dieser Entwicklung (vom Ende des XVIII. Jahr-
hunderts bis 1945.).
(A magyar mezőgazdaság technikai fejlődése és a fejlődés akadá-
lyai a XVIII. század közepétől 1945-ig.)
ZAA, 1975. I. 59-70.
A fejlődés fázisainak rövid, népszerű összefoglalása. Budapest,
1974. jul. 10-12. Az NDK és a magyar gazdaságtörténészek kon-
gresszusa.
- Harnisch-H. - Lärmer, K.: Technik, Ökonomie und Wissenschaft im XIX. Jah-
rhundert.
(Technika, gazdaság és tudomány a XIX. században.)
JWg, 1975. II. rész. 281-287.
Nemzetközi, magyar-német gazdaságtörténeti konferencia, Buda-
pest, 1974. jul. 11-12. Említi Ránki Gy. előadását, továbbá a
körülötte kibontakozott vitát. Foglalkozik Gunst P. előadásá-
val.
- Toninelli, Pier A.: Al VI. Congresso Internazionale di Storia Economica.
(Copenhagen 19-23 agosto 1974.)
(A VI. Nemzetközi Gazdaságtörténeti Kongresszus. 1974. aug.
19-23, Kopenhága.)
RSI, 1975. jun. 2. 364-373.
Részletes ismertetés.
- Tagungen und Konferenzen. VI. Internationaler Kongress für Wirtschafts-
geschichte.
(A VI. nemzetközi gazdaságtörténeti kongresszus.)
JWg, 1975. I. rész. 239-256.

Koppenhága, 1974. aug. 19-23. A magyarok közül Pach Zsigmond Pált, Berend T. Ivánt, Ránki Györgyöt, Lackó Miklóst, Zimányi Verát említi.

- Pavese, Cl.: Al VI. Congresso Internazionale di storia economica.
(A VI. Nemzetközi Gazdaságtörténeti Kongresszus.)
RSI, 1975. jun. 2. 374-395.
Koppenhága, 1974. VIII. 19-23. Beszámoló az inflációval és kereskedelemmel kapcsolatos előadásokról.
- Pavese, Cl.: Al VI. Congresso Internazionale di Storia Economica.
(Copenhagen 19-23 agosto 1974.)
(A VI. Nemzetközi Gazdaságtörténeti Kongresszuson.)
RSI, 1975. 2. 364-395.
Koppenhága, 1974. VIII. 19-23. Részletes beszámoló a kongresszuson tárgyalt témakörökről, az eredményekről.
- Geremek, B., - Landau, Zb., - Tomaszewski, J.: XI. Allgemeiner Kongress der polnischen Historiker.
(A lengyel történészek XI. általános kongresszusa.)
JWg, 1975. III. rész. 255-259.
Torun, 1974. szept. 9-13.
- Heidorn, G.: Tagung der Sektion Geschichte der AIERI.
(Az AIERI történész szekciójának tudományos ülészaka.)
ZG, 1975. 2. 189.
Az AIERI (Association Internationale des Etudes et Recherches sur l'Information) 1974. szept. 17-21-e között ülésezett Lipcseben. A magyar felszólalók közül Márkus Lászlót említi.
- Narweleit, G.: Kolloquium zur Infrastruktur Deutschlands im Zeitraum 1800 bis 1870.
(Kollokvium Németország infrastrukturájáról 1800-tól 1870-ig.)
JWg, 1975. II. rész. 289-292.
Tudományos ülés Drezdában, 1974. szept. 24-én.
- Khalatbari, P.: Übereölkerung und Unterentwicklung.
(Tulnépesedés és alulfejlettség.)
JWg, 1975. II. rész. 279-280.
Helsinki, 1974. okt. 4-5. Nemzetközi szeminárium finn, svéd és NDK-beli résztvevőkkel.
- Lehmann, H.: Bürgertum und Stadt. Territorialstaat und Absolutismus - ihre Beziehungen im Hansischen Raum vom XV. bis XVIII. Jahrhundert.
(Polgárság és város. Territoriális állam és abszolutizmus - kapcsolatai a Hansa-térségben a XV.-től a XVIII. századig.)
JWg, 1975. III. rész. 261-266.
Az NSzK Történelmi Társulata Hansa Munkaközösségének 19. ülészaka, Cottbus, 1974. okt. 22-24.
- Handke, H.: Probleme der Entwicklung der Arbeiterklasse im Sozialismus.
(A munkásosztály fejlődésének problémája a szocializmusban.)
JWg, 1975. II. rész. 273-278.
Lipcse, 1974. nov. 1-2, NDK-szovjet részvétellel tartott nemzetközi konferencia.
- Labour, E.: Historische Aspekte der kollektiven Sicherheit und Zusammenarbeit in Europa.
(Az európai kollektív biztonság és együttműködés történeti aspektusai.)

ZG, 1975. 3. 310-311.

Nemzetközi konferencia, Smolenice, 1974. nov. 5-7. A magyar felszólalók közül Adám Magdát említi.

Смирин, М.М., Чистозвонов, А.Н.: Научная конференция "Крестьянская война в Германии 1524-1525 гг." История, традиции, учения.

(Tudományos konferencia: "Parasztháború Németországban 1524-25-ben. Történetek, tradíciók, doktrínák".)

SzV, 1975. 39. 41-46.

Erfurt, 1974. nov. 6-8.

Schellenberg, J.: Symposium der Kommission der Historiker der DDR und der VR Bulgarien.

(Az NDK és a Bulgár Népköztársaság Történelmi Társulatainak szimpóziuma.)

ZG, XXIII. 1975. 7. 821-823.

Gabrovo, 1974. nov. 13-14.

Pade, W.: Arbeitereinheit und Bündnispolitik im antiimperialistischen Kampf der Völker Latein-Amerikas.

(Munkásegység és szövetségi politika Latin-Amerika imperialista-ellenes harcában.)

ZG, 1975. 6. 700-701.

Nemzetközi konferencia, 1974. Rostock, nov. 19-21.

Scholze, S.: Clara-Zetkin-Kolloquium.

ZG, 1975. 5. 570.

Lipscse, 1974. nov. 26.

Eibl, E.M.: Stadtgemeinde und Stadtbürgergum im Feudalismus.

(Városi közösség és városi polgárság a feudalizmus korában.)

ZG, XXIII. 1975. 6. 701-702.

Nemzetközi konferencia, Magdeburg, 1974. nov. 20-21.

Teresiak, M.: Zur Geschichte der SED und der DDR. Tagund des Rates für Geschichtswissenschaft der DDR.

(A NSZEP és az NDK története. Az NDK Történettudományi Tanácsának tudományos ülése.)

ZG, 1975. 5. 569-570.

Berlin, 1974. dec. 4.

Herden, R.E.: Gesetzmässigkeiten der Bevölkerungsbewegung, theoretische Grundfragen und Erfahrungen der Bevölkerungspolitik und Familienplanung.

(A lakosság mozgásában való törvényszerűségek. A népességpolitika és családtervezés elvi alapkérdése és tapasztalatai.)

JWg, 1975. III. rész. 243-247.

Nemzetközi demográfiai konferencia, Berlin, 1974. dec. 16-18. Magyar résztvevő nem volt.

Konferencia o sociálných a revolučných hnutiach baníkov.

(A bányászok szociális és forradalmi mozgalmairól rendezett konferencia.)

Selmechánya 1974.

DVT, 1975. 2. 124.

A XV. századtól 1918-ig.

Fritze, K.: Konferenz zum 30. Jahrestag der Befreiung.

(Konferencia a felszabadulás 30. évfordulója alkalmából.)

ZG, 23, 1975: 9. 1058-1060.

Nemzetközi konferencia, Greifswald, 1975. ápr. 3-4. Csépanyi Dezső hozzászólását említi.

- Mainoni, P.: La moneta nell'economia europea, secoli XIII-XVIII.
(A pénz az európai gazdasági életben a XIII-XVIII. sz.-ban.)
NRS, 1975. szept.-dec. 5-6. 684-695.
Az 1975. évr. 11-17-i prátói gazdaságtörténeti konferencia anyagának ismertetése.
- Weinhold, R.: Volkskultur in der Zeit des deutschen Bauernkrieges.
(Népi kultúra a német parasztháború idejében.)
ZG, 1975. 8. 949-950.
Nemzetközi konferencia, Bad Frankenhausen, 1975. évr. 15-17.
Filep Antal előadását említi.
- Bleyer, W.: Internationales Kolloquium über die Geschichte des zweiten Weltkrieges in Weimar.
(Nemzetközi kollokvium a második világháború történetéről Weimarban.)
ZG, 1975. 12. 1438-1440.
1975. máj. 26-31. A magyarok közül megemlíti Ránki Györgyöt.
- Emmrich, V.: Kolloquium zum 100. Jahrestag der Kritik des Gothaer Programms.
(Kollokvium a gothai program kritikája 100. évfordulója alkalmából.)
ZG, 1975. 12. 1441-1442.
Lipcse, 1975. máj. 29. Téma: "Marx-Engels programkritikája és a gothai egyesülési kongresszus".
- Mezinárodní vědecká konference i revolučnom završení druhé světové vojny (3-5.6.1975. v Brně).
(Nemzetközi tudományos konferencia a II. világháború forradalmi befejeződéséről.)
HC, 1975. 4. 645-646.
A konferencián elhangzott előadások rövid ismertetése. Brno, 1975. jún. 3-5.
- Hübner, P.: Internationales Symposium über die Rolle der Arbeiterklasse.
(Nemzetközi szimpózium a munkásosztály szerepéről.)
ZG, 1976: 6. 707-709.
Prága, 1975. okt. 27-28. - A magyar felszólalók közül említi Kárpáti Sándort.
- Heller, I.: Zweite Konferenz zur Geschichte der slawischen Völker.
(A szláv népek történetének második konferenciája.)
ZG, 1976: 7. 797-798.
Nemzetközi konferencia Halle, 1975. dec. 9-11. A magyarok közül Arató Endrét, és Dolmányos Istvánt említi.

Anglia

(Nagybritannia)

- Авдеева, Н. Д.: Внутренняя колонизация в Англии в XI-XIII вв.
(Belső gyarmatosítás Angliában a XI-től XIII. századig.)
SzV, 1975. 39. 71-104.
Kvantitatív módszerekkel az angol földbirtokkönyv (Domesday book) 34 feljegyzett megyéjéből 22-öt dolgoz fel.

- Mayr-Harting, H.: Functions of a twelfth-century recluse.
(Egy XII. századi remete tevékenysége.)
H. 1975. 200. 337-352.
Az angol Wulfric életéről korabeli életrajz tudósít. A remeteség bizonyos értelemben a norman hódításra adott válasz volt.
- Finucane, R.C.: The use and abuse of medieval miracles.
(A középkori csodák felhasználása és a velük való visszaélések.)
H. 1975. 198. 1-10.
A csodahívással kapcsolatos álláspontok a történeti irodalomban a XIX-XX. században. Előtérben az angol vélemények állnak.
- Goring, J.: Social change and military decline in mid-Tudor England.
(Társadalmi átalakulás és katonai hanyatlás a Tudor-korabeli Angliában.)
H. 1975. 199. 185-197.
A katonaaállítás és képzés problémáival foglalkozik 1536 és 1558 között.
- Schnucker, R.V.: Elisabethan birth control and Puritan attitudes.
(Erzsébetkori születésszabályozás és a puritánok.)
JH, 1974-75. 4. 655-667.
A középkori ismeretek ezen a téren az ókorból származtak. A puritánok ellenezték a születésszabályozást.
- Alexander, G.: Bonner and the Marian persecutions.
(Bonner és a Tudor Mary alatti üldözések.)
H. 1975. 200. 374-391.
Edmund Bonner londoni püspök szerepe. Az ő nevéhez fűződik 1550-ben 113 ember megégetése Londonban vallási okok miatt.
- Schulin, E.: Vom Tudor-staat zur Revolution. Einige Neuerscheinungen zur englischen Geschichte des XVI. und XVII. Jahrhunderts.
(A Tudor államtól a forradalomig. Néhány új publikáció a XVI.-XVII. századi történetéről.)
HZ, 1975. 3. 619-641.
- M[algurk, J.J.N.: The clergy and the militia 1580-1610.
(Az egyház és a hadsereg 1580-1610.)
H. 1975. 199. 198-210.
Az angol egyház és a hadsereg érdekellentétei.
- Donnelly, F.K. - Baxter, F.K.: Sheffield and the English revolutionary tradition, 1790-1820.
(Sheffield és az angol forradalmi hagyományok 1790-1820.)
IRSH, 1975: 3. 398-423.
A korai ipari forradalom és a forradalmi mozgalmak.
- Ford, T.H.: The trial of Lord Cardigan.
(Lord Cardigan pere.)
H. 1975: 198. 44-58.
A lord 1841-es párbajperének kapcsán kibonthatók a korabeli politikai élet jellegzetességei.
- Cullen, M.J.: The 1887 survey of the London working class.
(A londoni munkásosztály 1887-es felmérése.)
IRSH, 1975: 1. 48-60.
A londoni munkanélküliség problémája. Gazdag forrásanyag alapján elemzi a munkásság összetételét szakmák, életkörülmények, kereset, stb. szerint.

- Judge, K.: Early Chartist organization and the convention of 1839.
(Korai chartista szervezkedés és az 1839-es kongresszus.)
IRSH, 1975: 3. 370-397.
A korai chartizmus kudarca 1839 második felében. Ennek okai.
- Storch, R.D.: The plague of the blue locusts. Police reform and popular resistance in Northern England, 1840-57.
(Kék-sáskajárás. Rendőrségi reformok és népi ellenállás Észak-Angliában 1840-1857.)
IRSH, 1975: 1. 61-90.
Az állandó rendőrség megszervezése és a munkásosztály politikai harca. Chartista merényletek.
- Maehl, W.H. Jr.: The northeastern miners' struggle for the franchise, 1872-1874.
(Az észak-keleti országgrész bányászainak harca a választójogért 1872-1874.)
IRSH, 1975: 2. 198-219.
- Buckland, P.: The unity of Ulster unionism 1886-1939.
(Az ulsteri unionizmus egysége 1886-1939.)
H. 1975. 199. 211-223.
- Hopkins, D.: The membership of the Independent Labour Party, 1904-1910: a spatial and occupational analysis.
(Az Independent Labour Party tagsága 1904-1910. Térbeli elhelyezkedés és foglalkozás szerinti analízis.)
IRSH, 1975: 2. 175-197.
A Labour pártot hagyományosan vidéki munkáskörökből eredőnek tartották a történészek. A cikk célja egy új forrás, a Registry of Public Companies (A Társadalmi Egyesületek Regisztere) alapján újraértékelni a párt társadalmi bázisát, annak területi elhelyezkedését.
- Robertson, P.: Demarcation disputes in British shipbuilding before 1914.
(Demarkációs viták az angol hajógyártásban 1914 előtt.)
IRSH, 1975: 2. 220-235.
A hajóépítőmunkások szakmánkénti szervezkedése.
- Desmarais, R.: Lloyd George and the development of the British government's strikebreaking organization.
(Lloyd George és a brit parlament sztrájk törő szervezetének kialakulása.)
IRSH, 1975: 1. 1-15.
A ma már kutatható dokumentumok új megvilágításba helyezik Lloyd George, a szakszervezetek és az ország háború utáni helyreállításának viszonyát.
- Skop, A.L.: The British Labour Party and the German Revolution November 1918 - January 1919.
(A brit Munkáspárt és a német forradalom 1918 november - 1919 január.)
ESR, 1975. 3. 277-297.
A német forradalomtól a demokrácia meggyökerezését várták Németországban. Bukása tanulságot szolgáltatott a briteknek.
- Butler, J.R.M.: L'organisation du haut-commandement du Royaume-Uni et son impact sur la stratégie alliée.
(Az Egyesült Királyság főparancsnokságának megszervezése és hatása a szövetségesek stratégiájára.)

Rhdgm, 1975. 4. 27-42.

Hogyan alakul át a II. világháború kitörésekor az Egyesült Királyság hadügyminisztériuma. Megegyezés a franciákkal, majd az amerikaiakkal. Az alap mindkét esetben az angolok által kidolgozott rendszer volt.

Newby, H.: The deferential dialectic.
(Tekintélytisztelő dialektika.)

CoSSH, 1975. 2. 139-164.

Milyen módszerekkel lehet a XX. sz. 2. felének angol társadalmát, annak politikai nézeteit helyesen megítélni. A tekintélytisztelet fogalmának tisztázása.

Ausztria

(Habsburg-birodalom,
Osztrák-Magyar Monarchia)

Klassen, J.M.: The Czech nobility's use of the right of patronage on behalf of the Hussite reform movement.
(Hogyan használta fel a cseh nemesség a patrónusi jogkört a huszita mozgalom érdekében.)

SR, 1975. a. 341-359.

A nemesség Európában hagyományosan részt vett az egyház vagy az uralkodó ellen irányuló reformmozgalomban. 1417-ben Csehországban a huszita mozgalom sikerei nagyobb mértékben köszönhetők a nemességnek, mint ahogy azt eddig megítélték.

Wright, W.E.: Neo-serfdom in Bohemia.

(A második jobbágyság Csehországban.)

SR, 1975. 2. 239-252.

A huszita mozgalomig a jobbágyságnak alig találni nyomát. A XV-XVI. századtól több tényező segíti elő megerősödését: a népesedésvégzés, a nemesség és a városok viszonyának megváltozása, új piacok, a 30 éves háború.

Klima, A.: Probleme der Leibeigenschaft in Böhmen.

(A jobbágyság problémája Csehországban.)

VFSW, 1975. 2. 214-228.

Vita Kahan, Arcadius: Notes on Serfdom in Western and Eastern Europe, Journal of Economic History, 1973. f. l. c. cikkével a második jobbágyságról.

Kögl, W.: Studien über das niederösterreichische Regiment unter Maximilian I. Mit besonderer Berücksichtigung der Finanzverwaltung (1490-1506).

(Tanulmányok az alsó-ausztriai hadseregről I. Miksa alatt. Különös tekintettel a pénzügyi közigazgatásra [1490-1506].)

MIÖG, 1975. 1-2. 48-74.

Simionesci, Ș.: Legăturile dintre Ștefan cel Mare și Maximilian I de Habsburg în lumina unui nou izvor.

(Nagy István moldvai fejedelem és I. Miksa Habsburg uralkodó közötti kapcsolat egy új forrás tükrében.)

RdI, 1975. 1. 91-98.

Nagy István fejedelem utolsó éveit megélnéknélkül külpolitikai tevékenység jellemezte. I. Miksa 1503-ban érdeklődik István moldvai fejedelemtől a várható török támadásról. A tárgyalást István halála szakította félbe.

- Simionescu, Ș.: Tarile Române și începutul politicii răsăritene anti-otomane a Imperiului Habsburgic 1526-1594.
(A román fejedelemségek és a Habsburgok keleti törökellenes politikájának kezdetei 1526-1594.)
RdH, 1975. 8. 1197-1215.
A Habsburgok aktiv törökellenes politikája komoly külpolitikai támaszt jelentett mindhárom fejedelemségben.
- Janáček, J. - Kučera, J.: K otázce zásob drahého kovu v předbřlohorských Čechách.
(Fehér-hegy előtti Csehország nemesfém-készletének kérdéséhez.)
ČCH, 1975. 5. 706-732.
A XVI. sz. vége, XVII. sz. eleje. A nemesfém-forgalom gazdasági jelentősége.
- Heinisch, R.R.: Habsburg, die Pforte und der Böhmisches Aufstand (1618-1620).
(A Habsburgok, a Porta és a cseh felkelés [1618-1620].)
Sof, 1975. 34. 79-124.
A felkelők kapcsolatai a Portával. Részletes elemzés Bethlen Gábor politikájáról.
- Wagner, G.: Wallenstein und der Landesherr von Tirol. Der Briefwechsel der Herzoges von Friedland mit Erzherzog Leopold V. (1626-1632) und die Ereignisse der Zeit.
(Wallenstein és a tiroli fejedelem. A friedlandi herceg levélváltása V. Lipót főherceggel [1626-1632] és a kor eseményei.)
MIÖG, 1975. 1-2. 75-113.
13 publikálatlan levél Wallenstein szerepéről a 30 éves háború kirobbantásában.
- Mathis, F.: Marlborough und Wratistlaw. Eine politische Freundschaft als Grundlage des Sieges von Höchstädt (1704).
(Marlborough és Wratistlaw. Egy politikai barátság mint a höchstädti [1704] győzelem alapja.)
MIÖG, 1975. 1-2. 114-143.
- Plaschka, R.: Austrian policy towards the Balkans in the second half of the eighteenth century. Maria Theresa and Joseph II.
(Ausztia balkáni politikája a XVIII. sz. második felében. Mária Terézia és II. József.)
EEQ, 1975. 4. 471-478.
Országoként tárgyalja a balkáni politikát, főleg annak gazdaságpolitikai vonatkozásait. Bibliográfia.
- Petraň, J.: Nevolnické povstání roku 1775 a problém přechodu od feudalismu ke kapitalismu.
(Az 1775-ös jobbágyfelkelés és a feudalizmusból kapitalizmusba való átmenet problémája.)
ČCH, 1975. 6. 857-874.
- Koeningsberger, D.: A new metaphor for Mozart's Magic Flute.
(Mozart Varázsfuvolájának új megközelítése.)
ESR, 1975. 3. 229-275.
Mozart szabadkőműves szimpátiája teljesen más, filozófikus megvilágításba helyezi a darabot. Az allegória kibontható.
- Bleiber, H.: Zur Entwicklung der antifeudalen Oppositionsbewegung in Österreich vor der Revolution 1848-1849.
(Az antifeudális ellenzéki mozgalom fejlődése Ausztriában az 1848-1849. évi forradalom előtt.)

ZG, 1975. 1. 75-85.
Osztály ellentmondások, az értelmiség ellenzéki ideológiája.
Szovjet történeti feldolgozások.

- Otruba, G.: Wachstumsverschiebungen in den Wirtschaftssektoren Österreichs 1869-1961.
(Ausztria gazdasági ágazatainak fejlődési eltolódásai 1869-1961.)
VfSW, 1975. 1. 40-61.
A témát a népszámlálások foglalkoztatottsági számainak tükrében mutatja be.
- Peša, V.: Počátky šíření marxismu v českém dělnickém hnutí.
(A marxizmus terjedésének kezdetei a cseh munkásmozgalomban.)
CMM, 1975. 1-2. 35-47.
A XIX. sz. 60-as évei.
- Matějček, J.: Základní faktory a vztahy ve vývoji Železářství od poloviny 70. let XIX. století do roku 1914.
(A vasipar fejlődésének alapvető tényezői a XIX. sz. 70-es éveitől 1914-ig.)
ČCH, 1975. 3. 395-411.
- Cazan, Gh.N.: Evoluția relațiilor economice româno-austro-ungare 1878-1886.
(A román-osztrák-magyar gazdasági kapcsolatok fejlődése 1878-1886 között.)
RdI, 1975. 3. 365-384.
A vánháboru után Románia mezőgazdasági árucikkei jobb körülmények között kerültek eladásra Európa különböző piacain, mint amit a Monarchiával megkötött kereskedelmi egyezmények biztosítottak.
- Pisch, M.: Trojspolok a Dohoda v slovenskej buržoáznej politike 1879-1907.
(A Hármasszövetség és az Antant a szlovák burzsoá politikában 1879-1907.)
HC, 1975. 4. 533-542.
A szlovák nemzeti mozgalom, a Hármasszövetség és az Antant. A Szlovák Nemzeti Párt és központi orgánuma, a "Národné noviny" véleménye.
- Pitronová, B.: Migrace a populační vývoj českých zemí v období kapitalismu (do vzniku samostatného Československa)
(A belső vándorlás és a népesség alakulása a cseh országrészekben a kapitalizmus időszakában [az önálló Csehszlovákia megalakulásáig].)
SSb, 1975. 1. 12-20.
- Pavlíček, J.: Hospodářská moc jako nástroj germanizační politiky na Ostravsku na počátku 20. století.
(Gazdasági hatalom - a germanizációs politika eszköze Ostrava vidékén a XX. sz. elején.)
SSb, 1975. 3. 169-181.
- Benna, A.H.: Quellen zur Geschichte der Beziehungen Österreich-Ungarns zu Siam in Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien.
(Források Ausztria-Magyarország és Sziám kapcsolatainak történetéhez a Haus-, Hof- und Staatsarchivban.)
MIÖG, 1975. 5. 115-140.
Az 1900-ra Bangkokban kialakult kolónia részletesebb ismertetése. Itt magyar mérnökök is dolgoztak.

- Grobelyny, A.: Problémy emigrace před rokem 1914 ze zorného uhlu odborového tisku.
(Az 1914 előtti emigráció problémái a szakszervezeti sajtó tükrében.)
SSb, 1975. 1. 21-29.
- Behm, E. - Kuczynski, J.: Die Reflexion der Arbeiterbewegung in der Regierungspresse vor dem ersten Weltkrieg. Eine vornehmlich quantitative Analyse, Österreich.
(A munkásmozgalom hívei a kormánylapokban az első világháború előtt. Kiváltképp kvantitatív analízis: Ausztria.)
JWg, 1975. III. rész. 125-138.
A Neue Freie Presse-ban és az Arbeiter Zeitungban megjelent hazai és nemzetközi munkabeszüntetésekről táblázatok. Iparágánként is.
- Wernwe, E.: Die Türkei politik Österreich-Ungarns 1915-1918.
(Az osztrák-magyar törökpolitika 1915-1918.)
EB, 1975. 2. 54-59.
- Holmes, B.R.: Europe and the Habsburg restoration 1930-1938 in Austria.
(Európa és a Habsburg restauráció 1930-1938-ban Ausztriában.)
EEQ, 1975. 2. 173-184.
A két világháború közötti legitimizmus jelentősége nemzeti-szocialista-ellenességében és az osztrák függetlenség hirdetésében rejlett. Németországot viszont ez sem tudta volna megállítani.
Bibliográfia.

Belgium

- Zolberg, A.R.: The making of Flemings and Walloons: Belgium: 1830-1914.
(A flamandok és vallonok kialakulása. Belgium 1830-1914.)
JHh, 1974-75. 2. 179-235.

Bulgária

- Poutiers, J.Ch.: Á propos des forteresses antiques et médiévales de la plaine danubienne. Essai de reconstruction du réseau routier entre Iskär et Ogosta.
(Az antik és középkori erődítésekéről a Duna síkságon. Kisérlet az Iskär és Ogosta közti úthálózat rekonstruálására.)
EB, 1975. 2. 60-73.
Három térképet közöl a régi Bulgáriáról.
- Danova, N.: La géographie contemporaine de Gr. Konstandas et D. Philippides et les bulgares.
(Gr. Konstandas és D. Philippides korabeli geográfiája és a bolgárok.)
EB, 1975. 4. 56-74.
A Szófiai Czirill és Metod Nemzeti Könyvtár ritka és értékes példánya az Egykoru Geográfia. Görög nyelven írja le az európai Törökország, Itália, Franciaország, Spanyolország és Portugália viszonyait, különös figyelmet fordítva a bolgár vonatkozásokra.

- Andreev, M.: La pénétration du droit romano-byzantin et du droit occidental en Bulgarie médiévale et en Bulgarie bourgeoise, et le rôle du droit coutumier bulgare.
(A római-bizánci és a nyugati jog hatása a középkori Bulgáriában, a polgári Bulgáriában. A bolgár szokásjog szerepe.)
EB, 1975. 3. 110-116.
Elemzi a szláv- és protobolgár szokásjog továbbéledését a középkori és a polgári Bulgáriában.
- Velikov, S.: Bulgares - élèves de la Grande école nationale de Constantinople.
(Bulgárok - a konstantinápolyi Nagy nemzeti iskola tanulói.)
EB, 1975. 3. 64-76.
A török főváros a XIX. sz. 30-40-es éveitől a balkáni népek kulturcentruma lett. A konstantinápolyi patriárka fennhatósága alá tartozó főiskolán tanuló jelentősebb bolgár személyiségek felsorolása.
- Sirkov, D.: Consequences directes de l'adhésion de la Bulgarie au pacte tripartite.
(Bulgária. A Hármas Szövetség és következményei.)
EB, 1975. 4. 27-37.
Bulgária nem megszállt, hanem csatlós állam volt a Hármas Szövetségben.
- Todorov, N.: État et objectifs de la science Historique Bulgare.
(Rapport présenté á la Conférence nationale des historiens de Bulgarie le 18 juin 1975, á Sofia).
(A bolgár történettudomány helyzete és témái. A bolgár történészek nemzeti konferenciája, 1975 jun. 18. Szófia.)
EB, 1975. 4. 5-22.

Csehszlovákia

- Magocsi, P.R.: The Ruthenian decision to unite with Czechoslovakia.
(A rutének döntése a Csehszlovákiához való csatlakozásról.)
SR, 1975. 2. 360-381.
A Kárpátaljával kapcsolatos cseh-szlovák megoldás megfelelt a helyi rutén vezetés igényeinek. A döntést nem az entente hatalmak erőszakolták ki.
- Grimm, L.: Vývoj rozhlasového vysílání v Československu.
(A rádióadás fejlődése Csehszlovákiában.)
Hg, 1975. 13. 189-201.
1923-tól napjainkig.
- Jelinek, Y.: Nationalism in Slovakia and the Communists, 1918-1929.
(A szlovákiai nacionalizmus és a kommunisták 1918-1929.)
SR, 1975. 1. 65-85.
A Cseh Kommunista Párt következetlensége és oportunitizmusa Szlovákia kérdésében 1929 után is.
- Pryor, Z. - Pryor, F.: Foreign Trade and Interwar Czechoslovak Economic Development, 1918-1938.
(Külkereskedelem. Csehszlovákia gazdasági fejlődése a két világháború között, 1918-1938.)
VfSW, 1975. 4. 433-464.
Elemző cikk a gazdasági világválság hatásáról, sok táblázattal és összefoglalóval.

- Leoncini, F.: Lo stato ceco-slovaco e la questione dei Sudeti nel contesto internazionale degli anni '20.
(A cseh-szlovák állam és a szudétakérdés a 20-as évek nemzetközi versengésében.)
SCo, 1975. 1. 5-58.
A versaillesi békével és a Népszövetséggel kapcsolatos francia és amerikai állásfoglalás. A Kisantant megalakulása. A cseh-szlovák bel- és külpolitika tévedései.
- Lacina, Vl.: Zadlužení zemědělství v českých zemích v letech 1918-1930.
(A mezőgazdaság eladósodása a cseh országrészekben 1918-1930-ban.)
ČCH, 1975. 6. 819-847.
- Mlýnský, J.: Československá-sovětská smlouva z r. 1935 a vztahy Československa k sovětské armádě.
(Az 1935-ös cseh-szlovák-szovjet egyezmény. Csehszlovákia és a szovjet hadsereg.)
ČMM, 1975. 1-2. 68-86.
- Grobelný, A.: Školská otázka v okupovaném pohraničí 1938-1945.
(Iskola-kérdés a megszállt határvidéken 1938-1945.)
SSb, 1975. 2. 100-119.
- Nečas, C.: Pracovní útvary tzv. asociálů a Cikánů na východním Slovensku v roce 1942.
(Az ún. asszociális elemek és cigányok munkás-alakulatai Kelet-Szlovákiában 1942-ben.)
NO, 1975. 17. 25-51.
A munkaszolgálatosok élet- és munkakörülményeiről.
- Brandes, D.: Die deutsche Reaktion auf die Prager Demonstrationen im Herbst 1939.
(Német reagálás a prágai tüntetésekre 1939. őszén.)
VZf, 1975. 2. 210-218.
A németek a tüntetők közül többen agyonlövettek.
- Druhá světová válka a protifašistický odboj. Rok 1943. Bibliografie.
(A második világháború és az antifasiszta ellenállás, 1943. év. Bibliográfia.)
Összeáll.: Ježek, A. Praha 1973. 665.
ČCH, 1975. 3. 439.
A cseh-szlovák politikai emigráció és a külföldi cseh-szlovák hadsereg sajtó-cikkeinek bibliográfiája, 1943.
- Groberlný, A.: Koncern Berghütte. Vitkovické železárný a surovinové zdroje na Slovensku za druhé světové války.
(Berghütte konzern. A vitkovicei vasmű és a szlovákiai nyersanyag források a II. világháború idején.)
SSb, 1975. 4. 268-287.
- Šmoldas, Zd.: Českoslovenští letci v ostravské operaci Sovětské armády.
(Cseh-szlovák pilóták a szovjet hadsereg osztravai hadműveleteiben.)
ČCH, 1975. 3. 327-348.
A SZU-ban lévő cseh-szlovák pilóta egység történetéhez a II. világháború időszakában.
- Vanko, A.: Rol'nická otázka na Slovensku v rokoch 1944-1945.
(A paraszt-kérdés Szlovákiában 1944-1945-ben.)
ČCH, 1975. 2. 217-230.

- Afonin, I.M.: V bojích o osvobození Brna a Československa na jaře 1945.
(Brno a Csehszlovákia felszabadításáért folytatott harcokban 1945 tavaszán.)
ČMM, 1975. 1-2. 3-16.
- Hříbek, J.: Národní fronta - vznik a vývoj v nádorné osvobozenéckém boji.
(A Népfront - kialakulása és fejlődése a nemzeti felszabadító harc folyamán.)
ČCH, 1975. 4. 471-501.
- Král, V.: Západ a Slovenské národní povstání.
(A Nyugat és a Szlovák Nemzeti Felkelés.)
ČCH, 1975. 1. 51-74.
- Holotik, L': Historické povedomie a Slovenské národné povstanie.
(A történelmi tudat és a Szlovák Nemzeti Felkelés.)
HC, 1975. 1. 1-9.
- Melichar, V.: Pobyť Sovětské armády v Československu po osvobození v r. 1945.
(A szovjet hadsereg csehszlovákiai tartózkodása az 1945-ös felszabadulás után.)
ČCH, 1975. 6. 801-818.
- Vrablic, E.: Oslobodenie a začiatky povojnovej obnovy východného Slovenska.
(Kelet-Szlovákia felszabadítása és a háború utáni újjáépítés kezdetei.)
NO, 1975. 17. 5-23.
- Lipták, J. - Špičák, M.: KSČ a Čs. lidová armáda 1945-1948.
(A CsKP és a cseh-szlovák néphadsereg 1945-1948-ban.)
ČCH, 1975. 2. 190-216.
- Kračmarová, H.: České vysokoškolské studentstvo v revolučních událostech na jaře 1945.
(A cseh-szlovák főiskolai diákság az 1945-ös tavaszi forradalmi eseményekben.)
ČCH, 1975. 4. 502-518.
- Král, V.: K otázce mezinárodních souvislostí Pražského povstání v květnu 1945.
(Az 1945-ös májusi prágai felkelés nemzetközi összefüggéseinek kérdéséhez.)
ČCH, 1975. 2. 161-189.
- Král, V.: K otázce mezinárodních souvislostí Pražského povstání v květnu 1945.
(Az 1945. májusi prágai felkelés nemzetközi összefüggéseinek kérdéséhez. Befejezés.)
ČCH, 1975. 3. 349-376.
Kivonat a cseh-szlovák Akadémiai Kiadó "Csehszlovákia felszabadítása" c. kiadványából.
- Boháč, Z.: Deset let od vydání Atlasu československých dějin.
(Tíz éve jelent meg a csehszlovák történelmi atlasz.)
Hg 1975. 13. 261-270.
- VII. zjazd Slovenskej Historickej Spoločnosti.
(A Szlovák Történelmi Társulat VII. kongresszusa.)
HC, 1975. 4. 636-644.
Bratislava 1975. jun. 9-12. A korreferátumok és felszólalások ismertetése.

Správe o dinnosti výskumného pracoviska spoločenských vied ČSAV v Buda-
pesti za roky 1972-1974.
(Jelentés a Csehszlovák Tudományos Akadémia budapesti társada-
lomtudományi kutató központja 1972-1974. évi tevékenységéről.)
HC, 1975. 4. 644-645.

Franciaország

- Tabacco, G.: L'ambiguita delle istituzioni nell' Europa dei Franchi.
(Kettősség a frankok intézményeiben.)
RSI, 1975. 3. 401-438.
Királyi hatalom, egyház és katonai arisztokrácia összefonódása.
- Gedefroid, C.: L'avouerie de la cathédrale Saint-Lambert de Liege, dite
avouerie de Hesbaye, du Xe au XIVe siècles.
(A Szent Lambert katedrális oltalomjoga. A Hesbaye-i oltalomjog
a X-XIV. században.)
LMA, LXXXI, 1975. 3-4. 371-406.
- Michalowski, R.: Non est aequa haec via. Prestiz funkcji publicznych w
spoleczenstwie merowinskim (Non est aequa haec via.)
(A köztisztviselők presztizise a meroving társadalomban.)
PH, 1975. 4. 557-574.
Gergely Tours-i püspök krónikája alapján elemzi a meroving tár-
sadalmat.
- Musy, J.: Mouvements populaires et hérésies au XIe siècle et France.
(Népi mozgalmak és eretnekség a XI. században Franciaországban.)
RH, 1975. 1. 33-77.
- Chédeville, A.: Le role de la monnaie et l'apparition du crédit dans les
pays de l'ouest de la France (XI-XIIIe siècles).
(A pénz szerepe és a hitel feltűnése Franciaország nyugati vi-
dékein a XI-XIII. században.)
CCM, 1974. 4. octobre-décembre, 305-326.
- Renardy, Ch.: Synodes, juridiction de la paix et cessions de dimes aux
Eglises (XI-XIV. siècles).
(Zsinatok, békebiróság és tizedszolgáltatás az egyháziaknak
[XI-XIV. század].)
LMA, 1975. 2. 245-264.
- Flori, J.: La notion de Chevalerie dans les Chanson de Geste du XIIe
siècle. Etude historique du vocabulaire.
(A lovagiság fogalma a XII. századi Chanson de Geste-ekben.
Történeti tanulmány a szókészletről. 1. rész, 2. részt lásd:
U.itt 3-4. szám.)
LMA, LXXXI, 1975. 2. - 1. rész 211-245. 3-4. 2. rész 407-446.
- Монокотин, А.В.: Цензива в деревне Северной Франции в период развитого
феодализма /XII-XIV вв./
(Az urbéri bérföld Észak-Franciaországban a XII-XIV. sz.-ban.)
SzV, 1975. 39. 104-128.
- Nahon, G.: Pour une géographie administrative des Juifs dans la France
de Saint-Louis.
(A zsidók közigazgatási földrajzához Franciaországban Szent
Lajos idején.)
RH, 1975. 4. 305-332.
XIII. sz.

- Evergates, Th.: The aristocracy of Champagne in the mid-thirteenth century: A quantitative description.
(Champagne arisztokráciája a XIII. század közepétől kvantitatív megközelítésben.)
JH, 1974-75: 1. 1-18.
- Neveux, H.: Bonnes et mauvaises récoltes du XIVe au XIXe siècle.
(Jó és rossz termések a XIV. századtól a XIX. századig.)
RHES, 1975: 2-3. 177-192.
- Rossiaud, J.: Prostitution, jeunesse et société dans les villes du Sud-Est au XVe siècle.
(Prostitúció, fiatalság és társadalom a dél-keleti városokban a XV. században.)
AESC, 1976: 2. 289-325.
- Harsgor, M.: L'essor des bâtards nobles au XVe siècle.
(Nemesektől házasságon kívül született gyermekek felemelkedése a XV. században.)
RH, 1975: 2. 319-355.
- Charbonnier, P.: La consommation des seigneurs auvergnats du XVe au XVIIIe siècle.
(A XV-XVIII. századi auvergnei úrak táplálkozása.)
AESC, 1975. 2. 465-477.
- Descimon, R.: Structures d'un marché de draperie dans le Languedoc au milieu du XVIe siècle.
(Egy languedoci posztógyár piacstrukturái a XVI. sz. közepén.)
AESC, 1975. 6. 1414-1446.
- Muchembled, R.: Famille, amour et mariage: mentalités et comportements des nobles artésiens à l'époque de Philippe II.
(Család, szerelem és házasság: Artois-i nemesek mentalitása és viselkedése II. Fülöp uralkodása idején.)
RHMC, 1975: 2. 233-261.
- Le Roy Ladurie, E.: Un "modèle septentrional": Les campagnes parisiennes (XVIe-XVIIe siècles).
(Egy "északi modell": Párizs vidéke [XVI-XVII.sz.].)
AESC, 1975. 6. 1397-1413.
- Airas, R.A. - Enriquez, M.M.J.: La consommation alimentaire d'ancien régime: les colleges de Saint-Jacques-de-Compostelle.
(Az Ancien Régime ételmiszerfogyasztása: a Saint-Jacques-de-Compostelle egyetemi kollégiumai.)
AESC, 1975. 2. 454-463.
Összehasonlítás a XVI. sz.-i egyetemi kollégiumok fogyasztási modellje és a XVIII. sz.-i kórházi fogyasztási modell között.
- Brancourt, J.P.: La notion d'état en France du XVIe au XVIIIe siècle.
(Az állam fogalma Franciaországban a XVI-tól a XVIII. századig.)
RHD, 1975: 3-4. 262-280.
- Phan, M.C.: Les déclarations de grossesse en France (XVIe - XVIIIe siècles): essai institutionnel.
(Az állami igazságügyi hatóságok archivumainak adatait elemezve: intézménytörténeti tanulmány.)
RHMC, 1975: 1. 61-89.
A helyi igazságügyi hatóságok archivumainak adatait elemezve a szerző azt a folyamatot követi nyomon, mikortól foglalkoznak

intézményesen is az "elcsábított" terhes nőkkel. A terhesség eltitkolása már a XVI. században is büntetendő, ekkor hozták az első intézkedést is - az anyák védelmében és a gyermekgyilkosságok megelőzése érdekében.

- Roche, D.: "La Mémoire de la Mort": recherche sur la place des arts de mourir dans la Librairie et la lecture en France aux XVIIe et XVIIIe siècles.
(A "Mémoire de la Mort": kutatások az "Ars moriendi" helyéről a könyvkereskedelemben és a lektorirodalomban Franciaországban a XVII-XVIII. században)
AESC, 31. 1976: 1. 76-120.
- Vedel, J.: La consommation alimentaire dans le Haut Languedoc aux XVIIe et XVIIIe siècles.
(Élelmiszerfogyasztás Felső Languedocban a XVII-XVIII. sz.-ban.)
AESC, 1975. 2. 478-489.
Mennyiségi-minőségi összehasonlítási kísérlet különböző embercsoportok fogyasztásáról.
- Pillorget, R.: Réforme monastique et conflits de rupture dans quelques localités de la France méridionale au XVIIe siècle.
(Szerzetesi reform és kettészakadási konfliktusok Dél-Franciaország néhány helységében a XVII. században.)
RH, 1975: 1. 77-107.
- Heitz, G.: Zu den bäuerlichen Klassenkämpfen im Spätfeudalismus.
(A késői feudalizmus paraszti osztályharcai.)
ZG, 1975. 7. 769-782.
- Jacquart, J.: La rente foncière, indice conjoncturel?
(A földjáraadék konjunkturális mutató?)
RH, 1975: 2. 355-377.
A birtokoscsoportok fő jövedelmi forrását jelenti a földjáraadék - ezért társadalmi fontossága rendkívül nagy. A cikk nem a földjáraadékot akarja tanulmányozni, inkább a vele kapcsolatos problémákat jelzi - újabb kutatásokra ösztönöz.
- Tulard, J.: Les composants d'une fortune: le cas de la noblesse d'Empire.
(Egy vagyon összetevői: a birodalmi nemesség esete.)
RH, 1975: 1. (513) 119-139.
A birodalmi nemesség keretein belül a vagyon eredete nagyon különböző.
- Klaits, J.: Hommes de lettres et réforme politique en France à la fin du règne de Louis XIV: la fondation de l'Académie politique 1710.
(Írók és politikai reform Franciaországban XIV. Lajos uralkodásának végén: a Politikai Akadémia alapítása 1710.)
RHD, 1975: 1-2. 7-24.
- Baulent, M.: Niveau de vie paysans autour de Meaux en 1700 et 1750.
(A paraszti életszínvonal Meaux környékén 1700-ban és 1750-ban.)
AESC, 1975. 2. 505-518.
- Frijhoff, W. - Julia, D.: L'alimentation des pensionnaires à la fin de l'Ancien Régime.
(A bentlakók ételmezése az Ancien Régime végén.)
AESC, 1975. 2. 491-504.

- Emerit, M.: *Diplomates et explorateurs saint-simoniens.*
(Saint-Simonista diplomaták és felfedezők.)
RHMC, 1975. 3. 397-415.
- Bernstein, S.: *Babeuf's conspiracy viewed by the press of the United States.*
(Babeuf összeesküvése az amerikai sajtó szemével.)
IRSH, 1975. 1. 91-107.
- Hirsch, J.P.: *Les milieux du commerce, l'esprit de système et le pouvoir à la veille de la révolution.*
(A kereskedelmi körök, a rendszer szelleme és hatalma a forradalom előestéjén.)
AESC, 1975. 6. 1337-1370.
- Chisick, H.: *Bourses d'études et mobilité sociale en France a la veille de la Révolution.*
(Ösztöndíjak és társadalmi mobilitás Franciaországban a forradalom előestéjén.)
AESC, 1975. 6. 1562-1584.
- Meininger, A.: *D'Hauterive et la formation des diplomates.*
(D'Hauterive [Alexandre-Maurice, 1754-1830, diplomata, államférfil és a diplomataképzés.)
RHD, 49. 1975: 1-2. janvier-juin, 25-69.
- Castan, N.: *La justice expéditive.*
(A rögtönítélő bíróság.)
AESC, 1976: 2. 331-361.
A XVIII. századi bűnözés okai.
- Zysberg, A.: *La société des galériens au milieu du XVIIIe siècle.*
(A bűnözők társadalma a XVIII. század közepén.)
AESC, 1975: 1. 43-66.
- Zysberg, A.: *La société des galériens au milieu du XVIIIe siècle.*
(A gályarabok társadalma a XVIII. sz. közepén.)
AESC, 1975. 1. 43-65.
- Delasselle, C.: *Les enfants abandonnés à Paris au XVIIIe siècle.*
(Az elhagyott gyermekek Párizsban a XVIII. században.)
AESC, 1975. 1. 187-219.
- Butel, P.: *L'Economie Maritime française au XVIIIe siècle.*
(Francia tengeri gazdaság a XVIII. században.)
VfSW, 1975. 3. 289-308.
- Todd, E.: *Mobilité géographique et cycle de vie en Artois et en Toscane au XVIIIe siècle.*
(Földrajzi mobilitás és életciklus Artois-ban és Toscana-ban a XVIII. században.)
AESC, 1975. 4. 726-744.
Az egyházi anyakönyvek feldolgozásán alapuló kutatási módszer.
- Certeau, M.de - Julia, D. - Revel, J.: *Une ethnographie de la langue: l'enquete de Grégoire sur les patois.*
(A nyelv etnográfija, Grégoire felmérése a patois-ról.)
AESC, 1975: 1. 3-42.
Hogyan szorultak ki a XVIII. században a nyelvjárások a hivatalos életből.

- Vovelle, M.: Y a-t-il eu une révolution culturelle au XVIIIe siècle? A propos de l'éducation populaire en Provence.
(Volt kulturális forradalom Franciaországban a XVIII. században? A Provence-i népnevelésről.)
RHMC, 1975: 1. 89-142.
- Markovitch, T.J.: L'évolution industrielle de la France au XVIIIe siècle. Une première analyse.
(Franciaország ipari fejlődése a XVIII. században. Első elemzés.)
RHES, 1975: 2-3. 266-288.
Az Histoire des industries françaises c. munka megjelenése után röviden összefoglalja annak főbb tanulságait.
- Dupaquier, J. - Berg-Hamon, Ch.: Voies nouvelles pour l'histoire démographique de la Révolution Française. Le mouvement de la population de 1785-1800.
(Új utak a Francia Forradalom demográfiai történetéhez. A népesség mozgása 1785-1800.)
AHRF, 1975. jan-mars. 219. 3-29.
- Julia, D. - Pressly, P.: La population scolaire en 1789.
(Az iskolák népessége 1789-ben.)
AESC, 1975. 6. 1516-1561.
- Edelstein, M.: Vers une "sociologie électorale" de la Révolution française: la participation des citadins et des campagnards, 1789-1793.
(A Francia Forradalom "választási szociológiája" felé; a városiak és vidékiek részvétele 1789-1793.)
RHMC, 1975: 4. 508-530.
- Scott, S.F.: Problems of law and order during 1790, the "peaceful" year of the French Revolution.
(A törvény és rend problémái 1790-ben, a francia forradalom "békés" évében.)
AHR, 1975. 4. 859-888.
- Chaussinand-Nogaret, G.: Aux origines de la Révolution: noblesse et bourgeoisie.
(A Forradalom eredetéhez; nemesség és polgárság.)
AESC, 1975. 2-3. 265-278.
- Mazauric, C.: Quelques voies nouvelles pour l'histoire politique de la Révolution Française.
(Néhány új szempont a Francia Forradalom politikatörténetéhez.)
AHRF, 1975. janvier-mars, 219. 134-173.
- Perrot, J.-C.: Voies nouvelles pour l'histoire économique de la Révolution.
(Új utak a Francia Forradalom gazdaságtörténetéhez.)
AHRF, 1975. jan-mars, 219. 30-65.
- Abray, J.: Feminism in the French Revolution.
(Feminizmus a Francia Forradalomban.)
AHR, 1975. 1. 43-62.
- Edelstein, M.: Mobilité ou immobilité paysanne? Sur certaines tendances conservatrices de la Révolution Française.
(Paraszti mobilitás vagy immobilitás? A Francia Forradalom néhány hagyományörző tendenciájáról.)
AHRF, 185. juillet-septembre. 221. 446-477.

- Fajn, M.: Le "Journal des hommes libres de tous les pays" (2 nov. 1792 - 14 sept. 1800).
(A "Minden ország szabad embereinek lapja". Jakobinus periodika.)
AHRF, 1975. avril-juin, 220. 273-288.
A jakobinus ujság története.
- Gottlieb, R.: Jacques Roux et Les Jacquesroutins.
(Jacques Roux és hívei.)
AHRF, 1975. juillet-septembre, 221. 478-485.
Roux Jacques - francia forradalmár, Párizs vikáriusa.
- Arbellot, G.: Les barrières de l'an VII.
(A sorompók a VII. évben.)
AÉSC, 1975. 4. 745-772.
- Lyons, M.: The 9 Thermidor: motives and effects.
(Thermidor 9. Indítékok és kihatások.)
ESR, 1975: 2. 123-146.
- Ozouf, M.: Space and time in the festivals of the French Revolution.
(Tér és idő a francia forradalom ünnepeiben.)
CoSSH, 1975: 3. 372-384.
- Delpech, F.: L'histoire des Juifs en France de 1780-1840. État des questions et directions de recherches.
(A zsidók története Franciaországban 1791-től 1840-ig. A kérdések helyzete és kutatási irányok.)
AHRF, 1976: 1. 3-46.
- Godechot, J.: La Révolution française et les Juifs (1789-1799).
(A Francia Forradalom és a zsidók.)
AHRF, 1976: 1. 47-70.
- Necheles, R.: L'émancipation des Juifs 1787-1795. Aspects intellectuels et politiques.
(A zsidók egyenjogúsítása 1787-1795. Intellektuális és politikai aspektusok.)
AHRF, 1975: 1. 71-86.
- Tribout de Morembert, H.: Les Juifs de Metz et de Lorraine (1791-1795).
A Metz-i és Lorraine-i zsidók 1791-1795.)
AHRF, 1976: 1. 87-104.
- Marx, R.: La régénération économique des Juifs d'Alsace. A l'époque révolutionnaire et napoléonienne.
(Az Alsace-i zsidók gazdasági megújulása. A forradalmi és napoleoni korban.)
AHRF, 1976: 1. 105-120.
- Moulina, R.: Les Juifs d'Avignon et du Comtat et la Révolution française.
(Az Avignon-i és Comtat-i zsidók és a francia forradalom.)
AHRF, 1976: 1. 121-160.
- Thuillier, G. - Wright, V.: Note sur les sources de l'histoire du corps préfectoral, 1800-1880.
(Jegyzetek a prefektusi testület történetének forrásairól.)
RH, 1975: 1. 139-155.
- Feller, E. - Goëury, J.-C.: Les archives de l'Académie des Sciences morales et politiques 1832-1848.

(A morális és politikai tudományok Akadémiájának archivuma.)
 AHRF, 1975. oct-dec. 222. 567-584.
 1832-ben alapította Guizot.

- Corbin, A.: Pour une étude sociologique de la croissance de l'alphabétisation au XIXe siècle. L'instruction des conscrits du Cher et de l'Eure-et-Loire (1833-1883).
 (Az alfabetizáció XIX. századi növekedésének szociológiai vizsgálatához. A Cher és az Eure-et-Loire megyei ujoncok műveltségé.)
 RHES, 1975: 1. 99-120.
- Bléandou, G. - Le Gaufey, G.: Naissance des asiles d'aliénés.
 (Az őrültek házainak létrehozása.)
 AÉSC, 1975. 1. 93-121.
 Az 1838-as törvény.
- Agulhon, M.: La Seconde République dans l'opinion et l'historiographie d'aujourd'hui.
 (A Második Köztársaság a mai közvéleményben és történetírásban.)
 AHRF, 1975. oct-dec. 222. 499-512.
 A "Société d'Histoire de la Révolution de 1848 et des révolutions du XIXe siècle" történetéről.
- Zaniewicki, W.: Un moyen de recherches en histoire militaire: l'étude des mouvements de troupes (le retour de l'armée à Paris, mars-juin 1848).
 (Egy kutatási eszköz a hadtörténetben: a csapatmozdulatok tanulmányozása [a hadsereg visszatérése Párizsba 1848. március-juniusában].)
 RHEC, 1975: 4. 583-601.
- Gaillard, J.: Paris, la ville, 1852-1870.
 (Párizs városa 1852-1870.)
 EMS, 1975: 4. 3-15.
- Kupferman, F. - Machefer, Ph.: Presse et politique dans les années Trente: le cas du Petit Journal.
 (Sajtó és politika a harmincas években, a Petit Journal esete.)
 RHEC, 1975: 1. 7-52.
 1863.
- Masse, L.: La pénétration des capitaux monopolistes étrangers.
 (Az idegen monopolisták behatolása Franciaországba.)
 ÉaP, 1975: 250. 61-71.
 Statisztikai adatok az idegen tőke felhasználásáról, az állam felelősségének vizsgálata.
- Dethan, G.: Albert Billot. Directeur des Affaires politiques du Quai d'Orsay au temps de Jules Ferry. 1883-1885.
 (Albert Billot. A Quai d'Orsay Politikai ügyei osztályának igazgatója Jules Ferry idejében.)
 RED, 49. 1975: 1-2. 115-126.
- Moodie, Th.: The reorientation of French socialism 1888-1890.
 (A francia szocialisták új orientációja 1888-1890.)
 IRSH, 1975: 3. 347-369.

- Fraisse, S.: Lucien Herr, journaliste.
(Lucien Herr az újságíró.)
LMS, 1975: 3. 93-103.
Lucien Herr az École normale supérieure könyvtárosa 1888-1926
ig, barátja és tanácsadója Jaures-nek.
- Durand, X.: L'art social au théâtre: deux expériences (1893, 1897).
(Társadalmi művészet a színházban, két kísérlet.)
LMS, 1975: 2. 13-35.
- Grossemann, S.: L'évolution de Marcel Déat.
(Marcel Déat fejlődése.)
Rhdgm, 1975: 1. 3-29.
A politikus politikai karrierjét elemzi.
- Sowerwine, Ch.: Le Groupe féministe socialiste (1899-1902).
(A szocialista feminista csoport 1899-1902.)
LMS, 1975: 1. 87-120.
- Marseille, J.: L'industrie cotonnière et l'impérialisme colonial.
(A francia pamutipar és a gyarmati imperializmus.)
RHES, 1975: 2-3. 386-412.
- Nitti, G-P.: L'activité des consuls de France en matière économique (XIXe
siècle).
(A franciaországi konzulok tevékenysége gazdasági ügyekben -
XIX. század.)
RHD, 1975: 1-2. 70-114.
A tanulmányt először 1963-ban közölték az Archivio economico
dell'unificazione italiana, serie I, vol. 12, fasc. 4.-ben.
A francia konzuli levelezés anyagából kiindulva vizsgálja a
szerző a konzuli szolgálat eredetét, fejlődését, a konzulok
kapcsolatait.
- Vandenbroeke, C.: L'alimentation à Gand pendant la première moitié du
XIXe siècle.
(Gent élelmezése a XIX. sz. első felében.)
AESC, 1975. márc.-jun., 2. 584-591.
- Désert, G.: Viande et poisson dans l'alimentation des Français au milieu
du XIXe siècle.
(Hús és hal a franciák élelmezésében a XIX. sz. közepén.)
AESC, 1975. 2. 519-536.
- Aron, J-P.: Sur les consommations avariées à Paris dans la deuxième
moitié du XIXe siècle.
(A romlott élelmiszerek fogyasztása Párizsban a XIX. sz. másod-
dik felében.)
AESC, 1975. 2. 553-562.
Mekkora helyet foglal el másodkézből vásárolt élelmiszermeny-
nyiség a lakosság összelelmezésében.
- Ferrot, M.: Délinquance et système pénitentiaire en France au XIXe
siècle.
(Bűnözés és büntetőjogi rendszer Franciaországban, a XIX. szá-
zadban.)
AESC, 1975: 1. 67-92.
- Jacquemet, G.: Belleville aux XIXe et XXe siècles: une méthode d'analyse
de la croissance urbaine à Paris.
(Belleville a XIX-XX. században: módszer a városi növekedés
vizsgálatára Párizsban.)
AESC, 1975. 4. 819-843.

- Perrot, M.: *Délinquance et système pénitentiaire en France au XIXe siècle.* (Bűnözés és büntetőrendszer Franciaországban a XIX. században.) AESC, 1975. 1. 67-91.
- Moutet, A.: *Les origines du système de Taylor en France. Le point de vue patronal (1907-1914).* (A Taylor-rendszer eredete Franciaországban, a munkáltatói szempont 1907-1914.) LMS, 1975: 4. 15-51.
- Desanges, P.: *Chronique d'une communauté militante: Les Forgerons (1911-1920).* (Egy harcok közösség krónikája: a Forgerons.) LMS, 1975: 2. 35-59.
A háború idején fontos szerepet játszanak a pacifista mozgalomban.
- Vigezzi, B.: *L'opinione pubblica italiana e la Francia nell'estate 1914.* (Az olasz közvélemény és Franciaország 1914 nyarán.) NRS, 1975 jan.-ápr. 1-2. 169-185.
- Abhervé, B.: *Les origines de la grève des métallurgistes parisiens, juin 1919.* (A párizsi kohászok sztrájkjának eredete, 1919 júniusa.) LMS, 1975: 4 75-87.
- Papayanis, N.: *Masses révolutionnaires et directions réformistes, les tensions au cours des grèves des métallurgistes française en 1919.* (Forradalmi tömegek és reformista vezetés, a francia kohászok sztrájkjai 1919-ben.) LMS, 1975: 4. 51-75.
- Bodin, L.: *De Tours à Villeurbanne: pour une lecture renouvelée de l'histoire du Parti communiste français.* (Tourestól Villeurbanne-ig: a francia kommunista párt történetének újraolvasásáért.) AESC, 1975. 2. 279-295.
- Racine, N.: *Marcel Martinet et la culture ouvrière.* (Marcel Martinet és a munkáskultúra.) LMS, 1975: 2. 59-79.
A Francia Kommunista Párt Proletárforradalom csoportjának harcosa.
- Tarkowsky, D.: *Un instrument de culture politique: Les premières écoles centrales du Parti communiste français.* (Egy kulturpolitikai eszköz: A Francia Kommunista Párt első központi iskolái.) LMS, 1975: 2. 79-109.
1924-ben.
- Kuisel, R.F.: *Auguste Deteoef, conscience of French industry: 1926-47.* (Auguste Deteoef, a francia ipar lelkiismerete 1926-1947.) IRSH, 1975: 2. 149-174.
- Fedele, S.: *Appunti per uno studio sul PRI negli anni della Concentrazione antifascista- 1927-1934.* (Megjegyzések a PRI tanulmányozásához az antifasiszta tömörülés idején. [1927-1934].) SCO, 1975. 1. 59-84.

- Jacomet, A.: Les chefs du francisme: Marcel Bucard et Paul Guiraud.
(A frankizmus vezetői: Marcel Bucard és Paul Guiraud.)
Rhdgm, 1975: 1. 45-64.
A franciaországi fasizmus.
- Reberieux, M.: Théâtre d'agitation: Le Groupe "Octobre".
(Az agitációs színház, az "Október Csoport".)
LMS, 1975: 2. 109-111.
- Goueffon, J.: Le radicalisme entre la crise et le Front populaire: la première élection de Jean Zay (1932).
(A radikalizmus a krízis és a Népfront között: Jean Zay első választása 1932.)
RHMC, 1975: 4. 619-654.
- Delpia, F.: Les communistes français et la sexualité (1932-1938).
(A francia kommunisták és a szexualitás.)
LMS, 1975: 2. 121-153.
- Shaw, L.: The Anciens Combattants and the events of February 1934.
(Az anciens combattants és 1934 februárjának eseményei.)
ESR, 1975: 3. 299-311.
- Frankenstein, R.: A propos des aspects financiers du réarmement français (1935-1939).
(A francia újrafelfegyverzés pénzügyi aspektusairól.)
Rhdgm, 1976: 102. 1-20.
Statiztika.
- Allardye, G.: Jacques Doriot et l'esprit fasciste en France.
(Jacques Doriot és a fasiszta szellem Franciaországban.)
Rhdgm, 1975: 1. 31-44.
- Margairaz, M.: Les socialistes face a l'économie et à la société en juin 1936.
(A szocialisták szemben a gazdasággal és a társadalommal 1936 júniusában.)
LMS, 1975: 4. 87-109.
- Ory, P.: De "Ciné-Liberté" à la Marseillaise. Espoirs et limites d'uncinéma libéré (1936-1938).
(A Ciné-Liberté-től a Marseillaise-ig. Egy felszabadult filmművészet reményei és korlátai 1936-1938.)
LMS, 1975: 2. 153-173.
- Dejonghe, É.: Pénurie charbonnière et répartition en France (1940-44).
(Szénhiány és elosztás Franciaországban.)
Rhdgm, 1976: 102. 21-55.
- Abadie-Maumert, F.A.: La presse norvégienne et suédoise et le procès du maréchal Pétain.
(A norvég és svéd sajtó és Pétain marsall pere.)
Rhdgm, 1976: 101. 87-106.
- Crémieux-Brilhac, J.-L. - Bensimhon, G.: Les propagandes radiophoniques et l'opinion publique en France de 1940 à 1944.
(A rádiós propaganda és a közvélemény Franciaországban 1940-1944 között.)
Rhdgm, 1976: 101. 3-18.

- Richard, L.: Drieu la Rochelle et la Nouvelle Revue Française des années noires.
(Drieu La Rochelle és a Nouvelle Revue Française a fekete években.)
Rhdgm, 1975: 1. 67-84.
1940 decemberétől 1943 júniusáig Drieu La Rochelle veszi át a N.R.F. szerkesztését.
- Palmer, M.B.: L'Office français d'information (1940-1944).
(A Francia információs iroda 1940-1944.)
Rhdgm, 1976: 101. 19-40.
- Bellescize, D.: Le Comité Général d'Études de la Résistance.
(Az Ellenállás Tanulmányi Általános Bizottság.)
Rhdgm, 1975: 3. 1-24.
A Lyonban 1942-ben alakult Comité des Experts-ből születő Comité Général d'Études (C.G.E.) szervezet története.
- Martres, E.: La "République de Mauriac" (Mai-aout 1944).
(A Mauriac-i köztársaság 1944 májusától augusztusig.)
Rhdgm, 1975: 2. 73-90.

Görögország

- Patlagean, É.: "Économie paysanne" et "féodalité byzantine".
(*"Parasztagazdaság" és "bizánci feudalizmus".*)
AÉSC, 1975. 6. 1371-1396.
Új kutatási szempontok Bizánc VII-IX. századi társadalmi struktúrájának meghatározására.
- Asheri, D.: Osservazioni sulle origini dell'urbanistica Ippodamea.
(Észrevételek a hippodameal urbanizáció kezdetével kapcsolatban.)
RSI, 1975. 1. 5-16.
A görög anyaország ötletszerű, kaotikus városfejlődésével szemben a gyarmatok tervszerű, geometrikus jellegű urbanizációja.
- Ravegnani, G.: Motivi propagandistici iconoduli nel regno di Leone III e Costantino V in due cronache marciane inedite.
(Képkultuszt propagáló motívumok III. Leó és V. Konstantin uralkodása idején a velencei Biblioteca Marciana két kiadatlan krónikájában.)
StV, 15/1973. 3-20.
Az orthodox bizánci szerzetesség ellenpropagandája a képromboló császári politika kivédésére. A krónikák tanúsága a képek tisztelete mellett.
- Kadach, D.: Ein Aufklärer des Balkan. Dr. Atanas Bogoridi.
(A Balkán egy felvilágosítója. Dr. Atanas Bogoridi.)
Sof, 1975. 34. 125-165.
A bolgár származású, görögül író költő életutja.
- Fuchner, W.: Die Memoiren des griechischen Revolutionsgenerals Makryjannis aus kulturanthropologischer Sicht.
(A görög forradalom tábornojának Makryjannisnak a memoárjai kulturantropológiai szempontból nézve.)
Sof, 1975. 34. 166-194.
Az 1921-es forradalom egyik vezető alakja volt. Memoárja kiváló forrás a korabeli élet, szokások stb. megismeréséhez.

- Weiss, G.: Beobachtungen zur Sozialgeschichte von Byzanz.
(Észleletek Bizánc társadalomtörténetéhez.)
Sof, 1975. 34. 3-25.
A görög néprajz szerepéről.

Japán

- Havens, Th. R.H.: Women and War in Japan, 1937-1945.
(A nők és a háború Japánban 1937-1945.)
AHR, 1975. 4. 913-934.
A II. világháború társadalmi kihatásai Japánban.

Jugoszlávia

- Mitrovich, M. M.: Serbian participation in European history and civilization from early times to 1389.
(A szerbek szerepe Európa történelmében és civilizációjában a kezdetektől 1389-ig.)
EEQ, 1975. 2. 135-151.
A szerbek megtelepedése, államalakulatai. Bö irodalomjegyzék.
- Sarova, K.: Svetozar Marković (1846-1875) À l'occasion du centenaire de sa mort.
(Svetozar Marković halálának századik évfordulója alkalmából, 1846-1875)
EB, 1975. 2. 14-21.
Ismerteti a szerb forradalmár politikus és gondolkodó életútját.
- Sirkov, D.: Trente ans depuis la victoire sur le fascisme.
(Harminc évvel a fasiszmuson aratott győzelem után.)
EB, 1975. 11. 5-13.
A balkáni népek ellenállásának méltatása, számadatokkal.
- Markovich, S. C.: American foreign aid and Yugoslav internal policies.
(Amerikai külföldi segítség és a jugoszláv belpolitika.)
EEQ, 1975. 2. 185-195.
1949 és 1966.

Kína

- Needham, J.: L'alchimie en Chine, pratique et théorie.
(Az alkímia Kínában, gyakorlat és elmélet.)
AÉSC, 1975. 5. 1045-1061.
Alkoholesztillálás a középkori Kínában.
- Kurgan-Van Hentenryk, G.: Philippe Berthelot et les intérêts ferroviaires franco-belges en Chine (1912-1914).
(Philippe Berthelot és a francia-belga vasuti érdekeltségek Kínában 1912-1914.)
RHMC, 1975. 2. 269-293.
A Peking - Hankow-i vasutvonal építésével kapcsolatos politikai, pénzügyi, diplomáciai akciók elemzése.

- Jeanneney, J.-N.: Finances, presse et politique: l'affaire de la Banque industrielle de Chine (1921-1923).
(Pénzügyek, sajtó és politika: A Kínai Ipari Bank ügye.)
RH, 1975. 2. 377-417.
Az 1913-ban alapított Ipari Bank csődbejutása a I. világháború után.
- Wolf, E.R.: Peasants and political mobilization: introduction.
(A parasztság és a politikai aktivitás. [Bevezetés].)
CoSSH, 1975. 4. 385-388.
A parasztság a II. világháború után: A kínai, a kubai forradalom és a vietnámi háború.
- Felber, R.: Kontinuität und Wandel im Verhältnis des Maoismus zum Konfuzianismus. Über historische Voraussetzungen der Kampagne zur Kritik an Lin Piao und Konfuzius in China.
(A maoizmus és a konfucianizmus. A Lin Piao és a konfucianizmus elleni kampány történelmi feltételei.)
ZG, XXIII. 1975. 6. 686-699.
- Felber, R.: Bürgerliche Literatur über die jüngste Geschichte der VR China und des Maoismus.
(Polgári irodalom a Kínai Népköztársaság és a maoizmus legújabb történetéről.)
ZG, 1976. 9. 1031-1040.
35-40 nyugatnémet, angol és amerikai cikk és monográfiája ismertetése.

Lengyelország

- Grudzinski, T.: Charakter i znaczenie hoźdu magdeburgskiego Mieszka Boleslawowicza z roku 1013.
(Boleszló fia Meskó magdeburgi hűségesküjének jellege és jelentősége [1013].)
PH, 1975: 2. 149-170.
Az 1013-as merseburgi béke után Merész Boleszló fia hűbéresküt tett Henrik osászár kezébe, ezért bizonyos területi nyereséghez jutott. Később mégis háború lett az elhibázott politikai lépés következménye, melyet csak az 1018-as bautzeni béke zárt le.
- Zientara, B.: Walonowie na Śląsku w XII i XIII wieku.
(Vallonok Sziléziában a XII. és XIII. században.)
PH, 1975: 3. 349-368.
A nyugatról meginduló kolonizációs hullámban jelentős helyet foglaltak el a vallonok, főleg a Boroszlóban és környékén letelepedett takácok. A "Romani" és "Gallici" összetételű helynevekben szintén vallon településeket találunk.
- Wisniowski, E.: W sprawie odtwarzania sredniowiecznej sieci parafialnej w diecezji poznańskiej.
(A poznańi egyházmegye középkori plébániahálózata rekonstrukciójának ügyében.)
PH, 1975: 4. 635-639.
Vitacikk H. Fokcinskival szemben, megállapítja, hogy a poznańi egyházmegye fűesperességeiben már a XIV. sz. végére kialakult és stabilizálódott a plébániahálózat.

- Kuraś, S.: Zaginione ustawy z czasów Władysława Jagiełły o odpowiedzialności mieszczan za zabójstwo szlachcica oraz o dorocznej pańszczyźnie kmieci.
(Elveszett törvény Jagelló Ulászló idejéből a polgárok felelőségéről nemesember megöléséért és a jobbágyok évi robotjáról.)
PH, 1975: 1. 77-83.
Középkori oklevelek szövegeiből lehet visszakövetkeztetni arra, hogy talán 1420-ban törvényt hoztak arról, miszerint a nemesgyilkos polgár ügyét kivesszik a városi bíróság hatásköréből. A robotkötelezettség első szabályozásának törvényéről szintén oklevelek tesznek említést.
- Gąsiorowski, A.: Dysponenci władzy w późnosredniowiecznym Poznaniu.
(A hatalom birtokosai a későközépkori Poznanban.)
PH, 1975: 1. 25-40.
A poznańi városi patriciusság szerkezete, hivatalviselésének mobilitása a XV. században.
- Koczarska, M.: Zawarcie małżeństwa wśród szlachty w Polsce późnego średniowiecza.
(A nemességben belüli házasságkötések a késő középkori Lengyelországban.)
PH, 1975: 1. 1-24.
Középkori jogi források alapján vizsgálja az ősi világi és a későbbi egyházi esküvő viszonyát.
- Kamiński, A.: Neo-serfdom in Poland-Lithuania.
(A második jobbágyság Lengyelországban és Litvániában.)
SR, 1975. 2. 253-268.
Vitába száll a hagyományos lengyel nézetekkel. A téma a XV-XVIII. századi birtokfejlődés.
- Molenda, D.: W sprawie badan huty miedzi w Mogile pod Krakowem w XV i XVI wieku.
(A XV. és XVI. századi, Krakkó melletti mogilai rézhuta vizsgálatának ügyében.)
PH, 1975: 3. 369-382.
Az 1469-1529 között működött mogilai huta Thurzó János birtokában volt, aki itt egyrészt rézfinomító, másrészt az ezüstöt a réztől elválasztó hutákat működtetett.
- Wisner, H.: Wojsko w społeczeństwie litewskim pierwszej połowy XVII wieku.
(A hadsereg a litván társadalomban a XVII. sz. első felében.)
PH, 1975: 1. 41-60.
A Litván Nagyfejedelemség egymaga, a Lengyel Korona segítségével nélkül, nem tudta megvédeni határait.
- v. Rosen, H.: Die deutsche Besiedlung des Kreises Schubin durch polnische Grundherren.
(Schubin [Szubin] kerület német betelepítése lengyel földesurak által.)
ZAA, 1975. 1. 32-46.
1773-ban a lengyelországi terület 102 falva közül 43 evangélikus vallású, 1918-ban már csak 6 község katolikus, tehát folyamatos német betelepülés történt. A német telepes falvak lakosságának közigazgatása, joga, stb. demokratikusabb az egyéb vallásukénál.

- Kozik, J.: Nieznane listy Juliana Macieja Goslara z 1848 r.
(Julian Maciej Goslar ismeretlen levelei 1848-ból.)
PH, 1975: 4. 609-620.
A lengyel Torradalmár (1820-1852) bécsi tevékenysége és a galiciail parasztok urbéri rendezésének ügye.
- Lewandowski, J.: Austro-Węgry wobec sprawy polskiej w czasie I wojny światowej.
(Ausztria-Magyarország és a lengyel kérdés az I. világháború idején.)
PH, 1975: 3. 383-409.
A háború első két éve, amikor az un. Lengyel-Királyság (vagyis Orosz-Lengyelország) egy részét a Monarchia közigazgatása alá rendelték az elfoglalás után. A piotrkóvi és kielcei katonai kormányzóságok megteremtése.
- Nałecz, D.: "Droga" jako platforma kształtowania się ideologii piłsudczików.
(A "Droga" c. folyóirat, a Piłsudski-tábor ideológiája.)
PH, 1975: 4. 589-608.
1922-ben indult a volt legionisták ideológiai folyóirata, amely sokban előkészítette az 1926-os államcsinyt.
- Zgórnai, M.: Sytuacja międzynarodowa Polski na początku lat trzydziestych XX wieku.
(Lengyelország nemzetközi helyzete a XX. sz. harmincas éveinek kezdetén.)
PH, 1975: 2. 189-215.
Elsősorban a Németországgal való viszony 1931-1934 között.
- Kowalski, J.: Dokumenty centralnych instancji KPP w sprawie zagrożenia Śląska i Gdanska.
(A Lengyel Kommunista Párt központi szerveinek dokumentumai a Sziléziát és Gdanskot fenyegető veszélyről.)
PH, 1975: 4. 621-633.
A LKP Politikai Irodájának és Országos Titkárságának dokumentumai az 1936-ban megerősödő német fasiszta revizionista törekvésekkel szemben.
- Berghauzen, J.: Stosunki polsko-słowackie w latach 1938-1947.
(Lengyel-szlovák kapcsolatok 1938-1947 között.)
PH, 1975: 3. 411-442.
A lengyelbarát és lengyelelles politikai áramlatok, elsősorban Szepez és Árva határkérdésének ügyében: a lengyelelles német diverzió szlovák oldalról; a Tiso kormány részvétele Hitler Lengyelország elleni hadjáratában; a szlovák rendőri szervek együttműködése a Gestapóval a lengyel futárok ellen; ugyanakkor szlovákok részvétele a varsói felkelésben és lengyelek részvétele a szlovák nemzeti felkelésben. A háború után közös erővel semmisítették meg az ukrán nacionalista bandákat.
- Poland in the last quarter of the twentieth century. A panel discussion.
(Lengyelország a XX. sz. utolsó negyedében. Vita.)
Hozzászólók: Adam Bromke, Zbigniew Brzeziński, Zbigniew Fallenbuchl, Alexander Gella, Leszek Kołakowski, Andrzej Stypużkowski.
SR, 1975. 4. 769-789.
Az elmúlt 30 év történetét elemzik és előrenyulnak a XXI. századba. A téma: a Szovjetunióval való viszony, a lengyel társadalom, ideológia, külpolitika fejlődése.

Magyarország

- Halikova, E. A.: Magna Hungaria.
VI, 1975. 7. 37-42.
Ismerteti a Kéna alsó folyásánál, Bolsie Tiganiban 1974-ben feltárt ősi temetkezési hely adatait.
A temetkezési mód, a sírokban talált tetemek, tárgyak rendkívüli hasonlóságot mutatnak a tudomány által már korábban ősmagyaroknak elfogadott leletekkel.
- Abafy-Offenberger, G.: Über die Herkunft des Mathematikers János Bolyai.
(Bolyai János matematikus származásáról.)
FVL, 1975. 1. 75-89.
A Bolyai-család családfája 1296-tól.
- Maksay, F.: Umwandlung der ungarischen Siedlungs- und Agrarstruktur.
(XIII.-XIV. Jahrhundert).
(A magyar település- és agrárstruktúra átalakulása. XIII-XIV. század.)
ZAA, 1975. 2. 154-164.
Pannonhalma-Tihany tervszerű mezőgazdasági fejlesztése az átlagtól elütő képet mutat.
- Király, B. K.: Neo-serfdom in Hungary.
(A második jobbágyság Magyarországon.)
SR, 1975. 2. 269-278.
A cikk maximálisan támaszkodik a magyar szakirodalomra.
- Atanasiu, V.: Mihai Viteazul - proeminentă personalitate militară.
(Vitéz Mihály - kiemelkedő katonai személyiség.)
RdI, 1975. 4. 469-482.
- Binder, P.: Contribuții privind domnia lui Mihai Viteazul în Transilvania.
(Adalékok Vitéz Mihály erdélyi uralkodásához.)
RdI, 1975. 4. 575-604.
- Abrudeanu, P. - Avrigeanu, D.: Două documente inedite de la cancelaria din Alba Iulia a lui Mihai Viteazul.
(Két értékes forrás a gyulafehérvári kancelláriából, amely Vitéz Mihálytól származik.)
RdI, 1975. 4. 605-608.
- Decei, A.: Les relations entre Michel le Brave et l'empire Ottoman.
(Vitéz Mihály és a Török Birodalom kapcsolatai.)
RRH, 1975. 2. 457-482.
- Corfus, I.: Michel le Brave et la Pologne.
(Vitéz Mihály és Lengyelország.)
RRH, 1975. 2. 483-498.

- Corfus, I.: *Intervenția polonă în Moldova și consecințele ei asupra războiului lui Mihai Viteazul cu turcii.*
(A moldvai lengyel intervenció és következménye Vitéz Mihály török elleni háborújára.)
RdI, 1975. 4. 527-540.
- Columbeanu, S.: *Actinurile navale ale lui Mihai Viteazul pentru stăpînirea Dunării.*
(Vitéz Mihály csatái a Duna birtoklásáért.)
RdI, 1975. 4. 483-494.
A török alól való felszabadulás érdekében vívott hadjáratai közül a vízi ütközeteket általában siker koronázta.
- Bălan, C.: *Cîteva considerații despre activitatea politică și diplomatică a lui Mihai Viteazul. în 1597.*
(Vitéz Mihály politikai és diplomáciai tevékenysége 1597-ben.)
RdI, 1975. 4. 515-526.
- Pippidi, A.: *Noi informații cu privire la lupta de la Selimbar.*
(Új információk a sellenberki csatáról.)
RdI, 1975. 4. 553-574.
Beszámol az 1599 október 28-i eseményekről.
- Demény, L.: *Secuții în campania de eliberare a țării românești din 1595.*
(A székelyek szerepe a román területek 1595-ös felszabadító hadjáratában.)
RdI, 1975. 4. 495-514.
- Răduțiu, A.: *Actele românești tipărite la Alba Iulia în 1653.*
(1653-ban, Gyulafehérváron kiadott román iratok.)
RdI, 1975. 6. 889-912.
A XVI-XVIII. században Erdély a román nyelvű könyvek kiadásával jelentősen hozzájárult a román nyelvű egyházi és világi irodalom fejlődéséhez.
- Kunnert, H.: *Neue Literatur zur Geschichte des Berg- und Hüttenwesens in der Slowakei.*
(Új irodalom a szlovákiai bányászat és kohászat történetéhez.)
Sof, 1975. 34. 274-277.
1973. óta 18 cikk és önálló könyv jelent meg e tárgyban.
- Gindl, J.: *Začiatky trhacích prác v baníctve.*
(A robbantásos fejtés kezdetei a bányászatban.)
DVT, 1975: 2. 89-98.
Az észak-magyarországi bányavárosok a XVI. század utolsó negyedétől.
- Veselá-Preňosilová, Z.: *Ke vzťahu slovenského lidu k osmanské expanzi.*
(A szlovák nép és az oszmán expanzió.)
OCH, 1975. 5. 687-705.
XVI-XVII. sz.
- Bleek, J.: *K historickému významu a charakteru tzv. Némeckého jihlavského horního práva.*
(Az un. német iglauri bányajog történelmi jelentősége és jelleg.)
OCH, 1975. 2. 249-262.
- Răduțiu, A.: *Actele românești tipărite la Alba Iulia în 1653.*
(Román nyelvű nyomtatott iratok Gyulafehérváron, 1653-ban.)
RdI, 1975. 6. 889-913.

Méltatja az erdélyi fejedemeknek a román nyelvű kultúra terjesztésében végzett tevékenységét (Báthory Zsigmond, Bethlen Gábor, a Rákócziak) Közzétesz néhány igen értékes, a román egyháznak nyújtott kedvezményről készített aktát.

- Klusch, H.: Zum Hermannstädter Töpferwerk des XVII. und XVIII. Jahrhunderts.
(A nagyszombati fazekasság a XVII. és XVIII. században.)
FVL, 1975. 2. 57-74.
Mintegy 452 fazekast regisztrál 1530-1892 között.
- N. Kiss, I.: Die wirtschaftlichen Voraussetzungen der schnellen Beweglichkeit ungarischer Truppen im XVII. Jahrhundert.
(A magyar csapatok gyors mozgathatóságának gazdasági feltételei.)
MIÖG, 1975. 1-2. 154-163.
A titok a jól megszervezett ellátás volt. Példák Bocskay I., Bethlen G., Vak Bottyán hadjáratainak történetéből.
- Edroiu, N.: Le retentissement européen de l'insurrection de Horea (1784-1785).
(A Horea-felkelés európai visszhangja 1784-1785.)
RRH, 1975. 1. 69-87.
A Horea vezette erdélyi népi felkelés a XVIII. századi visszhangja.
- Špiesz, A.: Hospodársko-spoločenské pomery v zemepanských mestách a mestečkách na Slovensku v čase urbárskej regulácie Márie Terézie.
(Gazdasági-társadalmi viszonyok a királyi városokban és kisvárosokban a Mária Terézia korabeli urbéri rendezés időszakában.)
HC, 1973. 4. 567-600.
- Edroiu, N.: Le retentissement européen de l'insurrection de Horea (1784-1785).
(A Horea felkelés [1784-1785] európai visszhangja.)
RRH, 1975. 1. 69-85.
Alapos elemző tanulmány. Lábjegyzetben több magyar forrásra, ill. feldolgozásra hivatkozik.
- Ives, M. C.: Sándor Szacsuvay and the dilemma of the Hungarian Enlightenment: Some reflections on the beginnings of Hungarian journalism at the time of Joseph II.
(Szacsuvay Sándor és a magyar felvilágosodás dilemmája: gondolatok a magyar újságírás kezdeteiről II. József korában.)
ESR, 1975. 4. 375-394.
Az első magyar nyelvű újság, a Magyar Hirmondó, társadalomkritikája, az angol berendezkedés iránti érdeklődése. Magyar és amerikai irodalom alapján.
- Schobel, J.: Beitrag der Siebenbürger Sachsen zur Entwicklung der Landwirtschaft in den Jahren 1840-1918.
(Adalék az erdélyi szászok mezőgazdaságának fejlődéséhez 1840-1918 között.)
FVL, 1975. 2. 44-71.
- Pascu, A. T.: Ioan Axente Sever în timpul regimului neoabsolutist și a regimului liberal 1849-1865.
(Ioan Axente Sever a neoabsolutista és a liberális korszakban 1849-1865 között.)
RdI, 1975. 6. 871-888.

Az 1848-as eseményeket követő neoabszolutista rendszer nem volt ugyan kifejezetten románellenes, de fokozatosan elnapolta annak a programnak a teljesítését, amelyért a románok harcoltak Erdélyben. Ennek egyik harcos egyénisége volt I.A. Sever is, aki forradalmi tevékenységét még 1848-ban kezdte Avram Iancu oldalán. Sever, valamint Şuluţiu, G. Bariţ, I. Lemény küzdelmének a románok egyenjogúságáért egyik kiemelkedő eseménye volt az 1864-es szebeni diéta.

- Király, B.: The Radical Liberal Phase of Ferenc Deák's Career.
(A radikális-liberális mozzanat Deák Ferenc karrierjében.)
Sof, 1975. 34. 195-210.
Használja a legújabb magyar történeti irodalmat.
- S. Vincze E. - Erényi T.: Ideové politický vývoj dělnického hnutí v Uhrách v zrcadle programu strany (1868-1918).
(A magyarországi munkásmozgalom eszmei-politikai fejlődése a párt programjainak tükrében. 1868-1918.)
ČMM, 1975. 1-2. 17-35.
- Niederhauser, E.: Neuere ungarische Literatur zur wirtschaftsgeschichte des Kapitalismus und Sozialismus.
(Újabb magyar irodalom a kapitalizmus és a szocializmus gazdaságtörténetéhez.)
JWg, 1975. III. rész 195-215.
69 darab, 1965-1973 között megjelent cikk és könyv összefoglaló ismertetése.
- Matei, Gh. - Mioc, D.: Cluburile socialiste la sate. 1898-1899.
(A falusi szocialista klubok 1898-1899 között.)
RdI, 1975. 2. 241-266.
A Szociáldemokrata Párt kezdeményezésére számos falusi klub alakul, amelynek teljes névsorát közli ezuttal a tanulmány a megyék szerinti beosztás nyomán.

Moldva,

Havasalföld

- Ştefănescu, Ş.: Ştefan cel Mare - personalitate marcantă a istoriei româneşti.
(Ştefan cel Mare - a román történelem kiemelkedő alakja.)
RdI, 1975. 1. 7-14.
- Gonţa, A. I.: Tactica şi strategia lui Ştefan cel Mare în bătălia de lângă Vaslui.
(Ştefan cel Mare taktikai és stratégiai elgondolása a vaslui csatában.)
RdI, 1975. 1. 51-66.
- Papacostea, S.: Politică externă a Moldovei în vremea lui Ştefan cel Mare: punct de reper.
(Moldova külpolitikája Ştefan cel Mare alatt a támaszpontok vonatkozásában.)
RdI, 1975. 1. 15-31.
- Papacostea, S.: La politique extérieure de la Moldavie à l'époque d'Étienne le Grand: points de repère.
(Moldva külpolitikája Stefan cel Mare idejében: kiindulópontok.)

RRH, 1975. 3. 423-440.

Részletesen elemzi a Moldva fejedelemség diplomáciai tevékenységét a török, magyar, lengyel expanziós törekvésekkel szemben. Lábjegyzetben kortárs bizánci szerzőt idéz, aki dák név alatt említi az összes románokat, vagyis a moldvai, havasalföldi, sőt, az erdélyi románokat is (L. Chalcocondyle, *Expuneri istorice*).

Musicescu, M.: Réflexions sur l'art moldave á l'époque d'Étienne le Grand. (Gondolatok a Stefan cel Mare-i korszak moldvai művészetéről.)
ERH, 1975. 3. 441-455.

Chişescu, L.: Cu privire la cetăţile Moldovei în timpul lui Ştefan cel Mare.
(Moldva várai Ştefan cel Mare idejében.)

RdI, 1975. 10. 1534-1546.

A török ellen saját belső erőire kívánt támaszkodni.

Grigoraş, N.: Relaţiile Moldovei cu Imperiul Otoman pînă la domnia lui Ştefan cel Mare.

(Moldova kapcsolata a Török Birodalommal Ştefan cel Maréig.)

RdI, 1975. 1. 34-49.

Amikor bemutatásra kerülnek azok a törekvések a fejedelmek részéről a XV. századig, hogy megszabaduljanak a török veszélytől, szóba kerülnek azok a segítségek is, amelyeket Erdély részéről kaptak, különösen Hunyadi János idejében.

Stanescu, E.: La politique des grandes puissances et l'union des pays roumains sous Michel le Brave.

(A nagyhatalmak politikája és a román országok uniója Vitéz Mihály alatt.)

RRH, 1975. 3. 499-522.

Isrva, G. D.: Arendaşia în Ţara Românească la începutul perioadei regulamentare.

(A bérleti rendszer Havasalföldön a szervezeti szabályzat bevezetésének a kezdetén.)

RdI, 1975. 6. 927-934.

A mezőgazdaság helyzete 1831-ben.

Negruţi, E.: Factorul demografic urban şi dezvoltarea social-economică a Moldovei în prima jumătate a secolului al XIX-lea.

(A városi demográfiai tényező és Moldva társadalmi-gazdasági fejlődése a XIX. század első felében.)

RdI, 8. 1183-1196.

A falusi lakosság olyan méretű bevándorlásáról van szó, amely egész Moldva arculatát megváltoztatta.

Németország

Schmelzeisen, G. K.: Frei wovon? - frei wozu?

(Mitől szabad? - miért szabad?)

ZAA, 1975. 2. 145-153.

A királyi birtokokon letelepült jobbágyok helyzete a VIII-X. században.

Weber, H.: Empereur, Électeurs et Diète de 1500 à 1650.

(Császár, választófejedelmek és országgyűlés 1500-tól 1650-ig.)
RHD, 49. 1975. 3-4. 281-297.

A császár, a választófejedelmek és a diéta politikáját vázolja a jelzett időszakban.

Смирин, М.М.: Передовые идеи народной реформации.

(A népi reformáció haladó eszméi.)

SzV, 1975. 32. 25-40.

Münzer Tamás eszmerendszere. Rotterdami Erasmus tanainak hatása Münzerre.

Steinmetz, M.: Thomas Müntzer in der Forschung der Gegenwart.

(Thomas Müntzer a jelenkori kutatásokban.)

ZG, 1975. 6. 666-685.

Az 1950 óta megjelent könyvek, cikkek ismertetése és értékelése.

Störmer, W.: Ansatzpunkte politischer Willensbildung der Bauernschaft im spätmittelalterlichen Schwaben, Franken und Bayern.

(A parasztság politikai akaratképzésének kiindulópontjai a későközépkori sváb hercegségben, Bajorországban és Frankföldön.)

ZAA, 1975. 2. 165-180.

A parasztság politikai tudatának alakulása Dél-Németországban az 1525. évi parasztháború előtt és után.

Bartel, H.: Der deutsche Bauernkrieg in der Tradition der revolutionären Arbeiterbewegung.

(A német parasztháború a forradalmi munkásmozgalom tradíciójában.)

ZG, 1975. 2. 133-151.

A német parasztháború tradíciója a német történelem folyamán soha nem ment feledésbe. A XIX. századi ideológia a korai polgári forradalmat a maga szerves előzményeként értékelte.

Steinmetz, M.: Der geschichtliche Platz des deutschen Bauernkrieges.

(A német parasztháború történeti helye.)

ZG, 1975. 3. 253-270.

A német parasztháborút az NDK fontos hagyományának tekinti.

Vogler, G.: Der deutsche Bauernkrieg und die Verhandlungen des Reichstags zu Speyer 1526.

(A német parasztháború és a speyeri birodalmi gyűlés tárgyalásai 1526-ban.)

ZG, 1975. 12. 1396-1410.

A parasztháború utáni birodalmi gyűlések foglalkoztak a felkelés követelte reformok bevezetésével. Ezekre azonban nem került sor, csupán katonai prevencióra egy esetleges újabb felkelés esetére.

Vogler, B.: La législation sur les sépultures dans l'Allemagne protestante au XVIe siècle.

(Törvények a temetkezésről a XVI. századi protestáns Németországban.)

RHMC, 1975: 2. 191-232.

A halállal kapcsolatos felfogás megváltozása a Reformáció idején, a temetkezési szokások leírása.

Kraus, A.: Le développement de la puissance de l'État dans les principautés allemandes (XVI-XVIIe siècles).

(Az államhatalom alakulása a német fejedelemségekben a XVI-XVII. században.)

RHD, 49. 1975. 3-4. 298-319.

Az állam befolyásának növekedése a német fejedelemségek területén.

- Lee, R. W.: Zur Bevölkerungsgeschichte Bayerns 1750-1850: Britische Forschungsergebnisse.
(Adalékok Bajorország népesedéstörténetéhez: 1750-1850: brit kutatási eredmények.)
VfSW, 1975. 2. 310-338.
A korabeli statisztikák részletes feldolgozása és értékelése.
- Achilles, W.: Die einkommensbedingte Nachfrageelastizität nach Veredelungsprodukten bei niedersächsischen Bauern und Nichtlandwirten um 1770.
(A bevételtől függő keresletrugalmasság a nemesített termékek iránt az alsó-szász parasztoknál és nem-mezőgazdáknál 1770 körül.)
VfSW, 1975. 4.
Alfeld, Osterode körzet és Hildesheim 1770 körüli összeírásainak általánosítása: a bevétel és kereslet az egyes háztartásokban.
- François, E.: Unterschichten und Armut in rheinischen Residenzstädten des XVIII. Jahrhunderts.
(Az alsó rétegek és szegénység a rajnai székvárosokban a XVIII. században.)
VfSW, 1975. 4. 433-464.
Main, Bonn és Koblenz városokban található városi "alsó rétegek" (pl. matrózok, kocsisok, napszámosok, kertészek, cseléd-lányok, stb.) társadalmi és anyagi helyzetének elemzése.
- Böhm, W.: Zur Geschichte des Maisanbaues in Deutschland.
(A kukorica-termesztés története Németországban.)
ZAA, 1975. 1. 52-58.
A kukoricatermesztés bevezetésére történt első állami intézkedés a XVIII. századra datálható. Kísérletek a XIX. században, kukoricatermesztés a két világháború között, a fejlődés 1945 óta.
- Haushofer, H.: Ländliche Dienstboten in Altbayern.
(Falusi szolgák Altbayernban.)
ZAA, 1975. 1. 47-51.
A falusi földnélküliek helyzete, munkaszolgáltatásai a XVIII. századtól. Számuk, fizetésük, szociális helyzetük alakulása, érdekvédelmi szervezeteik kialakulása a XIX. század második felétől az 1930-as évekig.
- Harberle, E. J.: Zur Bestimmung der Wirksamkeit merkantilistischer Aussenwirtschaftspolitik. Eine Elastizitätstheoretische Hypothese am Beispiel der bayerischen Zahlungsbilanzstatistik von 1765 bis 1799.
(Adalék a merkantilista külkereskedelmi politika érvényességének a meghatározásához. Egy rugalmasságelméleti hipotézis a bajor fizetési mérlegstatistika példáján 1765-től 1799-ig.)
VfSW, 1975. 2. 145-178.
- Wiswe, M.: Bücherbesitz und Leseinteresse Braunschweiger Bauern im XVIII. Jahrhundert.
(A braunschweigi parasztok könyvei és érdeklődése a XVIII. században.)
ZAA, 1975. 2. 210-215.
Tájékoztató a témában megjelent irodalomról és levéltári anyagról.

- Gall, L.: Liberalismus und "bürgerliche Gesellschaft". Zu Charakter und Entwicklung der liberalen Bewegung in Deutschland.
(Liberalizmus és "polgári társadalom". A liberális mozgalom fejlődése és jellege Németországban.)
HZ, 1975. 2. 324-356.
A felvilágosodás és liberalizmus jelentkezése a XVIII. században. A liberális ideológia változásai a XIX. század második felében.
- Täuber, R.: Johann Nepomuk Preyer (1805-1888). Einige Daten aus seinem Leben und Wirken.
(Johann Nepomuk Preyer [1805-1888]. Életének és munkásságának néhány adata.)
FVL, 1975: 2. 89-102.
- Lärmer, K.: Maschinenbau in Preussen. Ein Beitrag zur Problematik Staat und Industrielle Revolution.
(Gépgyártás Poroszországban. Adalék az állam és az ipari forradalom problematikájához.)
JWg, 1975. II. rész. 13-32.
A Kuczynski által az ipari forradalom porosz utjának nevezett folyamat részletes elemzése.
- Obermann, K.: Die deutsche Auswanderung nach den Vereinigten Staaten von Amerika im XIX. Jahrhundert, ihre Ursachen und Auswirkungen (1830 bis 1870).
(A német kivándorlás az Amerikai Egyesült Államokba a XIX. században, és annak okai és kihatásai [1830-1870].)
JWg, 1975. II. 33-55.
A kivándorlás méretei és oka. A kivándorlók társadalmi összetétele a különböző német országokban. Kivándorlási egyesületek 1848/49-ben. Az ötvenes-hatvanas évek kivándorlásának jellege.
- Kruedener, J.: Die Jahresberichte der Preussischen Bank (1847-1876) als Quelle zur Konjunkturgeschichte.
(A Porosz Bank évi jelentései [1847-1875] mint a konjunktúra-történet forrása.)
VfSW, 1975. 4. 465-499.
A kiadott évi jelentések felhasználásának módszereiről.
- Becker, G. - Hofmann, J.: Proteste gegen die Rückberufung des Prinzen von Preussen. Zur Volksbewegung gegen die Krone und das Ministerium Camphausen im Mai 1848.
(A porosz herceg visszahívása elleni tiltakozások. A korona elleni népi mozgalmak és Camphausen minisztérium 1848 májusában.)
ZG, 1975. 7. 795-820.
A 15 város tiltakozó levele.
- Fesser, G.: Fortschrittspartei und Arbeiterbewegung in der Zeit des preussischen Heeres- und Verfassungskonflikts.
(A haladó párt és munkásmozgalom a porosz hadsereg- és alkotmány-konfliktus idején.)
ZG, 1975. 7. 783-794.
Német egységtörékvések. A Német Haladó Párt a porosz burzsoázia balszárnyát tömörítette.
- Foner, Ph. S.: Proteste in den Vereinigten Staaten gegen Bismarcks Sozialistengesetz.
(Tiltakozások az Egyesült Államokban Bismarck szocialista törvénye ellen.)

ZG, 1975. 1. 63-74.

Tiltakozások Maassachusett államban. A nemzetközi szolidaritás fontos fejezete.

- Bartel, H. - Laschitzka, A. - Schmidt, W.: Reform und Revolution im Ringen um die Konstituierung der Arbeiterklasse. Zum politisch-ideologischen Formierungsprozess des Proletariats in der zweiten Hälfte des XIX. und XX. Jahrhunderts.
(Reform és forradalom a munkásosztály megszervezéséért folytatott harcban. A munkásosztály politikai-ideológiai kialakulásának folyamata a XIX. század második felében és a XX. század elején.)
ZG, 1975. 6. 636-650.
Lenin hatása a németországi munkásmozgalomra.
- Panzer, A.: Industrie und Landwirtschaft in Deutschland im Spiegel der Außenwirtschafts- und Zollpolitik von 1870 bis heute.
(Ipar és mezőgazdaság Németországban a külkereskedelem és a vámpolitika tükrében, 870-től napjainkig.)
ZAA, 1975. 1. 71-85.
- Barth, E.: Neue Forschungen zur Entwicklung der Maschinenbauindustrie in der Industriellen Revolution.
(Új kutatások a gépgyártás fejlődéséhez az ipari forradalomban.)
JWg, 1975. I. 47-70.
Közép- és Nyugat-Szászországban a gépgyártás fejlődése 1870 és 1914 között.
- Rook, H.-J.: Die Entwicklung der Verkehrsströme und der Verkehrsstruktur auf der Elbe während des XIX. Jahrhunderts, unter besonderer Berücksichtigung der wirtschaftlichen Entwicklung im Verkehrsgebiet.
(A vízi közlekedés és a közlekedés-struktúra fejlődése az Elbén, a XIX. század folyamán, különös tekintettel a közlekedésben végbement gazdasági fejlődésre.)
JWg, 1975. I. 71-95.
- Thümmler, H.: Zum Problem der Auswanderung aus dem Deutschen Reich zwischen 1871-1900.
(A német birodalomból való kivándorlás problémája 1871-1900 között.)
JWg, 1975. III. 73-97.
Az amerikai kivándorlás gazdasági és társadalmi problémái.
- Gutsche, W.: Zum Verhältnis zwischen Ökonomie und Politik in der Südost-Europa-politik des deutschen Imperialismus vom Ende des XIX. Jahrhunderts bis zum Ende des ersten Weltkrieges.
(A gazdaság és politika viszonya a német imperializmus Dél-kelet-Európa külpolitikájában a XIX. sz. végén, az I. világháborúig.)
EB, 1975. 3. 44-63.
- Klein, Fr.: Stand und Probleme der Erforschung der Geschichte des deutschen Imperialismus bis 1945.
(A német imperializmus története, kutatásának helyzete és problémái 1945-ig.)
ZG, 1975. 5. 485-493.
A német imperializmus kutatása az NDK-ban, összehasonlítása a hasonló szovjet kutatásokkal.

- Schneck, P.: Die gesundheitlichen Verhältnisse der Fabrikarbeiterinnen. Ausgewählte Aspekte der Situation in der sächsischen Oberlausitz im ausgehenden XIX. Jahrhundert.
(A gyári munkások egészségügyi viszonyai. A száz oberlausitzi helyzet kiválóasztott aspektusai a XIX. század végén.)
JWg, 1975. III. 53-72.
A női munkások arányának növekedése 1886-1900 között, betegség-biztosítás, balesetek, kórházi ellátottság.
- Reuss, M.: Bismarck's dismissal and the Holstein Circle.
(Bismarck elbocsátása és a Holstein Kör.)
ESR, 1975. 1. 31-46.
Eddigi vélemények szerint Bismarck 1890-es elbocsátásában döntő szerepet játszott Holstein és köre, e cikk viszont megállapítja, hogy mindig a kancellár és az uralkodó közötti békitetés volt a céljuk és csak elbocsátása után csatlakoztak a császár véleményéhez.
- Fricke, D.: Die "Sozialistischen Monatshefte" und die imperialistische Konzeption eines Kontinentaleuropa (1905-1918).
(A "Sozialistischen Monatshefte" és egy kontinentális-Európa imperialista koncepciója. [1905-1918].)
ZG, 1975. 5. 528-537.
A Sozialistischen Monatshefte a német szociálsoviniszták lapja volt. Koncepciója szerint: a kialakuló Nagybritannia-Oroszország-Amerika gazdasági együttműködéssel szemben Európa többi országának gazdaságát egyesíteni kellene. Ennek egyik fő magva Németország és a Habsburg-Monarchia lenne.
- Trotnow, H.: The misunderstood Karl Liebknecht.
(A félreértett Karl Liebknecht.)
ESR, 1975. 2. 171-191.
A Rosa Luxemburggal való állandó összevetés eltorzította, elhomályosította alakját.
- Gutsche, W.: Serbien in den Mittel-Europa-plänen des deutschen Imperialismus am Vorabend der ersten Weltkrieges.
(Szerbia a német imperializmus Közép-Európa-terveiben az első világháború előestéjén.)
ZG, 1975. 1. 35-48.
A német imperialista körök ideológiájáról.
- Stillig, J.: Das Problem Elsass-Lothringen und die Sozialistische Internationale im Jahr 1917.
(Elsass-Lotharingia problémája és a szocialista internacionálé 1917-ben.)
VTg, 1975. 1. 62-76.
- Witt, P. Chr.: Reichsfinanzminister und Reichsfinanzverwaltung. Zum Problem des Verhältnisses von politischer Führung und bürokratischer Herrschaft in den Anfangsjahren der Weimarer Republik (1918/1919-1924).
(Birodalmi pénzügyminiszter és birodalmi pénzügyi közigazgatás. Átalék a politikai vezetés és bürokratikus hatalom viszonyához a weimari köztársaság első éveiben [1918/19-1924].)
VZg, 1975. 1. 1-61.
A korabeli pénzügyi szervezetek kiépítése, helyük az államapparátusban.
- Nicev, D.: Georgi Dimitrov und die deutsche Sozialdemokratie (bis 1919).
(Georgi Dimitrov és a német szociáldemokrácia.)
RbH, 1976: 4. 3-23.

- Krohn, Cl.-D.: Helfferich contra Hilferding. Konservative Geldpolitik und die spzialen Folgen der deutschen Inflation 1918-1923. (Helfferich contra Hilferding, Konzervatív pénzügyi politika és a német infláció társadalmi következményei. 1918-1923.) VFSW, 1975. 1. 62-92.
- Wheeler, R. F.: Die "21 Bedingungen" und die Spaltung der USPD im Herbst 1920. Zur Meinungsbildung der Basis. (A "21 feltétel" és a német Független Szociáldemokrata Pártban történt hasadás 1920 őszén.) VZg, 1975. 2. 117-154. A párt és az Internacionálé.
- Soutou, G.: Die deutschen Reparationen und das Seydoux-Projekt 1920-1921. (A német jóvátétel és a Seydoux-terv 1920-1921.) VZg, 1975. 3. 237-270. Az 1923. évi Ruhr-vidéki válság előzményei. J. Seydoux a francia külügyminisztérium gazdasági osztályának volt a vezetője.
- Diamond, S. A.: Zur Typologie der amerikadeutschen NS-Bewegung. (Az amerikai német náci mozgalmának tipológiája.) VFZ, 1975. 3. 271-296. 1921-1933 között az USA-ban harminc jobboldali radikális egyesület működött. Az egyik legjelentősebb náci szerv a Detroitban 1924-ben alapított "Teuton nemzetiszocialista szövetség" volt. Ennek részletes története.
- Petzold, J.: Konservative Revolutionsdemagogie. Edgar Julius Jung's Verhältnis zur Weimarer Republik und zur faschistischen Diktatur. (A konzervatív forradalom demagógiája. Edgar Julius Jung, a weimari köztársaság és a fasiszta diktatúra.) ZG, 1975. 3. 284-294. A "konzervatív forradalom demagógiája" mint a náci harmadik birodalom ideológiai előkészítése.
- Felix, D.: Walther Rathenau: The bad thinker and his uses. (Walther Rathenau, a rossz gondolkodó és amire őt felhasználták.) ESR, 1975. 1. 69-79. Társadalmi és gazdasági kérdésekről gondolkodó morálfilozófus volt, aki a saját problémájából indult ki: a zsídók helyzetéből a német társadalomban. Középutas politikája Hitler mintájául is szolgált.
- Kater, M. H.: Zum gegenseitigen Verhältnis von SA und SS in der Sozialgeschichte des Nationalsozialismus von 1925 bis 1939. (Adalék az SA és az SS ellentétes magatartásához a nemzetiszocializmus társadalomtörténetében 1925-1939.) VFSW, 1975. 3. 339-379. Az SA és az SS társadalmi összetételének alakulása a fenti időszakban. Magatartásformák a náci állammal szemben.
- Berndt, A.: Zur Entstehung des Reichstagsbrands. Eine Untersuchung über den Zeitablauf. (A Reichstag égése. Elemzés. 6 VZg, 1975. 1. 77-90. Cáfolja a korabeli tárgyalás koncepcióját, a gyújtogatást egyetlen ember nem hajthatta végre.

- Plum, G.: Die KPD in der Illegalität. Rechenschaftsbericht einer Bezirksleitung aus dem Jahre 1934.
(A NKP illegalitásában. Tájékoztató beszámoló egy kerület vezetéséről 1934-ben.)
VZg, 1975. 2. 219-255.
Sölingen kerület pártpolitikája.
- Blank, A. S.: Der deutsche Faschismus in der sowjetischen Historiographie.
(A német fasizmus a szovjet történettudományban.)
ZG, 1975. 4. 443-452.
Mintegy 120, az utóbbi évtizedben megjelent szovjet munkát sorol fel.
- Schröder, H.-J.: Südost-Europa als "Informal Empire" Deutschlands 1933-1939. Das Beispiel Jugoslawien.
(Dél-kelet-Európa mint Németország "nem-formális állama". Jugoszlávia példája.)
JGO, 1975. 1. 70-96.
Részletesen elemzi Németország és Jugoszlávia gazdasági kapcsolatát 1933-1939 között. A dél-kelet-európai agrárországokkal folytatott gazdaságpolitika Németország hegemón helyzetét igyekezett biztosítani, mintegy a "német Monroe-elv" ideológiai megvalósításaként.
- Messerschmidt, M.: La stratégie allemande (1939-1945). Conception, objectif, commandement, réussite.
(A német stratégia 1939-1945. Konceptió, célkitűzés, parancsnokság, siker.)
Rhdgm, 1975. 100. 1-26.
A villámháborús koncepció hiányosságai, a nyugati hadjárat előkészítései, különböző haditervek. A német remények csődje 1943-ban.
- Papeleux, L.: La diplomatie vaticane à l'heure des victoires de Hitler.
(A vatikáni diplomácia Hitler győzelmeinek idején.)
Rhdgm, 1975. 2. 27-56.
A cikk elemzi a Szentzsák diplomáciai okmányainak 4-5. kötetét. (1940. jun. - 1942. okt.) Vizsgálja a semlegesség kérdését, választ keres arra, XII. Pius miért nem emelt szót Hitler és a háborús bűnök ellen.
- Lange, D.: Dokumente der Bewegung "Freies Deutschland" in Dänemark.
(A "Freies Deutschland" dokumentumai Dániában.)
ZG, 1975. 4. 403-429.
15 dokumentum.
- Kárný, M.: "Druhé kolo".
(A "második kör".)
ÖGH, 1975. 4. 575-582.
A Hitler ellenes tábornoki összeesküvés ún. második köréről van szó (1939. szept. - 1940. májusáig).
- Sydnor, Ch.: La division S.S. "Totenkopf".
(A Totenkopf - Halálfejes - SS hadosztály.)
Rhdgm, 1975. 98. 57-76.
A szovjet-német háború történetét tekinti át különös tekintettel a Waffen SS mint "eliterő" szerepére. Ezen belül is a Dachauban hivatalosan 1939 október 12-én létrehozott "Halálfejes" osztág tevékenységét vizsgálja.

- Gibbons, R.: Opposition gegen "Barbarossa" im Herbst 1940. Eine Denkschrift aus der deutschen Botschaft in Moskau.
(Ellenzés a "Barbarossa"-tervel szemben 1940 őszen. A moszkvai német követség emlékirata.)
VZg, 1975. 3. 332-340.
A német nagykövét objektív helyzetjelentése a Szovjetunióban uralkodó állapotokról. A német háború kimenetelét kétségesnek tartja.
- Mariani, R.: I Convegni di Weimar.
(A weimari gyűlések.)
SCo, 1975. 7/2. jun. 255-266.
Német író-összejövetelek 1941-1942-ben a háború utáni kulturális újjászülés tengely-szellemű európai programjának felfektetésére.
- Herzstein, R.: Goebbels et le mythe historique par le film (1942-1945).
(Gobbels és a történeti mítosz filmen 1942-1944.)
Rhdm, 1976: 101. 41-62.
Goebbels Nagy Frigyes alakját használja fel a mítoszteremtéshez, 1941-1942-ben egy film elkészíttetését tervezi Frigyesről "A nagy király" címmel. Otto Gebuehr, a főszereplő az "Állami színiész" címet kapja érte Hitlertől.
- Paterson, W.: The German Social Democratic Party and European Integration in emigration and occupation.
(A Német Szociáldemokrata Párt és az európai integráció az emigrációval és okkupációval kapcsolatban.)
ESS, 1975: 4. 429-441.
Elképzelések egy szocialista, nemzetek feletti Európáról a II. világháború alatt. Kurt Schumacher állásfoglalása. Az ország kettéválása nehezíti az integrációs elvek realizálását.
- Niethammer, L.: Aktivität und Grenzen der Antifa-Ausschüsse 1945. Das Beispiel Stuttgart.
(Az Antifa-bizottságok aktivitása és határai 1945. Stuttgart példáján.)
VZG, 1975. 3. 297-551.
1945-ben antifa-bizottságok alakultak, de rövid idő után betiltották őket.
- Overesch, M.: Die Reise des Generalsekretärs des Länderrats Rossmann in die Ostzone vom 15. bis 20. Mai 1947.
(Rossmann-nak, az állami tanács főtitkárának utazása a keleti zónában 1947 május 15-20-a között.)
VZg, 1975. 4. 454-466.
Benyomásairól jó összefoglaló.
- Steininger, R.: Zur Geschichte der münchener Ministerpräsidenten-Konferenz 1947.
(A müncheni miniszterelnöki konferencia története 1947.)
VZg, 1975. 4. 375-455.
A megszállt zónák miniszterelnökeinek konferenciája. Utolsó kísérlet egy össznémet vélemény-nyilvánításra.

Olaszország(Itália)

- Montanari, M.: Cereali e legumi nell'alto medioevo. Italia del Nord, secoli IX-X.
(Gabonaneműek és főzelékfélék a középkorban. Észak-Itália, IX-X. sz.)
RSI, 1975. 3. 439-492.
Táplálkozás és termelés - kísérlet egy Brescia-i monostor leltárainak kvantitatív feldolgozására.
- Fiecconi, A.: Loughi fortificati e strutture edilizie del Fabrianese nel secolo XI-XIII.
(Erődítmények és építési strukturák Fabrianóban a XI-XIII. században.)
NRS, 1975. jan.-ápr. 1-2. 1-54.
Középkori vár-rendszertől települési típusok, kiterjedésük, a templomok elhelyezkedése.
- Baroni, M-F.: Il consolato dei mercanti a Milano nel periodo comunale.
(A kereskedők konzulátusa Milánóban a kommunális korszakban.)
NRS, 1975. máj.-aug. 3-4. 257-287.
A kereskedők politikai-jogi helyzete, a kereskedőcéhek szervezete az észak-itáliai városállamokban a XI-XIV. sz.-ban.)
- Hocquet, J-C.: Monopole et concurrence à la fin du Moyen Age. Venise et les salines de Cervia (XIIe-XVIe siècles.
(Monopolium és konkurrencia a középkor végén. Velence és a cerviai sóaknák [XII-XVI. sz.l.])
StV, 1973. 15. 21-134.
Velence három évszázados küzdelme sóiparai védelmében. A cerviai versenytárs feletti diadal, a sómonopólium legnagyobb kiterjedése a XV. században. Hanyatlás a XVI. században.
- Comba, R.: Su una campagna medievale: il Piemonte fra XIII e XV secolo.
(Egy középkori vidékről: Piemonte a XIII. és XV. sz. között.)
RSI, 1975. 4. 736-748.
C. Rotelli 1973-ban megjelent, három forrástípus rendkívül gazdag kvantitatív adatanyagát feldolgozó piemonti agrártörténetének mérlege.
- Mueller, R. C.: Les prêteurs juifs de Venise au Moyen Age.
(A velencei zsidó kölcsönzők a középkorban.)
AESC, 1975. 6. 1277-1302.
Zsidó pénzkölcsönzők 1382-ben Velencében.
- Santschi, E.: Contribution à l'étude de la communauté juive en Crete vénitienne au XIVe siècle, d'après des sources administratives et judiciaires.
(Adalék a velencei fennhatóság alatti Kréta zsidó közösségének tanulmányozásához, a közigazgatási és bírósági forrásanyag alapján.)
StV, 1973. [1975.] 15. 177-212.
A velencei Áll. Levéltár Archivio del Duca di Candia fondjának Memoriáli és a Sentenze Civili c. feldolgozatlan regiszteréből nyerhető információs anyag a zsidók gazdasági helyzetére, életkörülményeire, birtokviszonyaira, jogi vonatkozásaira.

- Day, J.: Malthus démenti? Sous-peuplement chronique et calamités démographiques en Sardaigne au bas moyen âge.
(Meghazudtolt Malthus? Krónikusan gyér népesség és demográfiai szerencsétlenségek Szardíniában a későközépkorban.)
AESC, 1975. júl.-aug. 4. 684-702.
Szardínia Malthus modelljétől eltérő esete, XIV-XV. sz.
- Chojnacki, S.: Dowries and kinsmen in early renaissance Venice.
(Hozomány és rokonság a reneszánsz Velencében.)
JiH, 1974-75. 4. 571-600.
XIV-XV. század.
- Pertusi, A.: Per la storia di Dulcigno nei secoli XIV-XV e dei suoi statuti cittadini.
(Dulcigno XIV-XV. századi történetéhez és polgári statutumai.)
StV, 1973. [1975.] 15. 213-272.
Albánia Velence fennhatósága alatt.
- Goldthwaite, R. A.: I prezzi del grano a Firenze dal XIV al XVI secolo.
(A gabonaárak Firenzében a XIV-től a XVI. századig.)
QSt, jan.-ápr. 1975. 28. 5-36.
1470-1566 közötti, napi feljegyzésekből álló sorozat bemutatása.
- Aymard, M.: Nourritures et consommation en Sicile entre XIVe et XVIIIe siècle.
(Élelmezés és fogyasztás Sziciliában a XIV-XVIII. század között.)
AESC, 1975. márc.-jun. 2. 592-599.
Statistikai megközelítés egyrészt az összlakosság, másrészt kisebb, meghatározott közösségek élelmezési szociológiájának megállapítására.
- Anselmi, S.: Insedimenti, agricoltura, proprietà nel Ducato roveresco: la catastazione roveresca del 1489-1490.
(Beiktatás, mezőgazdaság, birtoklás a roverei dukatus területén: az 1489-1490-es roverei kataszteri feldolgozás.)
QSt, jan.-ápr. 1975. 28. 37-86.
A senigallia levéltárában őrzött telekkönyv forrásértéke.
- Mainoni, P.: Un mercante milanese del primo quattrocento: Marco Serraineri.
(Egy milanoi kereskedő a XV.sz. elejéről: Marco Serraineri.)
NRS, 1975. máj.-aug. 3-4. 331-377.
M. S. társadalmi helyzete, vagyoni körülményei, aktivitása, vevőköre, beszerzési forrásai - a XV. századi észak-itáliai városi kereskedelem szervezete, politikai-gazdasági vonatkozásai.
- Albini Mantovani, G.: La comunità ebraica in Crema ne sec. XV e le origini del Monte di Pietà.
(A zsidó közösség Cremában a XV. században és a zálogházak keletkezése.)
NRS, 1975. máj.-aug. 3-4. 378-406.
A zsidók jogi helyzete, szerepük az észak-itáliai városok gazdasági életében.
- Vasoli, C.: Nuove ricerche sugli eretici italiani del cinquecento.
(Újabb kutatások a XVI. századi itáliai eretnekekről.)
RSI, 1975 márc. 1. 87-103.
Historiográfiai áttekintés. Az utolsó 10 év eredményei, problémák.

- Stesmann, A.: Apologie du status quo institutionnel chez les historiens italiens de la fin du XVIe siècle.
(Az intézményi status quo dicsérete az olasz történészeknél a XVI. század végén.)
RHD, 49. 1975: 3-4. 225-248.
XVI. századi olasz történetírók fő munkáinak, államelméletének elemzése.
- Cremer, A.: Les théoriciens italiens de la raison d'État. Juges de Jean Bodin.
(Az államérdek olasz teoretikusai, Jean Bodin bírálói.)
RHD, 1975: 3-4. 249-261.
A cikkirő Jean Bodin francia filozófus, jogász (1520-1596) főbb államtudományi munkáit bíráló olasz teoretikusok (Alberto Possevino, Fabio Albergati, Pietro Andrea Canonierei, Scipione Chiaramonti stb.) véleményét, írásait elemzi.
- Landi, A.: La diocesi di Luna-Sarzana nella seconda metà del cinquecento.
(A Luna-Sarzana-i egyházmegye a XVI. sz. második felében.)
NRS, 1975 szept.-dec. 5-6. 537-599.
A Liguria-Toscana-Massa Carrara vidékén elterülő egyházmegye népessége, gazdasági élete, egyházi jövedelmei, egyházi-vallási élete.
- Reval, J.: Les privilèges d'une capitale: l'approvisionnement de Rome à l'époque moderne.
(Egy főváros kiváltságai: Róma ellátása az ujkorban.)
AESO, 1975. 2. 563-574.
A demográfiai növekedéssel párhuzamosan haladó átalakulások Róma XVI-XVII. századi élelmiszerfogyasztásában.
- Berengo, M.: Patriziato e nobiltà: il caso veronese.
(Patriciusság és nemesség: Verona esete.)
RSI, 1975. szept. 3. 493-517.
A nemesség és a patriciusság fogalma Észak-Itáliában a XVI-XVII. sz.-ban.
- Hale, J. R.: Military Academies on the Venetian Terraferma in the Early Seventeenth Century.
(Katonai akadémiák a velencei Terraferma-n a XVII. sz. elején.)
StV, 1973. [1975.] 15. 273-296.
A katonai akadémiák politikai és társadalmi jelentősége, presztízse. Az "ifjabbik fiuk" foglalkoztatása.
- Da Silva, J-G.: La dépréciation monétaire en Italie du nord au XVIIe siècle: le cas de Venise.
(A pénz értékcsökkenése Észak-Itáliában a XVII. században: Venecia esete.)
StV, 1973. [1975.] 15. 297-348.
A XVII. sz.-i válság Dél-Európában - "vertikális változás" Észak-Itália pénzstruktúrájában.)
- Grendi, E.: Pauperismo e Albergo dei Poveri nella Genova del seicento.
(Pauperizmus és a Szegények Szállása a XVII. sz.-i Genovában.)
RSI, 1975. 4. 621-665.
Intézményes szegényellátás megszervezése - a szegénység kritériumai - Brignole reformtervei.
- Saba, F.: Una parrocchia milanese agli inizi del XVII secolo: S. Lorenzo Maggiore.
(Egy milanoi egyházközség a XVII. sz. elején: S. Lorenzo Maggiore.)

NRS, 1975. máj.-aug. 3-4. 407-457.

Demográfiai és társadalomtörténeti feldolgozás az anyakönyvek alapján.

- Paci, R.: *Rece, commercio ed esportazione dei cereali nella Legazione di Urbino nei secoli XVII-XVIII.*
(A gabonafélék termesztése, kereskedelme és exportja a XVII-XVIII. sz.-i Urbino tartományban.)
QSt, jan.-ápr. 1975. 28. 87-150.
- Tucci, U.: *Convertibilita e copertura metallica della moneta del Banco Giro veneziano.*
(A velencei váltóbank konvertibilitása és pénzfedezete.)
StV, 1973. [1975.1 15. 349-450.
XVII-XVIII. sz.
- Delille, G.: *Types de développement dans le royaume de Naples aux XVIIe et XVIIIe siècles.*
(Fejlődési típusok a nápolyi királyságban a XVII-XVIII. században.)
AESC, 1975. 4. 703-724.
A különböző vidékek eltérő rendszere.
- Visceglia, M. A.: *Commercio e mercato in Terra d'Otranto nella seconda metà del XVIII secolo.*
(Kereskedelem és piac Otranto tartományban a XVIII. sz. második felében.)
QSt, jan.-ápr. 1975. 28. 151-198.
Az olajexport szerepe a nápolyi királyság kereskedelmi mérlegében.
- Carriere, Ch. - Courdurié, M.: *Les grandes heures de Livourne au XVIIIe siècle. L'exemple de la guerre de Sept ans.*
(Livorno nagy órái a XVIII. században. A Hétéves háború példája.)
RH, 1975: 3. 39-80.
Livorno szerepe a korabeli kereskedelemben.
- Sciuti Russi, V.: *Stabilità ed autonomia del ministero siciliano in un dibattito del secolo XVIII.*
(A szicíliai minisztérium stabilitása és autonómiája egy XVIII. sz.-i vitában.)
RSI, 1975. 1. 47-86.
- Berce, Y. M.: *Société et police dans l'Ombrie napoléonienne.*
(Társadalom és rendőrség a napoleoni Umbriában.)
AHRF, 1975. avril-juin, 220. 231-252.
Párizs 3. kerületi rendőrfőnökségének 1809-1814 közötti időszakra vonatkozó dokumentumai.
- Are, G. - Giusti, L.: *La scoperta dell'imperialismo nella cultura italiana del primo novecento.*
(Az imperializmus felfedezése a XIX. sz. eleji olasz kultúrában.)
NRS, 1975. jan.-ápr. 1-2. 100-168.
Az olasz imperializmus ideológiai alapjai.
- Header, H.: *The making of the Roman Republic, 1848-1849.*
(A Római Köztársaság létrehozása 1848-1849.)
H. 1975: 199. 169-184.

- Pellegrino G. O.: L'opposizione alla destra in terra d'Otranto nelle elezioni del 1874.
(A jobboldal ellenzéke Otranto földjén az 1874-es választásokon.)
NRS, 1975. szept.-dec. 5-6. 600-647.
- Aliberti, G.: Sviluppo urbano e industrializzazione nell'Italia liberale: Note su un modello di interdipendenza (parte prima).
(Városfejlődés és iparosodás a liberális Olaszországban: megjegyzések egy kölcsönös függési modellhez. 1.r.)
StC, 1975. 2. 211-240.
Kvantitatív feldolgozási kísérlet. A demográfiai mobilitás, a városok dimenziójának növekedése, az iparosodás városok szerinti megoszlása a XIX. sz. második felében.
- Aliberti, G.: Sviluppo urbano e industrializzazione nell'Italia liberale: note su un modello d'intendipendenza. (Parte seconda.)
(Városfejlődés és iparosodás a liberális Olaszországban: megjegyzések egy kölcsönös függési modellhez. 2.r.)
StC, 1975. 3. 411-468.
Folytatás.
- Barbagallo, F.: Propaganda liberista e politica delle leggi speciali nel Mezzogiorno agli inizi del '900.
(Liberista propaganda, speciális törvényekre irányuló politika Dél-Itáliában az 1900-as évek elején.)
RSI, 1975. 4. 666-725.
Belpolitikai feszültségek, törekvések a különböző társadalmi rétegek egységes államellenes blokká váló tömörülésének megakadályozására.
- Masi, G.: Per una storia del movimento socialista nel meridione: l'esperienza di Enrico Mastracchi a Catanzaro. 1904-1914.
(A szocialista mozgalom történetéhez Dél-Itáliában: Enrico Mastracchi tapasztalatai Catanzaróban. 1904-1914.)
StC, 1975. 3. 523-554.
A szocialista mozgalom terjedésének sajátos feltételei Calabria-ban.
- Leschiutta, G. P.: La ritirata di Caporetto nelle sue ripercussioni in Carnia.
(A caporettoi visszavonulás következményei Karinthiában.)
StC, 1975. 2. 241-280.
Az 1917-es osztrák-magyar offenzíva Észak-Itáliában.
- Rumi, G.: Mussolini, "Il popolo d'Italia" e l'Ungheria (1918-1922).
(Mussolini, az "Il popolo d'Italia" és Magyarország.)
StC, 1975. 4. 675-696.
A Mussolini köré tömörülő hatalmi csoport belső harcai és politikai orientációi.
- Fano, E.: Problemi e vicende dell'agricoltura italiana tra le due guerre.
(A két háború közötti olasz mezőgazdaság problémái és eseményei.)
QSt, máj.-dec. 1975. 29-30. 468-496.
- Sori, E.: Emigrazione all'estero e migrazioni interne in Italia tra le due guerre.
(Emigráció külföldre, belföldi migrációk Olaszországban a két háború között.)
QSt, máj.-dec. 29-30. 579-606.

- Tattara, G. - Toniolo, G.: Lo sviluppo industriale italiano tra le due guerre.
(Az olasz ipari fejlődés a két háború között.)
QSt, máj.-dec. 1975. 29-30. 377-437.
Az eddigi analízisek eredményeinek megkérdőjelezése. Újabb források kvantitatív feldolgozásával az olasz trendek vizsgálata, összehasonlítása más országokkal. Az olasz iparban 1927-1937 között végbement strukturális változások jelentősége.
- Cadeddu, A. - Lepre, S. - Socrate, F.: Ristagno e sviluppo nel settore agricolo italiano 1918-1939.
(Pangás és fellendülés az olasz mezőgazdasági szektorban. 1918-1939.)
QSt, máj.-dec. 1975. 29-30. 497-518.
Az országos és vidékenkénti trendek felvázolása.
- Tobia, B.: La diffusione in Italia del movimento "Clarté" di Henri Barbusse.
(Henri Barbusse "Clarté" mozgalomának elterjedése Itáliában.)
StC, 1976. 7/2. jun. 225-254.
Barbusse 1919-1922-es mozgalma a tradicionális pacifizmus és a wilsoni ideológia ellen.
- Cantini, C.: Per una storia del fascismo italiano a Losanna.
(A Lausanne-i olasz fasiszmus történetéhez.)
ItC, 1975. ápr.-jun. 119. 51-78.
Az első külföldi olasz fasiszta szervezet 1921-es megalakulása, aktivitása a két háború között.
- Ciocca, P.: L'Italia nell'economia mondiale, 1922-1940.
(Olaszország a világ gazdasági életében.)
QSt, máj.-dec. 1975. 29-30. 342-376.
A főbb ciklikus fázisok elemzése Olaszország gazdasági életében a két háború között.
- Zamagni, V.: La dinamica dei salari nel settore industriale, 1921-1939.
(A fizetések dinamikája az ipari szektorban, 1921-1939.)
QSt, máj.-dec. 1975. 29-30. 530-549.
- Filosa, R. - Rey, G. M. - Stizia, B.: Note per uno schema quantitativo dell'economia italiana negli anni 1922-1938.
(Megjegyzések az olasz gazdasági élet kvantitatív felméréséhez az 1922-1938 közötti években.)
QSt, máj.-dec. 1975. 29-30. 438-467.
- De Grand, A. J.: Giuseppe Bottai e il fallimento del fascismo revisionista.
(G. Bottai és a revizionista fasiszmus bukása.)
StC, 1975. 4. 697-733.
Bottai pártján belüli kritikái és reformtörekvései. Az 1922-1926. évek belső küzdelmei.
- Panzion, P.: L'organizzazione clandestina e l'attività del PC a Trieste. 1923-1935.
(A kommunista párt földalatti szervezete és tevékenysége Triesztben. 1923-1935.)
ItC, 1975. okt.-dec. 121. 27-58.
Trieszt gazdasági-társadalmi struktúrája.

- Ballerio, G.: La Federazione universitaria cattolica italiana, 1925-1939.
(Az olasz katolikus egyetemi szövetség, 1925-1939.)
ItC, 1975. ápr.-jun. 118. 39-70.
Az állam és az egyház, ill. a világi katolikusok viszonyának problémája a fasizmus idején.
- Bernabei, M.: La base di massa del fascismo agrario.
(Az agrárfasizmus tömegbázisai.)
StC, 1975. 1. 123-156.
- Corner, P.: Considerazioni sull'agricoltura capitalistica durante il fascismo.
(Észrevételek a fasizmus alatti kapitalista mezőgazdasággal kapcsolatban.)
QSt, máj.-dec. 1975. 29-30. 519-529.
- Sabbatucci Severini, P. - Trento, A.: Alcuni cenni sul mercato del lavoro durante il fascismo.
(Néhány észrevétel a munkapiachoz a fasizmus alatt.)
QSt, máj.-dec. 1975. 29-30. 550-578.
- Santomassimo, G.: Aspetti della politica culturale del fascismo: il dibattito sul corporativismo e l'economia politica.
(A fasizmus kulturpolitikájának bizonyos vonatkozásai: vita a korporativizmusról és a gazdaságpolitikáról.)
ItC, 1975. okt.-dec. 121. 3-25.
Volt-e önálló fasiszta kultúra, milyen főbb áramlatok érvényesültek a korszak kulturpolitikájában?
- Moro, R.: Afascismo e antifascismo nei movimenti intellettuali di Azione Cattolica dopo il '31.
(A fasizmus és antifasizmus az Actio Catholica értelmiségi mozgalmaiban 1931 után.)
StC, 1975. 4. 733-800.
A második világháború utáni katolikus politika gyökerei. A célkitűzéseinek első megfogalmazásai az 1930-as években.
- Boccaletti, F.: L'influenza di Piero Gobetti in Emilia-Romagna agli inizi del fascismo.
(Pieri Gobetti befolyása Emilia Romagnában a fasizmus kezdetén.)
ItC, 1975. ápr.-jun. 118. 71-94.
Politikai és ideológiai feszültségek, kulturális forrongás Olaszország iparilag legfejlettebb vidékén.
- Fauci, R.: Appunti sulle istituzioni economiche del tardo fascismo, 1935-43.
(Megjegyzések a kései fasizmus gazdasági intézményeihez. 1935-1943.)
QSt, máj.-dec. 1975. 29-30. 607-630.
A fasizmus által bevezetett korporációs rendszer működése, összehasonlítása a modern tervgazdálkodás és a hatékony társadalmi ellenőrzés gyakorlatával.
- Rochat, G.: L'attentato a Graziani e la repressione italiana in Etiopia nel 1936-1937.
(A Graziani elleni merénylet és az olasz megtorlás Etiópiában 1936-1937-ben.)
ItC, 1975. jan.-márc. 118. 3-38.
Gazdag, feldolgozatlan forrásanyag az olasz-abesszin háborúról és az olasz gyarmatosító politikáról.

- Rochat, G.: Mussolini, chef de guerre (1940-1943).
(mussolini a hadvezér 1940-1943.)
Rhdgm, 1975. 4. 43-66.
Kísérlet Mussolini háborús szerepének kritikai elemzésére.
- Ceva, L.: Monografie dell'Ufficio storico dell'esercito sulla guerra in Africa Settentrionale. 1940-1943.
(A hadsereg történeti irodájának monográfiái az észak-afrikai háborúról 1940-1943.)
ItC, 1975 ápr.-jun. 119. 105-129.
Nyolc monográfia kritikai ismertetése.
- Ellwood, D. W.: Nuovi documenti sulla politica istituzionale degli alleati in Italia: 1943-1945.
(Újabb dokumentumok a Szövetségesek olaszországi intézménypolitikájához: 1943-1945.)
ItC, 1975. ápr.-jun. 119. 79-104.
Amerikai kísérletek az olasz államapparátus megreformálására. Olasz fordításban közölt dokumentumok, bevezetéssel.
- Conti, G.: Aspetti della riorganizzazione delle forze armate nel Regno del sud. (Settembre 1943 - giugno 1944).
(Szempontok a fegyveres erők újraszervezésénél az ország déli részében. 1943. szept. - 1944. jun.)
StC, 1975. 1. 85-122.
Az olasz fegyverletétel és a szövetséges hatalmakkal folytatott tárgyalások.
- Ragionieri, E.: Aligi Barducci.
ItC, 1975. jul.-szept. 120. 28-31.
Gondolatok A. B., az olasz ellenállás egyik kimagasló alakjáról készült életrajzzal kapcsolatban.
- Guagnini, E.: Su Fenoglio scrittore e la Resistenzá.
(Fenoglio, az író és az ellenállási mozgalom.)
ItC, 1975. okt.-dec. 121. 59-79.
Az író Il partigiano Johnny (Johnny, a partizán) c. regénye körül kialakult viták.
- Ganapini, L.: Milano, autunno 1944: la scolta delle lotte operaie.
(Milano, 1944 ősze: fordulat a munkásharcokban.)
ItC, 1975. ápr.-jun. 119. 9-50.
Gazdasági nehézségek, belpolitikai küzdelmek a háború utáni Észak-Itáliában.
- Mantovani, E.: Dall'economia di guerra alla ricostruzione.
(A háborús gazdálkodástól az újjáépítésig.)
QSt, máj.-dec. 1975. 29-30. 631-655.
Az olasz ipari kapitalizmus alárendelt helyzete a második világháború után kialakult nemzetközi munkamegosztásban, a háború előtti és alatti ipari struktúra viszonylagos elmaradottsága.
- Zamagni, V.: Le radici agricole del dualismo italiano.
(Az olasz kettősség agrárgyökerei.)
NRS, 1975. jan.-ápr. 1-2. 55-99.
Észak- és Dél-Itália gazdasági strukturájának különbözőségéből eredő eltérő fejlődése.

Portugália

Mauro, F.: Le développement de la puissance de l'État au Portugal (1500-1650).

(Az államhatalom fejlődése Portugáliában 1500-1650.)

RHD, 1975: 3-4. 200-211.

Az állam és a különböző társadalmi csoportok sajátos viszonyát elemzi.

Halpern Pereira, M.: Niveaux de consommation, niveaux de vie au Portugal (1874-1922).

(Fogyasztási nivó, élelnivó Portugáliában. [1874-1922].)

AECS, 1975. 2. 610-631.

A városi munkásság és az agrárproletariátus táplálkozási modellje.

Albonico, A.: Portugallo: un accostamento storiografico.

(Portugália: historiográfiai áttekintés.)

StC, 1975. 7/2. jun. 297-362.

Az ország történetével foglalkozó hazai és nemzetközi irodalom rövid áttekintése.

Románia

Berciu, D.: Romanitatea "Vlahilor".

(A vlahok római eredete.)

ES, 1975. 12. 40-44.

A szerző "azokkal a más országokban fellelhető idegen teóriákkal szemben", amelyek tagadják az őslakosság továbbélését a római provincia helyén Erdélyben és a román területeken, régészeti leleteket közül a IV-VII századból. Ilyenek a IV. századból, Biertanból és a X. századból Capidavából származó régészeti leletek és vázák. Idéz egy Perski nevű szovjet szerző 1924-ből származó kiadványából is, amely szerint: "a Tisza nyugati része, a Nyeszter és a Fekete Tenger, a Tisza és a Nyeszter felső folyásától keletre eső területek északon és délen egészen a Dunaig" képezték Dacoromania történeti-etnikai területét".

Berciu, D.: Probleme privind formarea poporului român în lumina cercetării arheologice recente.

A román nép kialakulásának problémája a legújabb régészeti kutatások tükrében.)

RdI, 1975. 8. 1155-1070.

A szerző azt igyekszik bebizonyítani, hogy az V. században a román nép virágzó gazdasági életet élt a fajúközösségeken belül.

Boicu, L.: Considération sur la genèse de la "Question roumaine" en tant que problème international.

(Gondolatok a "román kérdés" mint nemzetközi probléma eredetéről.)

RRH, 1975. 1. 7-23.

XVII-XIX. sz.

Hurezeanu, D.: Formarea națiunii române.

(A román nemzet kialakulása.)

RdI, 1975. 7. 1941-1956.

A román reformkor 1848-ig.

- Florescu, M.: Pătrunderea și răpîndirea ideilor socialismului utopic din România.
(Az utópikus szocializmus megjelenése és elterjedése Romániában.)
RdI, 1975. 3. 311-328.
Már az 1848-as forradalmak előtt sok román értelmiségi tartózkodott Franciaországban és Angliában, ahol alkalmaik volt megismereni koruk különböző filozófiai irányzatait.
- Stanciu, I.: Pagini din începutul relațiilor politice dintre Principatele Române și Statele Unite ale Americii.
(A Román Fejedelemségek és az Amerikai Egyesült Államok politikai kapcsolatai.)
RdI, 1975. 6. 913-926.
Az 1848-as forradalom utáni időszak.
- Platon, Gh.: Le probleme rouman dans la politique européenne dans les années de la lutte pour l'union (1856-1859).
(A román kérdés az európai politikában az egységért vívott harc éveiben, 1856-1859).
RRH, 1975. 1. 25-38.
- Stan, A.: Independența statală în gîndirea și practica politică a anilor 1859-1877.
(Az állami függetlenség az 1859-1877-es évek politikai gondolkodásában és gyakorlatában.)
RdI, 1975. 10. 1505-1532.
Al. Cuza, D. Bratianu, Ion Ghica, D.A. Sturdza állásfoglalása.
- Adăniloae, N.: Războiul pentru independență reflectat în istoriografia românească din secolului trecut.
(A függetlenségi háború a múlt századvégi román történetírásban.)
RdI, 1975. 5. 689-708.
Az 1877-1878-as háborúk katonai és politikai eseményei.
- Nuțu, C.: Procesul formării și desăvîrșirii statului național unitar român. Contribuția mișcării muncitorești și socialiste la înfăptuirea acestui proces.
(Az egységes román nemzeti állam kialakulásának folyamata. A munkás és szocialista mozgalom hozzájárulása a folyamathoz.)
RdI, 1975. 10. 1573-1581.
Az egységes román nemzeti állam kialakulásának főbb állomásai, a szociáldemokraták viszonya a nemzeti kérdéshez a múlt század végétől 1917-ig.
- Iacos, I.: Indepulturile mișcării muncitorești și socialiste din România. Dezvoltarea relațiilor de producție capitaliste în România. Crearea, în 1893, a partidului politic al clasei muncitoare.
(A romániai munkás és szocialista mozgalom kezdetei. A kapitalista termelési viszonyok kezdetei Romániában. A munkásosztály politikai pártjának megalakítása 1893-ban.)
RdI, 1975. 10. 1563-1571.
- Porteanu, A.: La revendication de la journée de travail de huit heures en Roumanie.
(A nyolcórás munkanap követelése Romániában.)
RRH, 1975: 4. 637-649.
Harc a 8 órás munkaidőért a XIX. század végén, a XX. század elején.

- Schroeder, P.: Romania and the Great Powers before 1914.
(Románia és a Nagyhatalmak 1914 előtt.)
RRH, 1975. 1. 39-55.
A román külpolitika változásai az I. világháború előtt.
- Torrey, E. G.: Romania and the Belligerents, 1914-1918: Some observations on the Sarrail offensive at Salonika, August 1916.
(Románia és a hadviselő felek 1914-1918. Néhány észrevétel a Saloniki Sarrail offenzíváról 1916 augusztusában.)
RRH, 1975. 1. 55-69.
A Saloniki szövetséges erők francia parancsnokának tevékenysége.
- Pascu, Ș.: 1 decembrie 1918: formarea statului național român.
(1918 december 1: az egységes román nemzeti állam megalakulása.)
ES, 1975. 22. 18-24.
Erdély nemzetiségi viszonyainak az ismertetésekor főleg a XVIII. század végi viszonyokat veszi figyelembe (66 százalék román, 21 magyar és székely, 11 német és 2 százalék egyéb). 1848-at úgy kezeli, mint sikertelen kísérletet a nemzeti egység megvalósulására.
- Dragne, F.: 50 de ani de la crearea Blocului Muncitoresc-TăŃanesc.
(50 éve alakult meg a Munkás-Paraszt Blokk.)
ES, 1975. 18. 24-29.
Az 1925-ben megalakult Munkás-Paraszt Blokk lényegében a KRP programját képviselte.
- Mușat, M.: Lupta împotriva fascismului pentru apărarea independenței naționale-obiectiv fundamental în strategia P.C.R.
(Harc a fasiszmus ellen, a nemzeti függetlenség megvédéséért - a RKP stratégiájának alapja.)
ES, 1975. 7. 19-23.
A RKP programjai 1933-1944 között.
- Matchescu, O.: 40 de ani de la realizarea acordului antifascist de front popular de la Tebea.
(40 év telt el a cebei antifasiszta egységfront megalakulása óta.)
ES, 1975. 23. 40-44.
Romániában az antifasiszta egységfront megteremtésének első állomása a Groza vezette Ekésfront és a Magyar Dolgozók Országos Szövetsége közötti egyezmény volt, 1935-ben.
- Ionița, Gh. I.: Antifascismul consecvent și de masă al poporului român.
Cu prilejul împlinirii a patru decenii de la realizarea în 1935 a acordului antifascist de la București, Băcia și Tebea.
(A román dolgozó tömegek következetes antifasiszta program [1935] megkötésének négy évfordulója alkalmából.)
RdI, 1975. 7. 987-1020.
- Nedelcu, F.: C. G. Costa-Foru - în memoriam.
(Costa Floru.)
RdI, 1975. 8. 1235-1248.
A két világháború közötti demokratikus mozgalom kiváló képviselője.
- Kuzmanova, A.: L'attitude de la Roumanie face a l'abolition des clauses militaires des traités de paix (1935-1936).
(Románia és a békeszerződések katonai záradékának eltörlése.)
EB, 1975. 4. 38-55.

- Nedelcu, F.: La conception du Parti Communiste Roumain dans les problèmes de politique extérieure de la Roumanie (1935-1939).
(A Román Kommunista Párt és a román külpolitikai problémák, 1935-1939.)
RRH, 1975: 4. 649-665.
- Talpeș, I.: Date noi privind poziția României în contextul contradicțiilor internaționale din vara anului 1938.
(România és az 1938-as nyári nemzetközi ellentétek kiéleződése.)
RdI, 1975. 11. 1649-1670.
- Calafeteanu, I.: La Roumanie et le problème de la création du bloc balkanique au début de la deuxième guerre mondiale.
(România és a balkáni blokk létrehozásának problémája a II. világháború kezdetén.)
RRH, 1975: 1. 87-111.
1939 augusztusában a román kormány komoly tárgyalásokat kezd Jugoszlávia, Görögország, Törökország országaival.
- Bunescu, T.: 35 de ani de la marile demonstrații populare împotriva dictaturii de la Viena.
(35 év telt el a bécsi döntés elleni nagy népi tiltakozás óta.)
ES, 1975. 17. 29-38.
Bemutatja, hogy egyedül a KRP emelte fel szavát a bécsi döntés ellen.
- Columbeanu, S.: Mărturiile documentare inedite privind situația internațională a României în 1942-1944.
(Dokumentatív jellegű kiadatlan vallomások Románia 1942-1944 közötti nemzetközi helyzetéről.)
RdI, 1975. 5. 657-670.
Főleg az Egyesült Államok levéltáraiban található anyagok fontosságára hívja fel a figyelmet.
- Udrea, T.: Rolul forțelor politice interne din România în restabilirea independenței și suveranității naționale în preajma insurecției naționale armate antifasciste și antiimperialiste din august 1944.
(A romániai belső politikai erők szerepe a nemzeti függetlenség és suverenitás kivívásában az 1944 augusztusi antifasiszta és antiimperialista fegyveres nemzeti felkelés küszöbén.)
RdI, 1975. 11. 1805-1832.
A KRP kezdeményezésére a polgári pártok bevonásával sikerült széles nemzeti egységfrontot teremteni Romániában.
- Petric, A.: Insurecția națională armată antifascistă și antiimperialistă din august 1944, organizată și condusă de P.C.R. Importanța ei internă și internațională. Cucerirea întregii puteri politice de către clasa muncitoare în alianța cu țărănimea.
(Az 1944 augusztusi antiimperialista és antifasiszta fegyveres nemzeti felkelés a KRP vezetésével és szervezésében. Hazai és nemzetközi jelentősége. Az összes politikai erők megnyerése a munkásosztály részéről, szövetségben a parasztsággal.)
RdI, 1974. 11. 1923-1930.
- Lache, Ș.: Insurecția din august 1944 - amplă deschidere revoluționară în istoria poporului român.
(Az 1944 augusztusi fegyveres felkelés - forradalmi kezdet a román nép történetében.)
ES, 1975. 16. 9-14.
Románia a KRP kezdeményezésére lépett ki a II. világháborúból.

- Bantea, E. - Ionescu, M. E.: Ultimul conflict mondial - desfasurare și consecințe.
(Az utolsó nemzetközi konfliktus - és következményei.)
RdI, 1975. 5. 633-646.
Románia kilépése a II. világháborúból.
- Constantiniu, F.: Considerații privind istoriografia participării României la războiul antihitlerist.
(Románia és az antihitlerista háború a történetírás tükrében.)
RdI, 1975. 5. 647-644.
Románia részvétele a szomszédos országok felszabadításában.
- Alexandrescu, I.: Colaborarea forțelor democratice de stîngă cu gruparea liberală burgheză tătărească în guvernul Dr. Petru Groza.
(A tătăreskui liberális polgári csoportosulások együttműködése a baloldali demokratikus erőkkel Groza Péter kormánya idején.)
RdI, 1975. 2. 217-240.
A legújabbkori román történelem 1945 március 6 - 1948 december 30. közti korszakát eleveníti fel.
- Rusenescu, M.: Primele luni de activitate a guvernului dr. Petru Groza.
(7 martie - 9 mai 1945. Cronologie.)
(A Groza-kormány első hónapjai. 1945 március 7 - május 9. Kronológia.)
RdI, 1975. 2. 709-732.
- Lache, Ș.: 30 de ani de la conferința națională a Partidului Comunist Român din octombrie 1945.
(30 év telt el a RKP 1945 októberi kongresszusa óta.)
ES, 1975. 20. 24-29.
Az egypártrendszer kialakulásához vezető ut fontos állomása.
- Tuțui, Gh.: Participarea României la Conferința de la Paris în vederea încheierii tratatului de pace cu Națiunile Unite.
(Románia részvétele a párizsi konferencián, és az ENSZ-be való felvétel.)
RdI, 1975. 5. 671-688.
1947 augusztusában az előzetes tárgyalások eredményeképpen felvételt kér Románia is az ENSZ-be.
- Hurczeanu, D.: Nouveaux horizons de l'historiographie roumaine.
(A román historiográfia új távlatai.)
RRH, 1975. 1. 5-8.
A XI. pártkongresszus fényében új megvilágításba került a román történettudomány. Témák: a déko-román elmélet szintézise, a román középkor intenzív kutatása, az 1821-es Tudor Vladimirescu féle forradalom, az 1848-as román forradalom, az 1859-es Unió, az 1877-78-as függetlenségi nyilatkozat, Románia részvétele az első világháborúban, az 1918-as román nemzeti állam, a kapitalista fejlődés, az osztálystrukturák elemzése, a munkásosztály fellépésének nyomkövetése, az agrárkérdés, majd a román külpolitika vizsgálata a két világháború közt, a párttörténet, ill. a népi demokratikus fejlődés.
- Maciu, V.: Semnificația denumirii statelor istorice române.
(A román történeti államok elnevezésének jelentősége.)
RdI, 1975. 2. 1301-1332.
Áttekintés az első román államalakulat megnevezésétől a Román Szocialista Köztársaság elnevezésének megszületéséig.

Spanyolország

- Bolens, L.: De l'idéologie aristotélicienne à l'empirisme médiéval: les sols dans l'agronomie hispano-arabe.
(Az arisztotelészi ideológiától a középkori empirizmusig: a talaj a spanyol-arab agronómiában.)
AÉSC, 1975. 5. 1062-1083.
Helyi, ibériai tradíciók és külső befolyások kölcsönhatása a XI-XII. századi andaluziai agrártudományban.
- Noel, C. C.: The clerical confrontation with the Enlightenment in Spain.
(Az egyház összeütközése a felvilágosodással Spanyolországban.)
ESR, 1975. 2. 103-122.
Az egyház feltette kulturális hegemóniáját és politikai szerepét 1789-ig.
- Bennassar, B.: La conscience de la décadence en Espagne: l'appel au roi vers 1600-1620.
(A dekadencia tudata Spanyolországban: kiáltvány a királyhoz 1600-1620.)
RHD, 1975: 3-4. 212-224.
Spanyolországban 1598-1621 között a hanyatlás kirívó, de még remélik, segíteni lehet a bajokon. Ezért indul meg egy beadvány-folyam a királyhoz, amelyekben különböző reformokat javasolnak. A cikk ezeket elemzi.
- Koerner, F.: Les répercussions de la Guerre d'Espagne en Oranie (1936-1939).
(A spanyol háború következményei Oranban 1936-1939.)
RHMC, 1975: 3. 476-487.
Mivel Oran lakosságának jelentős része spanyol - a spanyol háború érzékenyen érinti Orant, de megosztja az ott élő franciákat is. A szélsőbal és szélsőjobb oldál egyaránt megerősödik. A kettő harcát elemzi a szerző.
- Rovida, G.: Studi biografici e bibliografici sulla guerra di Spagna.
(Életrajzi és bibliográfiai tanulmányok a spanyol háborúról.)
ICo, 1975. okt.-dec. 121. 81-86.
Irodalmi áttekintés.

Svédország

- Nordmann, C.: Le développement de la puissance de l'État en Suede. De la fin du XVe siècle au milieu du XVIIe siècle.
(Az államhatalom fejlődése Svédországban a XIV. század végétől a XVII. század közepéig.)
RHD, 49. 1975: 3-4. 361-375.
Ellentétben a Dán-Norvég királysággal, Svédországban az államtanácsnak fontos politikai és törvényhozói szerepe volt. Sajátos vonása az országnak, hogy a feudális rendszer csak nyomokban ismert. A svéd királyok politikájának az elemzése.
- Wilhelmus, W.: Das Schwedische Echo auf die faschistischen "Neuordnungs"-Pläne im zweiten Weltkrieg.
(A fasiszta "új"-rend tervek svéd visszhangjai a második világháborúban.)
JWg, 1975. I. 35-46.

Szovjetunió
(Oroszország)

- Vodoff, V.: Un "parti théocratique" dans la Russie du XIIe siècle? Remarques sur la politique ecclésiastique d'André de Bogoljubovo. (Egy "teokratikus párt" a XII. sz.-i Oroszországban. Megjegyzések Andrej Bogoljubszkij egyházpolitikájáról.)
CCM, 1974. 3. 195-216.
Bogoljubszkij a Rosztov-Szuzdal-nagyfejedelemségben. A kijevi egyháztörténet fontos eseményei.
- Lazarev, V.: Regard sur l'art de la Russie pré-mongole (suite et fin) 4. Les icônes novgorodiennes des XIIe et XIIIe siècles. (Pillantás a premongol orosz művészetre [folytatás és befejező rész] 4. A XII-XIII. századi novgorodi ikonok.)
CCM, 1974. 2. 99-108.
A novgorodi ikonfestészet legszebb emlékeinek részletes elemzése.
- Halperin, Ch. J.: A Chingissid saint of Russian Orthodox Church: "The life of Peter, tsarevich of the horde". (Az orosz ortodox egyház Dzsingisz-utód szentje: "Péternek, a Horda cárevicsének élete".)
CASS, 1975. 3. 324-335.
A XV-XVI. századi orosz mesék alapján feltárt történet rövidsége ellenére érdekes forrása az orosz-mongol kapcsolatoknak, az orosz kulturtörténetnek és eszmetörténetnek. Hogyan lesz az orosz egyház szentjévé Dzsingisz kán egy híres leszármazottja.
- Halperin, Ch. J.: Judaizers and the image of the Jew in medieval Russia: a polemic revisited and a question posed. (Bírszidósítás és a zsidókról alkotott kép a középkori Oroszországban. Ujra egy vitáról. Egy új kérdés vetődik fel.)
CASS, 1975. 2. 141-155.
Az 1965-1966-os Harvard-egyetemi vita folytatása.
- Vodoff, W.: Naissance et essor du pouvoir des tsars de Moscou (1547-1649). (A moszkvai cárok hatalmának születése és fellendülése [1547-1649].)
RHD, 1975: 3-4. 320-341.
IV. Iván megkoronázása, 1547. Ekkor vette fel hivatalosan a cár címet. Az egyházi és állami hatalom elemzése.
- Dewey, H. W. - Kleimola, A. M.: Coercion by richter (pravezh) in old Russian administration. (Birói kényszerítés "javítóház" útján a régi orosz közigazgatásban.)
CASS, 1975: 2. 156-167.
A XVI. sz. végén az orosz hatóságok kényszerítő eszközeinek egyike a "javítóház".
- Seregny, S. J.: The Nedel'shchik: Law and Order in Muscovite Russia. (A nedel'scsik. Törvény és rend a Moszkvai-Ruszbán.)
CASS, 1975: 2. 168-178.
Az udvari "rendőrbiztosok" intézménye határozatainak betarttatása, személyek törvény elé idézése a XVI-XVII. században.

- Goldfrank, D.: Old and new perspectives on Iosif Volotsky's monastic rules. (Iosif Volotsky kolostori szabályzatai régi és új megvilágításban.)
SR, 1975. 2. 279-301.
A XV-XVI. sz. orosz szerzetes alapította a volokalamszki monostort. Szabályzatai a kor egyházi és szellemi életének fontos dokumentumai.
- Громов, Г.Г.: Русская материальная культура XVII века. (A XVII. századi orosz anyagi kultúra.)
VI, 1975. 4. 106-125.
Korabeli kódexek, rajzok, gazdag statisztikai anyag és szakirodalom a Nagy Péter előtti kor földműveléséről, állattenyésztéséről és kézműparáról. Városi és falusi építkezés. Férfi és női öltözködési szokások.
- Grigorjan, A. T. - Plotkin, S. Ja.: К 250. výročí Akademie věd SSSR. (A Szovjetunió Tudományos Akadémiája megalakulásának 250. évfordulójára.)
DVT, 1975. 2. 80-88.
- Grau, C.: "... Das Werk samt der Wissenschaft auf den Nutzen richten..." Aus der Frühgeschichte der Berliner und der Petersburger Akademie der Wissenschaften.
("... A művet a tudománnyal együtt a haszonra irányítani..." A berlini és a pétervári akadémia korai története.)
JWg, 1975. II. 137-159.
A két tudományos akadémia kapcsolata.
- Klier, J. D.: Alexander I, soldier's cloth, and the Jews. (I. Sándor, a katonaruha és a zsidók.)
CASS, 1975: 4. 463-471.
A XVIII. századvégi kormányzat erőfeszítései a zsidó kisebbség helyzetének megreformálására, zsidó kézben lévő üzemek létrehozására.
- Gleason, W.: Political ideas and loyalties of some Russian writers of the early 1760s.
(Néhány orosz író politikai állásfoglalásai és eszményei az 1760-as évek elején.)
SR, 1975. 3. 560-575.
Denis Fonvizin és Ippolit Bogdanovics, a felvilágosult abszolutizmus hívei.
- Шакинко, И.М.: В.Н. Татищев как государственный деятель. (V. N. Tatyiszev - az államférfi.)
VI, 1975: 4. 125-138.
A XVIII. századi tudós és közéleti férfi egyénisége.
- Plakans, A.: Peasant farmsteads and households in the Baltic Littoral, 1797.
(Paraszti gazdaságok és háztartások a Baltikum partvidékén 1797-ben.)
CoSSH, 1975. 1. 2-35.
Egy magánbirtok parasztjainak élete egy orosz tartományban fejedő-lajstromok alapján.
- Plakans, A.: Seigneurial authority and peasant family life: the Baltic area in the eighteenth century.
(A hűbéruri hatalom és a parasztok családi élete a balti területen a XVIII. században.)

- JiH, 1974-75. 4. 629-654.
A földesurat mint tényezőt a kelet-európai paraszti család kialakulásában a Gutswirtschaft jobbágyvilágában figyelembe kell venni. Ez az eredete a legfontosabb különbségeknek a nyugati parasztsaládtól. A feldolgozás alapja az ötödik orosz birodalmi fejedő-összeírás.
- LeDonne, J. P.: *Indirect Taxes in Catherine's Russia. I. The Salt Code of 1871.*
(Indirekt adók Katalin Oroszországában. I. Az 1871. évi sótvörvény.)
JGO, 1975. 2. 161-190.
1770-ben Oroszországban a legnagyobb sótermő vidék Perm volt. Az orosz kormány a sóbányászt és szállítást állami monopóliummá tette.
- Király, N.: *Русская культура XVIII века в работах Ю.М. Лотмана.*
(A XVIII. századi orosz kultúra Ju. M. Lotman munkáiban, - orosz nyelven.)
CASS, 1975: 1. 43-53.
Lotman a XVIII.-XIX. sz.-i orosz kultúra és társadalmi gondolkodás történetét vizsgálta. Munkássága az 1960-1970-ben született írásai alapján.
- Cohen Zacek, J.: *The Imperial Philanthropic Society in the reign of Alexander I.*
(A Birodalmi Emberbarát Társaság I. Sándor uralkodása idején.)
CASS, 1975. 4. 427-436.
A XIX. sz. elején a birodalom uralkodó rétegei által elszalasztott reformlehetőségek.
- Lane, Ch. O.: *Socio-political accommodation and religious decline: the case of the Molokan sect in Soviet society.*
(Társadalmi-politikai alkalmazkodás és vallási hanyatlás: a Molokan szekta a szovjet társadalomban.)
CoSSH, 1975. 2. 221-237.
A szekta történeti elemzése a XVIII. századtól 1960-ig.
- Нечкина, М.В.: *Декабристы во всемирно-историческом процессе.*
(A dekabristák az egyetemes történelmi folyamatban.)
VI, 1975. 12. 3-18.
A dekabrista mozgalom tanulmányozásának módszertanáról.
- Эймонтова, Р.Г.: *Советские публикации источников по истории движения декабристов.*
(A dekabrista mozgalom történetének szovjet forráskiadványai.)
VI, 1975: 12. 19-31.
A legfontosabb forráskiadványokat ismerteti. A legteljesebb az 1925-ben indult "A dekabrista felkelés" c., sorozat M. Pbkrov-szkij szerkesztésében. 1929-ig hét kötet látott napvilágot. 1950 óta M. Nyecskina vezetésével folytatják a sorozatot, amelynek 13. kötete a közelmúltban jelent meg.
- Owen, Th. C.: *The Moscow Merchants and the Public Press, 1858-1868.*
(A moszkvai kereskedők és a sajtó, 1858-1868.)
JGO, 1975. 1. 26-38.
A korabeli reform-törekvésekről.
- Bensidoun, S.: *L'Asie centrale et la Russie au milieu du XIXe siècle.*
(Közép-Ázsia és Oroszország a XIX. század közepén.)
RH, 1975. 3. [515] 135-148.
Oroszország meghódítja Közép-Ázsiát: piacot keres áruinak.

- Závadová, A.: G. V. Plechanov a počátky činnosti skupiny "Osvobození práce".
(G. V. Plechanov és a "Munka felszabeditása" csoport működésének kezdetei.)
ČCH, 1975. 2. 231-248.
- Knight, A.: The Fritschi: A study of female radicals in the Russian populist movement.
(A Fritschi-csoport. Tanulmány az orosz narodnyik mozgalom nő radikálisairól.)
CASS, 1975. 1.1-17.
1875. Nők a gyakorlati politikában. Az orosz forradalmi mozgalom legendás hőseivé váltak.
- Aronson, I. M.: The attitudes of Russian officials in the 1880s towards Jewish assimilation and emigration.
(Az orosz tisztviselők véleménye a zsidó kivándorlásról és asszimilációról az 1880-as években.)
SR, 1975. 1. 1-18.
III. Sándor uralma az orosz zsidók életében fordulópont, gazdasági, társadalmi, politikai hanyatlásuk kezdete.
- Jelavich, B.: A Russian Diplomat's Comments on the Bulgarian Crisis, 1885-1888. The Letters of E. E. Staal to N. K. Giers.
(Egy orosz diplomata kommentárjai a bulgáriai válságról, 1885-1888. E. E. Staal levelei N. K. Giers-hez.)
Sof, 1975. 34. 247-274.
J. J. Staal londoni orosz követ levelei az orosz külügyminiszterhez. Bulgária egyesítése 1885-ben, Battenberg herceg elrablása 1885-ben, Coburg herceg megválasztása 1887-ben. Ezek az események szerepelnek közreadott 45 levélben.
- Závadová, A.: Sedmdesáté vjročí první ruské revoluce v sovětské historiografii.
(Az első orosz forradalom hetvenedik évfordulója a szovjet történetírásban.)
ČCH, 1975. 6. 848-856.
- Garvy, G.: The financial manifesto of the St Petersburg Soviet, 1905.
(Az 1905-ös szentpétervári szovjet pénzügyi kiáltványa.)
IRSH, 1975: 1. 16-32.
A kiáltvány új stratégiát, ürügyet teremtett a Witte kormánynak a Szovjet likvidálására.
- Sternheimer, S.: Administering development and developing administration: organizational conflict in Tsarist bureaucracy, 1906-1914.
(A fejlődés irányítása és az adminisztráció fejlesztése: szervezeti konfliktusok a cári bürokráciában 1906-1914.)
CASS, 1975: 3. 277-301.
A cári agrárreformok, adminisztratív intézkedések társadalmi, politikai szerepe.
- Zimmerman, J. E.: Sociological ideas in prerevolutionary Russia.
(Szociológiai eszmék a forradalom előtti Oroszországban.)
CASS, 1975. 3. 302-323.
A XIX. sz. utolsó három évtizedétől az I. világháborúig kíséri figyelemmel az orosz szociológiai gondolkodást, legfontosabb képviselőit, irányzatait.
- Senese, D.: S. M. Kravchinski and the National Front against autocracy.
(Kravcsinszki és az önkényuralom elleni nemzeti front.)

SR, 1975. 3. 506-522.

Az 1905. okt. 30-i nyilatkozat: az egységes ellenzék műve. A Kravosinszkij által szerkesztett "Szabad Oroszország" c. lap szerepe. Az ellenzék egységesülésének menete.

Титаренно, С. Л.: Буржуазно-демократическая революция нового типа.
(Az új típusú polgári demokratikus forradalom.)

VI, 1975. 3. 3-20.

A korabeli nemzetközi munkásmozgalom vezetőinek az eszméit elemzi. 1905-1907.

Jewsbury, G. F.: Russian Students in Nancy, France: 1905-1914. A Case Study.

(Orosz egyetemi hallgatók Nancy-ban, Franciaországban: 1905-1914. Esettanulmány.)

JGO, 1975. 1. 225-228.

Ekkor 300 egyetemi hallgató tanult Nancyban, főleg jogot és francia nyelvet.

Suny, R. G.: Labour and liquidators: revolutionaries and the "reaction" in Baku, May 1908-April 1912.

(A munkásmozgalom és a likvidátorok: forradalmárok és a "reakció" Bakuban, 1908 május - 1912 április.)

SR, 1975: 2. 319-340.

1905 után a szociáldemokraták illegális és legális lehetőségei.

Базыльев, Л.: Загадка 1 сентября 1911 года.

(Az 1911. szeptember 1-i rejtély.)

VI, 1975. 7. 115-130.

A Sztolipin-elleni merénylet.

Hedlin, M. W.: Zinoviev's revolutionary tactics in 1917.

(Zinovjev forradalom taktikája 1917-ben.)

SR, 1975. 1. 20-43.

1908-tól az 1917. februári forradalomig Lenin leghivebb követője. A vita a hatalom megragadásának időpontja körül élestedt ki. Z. 1917 után koalíciós kormány létrehozását támogatta.

Ferro, M.: La naissance du système bureaucratique en URSS.

(Az igazgatási rendszer születése a SzU-ban.)

AÉSC, 1976: 2. 243-267.

Az 1917-es forradalom. A szovjetek szerepe a régi államgépezet szétrombolásában.

Debo, R. K.: Litvinov and Kamenev - ambassadors extraordinary: the problem of Soviet representation abroad.

(Litvinov és Kamenyev, a két rendkívüli követ. A Szovjetunió külföldi képviseletének problémája.)

SR, 1975. 2. 463-482.

Uldricks, T. J.: The Soviet Diplomatic Corps in the Csicserin Era.

(A szovjet diplomáciai testület a Csicserin korszakban.)

JGO, 1975. 2. 213-224.

A szovjet levéltárakban a korszak kutatása még zárt. A nyugat-európai és USA-beli levéltárakban a korszak iratanyagát felszabadították, s ez többek között lehetővé teszi több mint öt-száz diplomata életének és tevékenységének a rekonstruálását.

Petracchi, G.: L'intervento italiano in Russia (1917-1919).

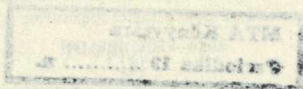
(Az olasz beavatkozás Oroszországban [1917-1919].)

SCo, 1975. 3. 469-522.

Nemzetközi politikai bonyodalmak, ellentétek az olasz külpolitikában az új orosz helyzettel kapcsolatban.

- Herman, K.: Západoněmecké práce o československých legiích v Rusku.
(Nyugatnémet munkák az oroszországi csehszlovák légiókról.)
OCH, 1975. 4. 565-574.
- Davies, N.: The genesis of the Polish-Soviet war, 1919-1920.
(A szovjet-lengyel háború előzményei, 1919-1920.)
ESR, 1975. 1. 47-67.
Az eddigi publikációkban rejlő ellentmondásokat próbálja feloldani.
- Gavorek, N. H.: From Blockade to Trade: Allied Economic Warfare Against Soviet Russia, June 1919 to January 1920.
(A blokádtól a kereskedelesig: egyesült gazdasági harc Szovjet-Oroszország ellen, 1919 júniustól 1920 januárig:)
JGO, 1975. 1. 39-69.
A gazdasági blokádkialakulásának körülményei és összeomlása. Szovjet-Oroszország gazdasági fellendülése.
- Malmstad, J. E.: The mystery of iniquity: Kuzmin's "Temnye ulisty rozhdaiut temnye mysli".
(Titokzatos méltánytalanság: Kuzmin költői munkásságáról.)
SR, 1975. 1. 44-64.
Az 1920-as évek. A Cseka és a GPU kapcsolata a művészvilággal a SzÜ-ban.
- Davies, R. W. - Wheatcroft, S. G.: Further thoughts on the first Soviet five-year plan.
(Az első szovjet ötéves terv problémájához.)
SR, 1975. 4. 790-802.
A NEP-pel összeegyeztethetetlen túlzások nem 1928 januárjában kezdődtek, hanem már 1925-27-ben.
- Herndon, J. S. - Baylen, J. O.: Col. Philip R. Faymonville and the Red Army, 1934-1943.
(Philip R. Faymonville ezredes és a Vörös Hadsereg 1934-1943.)
SR, 1975. 3. 483-505.
Az első amerikai katonai attasé a Szovjetunióban. Szerinte a Vörös Hadsereg hosszú és eredményes harcra volt képes, amit II. világháborús győzelme igazolt is.
- Mandelstam's "ode" to Stalin.
(Mandelstam: "Óda" Sztálinhoz.)
SR, 1975. 4. 683-691.
Az 1937-ben írt Óda születési körülményeit elemzi.
- Pallas, L.: Ohlas 30. výročí porážky fašismu v Německé spolkové republice.
(A fasizmus feletti győzelem 30. évfordulójának visszhangja a Német Szövetségi Köztársaságban.)
SSb, 1975. 4. 261-267.
- Jacobsen, C. G.: Deterrence or war-fighting?: the Soviet case; Soviet military posture, and its relevance to Soviet concepts of strategy.
(Ijesztgetés vagy háború? a szovjetek esete. Szovjet katonai állásfoglalások és ezek viszonya a szovjet stratégiai felfogáshoz.)
CASS, 1975: 1. 18-29.

A háború felkészültség és a háború valószínűsége közötti összefüggéseket elemzi a cikk. A szovjet stratégiai gondolkodás fejlődése az 1970-es évek elején.

- Dowler, W.: Echoes of Pochvennichestvo in Solzhenitsyn's "August 1914".
(A "pocsevnyikov-elv" visszhangja Szolzsenyicin "August 1914" c. művében.)
SR, 3. 1975: 1. 109-122.
Szolzsenyicin műveiben nem találunk egységes történetfilozófiát vagy művészetelméletet. Leginkább a múlt századi " orosz talaj-mozgalomban" gyökereznek nézetei.
- Lewin, M.: Stalinism - appraised and reappraised.
(A sztálinizmus értékelése és újraértékelése.)
H, 1975: 198. 71-77.
A sztálini korszak iránti növekvő érdeklődés az utóbbi években rengeteg új munkát hozott létre. A cikk a tudományos értékű fel dolgozásokon kívül elsősorban Szolzsenyicin "Gulag Archipelago" című regényével foglalkozik.

USA

- Smith, D. S. - Hindus, M. S.: Premarital pregnancy in America, 1640-1971. An overview and interpretation.
(Házasságon kívüli terhességek Amerikában 1640-1971. A probléma áttekintése és értelmezése.)
JiH, 1974-75. 4. 537-570.
A családról alkotott felfogás.
- Klein, H. S.: Slaves and shipping in eighteenth-century Virginia.
(Rabszolgák és hajózás a XVIII. századi Virginiában.)
JiH, 1974-75. 3. 383-412.
A nyugat-indiai és brazil kereskedelemhez képest elenyésző abban a korban, de nem annyira jelentéktelen, mint amennyire hallgatnak róla. Sok adatsorral, grafikonnal alátámasztott analízise a kereskedelemnek és rabszolgakereskedelemnek.
- Heffer, J. - Kaspi, A.: Autour de la Révolution américaine (Note critique).
(Az amerikai forradalom körül. Kritikai jegyzet.)
AÉSC, 1975: 1. 219-226.
A Függetlenségi Nyilatkozat 200 éve. Az amerikai forradalom elemzése.
- Pogue, F. O.: La conduite de la guerre aux États-Unis (1942-1945) Ses problèmes et sa pratique.
(A háború irányítása az Egyesült Államokban 1942-1945. Problémák és gyakorlat.)
Rhdgm, 1975. 100. 67-94.
- Mac Creary, E.: La propagande cinématographique et l'opinion américaine. Les films "Pourquoi nous combattons".
(A filmpropaganda és az amerikai közvélemény. A "Miért harcolunk" c. filmsorozat.)
Rhdgm, 1976: 101. 62-86.
Ismereteti az Office of War Information által készített film-sorozatot. Hét részből áll, 1942-44-ben készült.

MTA Könyvtára
 Periódika 1975..... n.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

Felelős kiadó: MTA Történettudományi Intézete
A folyóirat egyedárusítója: Akadémiai Könyvesbolt,
Budapest, V., Váci utca 22.
a Magyar Történelmi Társulat (Budapest, I., Üri utca 51/53)
tagjai illetményként kapják a folyóiratot
A borítólapot tervezte: Bozóky Mária

HU ISSN 0083–6265

789928 MTA KESZ Sokszorosító. F. v.: dr. Héczey Lászlóné